

**KÜRESEL COVID-19 SALGINININ
TÜRKİYE'DEKİ ÇAĞDAŞ SANATI DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİLERİ**

Program Kodu: 1001

Proje No: 120K686

Proje Yürütücüsü:

Doç. Dr. Eser SELEN

Kadir Has Üniversitesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü

Danışman:

Doç. Dr. Aslı ÇARKOĞLU, Kadir Has Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Arastirmaci:

Dr. Aylin SUNAM, Kadir Has Üniversitesi, Yeni Medya Bölümü

Bursiyer(ler):

Dr. Afife İdil AKIN, Kadir Has Üniversitesi, Doktora Sonrası Bursiyeri

Aslı KOBANER, İstanbul Teknik Üniversitesi, MİAM, Doktora Bursiyeri

Hilal BIÇAKCI, Kadir Has Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Yüksek Lisans Bursiyeri

Arda KAPLAN, Kadir Has Üniversitesi, Görsel İletişim Tasarımı, Lisans Bursiyeri

OCAK 2021

İSTANBUL

ÖNSÖZ

Küresel COVID19 Salgının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri başlıklı bu araştırma COVID-19'un Türkiye'nin kültürel, sosyal ve ekonomik gelişiminde ve kalkınmasında büyük rol oynayan çağdaş, sanat alanına dair mevcut, öngörülen ve öngörülemeyen etkilerinin sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicilerinden oluşan örneklem grubu ile, sosyal ve beşerî bilimler perspektifinden inceleyerek araştırmayı amaçlar. Çalışma salgının etkilerinin çağdaş, sanat evreninden görünür hale gelebilmesiyle kültür ve sanat sektörünün altyapısının güçlendirilmesine yönelik bilgi ve belge sayılarak çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedefler.

TÜBİTAK – SOBAG tarafından 1001-Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı çerçevesinde duyurulan 120K541 no'lu "COVID-19 ve Toplum: Salgının Sosyal, Beşerî ve Ekonomik Etkileri, Sorunlar ve Çözümler" konulu Proje kapsamında desteklenmiştir.

Araştırmanın ve neticesinde çıkacak yayınlara olan değeri biçilemeyecek katkıları için çevrimiçi anketimizi cevaplayan 627 kişinin ve görüşme yaptığımız sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicilerinin her birine çalışmamıza verdikleri zaman ve katkıları için müteşekkirimiz.

Ekibimiz, araştırma desteği için TÜBİTAK'a ve değerli yardım, öneri ve destekleri için Kadir Has Üniversitesi Ar-Ge, Bilgi Merkezi ve Satın Alma ile Mali İşler ofisleri çalışanlarına ile rektörümüz Prof. Dr. Sondan Durukanoğlu Feyiz'e teşekkür borçludur.

İÇİNDEKİLER

TABLolar	v
ŞEKİLLER	vi
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. COVID-19 ve Araştırmayı Ortaya Çıkaran Etmenler	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Projenin Araştırma Soruları	5
1.4. Projenin Özgün Değeri	5
2. KÜRESEL COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE'DEKİ ÇAĞDAŞ SANATA OLAN ETKİLERİNE DAİR BİR ALANYAZIN TARAMASI	8
2.1. Çağdaş Sanat ve Alanın Türkiye'deki Yeri	8
2.2. Çağdaş Sanat ve Ülke Ekonomisi İlişkisi	10
2.3. Çağdaş Sanat Alanının Toplumsal Olaylardan Etkilenmesi/Etkilemesi	15
2.4. İnternet Tabanlı Sanat Üretimi ve Sanat Deneyimi	18
2.5. COVID-19 ve Çağdaş Sanat: Global Örnekler ile İlişkilendirilmiş Türkiye Örnekleme	24
3. GEREÇ VE YÖNTEM	35
3.1 Araştırma Sahası/Evreni	35
3.2 Araştırmanın Süreci	36
3.3 Araştırma Yöntemleri	39
4. BULGULAR	60
4.1 Nicel Araştırma Bulguları	60
4.2 Nitel Araştırma Bulguları	119
5. SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER	223
5.1 Bilimsel Alana Katkı	223
5.2 Sanat ve Kültür Alanına Katkısı	223
5.3 Oluşturulan Veri Tabanının Önemi	224
5.4 İnternet Sitesi	224
5.5 Projeden Çıkması Planlanan Yayınlar	225
5.6 Araştırma Sonuçlarının Özeti ve Yorumlanması	225
5.7 Geleceğe Yönelik Çalışmalar ve Saha Adına Öneriler	230
EKLER	231
Ek-1. Genişletilmiş Anahtar Kelimeler	231
Ek-2. Çevrimiçi Anket Soruları	232
Ek-3. Çevrimiçi Anket Analizinde Kullanılan Değişkenler	251
Ek-4. Sözlü Tarih: Derin Görüşme Soruları İzlekleri	256

Ek-5. Anahtar Kelime Temalarına Göre İnternet İçerikleri Sayısı Tüm Tablo	265
Ek-6. Araştırmanın Tema Matrisi	268
6. KAYNAKÇA	269

TABLolar

Tablo 1. Araştırma evreni ve veri büyüklüğü.....	35
Tablo 2. Araştırmanın süreci.....	36
Tablo 3. Başlıca anahtar kelimeler.....	42
Tablo 4. Anahtar kelime temalarına göre tekil kullanıcı Twitter ve Instagram verileri...	64
Tablo 5. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 sanat kurumlarının Twitter paylaşımları.....	79
Tablo 6. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 sanat kurumlarının Instagram paylaşımları.....	80
Tablo 7. Anahtar kelime temalarına göre internet içerikleri sayısı.....	82
Tablo 8. Anahtar kelime temalarına göre internet sitesi verileri.....	84
Tablo 9. TÜİK 2019 verileri yaş gruplarına göre nüfus.....	96
Tablo 10. Türkiye nüfusu ve anket katılımcılarının eğitim durumu.....	97
Tablo 11. Küresel salgının gelir ve kariyere etkisi.....	100
Tablo 12. Küresel salgın öncesi ve sırasında çevrimiçi çağdaş sanat ziyaretleri.....	101
Tablo 13. Sanat kurumlarına fiziksel ziyaret sıklığı.....	103
Tablo 14. Fiziksel ve çevrimiçi çağdaş sanat deneyimleme karşılaştırması.....	105
Tablo 15. Küresel salgının sanat etkinliklerine etkisi.....	106
Tablo 16. Çağdaş sanat hakkında haber alınan kaynaklar.....	107
Tablo 17. Ekonomik kayıpların giderilmesinden sorumlu kurumlar ve kişiler.....	117

EKLER:

Tablo Ek- 1. Genişletilmiş anahtar kelimeler.....	231
Tablo Ek- 2. Anahtar kelime temalarına göre internet içerikleri sayısı tüm tablo.....	265
Tablo Ek- 3. Araştırmanın niteliksel analizinde kullanılan temaların matrisi.....	268

ŞEKİLLER

Şekil 1. Çevrimiçi anket katılımcılarının demografik özellikleri.....	52
Şekil 2. Yarı yapılandırılmış derin görüşme örneklem grubu	55
Şekil 3. Proje internet sitesi www.gündensanat.com	59
Şekil 4. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam tekil kullanıcı Twitter paylaşımları.....	63
Şekil 5. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam tekil kullanıcı Instagram paylaşımları	64
Şekil 6. Covid temalı Twitter ve Instagram paylaşımları.....	66
Şekil 7. Sanal temalı Twitter ve Instagram paylaşımları	67
Şekil 8. Destek temalı Twitter ve Instagram paylaşımları.....	68
Şekil 9. Sanat izleyicisi ve sanat profesyoneli temalı Twitter ve Instagram paylaşımları	69
Şekil 10. Sanat kurumu temalı Twitter ve Instagram paylaşımları	70
Şekil 11. Sanat eseri temalı Twitter ve Instagram paylaşımları	71
Şekil 12. Sergi temalı Twitter ve Instagram paylaşımları	72
Şekil 13. Ekonomi temalı Twitter ve Instagram paylaşımları	73
Şekil 14. Eğitim temalı Twitter ve Instagram paylaşımları	74
Şekil 15. Twitter’da tekil kullanıcıların covid temalı etiketleri (hashtagleri) kelime bulutu	75
Şekil 16. Instagram’da tekil kullanıcıların covid temalı etiketleri (hashtagleri) kelime bulutu.....	76
Şekil 17. Twitter’da sanat kurumlarının kelime bulutu.....	77
Şekil 18. Instagram’da sanat kurumlarının kelime bulutu	78
Şekil 19. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam kurum Instagram paylaşımları	78
Şekil 20. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam kurum Instagram paylaşımları	79
Şekil 21. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam internet sitesi içerikleri	83
Şekil 22. COVID-19 temalı internet sitesi içerikleri.....	85
Şekil 23. Destek temalı internet sitesi içerikleri.....	86
Şekil 24. Sanal temalı internet sitesi içerikleri.....	87
Şekil 25. Sanat izleyicisi temalı internet sitesi içerikleri.....	88
Şekil 26. Sanat kurumu temalı internet sitesi içerikleri	89
Şekil 27. Sanat profesyoneli temalı internet sitesi içerikleri.....	89
Şekil 28. Eğitim temalı internet sitesi içerikleri	90
Şekil 29. İnternet sitelerinde ekonomi temalı içerikler.....	91
Şekil 30. Sanat eseri temalı internet sitesi içerikleri	92
Şekil 31. Sergi temalı internet sitesi içerikleri	93
Şekil 32. İllere göre katılımcı sayısı.....	94
Şekil 33. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı.....	95
Şekil 34. Katılımcıların yaşa göre dağılımı	96
Şekil 35. Katılımcıların eğitim durumu.....	97
Şekil 36. Ankete katılan sanatçıların ve sanat profesyonellerinin demografik özellikleri	99

Şekil 37. Haziran 2020 itibariyle sanat kurumlarını fiziksel olarak ziyaret etmeme nedenleri.....	104
Şekil 38. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – sanatçıların verimi.....	109
Şekil 39. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – sanatçıların ekonomik durumu.....	110
Şekil 40. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – sanatçıların psikolojisi.....	110
Şekil 41. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – ekonomik destek	111
Şekil 42. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – güçlü gelecek	112
Şekil 43. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – yeni üretimler	113
Şekil 44. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – yeni imkanlar	113
Şekil 45. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – devlet yardımı	114
Şekil 46. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – sanat etkinlikleri.....	114
Şekil 47. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – ekonomik etki	115
Şekil 48. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – az kazanç116	
Şekil 49. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – kazanç kaybı	116

ÖZET

Bu proje, küresel COVID-19 salgınının Türkiye'nin kültürel, sosyal ve ekonomik gelişmesinde ve kalkınmasında önemli rolü olan çağdaş sanat alanına dair mevcut, öngörülen ve öngörülemeyen etkilerinin sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicisinden oluşturduğumuz örneklem grubumuzla, sosyal ve beşerî bilimler perspektifinden inceleyerek araştırmaktadır. Çalışmamız, salgının etkilerinin çağdaş sanat evreninden görünür hale gelebilmesi ile Türkiye kültür ve sanat sektörünün altyapısının güçlendirilmesine dair çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedefler.

Karma yöntemli vaka çalışmasına dayalı bu araştırmada olgular bazında dijital arşiv ve geliştirilmiş alanyazın taramaları ışığında sosyal medya ve internet platformlarını kapsayan veri madenciliği ile çağdaş sanat ve COVID-19 kesişiminde veriler kazınmıştır. Oluşturulan örneklem grubu ile çevrimiçi anket yapılmış, elde edilen sonuçlardan olgular bazında vakalar oluşturularak, üç ana grup etrafında sanatçı, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicileri ile yarı-yapılandırılmış derin görüşmeler yapılmıştır. Toplanan nitel verilerin içerik analizi yapılarak, nicel verilerin nitel verileri destekleyerek betimsel istatistiki yollarla çözümlenmiş, araştırmanın amaçlarına ve hedeflerine yönelik analiz edilerek bulgularına ulaşılmıştır.

Araştırmanın nihai sonuçları ve proje süresince üretilen analizler, salgından kültürel, sosyal ve ekonomik olarak olumsuz etkilenen çağdaş sanat sektörünün bütüncül bir biçimde desteklenmesi için yapılacak çalışmalara bilgi ve belge sağlama hedefi ile yorumlanmıştır. Çalışmanın bulgu ve sonuçlarından oluşan infografiklerin de yer aldığı kamuya açık bütünsel bir internet sitesi tasarlanarak erişime açılmıştır.

Anahtar sözcükler: COVID-19, Çağdaş sanat, sanatçı, sanat profesyoneli, izleyici, Türkiye

ABSTRACT

This project, from the perspective of social sciences and humanities and utilizing a sample group of artists, art professionals, and art audience, investigates the current, predicted, and unpredictable effects of the global COVID-19 pandemic on the contemporary art field in Turkey, which play a significant role in Turkey's cultural, social, and economic progress and development. Our study aims to contribute to the development of possible solutions to the problems arising from the pandemic and becoming apparent in the contemporary art scene, which will improve the infrastructure of Turkey's arts and culture sector.

For this mixed-methods case study-based research project, our data was scraped through data mining from social media and web platforms to infer content at the intersection of the issues of contemporary art and COVID-19, decided by reviewing digital archives and the literature. An online survey was conducted with the selected sample, cases were built based on the results obtained from the study, and semi-structured in-depth interviews were conducted with three main groups: artists, art professionals, and art audience. Data collected for this study were analyzed based on the purposes and objectives of the research project, through qualitative data analyzed by content analysis and quantitative data, supporting and informing the qualitative data analysis, analyzed by descriptive statistics.

The research and analysis's final results were interpreted to provide information and documentation for the studies to be carried out to support the contemporary art sector, which was culturally, socially, and economically affected by the global pandemic. An integrated open-access website has been designed and launched displaying infographics based on the study results and related content.

Keywords: COVID-19, Contemporary art, artist, art professional, audience, Turkey

KÜRESEL COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE'DEKİ ÇAĞDAŞ SANATI DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİLERİ

1. GİRİŞ

1.1. COVID-19 ve Araştırmayı Ortaya Çıkaran Etmenler

COVID-19'un Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel salgın ilan edilmesinin hemen ardından küresel ekonomide önemli ölçüde önce durgunluk sonra da çok hızlı gerilemeler yaşanmıştır (UNESCO, 2020). Türkiye ekonomisi salgının en yoğun olduğu 2. çeyrekte (Nisan-Haziran) %9.9 küçüldükten sonra 3. çeyrekte (Temmuz – Eylül) %6.7 büyümüştür (TÜİK, 2020a). İstihdam ise 2. çeyrekte 29.2 milyondan 28.3 milyona düştü, yani 900 bin kişi azalmıştır. 3. çeyrekte yaşanan milli gelirdeki görece iyileşme ise istihdama pek yansımada ve istihdam sadece 150 bin kişi arttı (TÜİK, 2020b). Mart ayından itibaren küresel salgının ilk üç aylık döneminde Türkiye'deki kültür ve sanat faaliyet alanlarının tamamı (müzik, tiyatro, dans, sinema ve çağdaş sanat) -virüsten etkilenen her ülkede görüldüğü gibi- ivedilikle kapılarını kamu hizmetine kapatarak, etkinliklerin iptalini ya da süresinin belirlenemediği biçimde ertelendiğini dijital hesaplarından ve kurumsal internet sitelerinden duyurmuştur. Bu duyuruları, bildiğimiz anlamdaki sanat üretiminin ve kültür yönetiminin olduğu gibi askıya alınması izlemiştir.

Etkinliklerini küresel COVID-19 salgını (COVID-19) sebebiyle iptal eden Avrupa, Kuzey Amerika ve dünyanın geri kalan yerlerindeki kültür ve sanat kurumları, kamusal alanlardaki etkinliklerin 2 yıldan önce yapılamayacağını öngörmüştür (OECD, 2020). Türkiye'de ise müzeler, galeriler ve bağımsız çağdaş sanat kolektiflerinin etkinlik düzenlediği mekanların açılma tarihi 30 Nisan 2020 olarak belirlenmiştir. Kurumların kamuya açılış zamanını kısa vadede öngörmenin güçlüğü, küresel COVID-19'un halk sağlığı için oluşturduğu bütüncül tehdidin vahameti ile doğru orantıda ilerlemiş, planlı bir biçimde olmasa da kapılar -sosyal mesafe ve hijyen kurallarına uyarak- ancak mayısın sonlarına doğru ziyaretçilere açılmıştır. Mayıs itibariyle kurumlar etkinliklerinin bir kısmını fiziksel mekânda -ancak sosyal mesafe ve hijyen kurallarına uyarak- gerçekleştirmeye başlamıştır. Örneğin, galeriler ve müzeler yarım

kalan sergilerini göstermeye devam etmiş, etkinliklerini ise açık hava mekâna sahip olan sanat kurumları dışında çevrimiçi olarak sürdürmüşlerdir.

İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV, 2020) COVID-19 ile mücadele konusunda Türkiye’de sanat ve kültür sektöründen ilk adımı atan kurum olmuştur.¹ Salgının ilerleyen dönemlerinde, Mayıs ayı ve sonrasında, Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Derneği-Türkiye (AICA 2020), Columbia Türkiye (2020), American Turkish Society (2020), Salt (2020) ve SAHA (2020) gibi pek çok sanat kurumu kültür ve sanat evreninin işleyişini bir anlamda felç eden COVID-19’un etkilerine karşı mücadeleye ve sektörün ihtiyaçlarına yönelik destek ve dayanışma içerikli çevrimiçi konferanslar, paneller, atölye çalışmaları ile çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Maddi içerikli desteklerden biri SAHA – Çağdaş Sanatı Destekleme Girişimi, görsel sanatlar alanında üretim süreci küresel COVID-19 salgınından “olumsuz etkilenen ya da pandemi nedeniyle ortaya çıkan sorunları ele almak isteyen sanatçı ve inisiyatiflere destek olmak amacıyla hayata geçirdiği sürdürülebilirlik fonu” için yaptığı çağrıdır.² SAHA’yı “COVID-19 sürecinde daha da görünür hâle gelen ekonomik eşitsizlik ve güvencesizlik ortamında dayanışma ağını güçlendirmek amacıyla kurulan Omuz Paylaşım ve Dayanışma Ağı takip etmiştir.³ Bu dönemde yer alan başlıca çağdaş sanat etkinliklerinden biri, AICA International iş birliği ve SAHA Derneği desteği ile AICA Türkiye tarafından 25-27 Kasım 2020 tarihleri arasında düzenlenen “Sanat Dünyası, Refleksler ve Alternatif Yeni Dünyalar” başlıklı konferanstır.⁴ Çağdaş sanat eleştiri ve yazınının Julian Stallabrass gibi önde gelen isimlerinin de katıldığı bu konferans Zoom üzerinden tamamen çevrimiçi ve İngilizce gerçekleşmiştir. Salgın döneminin sanat ve kültürün fiziksel mekânda deneyimlenebilmesini imkânsız hale getirmesiyle dijital platformlara taşınan sanat deneyiminin hızlı adaptasyonu konferansın ana teması altında tartışılan konuların başında gelmektedir.

AICA’nın düzenlediği konferans “Pandemi Zamanı Sanat”, “Covid-19’un Sanat ve Kültüre Etkisi” ve “Global Sanat Dünyası ve Covid-19” gibi konuların üç gün boyunca tartışılması ve kültür ve sanat sektörünün salgın sonrasında neden “eskiye” dönemeyeceği” ile “eskiye dönmeme” nedenlerinin ipuçlarını barındırması dolayısıyla da son derece önemlidir. Zira, dönemin beraberinde getirdiği engel ve zorluklardan halihazırda ekonomik bakımdan son

---

¹ İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV), kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşu olarak İstanbul’da uluslararası sanat festivalleri düzenlemek amacıyla 1973 yılında Dr. Nejat F. Eczacıbaşı önderliğindeki 17 iş adamı ve sanatsever tarafından kurulmuştur.

² <https://www.stgm.org.tr/saha-surdurulebilirlik-fonu>. Son erişim tarihi 23 Aralık 2020.

³ <https://omuz.org/>. Son erişim tarihi 23 Aralık 2020.

⁴ <http://aicaturkey.org/index.html>. Son erişim tarihi 23 Aralık 2020.

derece kırılğan olan kùltür ve sanat dünyası da baştan sona olumsuz etkilenmiş olmasına rağmen, tüm dünyadakiler gibi Türkiye kaynaklı pek çok kurum da dijital arşivlerini izleyici ve kullanıcıya açmasını COVID-19 ile mücadeleye dair sanat ve kùltür alanından bir dayanışma örneği olarak nitelemiştir. Özellikle 1990'lardan itibaren internet tabanlı dijital medyanın gündelik yaşam içerisine dâhil olması ile değişerek gelişen dijital teknolojiler sanat üretimlerinde ve deneyimlenmesinde sıklıkla yer almaktadır.

Dijital biçim ve yöntemlerin sanatsal üretim ve deneyimleme süreçlerine hızla dâhil olması sanat pratiğinin daha kolay ulaşılabilir, deneyim edilebilir olmasını sağlar ve bu bilimsel bilgi üretmek ile eş değer bir durum olarak kabul görmektedir. İnternet tabanlı dijital teknolojiler bu salgın döneminde sanatçılara, sanat profesyonellerine, izleyicilere ve kullanıcılara bir anlamda cankurtaran simidi olmuştur. İKSV'nin metninde kùltür-sanat alanının dönüştürülmesinde yer alacak katılımcı yaklaşımların COVID-19 sürecinde kùltür ve sanat deneyimine olan gereksinimin bir parçası olduğu özellikle belirtilmektedir. Bu deneyim sadece kùltür ve sanat sektörünün süreçte yaşadığı ekonomik çöküşün bir telafisi olarak görülmeyip, katılımcı izleyicinin ve kullanıcının gündelik hayatındaki varoluşsal önemiyle değerlendirilmektedir.

Sanat, bilim ve teknolojik gelişmeler bir araya geldiğinde bilgi üretme ve yenilikçi araştırmalara yönelme kapasitesi, motivasyonu ve erişimi artar. Bunun bir örneğini salgına yönelik alınan tedbirler çerçevesinde kùltür ve sanat kurumlarının hızla içerik üreterek dijitale adapte olmalarına ya da dönüşmesine de tanıklık etmekteyiz. Ancak çağdaş sanat izleyicisinin, sanatın alımlanmasında katılımcı hatta yaratıcı olduğu görüşüne ek olarak, bu motivasyonun izleyici üzerindeki etkisi hala incelenmeyi bekleyen bir sorun içermektedir (Selen, 2015: 17). Sanatçı ve sanat profesyoneli ile sanat izleyicisi kùltür ve sanat üretimleri ve erişimlerini, dijital platformlar üzerinden ve yaşam alanlarından sağlamaktadır (İKSV, 2020). Bununla birlikte dijital üretimlerin ve gösterme biçimlerinin büyük bir kısmı izleyicinin deneyimini, dolayısıyla da sanatçıya geri bildirimde de (*feedback*) etken olan ırk, etnik köken, dil, din, cinsiyet, yaş, engellilik gibi insanlık durumunun varoluşsal konularını içerse dahi, alımlanması ve deneyimi, dolayısıyla sanatçıya olan geribildirimi yüzeyde kalmaktadır (Taylor, 2014; Selen, 2015). COVID-19 fiziksel kùltür ve sanat etkinliklerinin tamamını sekteye uğrattırken özellikle sanatçı ve sanat profesyonellerinin üretimlerine etkisinin varoluşsal boyutlara gelebileceği öngörülebilir. Küresel salgın anonslarının hemen ardından ivedilikle dijital platformlara taşınan çağdaş sanat üretiminin bu durumunun fiziksel mekân ve zamanda alımlanması ve deneyimlenmesi ile psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak birebir yer değiştirebilmesi mümkün müdür?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı küresel COVID-19 salgınının Türkiye'nin sosyo-kültürel gelişmesinde ve sosyo-ekonomik kalkınmasında büyük rol oynayan çağdaş sanata olan mevcut ve öngörülen etkilerinin, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicisinden oluşturacağımız örneklem grubumuzla, sosyal ve beşerî bilimler perspektifinden inceleyerek araştırılması ve çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Araştırma COVID-19 salgınının çağdaş sanat alanına olan mevcut ve öngörülen etkilerini Türkiye perspektifinden, çok boyutlu faktörlerinin analizini yaparak bulguları yaygınlaştırmayı hedeflemektedir.

Araştırmada salgının -dünya çağdaş sanatında da görülen- sanatçılar ve sanat profesyonelleri üzerindeki psikolojik, sosyoekonomik ve estetik etkilerini odağa alarak, çağdaş sanat üretiminin izleyicinin fiziko-mekânsal deneyiminin, sanatçı ve sanat profesyonellerine sağladığı maddi ve manevi desteğin, sanat izleyicisine sağladığı kültürel, sosyal ve psikolojik katkılardan bağımsız olamayacağı hipotezi sorgulanmıştır. Projenin amacına yönelik çok boyutlu faktörler aşağıda belirtildiği araştırılarak bulgulara ulaşılmıştır:

- COVID-19'un çağdaş sanat pratiklerinin işleyişine olan etkilerinin mevcut durumu ve kısa vadedeki etkileri, sanatçı ve sanat profesyonelleri ve izleyici odağında analitik ve eleştirel olarak incelenmiştir.
- Çağdaş sanatın işleyişinde COVID-19'un sebebiyet verdiği kırılmalar, sanatçıların üretimlerine olan etkilerini, sanat profesyonellerinin bu etkileri üretime dönüştürme çabaları ile sanat izleyicisinin COVID-19 öncesinde ve sonrasında deneyimleme süreçlerini odağa alarak bir söylem analizi etrafında orta vadedeki çözümselliği sorgulanmıştır.
- Salgının Türkiye kaynaklı çağdaş sanat üzerindeki psikolojik, sosyoekonomik ve estetik etkilerini, çağdaş sanat pratiklerinin değişim ve dönüşüm süreçlerini, uzun vadede bireysel ve kolektif deneyimlerinden ortaya çıkan bulgular karar alıcılara ve uygulayıcılara katkı sağlayacak biçimlerde ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde analiz edilerek yorumlanmıştır.

1.3. Projenin Araştırma Soruları

Türkiye perspektifinden bakarak araştırmada cevap aranan sorulardan öncelikleri olanlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların ve sanat profesyonellerinin COVID-19 sürecinde sanat üretim pratikleri nasıl değişiyor, dönüşüyor?
- Sanatçıların ve sanat profesyonellerinin gündelik yaşam pratikleri bu süreçte nasıl değişiyor, dönüşüyor?
- Çağdaş sanat alanındaki fiziko-sosyal işleyişin kırılması ve durması salgın sürecinde sanat izleyicisini nasıl dönüştürüyor?
- COVID-19'un çağdaş sanatı deneyimleme biçimleri nasıl dönüşüyor?
- Çevrimiçi araçların kullanımında bir değişim, artış veya dönüşüm gözlemleniyor mu?
- Salgının etkileriyle hızla dijitale evrilen çağdaş sanat alanındaki bu dönüşüm sanatçının üretiminin ekonomik karşılığını nasıl etkilemiştir, bu durumun ne gibi etkileri olmuştur? Bu etkilerin çağdaş sanat pratiği odağında yer alan sanat üretim ve ekonomisinde rolü nedir?
- Çağdaş sanat profesyonellerinin salgın süresince sanatı gösterme olanakları yaratmak ve izleyici deneyiminin salgın sonrasında da devamlılığını sağlamadaki katkıları nedir ve nasıl olmalıdır?
- Sanat izleyicilerinin bu zorlu ama bir o kadar da yaratıcı süreçte çağdaş sanatın kültürel, sosyal ve ekonomik yönlerden desteklenmesindeki katkıları nelerdir ve nasıl olmalıdır?
- Çağdaş sanatın kültürel, sosyal ve ekonomik yönlerden desteklenmesi kim ya da kimlerin sorumluluğundadır?

1.4. Projenin Özgün Değeri

Bu araştırma, kültür sanat alanının küresel COVID-19 salgınının ilk 6 aylık döneminde yaşadığı ve sonrasında yaşayacağı varoluşsal sorunları veriler, belgeler ve bilgiler ışığında ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Çağdaş Sanat alanında çeşitli kurumlar tarafından AICA, Columbia Centers Türkiye, İKSV gibi sektörün başat aktörlerinin yer aldığı paneller ve etkinlikler

gerçekleştirilmesine rağmen, bu çalışmanın yürütüldüğü 1 Ocak-1 Eylül 2020 tarihleri arasında İKSV'nin COVID-19 ile ilgili kısa anket çalışmasından başka kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır (İKSV, 2020).⁵

Araştırma kapsamının çağdaş sanat ve kültür alanlarındaki kesişimselliği, araştırmanın sonuçlarından elde edilen verilerin bütüncül ve disiplinlerarası kuram ve yöntemlerle ilişkilendirilmesiyle sağlanmıştır. Projenin çerçevesi, çağdaş sanat evrenini oluşturan farklı çevrelerin üç ayrı kategoride değerlendirilmesiyle eleştirel söylem analizinin çıktıları ışığında ve projeyi oluşturan araştırma sürecinin hemen her evresinde COVID-19'un:

- Çağdaş sanat alanında faaliyet gösteren sanatçı ve sanat profesyonelleri üzerindeki psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve estetik etkileri;
- Çağdaş sanat etkinliklerinin gerçekleştirildiği mekânların kapatılması ve planlanan faaliyetlerin iptalleri üzerinden kültür ve sanat sektörüne olan sosyo-ekonomik etkileri;
- Çağdaş sanat izleyicisinin alımlama ve deneyimleme pratiklerine etkileri araştırılarak doğrulanabilir nitel ve nicel veriler üzerinden sunulmuştur.

Projenin sonuçlarından ortaya çıkacak ulusal ve uluslararası bilimsel ve sanatsal üretimin hem özel sektör hem de devlet tarafından desteklenerek sürdürülebilirlik kazanabilmesinin gerekliliklerine dair sağlayacağı bilgi ve belgeler aşağıda belirttiğimiz alanlarda kullanılabilir:

- Türkiye'nin çağdaş sanat ve dijital kültür alanlarına kuramsal ve ampirik biçimler aracılığıyla özgün bir araştırma ile katkı sağlamakta;
- Salgın döneminden etkilenen sanatçıların, sanat profesyonellerinin ve sanat izleyicilerinin üretimlerine ve deneyimlerine dayalı, bütüncül ve ulusal bir çağdaş sanat inceleme ve değerlendirme ağı kurmakta;
- Bu projeden elde edilecek veri ve sonuçların salgının, orta ve uzun vadede, Türkiye'deki üniversitelerdeki sanat ve tasarım eğitimleri üzerindeki etkilerine yönelik bir araştırma projesi yazımı ve TÜBİTAK başvurusu için kullanılmasında;

---

⁵ İKSV bu anketi kurumun e-posta listesinde bulunan tekil kişilere dijital olarak göndermiştir.

- Proje ekibinin “Çağdaş Sanat ve COVID-19” konusunu ele alan çok yönlü ve çok uluslu bir araştırma projesi ile Marie Skłodowska-Curie veya benzeri bir Avrupa Birliği fonuna ivedilikle başvurabilmesi için gerekli yöntemsel birikim ve insan gücü oluşturularak kapasite geliştirilmesinde;
- Salgının Çağdaş Sanat alanında yarattığı olumsuz etkenlerin tanımlanması dolayısıyla da uzun vadede çözümlerinin yaratımına katkı sağlanması, bu çözümlerin verimlilik ve uygulanmasında sürdürülebilirlik kazanmasında.

2. KÜRESEL COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE'DEKİ ÇAĞDAŞ SANATA OLAN ETKİLERİNE DAİR BİR ALANYAZIN TARAMASI

2.1. Çağdaş Sanat ve Alanın Türkiye'deki Yeri

Çağdaş sanat nedir? sorusuna aranan cevapların bir analizi yapıldığında karşılaşılan en önemli bulgu bugün çağdaş sanatın bir tanıma ihtiyaç duymadığı noktasına geldiğidir (Stallabrass, 2016). Çağdaş sanat başlığı altında yapılan çalışmalar ve araştırmalar çağdaş kelimesinin İngilizce anlamında var olan geçicilik, dönemsellik ve şimdide olma durumları üzerinden kurulmaktadır. Fakat bu kurgu ayağı yere basmayan bir süreç olmaktan ziyade, kendi dönemi içinde üretilen ve bağlamını kendi döneminden alan, bunu yaparken de geçmişten ve gelecekte bağımsız olmayan bir süreç olarak ilerlemektedir. Bu noktada Giorgio Agamben'in (2009) çağdaşlık tanımını da ödünç alarak; her bir dönemin kendi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerek, her bir dönemin kendi çağdaşlık vasfını, yüklenen ve de kendine tüm çağların uzaklığı ile bakabilen, üretimler ile var olduğunu iletmek mümkündür (Agamben, 2009).

Günümüzde "çağdaş sanat" terimi zamanımızda üretilen sanatı göstermek yerine çağdaşlığın kendisini nasıl gösterdiği ile ilgilidir. Günün çağdaş sanatı bugünü, gösterir (Groys, 2008). Bu bağlamda çağdaş sanat, geleceği gösteren modern sanattan, modern-oluşun yanılısama olduğunu gösteren post-modern sanattan ayrışır. Zira çağdaş sanatın konuları günü içine alırken, günü yaşayanın kimlik, anı, bellek, beden, mekân ve zamanını da beraberinde taşır. Çağdaş sanat, isminin de bize anlattığı gibi, çağdaşlığı, konu edinir. Ancak bu çağdaşlık hiçbir zaman *burada* değil hep *oradadır*. Bugün çağdaş sanatın alımlanmasındaki kırılmalar bu geçişliliğe denk gelir. Çizim, resim, heykel, seramik, enstalasyon, video, performans, sonik, dokunsal, duysal, dijital ve arada olan birçok biçimle sanatçısını izleyicisiyle konuşturur. Bu diyaloga çoğu zaman arabuluculuk ve sağlayıcılık yapan sanat profesyonellerinin emeklerinden de beslenir.

Hal Foster (2009) "[ç]ağdaş sanat yeni bir kategori değil. Yeni olan bir şey varsa o da katıksız heterojenliği içerisinde çağdaş sanat addedilen çoğu güncel pratiğin, tarihsel belirlenmişlik, kavramsal netlik ve eleştirel yargıdan azade bir şekilde serbestçe salındığına dair bir histir"

(Foster et al., 2009: 3) diyerek çağdaş sanatın bu muğlak yapısından sanat izleyicileri, tarihçileri, küratörler ve de sanatçılar açısından fayda umabilir mi diye sorar. Bu faydanın sanat pazarına etkisi dışında başka nerede olduğu konusunda ise, çağdaş sanatın deney ve deneyim peşinde olduğu savından yola çıkan birçok yazı ve araştırma bulunmaktadır (Blanca, 2015; Fenner, 2008; Findlay, 2012; Freeman, 2012; Groys, 2008; Amelia Jones, 2012; A Jones & Heathfield, 2012; Kamhi & Torres, 2008; Selen, 1999, 2016).

Sanat tarihi ve genel olarak tarih bilimi olay ve olguları dönemlere ayırarak incelediğinden, çağdaş sanat da belli temsilcileri olan ve belli bir çağa denk gelen bir dönem olarak düşünülür. Bu dönemlere ayırma durumuna sanat nesnesinde yaşanan radikal çeşitlenmelerin neden olduğu savunulur. Sanatsal üretimde kullanılan mecranın seçimindeki özgür tutumlar sanat tarihindeki, kürasyon tarihindeki değişimlerin sebebidir (Graham, 2014). Milattan önce 3. yüzyılda “Sanat tarihi aslında birbirinden bağımsız fakat yine de birbiriyle ilişkili olan teknolojik yeniliklerin tarihidir” diyen Elder Pliny bu anlayışa temel referans olarak gösterilir (Squire, 2012). Çağdaş sanat üretimlerinin son 20-30 yılı kapsadığı düşüncesi tıpkı Jean-Luc Nancy (2010) tarafından da belirtildiği gibi sanat tarihsel bir sabitleştirme metodudur. Türkiye’de bu kategorileştirme tutumu hakkında yürütülen tartışmalara, Kullanma Kılavuzu: Türkiye’de Güncel Sanat 1986-2006 (2007), Unleashed: Contemporary Art from Turkey (2010) kitaplarında 1970’ler ve 80’ler kuşağından Nil Yalter, Nur Koçak, Canan Beykal gibi önemli sanatçılara yer verilmemiş olması konu olmuştur (Yıldız, 2011).

Türkiye çağdaş sanat sergilerine ev sahipliği yapmış müze ve galerileri ile küratör ve direktörleri, çağdaş sanatın Türkiye sahnesine 1990’lardan itibaren çıkmış olduğu söylemini iletir (Akay, 1996; Çalikoğlu, 2008; Sönmez, 2003). Çağdaş sanat ve güncel sanat kavramlarının Türkiye sanat tarihi alan yazınına girişi 80’li yılların sonuna ve özellikle 90’lı yıllara denk gelir. 1990’lı yılların başlangıç olarak kabul edilmesinde Türkiye’nin siyasal ve ekonomik çehresinin değişmesinin, İstanbul Kültür Sanat Vakfı gibi özel sektörden kurum ve banka galerilerinin kültür ve sanat faaliyetlerine destek vermesinin önemli bir payı vardır (Pelvanoğlu, 2009). Batı sanatından kopukluk 90’lı yıllar itibarıyla sona erer ve güncel sanat batı sanatı ile senkronize olmasa da paralellik gösterir. Ayrıca Türkiye’de çağdaş sanat alanındaki üretimlerin hızlandığı, uluslararası etkileşimlerin çoğaldığı sürecin belirgin bir başlangıç noktası olarak 1970’li yılların sonunda başlayan “Yeni Eğilimler Sergisi” sayılmaktadır (Özarlan, 2005).

2018 yılında Kasa Galeri’de gerçekleştirilen “Bir İhtimal Daha Var: Açık Mekân ve Sanatçı Kolektifleri Üzerine” adlı oturumlar, son 20 yılın sanat üretimi dökümünün ortaya konulması sonucu kolektif üretimin ve inisiyatiflerin hala önemini koruduğunu ortaya çıkarmıştır (Akbulut, 2018). Fakat o dönemde kurulan oluşumların büyük bir kısmının dağılarak günümüze ulaşamamış olmasının nedenleri çağdaş sanatın izleyici tarafından deneyimlenmesi bağlamında etraflıca ele alınmamıştır. Türkiye perspektifinden baktığımızda Lora Sariaslan’ın (2016) değindiği gibi hem izleyicinin çağdaş sanat deneyimi “Bunlar daha önce yapıldı” ifadeleri ile eleştirilmekte, hem de söz konusu ifade izleyici ile sanat deneyimini fiziksel üretim basitliğine indirgemektedir. Bu anlamda Sariaslan (2016), “Yeşim Ağaoğlu’nun ‘Bunu ben de yaparım’ ifadesindeki “de” ekini kullanmasıyla sanatçının deneyiminin, ifadesinin, amacının ve başarısının yok sayılmasını da ima etmektedir” der.

İzleyicinin sanat eserine olan bakışı ve deneyimi sanat tarihinde en fazla tartışılan ve sorgulanan konularından biri olmuştur. Bunun birincil nedeni “Estetik nesne karşısındaki durumumuz herhangi bir nesne karşısındaki durumumuzdan daha kaygandır, daha az belirgindir. Çünkü estetik nesne derindedir, çelişkilerle ve çeşitliliklerle doludur, öznellikle sarılmıştır, kavranılmak için özel bir yatkınlığı ve derinliği gerektirir” (Timuçin, 2000: 215). İzleyicinin deneyiminin 1960’lardan itibaren dönüştüğünü, eserin ve sergi mekanının otoritesinin sarsıldığını öne sürmek mümkündür (Başar, 2015; Buchloh et al., 1994; Celebi Erol, 2019; Dorothy et al., 2018; Lee, 1998; Pitts, 2010; Selen, 2015). Özellikle Duchamp’dan sonraki dönemin ve günümüzün yeni sanat izleyicisi için Başar “[a]rtık yapıtı sorgulamadan tüketmek yerine, izleyicinin deneyimlerini de yapıtın bir parçası olmuş, sanat yapıtı, izleyiciye göre değişen anlamlar taşıyan bir boyut kazanmıştır” demektedir (Başar, 2015: 103). Günümüzde izleyici, duyularını yanıltabilen üretimler ve sanal ortamda yaratılan algı yanılsamaları aracılığıyla duyumsadığını varsayan bir katılımcıdır (Selen, 2015).

2.2. Çağdaş Sanat ve Ülke Ekonomisi İlişkisi

Son 150 yılda gelişen sanat tüccarlığının, sanatı sanatçı kadar sanatın ticaretini yapanın da sahiplendiği bir alan, bir sektör haline gelmesindeki rolünün altını çizmek elzemdir. (Baldwin, 2011; Belting, Buddensieg, Araújo, Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften., ve Zentrum für Kunst und Medientechnologie Karlsruhe., 2009; Findlay, 2012; Klamer, 1996; Newberry, 2019; Öztürkkal ve Togan-Eğrican, 2020; Sherry, 2015; Stokburger-Sauer ve Hofmann, 2017). Çağdaş sanat sektörünün temeli sanatçının da

insan, dolayısıyla da maddiyata dayalı yaşamsal ihtiyaçları olduğu üzerine kuruludur. Michael Findlay (2012) sırtüstü Sistine Chapel'in tavanını kaplayan Michelangelo, her türlü havada en sevdiği bahçeleri resmeden Claude Monet ve buz gibi ahırda kanvasının üzerine çömelen Jackson Pollock gibi pek çok sanatçı işlerini kira ödeyebilmek, yiyip içebilmek, asistan tutabilmek ve çocuklarını okula gönderebilmek için satabilmeyi umduklarını belirtmektedir (Findlay, 2012: 15).

Bohem, karizmatik kişilikler ya da dâhiler olarak görülen sanatçılar, bu tarife göre toplumda yer almaktansa toplumun dışında yaşayan, toplum ile ilgisi alakası pek de olmayan bireyler olarak idealize edilir. Sanatsal becerisi, aldığı ya da edindiği eğitimi önemsizleştiren doğuştan gelen yeteneği ile hesaplanır. Yeteneğin mutlaka önemi vardır ancak sanat da tıpkı diğer meslekler gibi eğitim/öğrenim gerektiren bir meslektir. Bunun yanı sıra her sanat eğitimi alan sanatçı olamayabilir.

Sanatçının üretiminden oluşan değer pazarlandığı çağdaş sanat ekonomisinin birbiri ile ilişkili ve bazen de örtüşen ancak farklı iki piyasa üzerinden yürüdüğünü belirten Findlay, bunlardan ilkinin sanatçının "yeni" işinin pazarlanması, diğerinin ise var olan işinin el değiştirmesi olduğunu vurgular (Findlay, 2012: 16). Yeni bir işin ederine/değerine sanatçı veya sanat simsarı karar verir. Sanat müzayedelerinde olduğu gibi ikinci pazarda satılan işin ederi/değeri ise ilki gibi arz ve talebe, ancak daha önemlisi bu işin daha evvel nere(ler)de sergilendiği, hangi koleksiyon(lar)da yer aldığı, hakkında ne(ler) yazıldığı, kısacası ne kadar çok kullanıldığına dayalıdır (Zakaras ve Lowell, 2008). Bir sanat işi sanatçısı tarafından satıldıktan sonra, o işe sahip olanın mülkü haline gelir. Sanatçı emeğinin karşılığını bir kere alabilirken, işi el değiştirdikçe sahibine daha da fazla getiri sağlar. Sanatçı, sanat profesyoneli ve sanat izleyicisi üçgeninin tam ortasında yer alan sanatçının, sanat profesyonelinin ve izleyicinin emeğini konu alan bu araştırmanın çerçevesi sanatın yeniden el değiştirdiği pazarları içermemektedir, ancak sanat, dolayısıyla da ülke ekonomisindeki yerinin altını çizmek isteriz. Türkiye çıkışlı sanatın yüksek fiyatlardan alıcı bulduğu Christie's ve Sotheby gibi uluslararası ikincil piyasalar, ulusal müzayede pazarının büyümesinde etkin rol oynamıştır (Baldwin, 2011; Molho, 2015).

1980'lerin ortasında İstanbul ve Ankara'da kurulan özel mülkiyete dayalı çağdaş sanat galerileri Türkiye'de modern sanat altyapı sisteminin ve çağdaş sanat piyasasının kurulmasına öncülük etmiştir. Bu kurumları 1987 yılından itibaren düzenlenmeye başlanan Uluslararası İstanbul Bienalleri takip ederek Türkiye çağdaş sanat üretimlerinin ve sanat ortamının ana

kanalı olmuştur (Madra, 2003). Jale Erzen'in (1999) belirttiği gibi, "yerleştirme, gösteri ve video türlerini artarak kullanan çağdaş sanat sergileri ve bienaller eleştirel tavırlarıyla yeni bir beğeni ve ilgiye olanak sağlamışlardır" (Erzen, 2011: 168). Fakat bir diğer taraftan "Bienaller ve fuarlar gibi büyük sergiler, çağdaş sanatı sergilemenin ötesinde farklı ekonomik ve siyasal amaçlara hizmet etmeyi hedeflemektedirler" (Yardımcı, 2005: 24). Türkiye güncel sanat yazımı açısından yine 1990'lar itibariyle gazete ve dergilerin sayısında artış gözlemlenmiştir (Akşit, 2014). 2000'li yıllarda İzmir ve Diyarbakır'da çağdaş sanat gösterim merkezleri kurulmuştur. Türkiye genelinde 2019'dan sonra açılan yeni müzeler -örneğin Eskişehir Odunpazarı Modern Müze-, galeriler ve diğer alternatif mekanlar ile Antakya, Adana, Bodrum, Çanakkale, İzmir, Mardin ve Sinop Bienalleri çağdaş sanatı merkez dışına yönlendirebilecektir.

2005 yılından beri Türkiye'den ve uluslararası sanat ortamlarından çağdaş sanat galerilerini bir araya getiren Contemporary İstanbul Çağdaş Sanat fuarı ise 2020 itibariyle Türkiye'deki tek uluslararası sanat fuarıdır. Diğer taraftan Mamut Art Project, genç sanatçıların üretimlerine yer açan ve 2017 yılından beri devam eden bir etkinlik olarak Türkiye çağdaş sanatını izleyiciye ulaştırmaktadır. Tüm bu fuar ve yarışmalar üzerine izleyici deneyimini ölçen bir araştırma bulunmamaktadır. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Aylin Seçkin ve öğrencilerinin hazırlamış olduğu "Contemporary İstanbul 2018 Ziyaretçi Anketi"nin sonuçlarının gelecek araştırmalar için önemli bir kaynak olacağını belirten Kültigin Kağan Akbulut, Türkiye sanat ortamına dair süregelen nicel veri eksikliğinin büyük bir sorun olduğundan bahseder (Seçkin, 2019).

Alistair Hicks (2015) Küresel Sanat Pusulası kitabının "Türkiye Pusulası" bölümünde İstanbul'un sanat dünyasının barometrelerinden biri olduğunu iletirken, bunun sanat dünyasının Türkiye gibi alternatif rotalara ihtiyacından kaynaklandığını belirtir (203). Sanat rotası Avrupa ve Kuzey Amerika dışında İstanbul, Sidney, Dubai gibi, -Tansel Türkdoğan'ın deyimiyle- yeni mabetler edinmiştir (Hicks, 2015: 281). Fakat üretim Türkiye'nin hangi bölgesinde yapılırsa yapılsın, İstanbul'daki galeri, müze gibi sanat kurumlarının sayıca çokluğu, sanatçıları, izleyicileri, koleksiyonerleri ve sanat eleştirmenlerini bu merkeze yönlendirir.

İstanbul, sayısı yıllar içinde sürekli artış eğilimi gösteren, 56'sı özel 75 adet müzesi ile en fazla ziyaretçi ağırlayan il olmaktadır (Hürriyet, 2018). Müzelere galeriler, sanatçı ve inisiyatif atölyeleri de eklenmektedir. Türkiye'de mekânsal olarak en büyük galeri olarak kabul edilen, Eski Likör Fabrikası'nın yerinde açılan Pilevneli Galeri de yine İstanbul'dadır. Ayrıca 2019

yılında İstanbul'da yeni yerinde açılan Arter ve yeni binasının inşaatının tamamlanması beklenen Türkiye'nin ilk modern sanat müzesi İstanbul Modern de dikkat çekmektedir. New York Times ve CNN International gibi global yayınlar İstanbul sanat piyasasından gelişmelere yer vermektedirler (Türkdoğan, 2013). Şimdi ve gelecekte, İstanbul, New York, Londra ve Paris'in yanı sıra Orta Doğu'dan bir sanat merkezi olarak görülmektedir (Molho, 2015).

Günümüzde Türkiye'deki çağdaş sanatın çok büyük bir kısmı sponsorluklar ile ve büyük sermaye tarafından desteklenerek hayır işleri ile varlığını sürdürmektedir. Avrupa sanat kurumları ise (örneğin müzeler) ağırlıklı olarak kamu bütçelendirilmesine tabiidir (Stokburger-Sauer ve Hofmann, 2017).

Federal İstatistik Dairesi'nin 2012 raporuna göre Almanya'daki sanat kurumlarına verilen yıllık kamu desteği, gerekli ödeneğin neredeyse %90'ını oluşturan dokuz milyar avro'dur (Stokburger-Sauer ve Hofmann, 2017). Bununla birlikte, kamu bütçelerinde sürekli artan açıklar, kamu desteğinin azalmasına yol açmaktadır (Stokburger-Sauer ve Hofmann, 2017). Almanya Federasyonu ve belediyeleri 2017'de kültüre toplam 11,4 milyar avro harcamıştır. Almanya Federal İstatistik Dairesi ayrıca 2016'ya göre %6.3'lük (0.7 milyar avro) bir artış olduğunu ve kültür için kamu harcamalarının arttığını bildirmiştir (Almanya Federal İstatistik Dairesi, 2020a, 2020b). Almanya'da 2017 yılında kültür için yapılan kamu harcamaları gayri safi yurtiçi hasılanın % 0.35'ine denk geldiğini ve kültüre kişi başına toplam 138 avro harcandığı, 2018 yılı verilerine göre kültürel mesleklerde istihdam edilen kişilerin oranının yaklaşık yarısının (% 50.3) kadın olduğu ve toplam işgücünün %3.1'i olduğunu bildirmiştir (Almanya Federal İstatistik Dairesi, 2020b). Ancak Almanya'daki kültür kurumlarında COVID-19'un yol açtığı kısıtlamalar ve kapatmalar kültürel mesleklerde istihdam edilen yaklaşık 1,3 milyon kişinin ve kültüre özgü mesleklerde çalışan 29.000 kişinin ne kadarının, devam eden COVID-19 krizinde iş ve mali kayıplardan ne şekilde etkileneceğinin henüz net olmadığı da bildirilmiştir (Almanya Federal İstatistik Dairesi, 2020a).

Devlet'in sanat finansmanı oranının Almanya'ya nispeten düşük olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde sanat kurumları desteklerinin sadece %7'sini kamu bütçelerinden almakta ve gelirlerinin %45'ini sponsorluklardan sağlamaktadır (Stokburger-Sauer ve Hofmann, 2017).

Türkiye ölçeğinde ise çağdaş sanat kamu bütçelendirmelerinde ya çok az yer almakta ya da hiç yer bulamamaktadır. Devlet bu altyapının kurulmasında ve sürdürülmesinde, 2018'de

Cumhurbaşkanlığı himayesinde ilki yapılan Yeditepe Bienali ile Kültür Bakanlığı ve İstanbul Belediyesinin 2020’de gerçekleşen 4. İstanbul Tasarım Bienali’ne verdiği katkılar dışında varlık göstermemiştir. Sanat için neredeyse hiç kamu finansmanı olmadığından, ABD örneğinde de olduğu gibi Türkiye’de çağdaş sanat, içerisinde üç büyük ailenin de (Koç, Sabancı ve Eczacıbaşı) olduğu büyük sermaye sponsorluklarının, Türkiye kaynaklı veya global şirketlerin, özel bankalar ile patronlarının ve koleksiyonerlerin himayesindedir. Bunların yanı sıra Goethe-Institute’un Türkiye’nin büyük şehirlerinde açılmış şubeleri ve Fransız Kültür Merkezi gibi uluslararası kurumlar ile Hollanda Büyükelçiliği ve İstanbul İsveç Başkonsolosluğu’nun da sıklıkla çağdaş sanat içerikli etkinliklere ve projelere fon verdiği gözlemlenmektedir.⁶

Türkiye’nin sanat ve kültürel altyapısında çağdaş sanatın yanı sıra sinema, tiyatro, müzik ve tasarımın da yer aldığı, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı gibi kuruluşlar tarafından yapılan festivaller ve bienaller dışında da geniş anlamda sanat büyük sermaye, koleksiyonerler ve prestij tabanlı destekler ile varlık gösterebilmektedir. Son 20 yılda kurulan ve halen varlığını sürdüren modern ve çağdaş sanat müzeleri (İstanbul Modern, Pera Müzesi ve Sabancı Müzesi), Akbank Sanat Merkezi, Borusan Kültür Merkezi, Arter ve SALT gibi çağdaş sanat merkezlerinin yanı sıra kurum bazlı galeriler (Siemens Sanat, Yapı Kredi Kazım Taşkent Sanat Galerisi vd.) ve pek tabii Eczacıbaşı tarafından 1987’de kurulup sponsorluğunda devam eden Uluslararası İstanbul Bienali Türkiye’nin sanatsal ve kültürel etkinliklerinde başat rol oynamaktadır.

Büyük sermaye ya da diğer şirket ve kurumların sponsorlukların topluma yansımaları, sanat ve kültür altyapısının çağdaş sanat kanadında yer alan İKSV bienalleri ile Akbank Sanat ve SALT gibi sanat kurumlarının etkinliklere giriş ücreti almama politikasının sanat izleyicisine ulaşmasında önemli bir kolaylaştırıcılığı olduğu söylenebilir. Örneğin Koç Holding sponsorluğunda ve Nicolas Bourriaud küratörlüğünde, Yedinci Kıta teması altında gerçekleşen 16. İstanbul Bienali’nin 14 Eylül 2019’dan itibaren açık kaldığı sekiz hafta boyunca 451.000 kişi ücretsiz olarak ziyaret etmiştir (Milliyet, 2019). En prestijli çağdaş sanat bienali olan Venedik Bienali’ni ise yedi ay boyunca 600 bine yakın ziyaretçi gezmiştir (Bianet, 2019).

---

⁶ Nicola E. Stokburger-Sauer ve Verena Hofmann’a (2017: 4) göre “[s]ponsorlukların ana hedeflerinden biri sponsorun kurumsal imajının iyileştirilmesidir.” Sponsorluğun bağıştan farkı “finansal veya ticari bir organizasyon tarafından ticari hedeflere ulaşmak için yapılan bir faaliyet olarak yardım sağlanmasıdır”.

İKSV tarafından sunulan “Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımlar” başlıklı rapor ile Şubat 2017 tarihli “Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımları Birlikte Tasarlamak” başlıklı çalışma, “kültür-sanat alanında izleyiciler ile kültür kurumları arasındaki mesafeyi azaltmayı, izleyicilerin aktif bir biçimde etkinliklere katılmasını sağlamayı ve izleyici deneyimini derinleştirmeyi amaçlayan katılımcı yaklaşımlara” (İKSV, 2017: 17) odaklanmıştır. İzleyici ve katılımcı kavramlarını yeniden ele alan raporda altı çizilen husus Türkiye’nin toplumsal hayata katılım oranlarının ve İyi Ülkeler Endeksindeki sırasının dünya sıralamasında geride kalmış olmasıdır (İKSV, 2017). Rapor TÜİK verilerini referans alarak kültür ve sanata ayrılan payın düşmekte olduğunu belirtirken, sayılarla hane halkının kültür-sanat tüketim harcamalarının oranının 2013’te %3,1’den 2014 yılında %3’e, 2015’te ise %2,9’a düşüşünün altını çizmektedir (İKSV, 2017: 22).

Baldwin, “1970’lerdeki Türkiye’nin sanat piyasasının yıllık hacmi yalnızca 7 milyon dolardı, ancak 1980’lerin neo-liberal ekonomik reformları, ortaya çıkan zenginlikteki radikal artış, enflasyon ve faiz oranlarındaki düşüş ve istikrar sayesinde Türkiye 2008’de 200 milyon dolarlık tahmini piyasa değerine sahip” diyerek sanat piyasasının yıllar içindeki gelişiminden bahseder (Baldwin, 2011: 90). Galeri satışları ve müzayedelerin yanı sıra sanata yapılan yatırımı da içine alan Türkiye sanat piyasasının yıllık hacmini belirleyen etmenler arasında düşünülmesi gereken en önemli konu sanat turizmi olmalıdır. Dünya çapında prestijli İstanbul Bienali ile yeni kurulan İstanbul Tasarım Bienali, saygın uluslararası galerilerin katıldığı İstanbul Çağdaş Sanat Fuarı, yurt dışında da temsilcilikleri olan Türkiye kaynaklı galeri ve sanat kurumlarında açılan uluslararası ve ulusal sergiler Türkiye’nin sosyo-ekonomik gelişiminde başat rol oynayan sosyo-kültürel mirasının sürdürülebilirliğine çağdaş ve güncel sanat alanından katkı sağlayacaktır.

2.3. Çağdaş Sanat Alanının Toplumsal Olaylardan Etkilenmesi/Etkilemesi

“Sanatın amacı, cevapların gizlediği soruları ortaya çıkarmaktır” diyen James Baldwin’e gönderme yapan Terry Barrett (2017), postmodernistlerin sanatın ne olduğunu veya ne olması gerektiğini tanımlama arayışından uzaklaştığını ve bunun yerine, tartışmanın yönünü sanatın toplumda nasıl işlediğine dair daha geniş sorularla değiştirdiklerini belirtir. Sanatın süregelen ve kabul görmüş tanımlamalarının “rahatsız edici belirsizlikler” ile yer değiştirdiği söyleyen Barrett, buna örnek olarak postmodern düşüncede her bir yapıtın iyi ya da faydalı bir iş olması gerekmediğinin vurgulandığının altını çizmektedir (Barrett, 2017: 4).

Çağdaş sanatın konu ve kavramlarının işleyişinde oldukça etkin yeri olan politik aktivizm ve sosyal adalet sanatçıların işlerinde kesişimsellikleri ile sıklıkla gözlemlenebilmektedir. Tarih boyunca sanat, erişilebilir bir iletişim aracı olarak kullanılmış, sosyal konularda farkındalık yaratarak sosyal değişimi azınlıkların yararına olacak biçimde etkilemiştir. Dünya genelindeki azınlık topluluklarının karşılaştığı ayrımcılık, toplumsal ve ekonomik eşitsizlik gibi küresel geçişliliği olan temel sorunları örneğin ile bireysel deneyimler aracılığı ile aktarabilen ve bu konularda diyaloga ilham veren işler ortaya koyan pek çok sanatçı çağdaş sanat tarihinin referans kitaplarında yerlerini almışlardır.

Çağdaş sanatın bir başka değeri ise verili mekânı sahnesine dönüştürülmesidir. Bu noktada sahne terimini seçmemizin sebebi, sahneyi, teatral veya müzikal üretimin ve icranın yer aldığı yerden ziyade sanatçıların ve izleyicilerin sanat işlerini ve etkinliklerini deneyimlemek için bulunduğu kavramsal bir alan olarak düşünmemizden kaynaklanmaktadır (Selen, 2012). Herhangi bir serginin gerçekleştiği alanın ne olduğu, hangi tarihsel, psiko- ve sosyo-coğrafi süreçlerden geçtiği sanat etkinliğinin alınmasına önemli katkı sağlar. Çağdaş sanat günümüzde müze, galeri, alternatif mekanlarda ve kamusal alanlarda izleyicinin sanat işini deneyimleme kapasitesini artırmayı amaçlamaktadır.

Çağdaş sanatın deneyimlendiği alternatif mekanlarda, tıpkı galeriye veya müzeye girdikten sonra olduğu gibi, izleyici iş ile iletişime geçer. Belirli bir zaman ve mekânda işle ilgilenen izleyicinin fiziksel varlığı, bir dizi dinamiği devreye sokar. Bu durumda karşılaşılan iş, psikolojik, sosyal ve politik çatışmaları iyi bir şekilde ele alabildiği gibi çatışma dinamiklerinin dönüşümünü de teşvik edebilir (Selen, 2016, 2017). Bu tür işleri ile çağdaş sanat tarihine referans olan Joseph Beuys, Marina Abramovic ve Chris Burden alanın önde gelen sanatçıları arasında bulunmaktadır. Picasso'nun sanat tarihinin en önemli savaş karşıtı ifadelerinden biri olan ünlü resmi "Guernica" (1937), bu şekilde barışa katkıda bulunan belki de en ünlü bireysel sanat eserini temsil etmektedir (Selen, 2016).

Toplumsal değerini sosyo-politik veya bireysel anlatılara verdiği referans ile sanatsal ifadenin sadece gösterilen ya da bakılan bir olaydan öte yaşanan ve yaşanmakta olan bir durum olduğundan almasına rağmen çağdaş sanatın en büyük faydalarından biri estetik değeridir. Bu, sanatın izleyicide duygu uyandırma kapasitesine sahip olduğu anlamına gelir. Çağdaş gücünü -sanat toplumsal ya da bireysel- içerdiği tüm biçimler ve yöntemler ile estetik değerinin en ön

planda tutulduğu ancak bu estetiği izleyicisine kendi anlatısında, zamanında ve bedeninde deneyimlettirebilme kapasitesinden almaktadır.

Çağdaş sanat izleyicisi dünyayı bu formun beraberinde getirdiği ilham, yaratıcılık, anlatı, öğretici karşısında duran ya da içinde durduğu işin biçimselliğinde deneyimleyebilmektedir. Sanatı yapan(lar) kadar sanatı alımlayan beden(ler) de o deneyimin bütününün bir parçası olabilmektedir. İzleyici resim, heykel, enstalasyon, performans sanatı ve diğer biçimler vasıtasıyla düşünsel, duygusal ve/ya edimsel olarak sanat işi ile içeriğini kendi bedeninde var ederek etkileşime girebilmektedir.

Finlandiya Enstitüsü Sanat ve Kültür Programı Başkanı Johanna Vakkari, enstitünün 2014 tarihli projesi hakkında yazdığı blogda Finlandiya'daki küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin sponsorluğu için yapılan görüşmelerde yöneticilerin veya şirket sahiplerinin yalnızca %2'si sanat ve kültürü desteklerken, %42'sinin spor, %18'inin sağlık ve %15'inin de çocuk faaliyetlerini desteklediklerini bildirmiştir. Proje bir yandan sanatın amaçlarını ortaya çıkarırken, bir yandan da Finlandiya, İngiltere ve İrlanda'da çağdaş sanatın görünürlük ve etkisine yardımcı olan veya görünürlük ve etkisini engelleyen nedenler ile sanat kurumlarının yapıları hakkında bir tartışma açmayı hedeflemiştir. Projede ayrıca bu üç ülke ve kültürleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları keşfedip sanat alanını ve içindeki farklı organizasyonları analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlar, sanatın amaç(lar)ının:

- Estetik ve duygusal deneyimler sunarak, teselli sunarak, paylaşarak, sağlığa ve duygusal iyiliğe katkıda bulunarak insanların yaşamlarını iyileştirmek.
- Dünyayı değiştirmek, sosyal sorunları vurgulamak, engelleri yıkmak, sosyal değerleri desteklemek ve dünyayı olduğu gibi tasvir etmek olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmada “sanat bir yandan olduğundan başka bir şeyi gerçekleştirme aracı olarak görülürken, diğer yandan kendi değerleri ile özerk bir alan” olarak deneyimlendiği sonucuna ulaşmıştır (Vakkari, 2014). Vakkari'nin analizinin yankıları araştırmamıza katılan görüşmecilerimizin önemli bir çoğunluğunun söylemleri ile, sanatın kendi içinde bağımsız bir amacı olduğunu ve bunun da başka herhangi bir özel hedefe veya gerekçeye ihtiyaç duymadığı, “sanatın sanat için olduğu” biçiminde ifade bulmuştur (Vakkari, 2014).

1960'lı yıllarda modernitenin yüksek ve erişilemez sanat deneyimi anlayışının kırılmasında endüstri ve kitle kültürü ile kitlesel tüketim etkili olmaktadır (Çeber, 2017: 90). Ayrıca 60'lar sonrasında deneyimin ve katılımcılığın artması durumu II. Dünya Savaşı sonrası dönem politikasının bir getirisi olarak da okunmaktadır (Potts, 2004). Sanatsal deneyimin katılımcının aktif rolünü gerektirmesi ile bedensel varlık ön plana çıkmıştır, diyebilmekteyiz. Dolayısıyla sanatın konusunda de çeşitlilik yaşanmış, "feminizm, kimlik politikaları, kitle kültürü, alışveriş ve travma" gibi başlıklarda bedenselliği ve teknolojiyi sorunsallaştıran işler ortaya çıkmıştır (Stallabrass, 2009: 135).

Teknoloji geliştikçe algımızın ve eylemlerimizin alanı da genişlemekte, dolayısıyla sanatsal süreçler de bundan etkilenmektedir. Yeni ve çoklu teknolojilerin sanatsal ve estetik sürece dahil olması sanatsal deneyimin melezleşmesini, pasif yerine aktif izleyici deneyimini ve üründen sürece geçişi desteklemektedir (Klich ve Scheer, 2012: 3)

Türkiye'de "1990'lar kolektif, interaktif ve sosyal içerikli projelerin, siyasi eylem ve gösterilerin, mekâna özgü süreli müdahalelerin ve internet temelli uygulamaların oluşumuna tanıklık etmişti" bilgisini ileten Sariarslan'ı o dönemlerde üretim yapan sanat kolektiflerinin sayıca çokluğuna ve verimliliğine dikkat çeken Vasıf Kortun ve Erden Kosova'nın ifadeleri ile destekleyebiliriz (Kortun ve Kosova, 2014; Sariarslan, 2016).

2.4. İnternet Tabanlı Sanat Üretimi ve Sanat Deneyimi

Günümüzde çağdaş sanat araştırmalarının en başında sanatın teknoloji ile olan birlikteliği gelmektedir (Druckrey, 1996; Frieling ve Art, 2008; Higgins, 2001; Hutchinson, 2017; Jakobsen, 2011; Literat, 2012; Manovich, 2001, 2005; McCarthy ve Ondaatje, 2002; Wardrip-Fruin ve Montfort, 2003). Teknoloji kadar deneyimlerimiz de hızlı ve akışkan bir hal almıştır, fakat bunu ölçmek için yeteri kadar analize ulaşamamıştır. Sanat-teknoloji birlikteliğinden öğrenilecek ve ilham alınacak birçok nokta bulunur, ancak bunları izleyici keşfedebilmekte midir? (Broadhurst, 2007). "Her çağ, dönemsel farklılıklarını, değişen ve gelişen dünya düzenini önce beden üzerinde gösterir" diyen Türkdoğan'dan (2014: 106) hareketle postmodern dönemde bedenin sınırların olmadığı, açık erişimli, etkileşimli bir çevrede var olduğunu öne sürebiliriz (Apter, 1969; Jones, 2006a, 2006b, 2012; Jones ve Stephenson, 2005; Lichty, 2000; Selen, 1999, 2015).

Yakın geçmişe baktığımızda, ilk olarak 1960'larda Marcel Duchamp ile hazır nesne veya herhangi bir nesnenin, ardından performans sanatı ile beden ve en son olarak Lev Manovich'in (2001) tanımlamasıyla yeni medyanın sanatın nesnesi olarak kullanımı geleneksel sanat pratiği anlayışında değişimler yaratır. Bu gelişmeler sanat üretimlerini etkilediği derecede onun izleyicisini de etkilemiştir. Sanatsal üretim mekanla iç içe geçtikçe ve özellikle de enstalasyon sanatı ile sanat nesnesi tartışmaları mekânsal deneyime odaklanmış, izleyici izleyenden katılımcıya dönüşmüştür (Altındere, 1999). Fakat bu gelişmeden, Umberto Eco'nun (1989) açık yapıt modelinden de önce tektonik ve atektonik kavramlarını öneren Heinrich Wölfflin (1932) sanat izleyicisinin deneyimini bu kavramlar ışığında aktif veya pasif olarak açıklamıştır (Eco, 2016; Wölfflin, 1932).

Çağdaş sanatta izleyici ve sanatçının bedeninin teknoloji ile olan iletişimi ve etkileşimi, sanatçıların galeri mekânında ürettikleri performanslar ile ilk örneklerini sunmuştur. İzleyicinin sanat yapıtına katkısı ve onunla açık etkileşimi, dolayısıyla katılımcıya dönüşümü "izleyiciyi merkeze alan, genellikle izleyici katılımını öngören, 1960'larda adlandırılabilir bir ifade yöntemi olan, sınırları neredeyse birbirine karışmış; Performans, Oluşum, Beden Sanatı, Yerleştirme, Aksiyon, Fluksus gibi eğilim ve oluşumların peşinden sürükler bizi" (Ünay, 2015: 174). 1920'lerde Marcel Duchamp ile başlayan izleyicinin katılımcıya dönüştüğü uygulamalar, İkinci Dünya Savaşı sonrası Fluxus sanatçılarının eylemleri ile devam ederken 70'lerden sonra yeni teknolojilerin ve dijitalleşmenin etkisiyle daha belirgin hale gelmiştir (Potts, 2004). 1962 yılında Nam June Paik'in "Participation TV" (Katılım TV, 1963) adlı işi etkileşimli medya sanatı ve kullanıcının sanat eserine katılımı anlamında kilit bir yapıt olarak kayda geçer (Weibel, 2009). Helis Oiticica, Gordon Matta-Clark, Marina Abramovic, Yoko Ono, Vito Acconci ve Don Graham gibi sanatçılar izleyicinin katılımını yerleştirme ve müdahalelerine dahil eden isimlerdendir (Schimmel ve Stiles, 1998). Nancy Atakan 1975 öncesi sanatsal eğilimlerin kendi başına ve ayrı varlık gösterdiğini ifade ederken, 1980 dönemi genç kuşak sanatçıların hedeflerinin daha bütüncül olduğundan bahseder, bu hedeflerden birisi de sanat yapıtı, sanatçı ve izleyici arasındaki ilişkileri yeniden yapılandırmaktır (Atakan, 2008: 11). Yücel izleyicinin deneyiminin gelişen aşamalarını şöyle özetler "[i]zleyicinin rolü aslında birkaç aşamada dönüştü; edilgen, aktör, etkin ve ortak yaratımlı katılımcı" (Yücel, 2014b).

Özellikle 1990'lardan itibaren internet ile değişen ve gelişen yeni teknolojiler sanat üretimlerinde yer almaktadır. Sanatsal üretimde kullanılan materyallerin ve de sanatsal üretimin içeriğinin değişimindeki kilit etken Walter Benjamin'in (1935) ve sonrasında John Berger'in (1972) belirttiği gibi kameranın icadı yani fotoğraf olarak görülmektedir (Benjamin

2012; (Berger, 1977). Fotoğrafın ardından hızla gelişen ve katmanlaşan görsel kültür ve dijital teknolojiler ile sanat arasında kurulan sıkı bağ, sanatın medyasını çeşitlendirmeye devam etmektedir. Günümüz sanatsal üretimlerinin süreç odaklı, zaman tabanlı, dinamik, gerçek zamanlı; katılımcı, iş birliğine dayanan ve performatif, modüler, çeşitli, jeneratif ve özelleştirilebilir olduğunu ileri sürebiliriz (Paul, 2013). Dahası bu üretimler cinsiyet, ırk, etnisite, dil veya din gibi konuları ön plana çıkarmaz veya hiç içermez (Doyle, 2013; Selen, 2015; G. Taylor, 2014; Taylor, 2001).

Sanat, bilim ve teknoloji ile bir araya geldiğinde bilimsel bilgi üretme ve yeni araştırmalara yönelme olanağı ve motivasyonu artar. İzleyicinin katılımcı olduğu görüşüne ek olarak bu motivasyonun izleyici üzerindeki etkisi hala incelenmeyi bekleyen bir sorun içerir. Sanatsal üretim sürecine teknolojinin dâhil olması onun daha gözlemlenebilir, denenebilir olmasını sağlar ve bu bilimsel bilgi üretmek ile eş değer bir durumdur. Bu işleri, Body Image (Görüntü Beden) sergisi küratörü John McGhee'ün deyişiyle sanat mı teknoloji mi bilim mi diye ayırmak yerine, tümünün bileşkesi olarak anlamak ortadaki muğlaklığı çözmek adına bir yöntemdir (McGhee, 2014).

Post-endüstriyel dijital kültür çağında beden teknolojik unsurlarla giderek birleştiğinden teknolojinin insandaki görsel ve dokunsal tüm estetik deneyimleri kökünden söküp atacağı varsayılır (Apter, 1969; Şahiner, 2008). Bunun aksine 2000'lerden sonra ise yeni teknolojilerin sanatsal deneyime içkin bir hal alması bedensel olarak izleyicinin esere olan yakınlığını artıracak deneyler üretmiştir. Bilgisayar tabanlı medya sanatları çalışmalarının yaklaşımı Ebru Yetişkin'e (2016) göre "birey ve kurum odaklı hâkim toplum ve toplumsallık anlayışını değiştiren yaratıcı müdahaleler, inovatif perspektifler ve deneysel çalışmalar içermektedir". İzleyicinin deneyimini ve katılımını dönüştüren sanatsal sürecin etkileşimli, çoklu-kurgulu yapısı dolayısıyla "içinde yaşanılan gerçekliği başka bir şekilde algılamak ve duyumsamak mümkün hale gelebilir" demektedir (Yetişkin, 2018). Yücel'e göre "[d]ijital teknolojilerin aracı ya da ortamı olduğu sanat üretimlerinde ilgi daha çok biçim/temsil/nesne üzerine değil, deneyim/algı üzerine işlemektedir" (Yücel, 2014a). Deneyim bir anlamda sanat üretiminin en önemli süreci, hatta kendisi haline gelmiştir (Karapınar, 2018).

Günümüz teknolojisi çağdaş sanat üretimlerinin beden ve deneyim ile olan ilintisini derinleştirmiştir. Mağara resimlerindeki el izleri bugün sanatsal dışavurum olarak da kabul görebilirken elin o dönemin teknolojisi olduğunu belirtenler açısından düşündüğümüzde,

beden ile teknolojinin ivedi ve yakın ilişkisi anlaşılacaktır. Donna Haraway'in (2006) siborg tanımı ile teknolojinin beden üzerindeki etkisi yeni açılımlara kavuşmuştur. Örneğin David Bell'den aktaran Çuhacı (2007) siborg kavramını beden-kültür-makine açısından okur; buna göre "siborg üzerine ya da insan-makine ilişkileri üzerine düşünmek, bedenin sınırlarına, doğaya, kültüre ve teknolojiye ilişkin yaşamsal soruları da gündemde tutmaktadır" (Çuhacı, 2007: 126). Bedenin kendisinin de bir teknoloji olduğu görüşü sanatsal çalışmalardaki üretilere yansımıştır. Beden ile olan sanatsal üretimin temelinde canlılıkla direkt bir ilinti vardır. Maurice Merleau-Ponty de (2005) performansın yaşam ve canlılıkla iç içeliğini bu yüzden vurgulamıştır. Bedenin varlığı, görünürlüğü ön plandadır ve Martin Heidegger ([1927] 1977) tarafından kullanılan "burdalaşma" (*die Anwesenheit*) anı deneyimlenir (Nalbantoğlu, 2008). Böylelikle izleyici katılımcının tanımı yeniden düşünölmeye açık hale gelmiştir.

20. yüzyılın ilk yarısı sanatsal üretiminin ne'liğini ve nasıl'lığını deşmeye ve eleştirmeye yoğunlaşırken sanat, teknoloji, sanat ve beden ilişkisi yine bu dönemde yoğun olarak tartışılmıştır. Fluxus, Happening ve Dada akımlarından sonra modernist tavrın sonucu olarak tartışmasız kabul edilip saygı duyulan sanat nesnesinin yerine izleyicinin varlığı ve deneyimi önem kazanmıştır. Özellikle performans sanatı ve multimedya sanatlarının yükselmesiyle izleyicinin sanatla olan karşılaşması sonucunda yeni içerikler doğmuştur. Sanatsal üretimde teknoloji araç veya ortam olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla teknoloji ve sanat birbirlerine karşıt kutuplar yerine bir iş birliği, organik bir birliktelik olarak görölebilmektedir.

Özellikle 1960'lardan itibaren performans sanatı anlayışında beden ötekinin varlığına işaret eder (Şahiner 2015: 176). Jacques Lacan'ın kavramsallaştırdığı ayna evresini düşünenecek olursak beden ile karşılaşmak diğeri ile karşılaşmak ve tamamlanmaktır. Beden imgesinin travmatik görüntüsü ile çalışan St. Orlan, David Nebreda, Chris Burden gibi performans sanatçılarının işleri insan-sonrası (posthuman) tartışması ile de doğrudan ilgilidir. Judith Butler (1964) bu bağlamda çağdaş beden üzerine olan tartışmalarında bedenselliğin bir oluş kipi ile gerçekleştiğini aktarmaktadır. Eylemsellik, dönüşüm ve değışimin içkin olduğu teknoloji, beden ve çağdaş sanat üçgeninin ilişkisi ortadadır, kesin sınırlarla ayrılmış uçlarda değıllerdir. Dahası, bilim ve teknolojinin gelişimi bedenselliğin derinlemesine sorgulanmasına da bir yol açmıştır.

Uluslararası sanat ortamında 1970 sonlarında Nam June Paik'in öncülüğünü yaptığı video sanatının ve yeni teknolojilerle olan üretimlerin ilk örnekleri, Nil Yalter, Seza Parker, Hale Tenger, Gülsün Karamustafa ve Şükran Moral gibi yurtdışında da çalışmalarını sürdüren

Türkiyeli sanatçılar tarafından 90'lı yıllarda verilir (Akay, 1996). Yeni teknolojiler sanatçılara daha özerk ve alternatif bir alan tanır (Jones, 2006b). Bu durumu Işık Yücel, Türkiye kökenli sanatçılar arasında videoyu ilk kullanan sanatçı olan Nil Yalter'in ilgili mecraya olan ilgisini "ilk kez resim ve heykel gibi erkek-dahi sanatçı mitinin alanı dışında bir medya" olmasına bağlayarak açıklar (Yücel, 2013: 22).

Yalter'in 1998 yılındaki Göçebe Dünya adlı sergisi dönemin İstanbul sanat ortamı için öncü bir özelliğe sahiptir. Sergi izleyicinin aktif bir katılımcıya dönüşümünü destekleyen etkileşimli enstalasyonlar içerir. İzleyicinin geleceğin sanal yolculuğunda yaşayan çok boyutlu göçebeler haline geldiğini ileten Yalter metaforik olarak bedensel sınırlılığın teknoloji ve sanatın iş birliği ile aşıldığını önerir. Multimedyanın, yeni teknolojilerin sanat ile olan bağının ve izleyicinin sanatsal olaylara katılımının mekânı yakın gelecekte değiştireceğinden bahseder (Yalter, 1998).

1987'de İstanbul'da kurulan Sanat Tanımı Topluluğu'nun çalışmaları da video sanatının araçsal, kavramsal ve mekânsal özelliklerine değinir. Böylelikle sanat eserinin izlenme süreci de dönüşür ve Hale Tenger'in de belirttiği gibi seyirci, izleyici gibi terimler geçersiz kalır, bunun yerine onlara katılımcı denilmesi durumu ortaya çıkar (Koçak, 2009: 192). Sanatsal üretim mekanla iç içe geçtikçe ve de özellikle enstalasyon sanatı ile sanat nesnesi tartışmaları mekânsal deneyime odaklanmış, izleyici izleyenden katılımcıya dönüşmüştür (Altındere, 1999). Nancy Atakan'a (2008) göre; "[g]ünümüzün önemli sanatsal uygulamaları, insanlar arasındaki etkileşim ve sosyalleşmeyi aile ve mahalle dışında yaratma olanaklarını ele alır. Bu nedenle estetik nesne bir toplantı, bir karşılaşma, bir olay, bir mekân/zaman içinde insanlar arasındaki iş birliği, bir oyun, bir şenlik, sosyalleştirebilecek bir alan ya da herhangi bir ilişkiyel etkileşim olabilir. En önemlisi sanat yapıtının bir diyalog ve insan yaşamı için bir mekân yaratabilmesidir" (Atakan, 2008: 134). Böylece Atakan sanatsal etkileşimin izleyici ile izleyici arasındaki iletişimine de açıklık getirmiştir.

Claire Bishop'a (2017) göre "[i]zleyenleri harekete geçirmek; yaratıcılığı paylaşmak ve topluluk bağlarını güçlendirmek... 1960'lardan bu yana sanatta katılımcılığı teşvik etmeye yönelik hemen hemen her girişimin altında bu üç saikten biri yatar". Dolayısıyla izleyicinin deneyimi, onunla bu denli iletişim halinde olan sanat üretimlerinin katılımcısı üzerindeki etkisi, sadece gözlem ve şahit olma ile sınırlandırılmamalıdır. Çünkü burada bahsedilen bir süreçtir ve bu sürecin kendisi bir insan yapısı (artefact) haline gelir (Baker, 2017). Bu süreç teknoloji ile

ortaklığına girdiğinde ise daha farklı bir anlayışa ihtiyaç duyar. Diğer taraftan Anne Marie Balsamo'nun (1999) Judy Wajman'dan alıntılacağı gibi, teknoloji fiziksel objeler ve artefact'ların toplamından ötede bir yeredir. Böylece bu süreç de bilgi üretiminin, değişiminin, ilişkiselliğin ve pratiklerin deneyimidir diyebiliriz. İzleyicinin sanat eseri ve sanatçı üçgenindeki konumunu inceleyip aslında onun sayısal, demografik veriler olarak görüldüğü konusunda eleştiriler getiren Beryl Graham (2014) teknolojinin sanatsal üretimde kullanılmasıyla yarattığı en büyük değişimin izleyicinin artık bir katılımcı halinde görüldüğü olması olduğundan bahseder. Yine de izleyicinin katılımcı olarak incelendiği, derinlemesine bir analizin eksikliğini bulduğunu kaydeder (Graham, 2014).

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Türkiye çağdaş sanatı, izleyicinin sadece izleyici olarak değil katılımcı olarak da sanat eseri ile iletişime geçtiğini gösteren etkileşimli sanat işlerine şahit olmuştur. Türkiye'de yeni medya ile sanatsal üretim 2000'li yıllardan itibaren yoğunlaşır (Çaşkurlu Belgesay, 2014). Şener Özmen, Ali Kazma gibi isimler ile Yoğunluk, Noh-Lab gibi sanatçı toplulukları ise son dönemde yeni teknolojiler ile izleyicinin bedeninin işin sürecine dahil edilmesi konusunda önemli sanat eserleri üretmişlerdir. Artfridge dergisindeki bir röportajda Ebru Yetişkin (2015) yeni medya sanatlarının Türkiye'de bireysel ilgilerle veya minör inisiyatiflerle gelişiyor olduğunu aktarır. Güncel sanat veya günümüz sanatı olarak da adlandırılan 21. yüzyılın sanatsal pratikleri teknolojik değişim ve gelişimden etkilenecek çeşitlenmeye ve gelişmeye açık hale gelmiştir (Artut, 2014). Örneğin Yetişkin, "[g]ünümüzdeki bilimsel sorgulamaları, teknolojik gelişmeleri, disiplinler ötesi yaklaşımları eleştirel bir yolla sanatsal üretim süreçlerine katan, bu yaklaşımı paylaşımına açma yolları üzerine kafa patlatan ve hâkim zihniyeti ters yüz etmekle uğraşarak başka bir olasılık imkanını sorgulamamıza olanak sağlayan işler" için günümüz sanatı kavramsallaştırmasını dile getiren isimlerdendir (Yetişkin, 2016).

Teknoloji her ne kadar zihinsel süreçler ile gelişim gösterse de bedenin bir inşasıdır. Bedenin uzantısı haline gelen teknoloji, Marshall McLuhan tarafından 1945 yılında ortaya atılmıştır ve bu uzantının sanatçının üretimi vesilesiyle izleyicide gerçekleşen deneyimi sorgulanmaya değerdir. Cumhuriyet sonrasında ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye teknoloji politikaları öne çıkmıştır (Kayalidere, 2014). Teknoloji ve Bilim Bakanlığının 2016 yılında yayınladığı "Dijital Türkiye" başlıklı raporda bakan Faruk Özlü (2016) "[t]eknolojiyi sadece kullanan ve izleyen değil, teknoloji üreten ve rekabet eden bir Türkiye" hedefinde olduğunu belirtir (6-7). Bununla birlikte Türkiye'de üretilen sanat doğu batı ekseninde tartışmaya açılmakta ve sanatçıların bilgi üretimi ve teknoloji kullanımı üzerinde durulmamaktadır.

Özellikle internet hızının ve internete erişimin arttığı 2000'ler sonrasında sanatçıların fiziksel bir merkezde toplanma ihtiyacının hızı kesilmiştir. Sanatçılar artık uluslararası kariyerlerini dünyanın herhangi bir ucundan diğer ucunda da kurabilirler (Hicks, 2015: 203). Başar'ın ilettiği gibi “[u]luslararası ölçekte Londra ile Tahran arasındaki sınırların belirsizleşmesi gibi, ulusal ölçekte de İstanbul ile Erzurum arasındaki sınırlar da ortadan kalkma eğilimindedir” (Başar, 2015: 104). Bilginin kolayca erişimi ve dağıtımı gibi sanatsal üretim ve dağıtım süreçleri için de coğrafi zorunluluklar ortadan kalkmaktadır (Literat, 2012).

İnternetin açık ve kimliksizleştirici ortamı bu dönemin sanatsal üretimlerinin içeriğini de etkilemiştir. Katılım ve dönüştürme, açık erişim olanakları spekülâtif sanatsal üretilere imkân tanımıştır. Örneğin Burak Arıkan (2009) “Meta-Markets” isimli sosyal web borsası projesini tanımlarken “[b]ir poster yapıp bakın böyle böyle oluyor demiyoruz. Bir sistem yaratıp bu probleme herkesin katılımıyla yaklaşmaya çalışıyoruz” der (Arıkan, 2009: 109). Herkesin katılımı ve kopyalama olanağı net üzerindeki sanatçı haklarının tartışılmasına da yol açar. Arıkan sanat dünyasının galeri ve müze sistemlerinin bu sayısallaşma ile baş etme metotlarının bilgisine henüz sahip olmadığını iletir (Arıkan, 2009: 111). Dahası sergilenme için herhangi bir mekân ihtiyacı duymayan internet tabanlı sanat üretimleri galerilerin, müzelerin ve alternatif sanat kurumlarının fiziko-mekânsal varlığını sorunsallaştırmaktadır.

2.5. COVID-19 ve Çağdaş Sanat: Global Örnekler ile İlişkilendirilmiş Türkiye Örneklemleri

Salgının ilk aylarında, özellikle 2020 yılının mart ayından itibaren pek çok devlet COVID-19'un yayılmasını önleyebilmek amacıyla müzelerini ve kamuya açık diğer kültür (ve sanat) mekanlarını kapatmıştır. Mekânın fizikselliği ve COVID-19'un beraberinde getirdiği mekânsal imkânsızlık halihazırda var olan bir tartışmayı ani bir biçimde kesmiştir. Mekân- sanat-beden üçgenindeki bu tartışmada beden fiziksel mekândan belirlenemeyen bir süre için bütünüyle çıkarılmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi yarıda kalan sergiler müzelerde, galerilerde ve alternatif sanat mekanlarında sergilenmeye devam etse de izlenmemiştir.

Nicholas O'Donnell (2020) Apollo Magazine'de çıkan “*How far can museums go to stay afloat during the current crisis*” (Müzeler mevcut kriz sırasında ne kadar ayakta kalabilir?) başlıklı makalesinde “[m]üze koleksiyonlarının kamusal niteliğinin önceden tahmin edilmekten çok

uzak” olduğunu belirterek “gelecek yıl alınacak kararların, nesnelere gelecek yüzyıl için erişilebilirliğini belirleyeceğini” ifade etmiştir (O'Donnell, 2020). Ziyaretçilerin ve dünya müzelerindeki gelirin tamamen ortadan kalkmasıyla 100 milyon – 150 milyon dolarlık tahmini zarar açıklayan New York'taki Metropolitan Museum of Art (New York Metropolitan Sanat Müzesi) gibi büyük müzelerin kayıpları ile küçük müzelerin bir daha açılmayacak olması, dünyanın sanat ve kültür endüstrisinde lider ülkeleri de dahil sanat ve kültür ekonomisinin kırılganlığının ölçüsünü göstermektedir (O'Donnell, 2020).

UNESCO ve International Council of Museums (Uluslararası Müzeler Konseyi; ICOM) iş birliğinde hazırlanan, Covid-19'un müzeler üzerindeki etkisinin ilk kez değerlendirilerek sunulduğu “*The Museums around the World: In the Face of COVID-19*” (COVID-19 Karşısında Dünyadaki Müzeler) başlıklı raporda dünyadaki müzelerin tamamının COVID-19'dan özellikle etkilendiğini ortaya çıkartmıştır (UNESCO, 2020). 2020 yılı itibariyle dünyada 95.000 müze olduğunu belirten rapor bu müzelerin 560'ının 2012'de açıldığını, ancak müzelerin dağılımının son derece eşitsiz olduğunu belirlemiştir. COVID-19 krizi yüzünden dünya çapında müzelerin %90'ının kapılarını kapadığını bildiren rapor, bu müzelerin %10 ila %13'ünün de bir daha açılmayabileceğini belirtmiştir (Bishara, 2020; UNESCO, 2020).

Daha önce örneği olmayan bu krizin yarattığı tüm zorluklara rağmen pek çok kültür kurum ve profesyonelinin sebat ederek içerisinde buldukları topluluklara ve toplumun geneline hizmete devam ettiklerini belirten raporda ekonomik kısıntıların ele alınamadığı belirtilmiştir. Özellikle müzelerin toplumsal birlik ve beraberlikte yaratıcılığı geliştirme ve kolektif hafızayı iletme fonksiyonuna değinmektedir. Rapor aynı zamanda yerel ve ulusal bağlamlarda, turizm açısından ve sürdürülebilir bir ekonomik gelişmede en temel etkenlerden biri olan müzelerin ilerleyen aylarda ve yıllarda bu krizin üstesinden gelebilmesinin elzem olduğunu yazmaktadır (UNESCO, 2020).

Müzelerin kapanmasının, sosyal izolasyonun, karantinanın ve turizm yasaklarının neticesinde müzelerin gelirlerin kaybına ek olarak UNESCO, kurumsal ekonomilerinin temel direği olan bağışlarındaki önemli azalmanın etkilerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Sınırların kapanmasıyla birlikte kültür turizminde %80'lere varan şiddetli düşüş yaşandığı gözlemlenmiştir.

- Giriş ve etkinlik gelirlerindeki kayıpları: Rapora göre bu kayıplar müzelerin %30'u için haftada 1000 avro; 25'i için 5000 avro; büyük kurumlar içinse haftada 100.000 – 600.000 avrodur.
- Salgının beraberinde ekonomiye verdiği zarar bağışlarda, sponsorluklarda görülecek etkin azalma ile uluslararası turizmin ilerleyen aylarda hatta yıllarda çöküşte kalacak olmasıdır (UNESCO, 2020).

UNESCO'nun raporu ile eşzamanlı olarak, Uluslararası Modern Sanat Müzeleri ve Koleksiyonları Komitesi olan CIMAM 23 Mart 2020'de "COVID-19'a yanıt olarak bir Dayanışma Bildirisi" yayınlamıştır (CIMAM, 2020a). Bildirinin beraberinde de Singapur Ulusal Galerisi, M + Hong Kong ve Mori Sanat Müzesi örnekleminde paylaştığı belge ile özünde esenlik amaçlayan müzelerin, içerisinde yer aldığı toplum için önemli bir işlev gördüklerini hatırlatarak, küresel salgına zaman içerisinde verdikleri tepkilere dair deneyimlerini aktaracağını bildirmiştir (CIMAM, 2020b). Müzelerin uygulamaları için Ziyaretçi Güvenliği, Personel Güvenliği, Tesis Yönetimi ve Halkla İletişim başlıkları altında detaylı ve kıymetli öneriler sunan CIMAM bu önerileri de "Covid-19 ve En İyi Uygulamalar" eklentisi ile desteklemiştir (CIMAM, 2020b); (CIMAM, 2020a).

Dünya devletlerinin kültür ve sanat sektörünü hezimete uğratan bu krizi bertaraf etmek için açıkladıkları fonlar ve yardım paketleri, sektörü suyun üzerinde tutabilmek için verilen çabanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır (O'Donnell, 2020).

İKSV'nin salgının ilk üç ayını kapsayan raporuna göre; sanat ve kültüre Almanya 50 milyar avroluk, Arjantin Kültür Bakanlığı 30 milyon Arjantin pesoluk (450 bin dolar), Avustralya toplamda 5 milyon dolarlık, Estonya ise 3 milyon avroluk destek paketi açıklayan devletler arasındadır (İKSV 2020). Kültür ve sanat çalışanları ile sanatçılara yönelik fon desteği bağlamında; Finlandiya Kültür Bakanlığı ve Finlandiya Sanatı Destekleme Merkezi, kültür-sanat çalışanlarına nisan ayında yaklaşık 1.5 milyon avroluk fon sağlamış, Fransa müzik sektörü için 11.5 milyon, performans sanatları sektörü için 5 milyon, yayıncılık için 5 milyon ve görsel sanatlar ile sanat galerileri için 2'şer milyon avro ayırmış, Güney Kore, sanatçılar için düşük faizli, iki yıl ertelemeli kredi imkânı vererek 12 bin sanatçıya tek seferlik 3 milyon fon (kişi başı yaklaşık 2 bin 500 dolar) temin etmiş, Hollanda'nın 300 milyon avro, Litvanya'nın 1.2 milyon avro ve İtalya'nın ise 130 milyon avro değerinde fon sağladığı bildirilmiştir (İKSV 2020).

Amerika Birleşik Devleti (ABD) küresel salgının ilk üç ayında kültür-sanat sektörüne yönelik sonuncusu 307.5 milyon dolar olmak üzere üç ayrı teşvik paketi sağlamıştır (İKSV 2020). Gerileyen ABD ekonomisini desteklemek amacıyla 27 Mart 2020’de Kongreden “son derece tartışmalı” 2 trilyon dolarlık teşvik paketi geçmiştir (Weber, 2020). ABD tarihindeki en büyük federal teşvik paketi olan konumlanan bu pakette COVID-19’dan etkilenen kültür ve sanat sektörüne 200 milyon dolarlık açık sanat finansmanı tahsis edilmiştir (Weber, 2020). Verilen ödenek, Kongreden kâr amacı gütmeyen müzeler için 4 milyar ABD doları tahsis etmesini talep eden Amerikan Müzeler İttifakı ve saygın müze organizasyonlarının önderlik ettiği dilekçelerde özetlenen önerilerin ve sektörün ihtiyaçlarının çok gerisinde kalmıştır (Weber, 2020). Aralık 2020’de ABD Kongresinin ülkenin ekonomisini canlandırmak amacıyla açıkladığı bu sefer 908 milyar dolarlık koronavirüs yardım paketinin içerisinde sanat ve kültür kurumları için ayrılan 15 milyar dolarlık fon bulunmaktadır (Liscia, 2020b).

Bununla birlikte toplu işten çıkarma ve ücretsiz izne ayırmalar ABD’nin köklü kurumlarında sıklıkla gözlemlenmiştir. Örneğin sadece New York şehrindeki 810 kültür kuruluşundan işten çıkarılan ya da ücretsiz izne gönderilen kültür ve sanat personelinin sayısı 15.000’in üzerindedir (Liscia, 2020c). Bu kurumlar arasında *Natural History Museum of America* (Amerikan Doğa Tarihi Müzesi) personelinin %40’ından fazlasını ve 150 milyon dolar kayba uğradığı tahmin edilen Metropolitan Müzesi 81 çalışanını işten çıkarmıştır (Bishara, 2020; Liscia, 2020a). Los Angeles Modern Sanat Müzesi (MOCA) ise çalışanlarının neredeyse tamamını işten çıkarmış ve kapılarını “geçici” olarak kapatmıştır (Stromberg, 2020a, 2020b).

Yine tüm dünyada etkileri benzer biçimlerde deneyimlenen salgının neticesinde müzelerin çok hızlı ve çeşitli biçimlerde çevrimiçi varlık göstermeye başlaması UNESCO’nun raporunda geniş bir biçimde yer almıştır. Sanat ve kültür deneyiminin çevrimiçi ortama adaptasyonu sürecinde “dijital bölünme”nin her zamankinden daha çok belirginleştiğine (*digital divide*) dikkat çeken rapor, Afrika ve Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri’nin (*Small Island Developing States, SIDS*) sadece %5’inin dijital içerik hizmeti verebildiğinden bahsetmektedir. Bununla birlikte dünya nüfusunun yarısının internete erişiminin olmadığına da dikkat çekmiştir (UNESCO, 2020).

Raporda müzelerin hızla dijitale evrilmesinde 5 ayrı eğilim gözlemlendiği belirtilmektedir (UNESCO 2020). Bu eğilimler:

1. Önceden dijitalleştirilmiş kaynakların kullanılması,
2. Kilitlenme sırasında planlanan faaliyetlerin dijitalleştirilmesi,
3. Sosyal medyada artan görünürlük,
4. Karantina/kapanma (*lockdown*) için oluşturulan özel etkinlikler,
5. Karantina/kapanma bağlamında profesyonel ve bilimsel faaliyetlerin düzenlenmesidir.

UNESCO'nun belirttiği bu 5 eğilimin içeriklerine metnin ilerleyen bölümlerinde örnekler ile yer verilecektir. UNESCO'nun müze örnekleme üzerinden kültür (ve sanat) endeksli üretim ve tüketimin geniş küresel bir portresini sunduğu bu raporda dijitalleşme sürecinde daha dengeli bir metodoloji izlenmesi önerisi dikkati çekmektedir. Özellikle müzelerin güncel envanterleri ile birlikte koleksiyonlarını dijitalleştirmeleri ve minimum seviyede yeterli sabit internet bağlantısı ile personel becerisi gerekliliğini göz önünde bulundurması önerilmektedir. Bununla birlikte teknolojiye erişimdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekilerek, akıllı telefona sahip olma oranının kadınlarda erkeklere göre çok daha az olduğu (327 milyonluk bir fark ile) ve kadınların internete erişiminin erkeklere oranla 4 kat az olduğu belirtilmektedir.

Kreska'nın COVID-19'un küresel salgın ilan edilmesinin öncesinde "Grafiklerle Türkiye'nin Kültür Ekonomisi 2020" başlığıyla yayınladığı raporun giriş yazısında Kültür Ekonomisi ve Politikaları uzmanı Funda Lena sanat ve kültür ekonomisinin desteklenmesinin gerekliliğinden ve "kültür ekonomisini oluşturan sektörlerin yüksek katma değer potansiyeli" olduğundan bahsetmektedir (Kreska, 2020; Lena, 2020). Lena, rapordaki rakamların "eğer kültürel sektörler yeterli desteği görür ve ekonomik büyüklük olarak bizlerin arzu ettiği seviyelere ulaşırsa ülke ekonomisine katkıları çok büyük olacaktır" bilgisini gösterdiğini yazmıştır (Lena, 2020).

İKSV, UNESCO ve CIMAM'ın raporlarına paralel bir biçimde, ancak müze harici diğer yaratıcı ve kültürel sektörleri de dahil ederek dünyada yaratıcı sektörlerle yönelik destekleri belirlediği metni aynı zamanda Türkiye'de kültürel alanda kamu desteğine ilişkin salgının mart ve nisan aylarındaki durumuna yer vermiştir. Raporda Türkiye'de, "2017 yılında kültürel sektörlerde faaliyet gösteren 15 bin 394 girişim, 52 bin 80 kişiye istihdam sağlarken toplamda 14 milyar 600 milyon TL ciroya ve 3 milyar 600 milyon TL katma değer katkısına" ulaşıldığı belirtilmiştir ve (İKSV, 2020). 18 Mart 2020 tarihli Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi kapsamında geniş bir alana yayılan kültür ve sanat sektörüne verilen devlet destekleri:

- Kültür ve sanat alanında faaliyet gösteren kurumların bazı ödeme ertelemeleri/borç, öteleme imkânı,
- Sanatsal faaliyetler ve etkinlik-organizasyon faaliyetleri düzenleyen kurumlara ve vergi mükelleflerine yönelik kredi, anapara ve faiz ödemelerinin asgari 3 ay süre ile ötelenmesi,
- Sanatsal faaliyetler ve etkinlikler düzenleyen kurumlara ve vergi mükelleflerine yönelik nisan, mayıs ve haziran dönemlerinde verilmesi gereken muhtasar, SGK prim hizmet ve KDV beyannamelerinin ödemeleri altışar ay ertelenmesi,
- Otel kiralamalarına ilişkin irtifak hakkı bedelleri, hasılat payı ve ecrimisil ödemelerinin nisan, mayıs ve haziran ayları için 6 ay süreyle faizsiz ertelenmesi,
- A grubu seyahat acentalarının müze ücretlerine 16 Mart – 15 Ekim 2020 tarihleri arasında %10'luk ek indirim sağlanması, olarak belirlenmiştir (İKSV, 2020).

Bu desteklere ek olarak Nisan 2021 tarihi itibariyle kültür ve sanat kurumlarının önemli bir kısmı ücretsiz izne ayırmadıkları çalışanlarını Kısa alışma deneğine (K) ve İşKUR'daki ödeneğe yönlendirmiştir. Bununla beraber ücretsiz izne ıkartılmanın ya da K'ye hak kazanacak kadar kıdemi olmayanların bu durumunun hane gelirine yapacağı olumsuz etkileri bir nebze giderebilmek için aylık 1,168TL Nakdi cret Desteği (ND) devreye sokulmuştur. Ancak cretsiz izne çıkartılan çalışanlar, bu uygulamalardan maksimum üç ay faydalanabilmektedir. 3.5 milyon kişinin yararlandığı duyurulan K aylık olarak brüt asgari ücretin %60 ile %150'si arasında değişse de, bu programdan yararlanacakların büyük çoğunluğunun asgari ücret üzerinden sigortalı olduğu düşünüldüğünde genel ücret brt asgari ücretin %60'ına tekabül eden 1,766TL'ye denk gelmektedir. Maliye bakanlığının yaptığı açıklamada kaç kişiye ya da ortalama ne kadar ödeme yapıldığđ henüz belirtilmemiştir (Hürriyet, 2020; İşKUR, 2020). Maliye bakanlığının yaptığđ açıklamada kaç kişiye ya da ortalama ne kadar ödeme yapıldığđ henüz belirtilmemiştir (Hürriyet, 2020; İşKUR, 2020)

İKSV'nin metninde COVID-19 süresince ve sonrasında Türkiye'de kültürel alanın elzem ihtiyaçlarına yönelik öngördüğü tedbirler ve neriler:

- Yerel belediyelerin, salgın öncesi imzalanmış protokollere yönelik ödemelerinin iptal edilmemesi ve gerçekleştirilmesi; sosyal mesafe dönemi sona erdiğinde yaratıcı endüstrilerin ilgili derneklerine iletişim desteği vermesi, iş birliklerini koruması,
- Yaratıcı sektörler uygulanan vergilerin miktarlarının azaltılması ve bir kısmının kaldırılması; azaltılan vergi gelirlerinin müzik sektörüne aktarılması,
- Özel sektör aktörlerinin alandaki desteklerini özellikle küçük ve orta ölçekli kurumlar için geliştirecekleri yeni fonlar, sponsorluklar ve iş birlikleriyle sürdürmesi,
- Bireysel bağışçıların genç sanatçıları, tasarımcıları ve kültür profesyonellerini desteklemesi,
- Uluslararası kurum ve kuruluşların fon ve hibelerini devam ettirmesi,
- Ulusal vakıf ve hayırsever kuruluşların, sağlık ve eğitim gibi öncelikli alanlara, kültür ve sanatı da ekleyerek desteklemeleri, olarak özetlenebilir. (İKSV, 2020).

İKSV'nin metinde belirtilen kültür ve sanat sektörünün elzem ihtiyaçlarını kapsayan önerilerin içerisinde izleyicilerin (ziyaretçilerin, seyircilerin ya da kullanıcıların) sektörün ihtiyaçlarına dair sorumlulukları kaleme alınmamıştır. Gerek İKSV'nin metninde gerekse de COVID-19'un kültür ve sanat sektörü üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmeye yönelik önerilerin sunulduğu metinlerde izleyicinin sorumluluğunun yazılmamış olması sektör açısından son derece belirleyicidir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin de kültür ve sanat sektörü ekonomisini oluşturan fonların çok azı izleyici kaynaklıdır. Ancak bu durum izleyicinin sorumluluğu olmadığı anlamına mı gelmektedir? Kültür ve sanat izleyicileri bu krizin neresinde yer almaktadır?

Kreska'nın (2020b) salgın sürecinde COVID-19'un kültür ve sanat etkinliklerine etkisinin çevrimiçi yapılan anketten çıkan istatistiksel verilere dayandırılarak hazırladığı ve Nisan 2020'de yayınladığı infografik, 2020'nin ilk aylarında hazırladığı rapordaki sosyo-ekonomik gelişmelerin aksine kurumlar kapılarını açabildiği zaman sanat izleyicisinin kültür ve sanat etkinliklerine olan sosyo-ekonomik desteğinin ışık hızıyla düşüşe geçeceğinin ve bu düşüşün orta vadede de aynı hızla devam edeceği bilgisini vermektedir. (Kreska, 2020a).

İnfografiğin dikkat çekmek istediği diğer bir konu ise özellikle gösteri sanatları izleyicilerinin %32'sinin "konser, tiyatro gibi etkinlikler ancak ve ancak canlı olarak izlendiğinde keyif verir, bu nedenle dijital platformlara taşınmasının bir anlamı olmaz" (Kreska, 2020a) düşüncesine sahip olmasıdır. Ankete katılan kişilerin %20'si "sadece salgın süresince bu tür etkinlikleri

dijitalden izlemeyi isterim ve gerekirse makul bir ücret de öderim” derken, %12’lik bir kısmı da “salgın süresince de sonrasında da bu tür etkinlikleri dijital platformlarda izleyebilmek isterim ama bunlar için para ödemeyi kesinlikle düşünmem” demiştir. (Kreska, 2020’a).

Fiziksel mekânda sanatın deneyimlenmesinin karantina sebebiyle mümkün olamadığı (mart, nisan ve mayıs) COVID-19’un ilk döneminde dünyadaki pek çok müze, galeri ve alternatif sanat kurumu gibi Türkiye’de de sanatı izleyiciyle buluşturabilmek için kurumlar içeriklerini UNESCO’nun (2020) raporunda gözlemlenen 5 ayrı biçimde -dijital yöntemler aracılığıyla- ve hızla göstermeye başlamışlardır. Çoğu kurumun daha az personel ve oldukça kısıtlı maddi imkanlar ile gerçekleştirdikleri bu hizmet COVID-19’un özellikle ilk döneminde izleyici ile “arayı soğutmama” endişesi taşımaktadır (Castillo, 2020; Vartanian, 2020a, 2020b, 2020c).

Özellikle COVID-19’un ilk döneminde pek çok sanat izleyicisi fiziksel mekânda deneyimleyemeyeceği sanat etkinliklerine ulaşma şansını yakalayabilmişlerdir. Örneğin, Erika Balsom (2020) *art-agenda*’da çıkan “A ‘Small Utopia’? Artists’ Film and Video Online” (“Küçük Ütopyamı’? Çevrimiçi Sanatçı Film ve Videoları) başlıklı yazısında, evinin rahatlığında, “sanat dünyasının metropol merkezlerinden uzakta, korsanlığa başvurmadan inanılmaz sanat eserlerine açık erişim”inin olmasının adeta bir rüyadaymış gibi geldiğini yazmıştır (Balsom, 2020). “Washington DC’deki *National Gallery of Art* tarafından kısa bir programın parçası olarak sunulan Bruce Baillie’nin *All My Life* (1966) filminin mükemmel üç dakikasına gömülürken favorilerime geri döndüm” diye belirten Balsom dünyanın en seçkin video veri tabanlarından biri olan Berlin’deki Arsenal – Institut für Film und Videokunst (Film ve Video Sanatı Enstitüsü) tarafından iki haftada bir yayınlanan eski ve yeni dönen ender bulunan videoları hevesle takip ettiğini ve bunun gibi pek çok film ve videoyu görme imkanı bulduğunu eklemiştir (Balsom, 2020).

İrlanda’daki Glucksman Galeri 17 Nisan- 30 Ağustos 2020 tarihleri arasında İrlandalı sanatçıların COVID 19 kısıtlamalarına verdikleri yanıtlar ile oluşturduğu *Home from Home* (Evden Eve) başlıklı sergiyi yeni bir çevrimiçi girişim olarak duyurmuştur. Seçilen sanatçıların çalışmalarını, yine Glucksman Galeri’de *Home: Being and Belonging in Contemporary Ireland* (Ev: Günümüz İrlanda’sında Varlık ve Aidiyet) başlıklı serginin bir parçası olarak sunacakları sergi son anda 2020’nin sonuna kadar ertelenmiştir (“The Glucksman,” 2020). Karantina/kapanma (*lockdown*) için oluşturulan bu etkinlik aynı zamanda kilitleme sırasında planlanan faaliyetlerin dijitalleştirilmesine de örnek gösterilebilir.

Türkiye’deki sanat kurumlarından Arter, ziyaretçilerine internet sayfasından ve kayıtlı tekil e-posta hesaplarından ziyarete kapalı olduğu bilgisini verdiği dijital içeriklerle hizmet vermeye devam ettiklerini de duyurmuş ve ziyaretçilerini takipçileri olarak görme ricalarını dile getirmiştir. Var olan sergileri dijital biçimlerde ziyaretçilerine sunmak yerine, içeriklerini, ziyaretçilerini katılımcıya dönüştüren yeni biçimlerde sunan Arter’in Türkiye örneğinde COVID-19 karantinasının ilk dönemi ve takip eden süreçlerinde sanatın alımlanmasında yenilikçi biçimler geliştirerek yeni dijital içerikler hazırlayan kurumlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Arter’in kurumsal internet sitesi üzerinden katılım sağlanan ve 15 Mayıs 2020’ye kadar süren #evdeçal başlıklı çevrimiçi video seçkisi Arter Koleksiyonu’nda yer alan farklı icra yöntemleri aracılığıyla sesle ve müzikle bağ kuran sekiz videonun bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu işlerin kürasyonlarının “sesin fiziksel kısıtların ötesine geçerek iletişim kurma, görünür kılma, yer değiştirme ya da karşı koyma imkânlarını” hatırlatması üzerinden ve evde izlenmek üzere yapıldığı belirtilmiştir.⁷ Arter’in “Öğrenme Programı” ekibi ise, fiziksel mekânda var olunamayan bu dönemde erişim ve ulaşılabilirlik imkanlarına yönelik işitme engelli ve az duyan katılımcıların da bu videoları deneyimleyebilmeleri için Türk işaret dilinde hazırlayıp sunmuştur.⁸

Görünürlüğünü temsil ettiği sanatçıların yararına olacak biçimde farklı bir yerden kurgulayan diğer bir kurum olan Galerist belirledikleri seçili eser listesinden gerçekleşecek satışlardan galeri olarak pay almayacaklarını ve elde edilecek gelirlerin tamamının sanatçılarına aktarılacağını, kurumun internet sitesinden izleyicilere ve patronlara yönelik bir mektup ile paylaşmıştır (Çiftçi, 2020; kültür.limited, 2020).⁹

Ancak COVID-19 krizinden güçlü bir biçimde çıkabilmek için kültür ve sanat sektörünün (kamusal) görünürlüğünün çok ötesine geçmesi ve bilgi akışını kesintisiz ve engelsiz biçimde sağlaması gerekmektedir. Kurumlar içeriklerini izleyici/katılımcı odaklı ve erişilebilir biçimlerde oluştururken sponsorlarını da aktif katılımcılığa yönlendirmekten fayda sağlayabilirler. “Arts Entrepreneurship Internationally and in the Age of COVID-19” (COVID-19 Çağında ve Uluslararası Sanat Girişimciliği) başlıklı makalede, Paul Bonin-Rodriguez ve Neville Vakharia (2020), COVID-19 krizine yönelik “zamanında yanıtlar elde etmek” için sanat ve sanat girişimciliği çalışan çeşitli akademisyenlere ulaşarak alanın geleceği hakkında yaptıkları

⁷ <https://www.arter.org.tr/sergiler/evdecal>. Son erişim tarihi 23 Aralık 2020.

⁸ <https://www.arter.org.tr/duyu-turlari>. Son erişim tarihi 23 Aralık 2020.

⁹ http://galerist.com.tr/Uploads/File/galerist_selected_worklist-tr-n3Q7Jkg6.pdf). Son erişim tarihi 23 Aralık 2020.

yorumları değerlendirmişlerdir. Yazarlar sanatın COVID-19 sürecinde ve sonrasındaki işleyişini sorgularken, Linda Essig'in *Creative Infrastructure* adlı blogunda yayınladığı yazıda kültür ekonomisinde eşitlik konusunda umutla konuştuğuna dikkat çekerler:

Kısa vadede gerçekleşeceğini göreceğimiz diğer bir şey de müzik, medya akışı, edebi sanatlar ve çevrimiçi galeriler aracılığıyla insanlığa yardım etmek için sanatçılara ve onların yeri doldurulamaz eşsiz yaratıcı ürünlerine itimat edileceğidir. Biz spor olmadan da yaşıyoruz ama Netflix veya Hulu'nun mevcut içeriği olmadan değil. Eğer ilk umudum yerine getirilirse, ikinci umudum, insanların sanatta buldukları değeri, sanat ve sanatçıları destekleyen ekonomik ve sosyal yapılar inşa etmek için kolektif sosyal eylemde buldukları değerle birleştirmeleridir. Arlene Goldbard'ın (ve diğerlerinin) "Sanat için İşler İlerleme İdaresi" çağrılarına, bizi 1930'lara geri götürecek bir biçimde değil de neoliberal kapitalizmin diğer tarafına götürecek bir biçimde, kulak vermemiz gerekiyor. Bunun neye benzeyeceğini bilmiyorum ama yarının sanatçıları için dünden daha iyi görüneceği konusunda umutluyum (Bonin-Rodriguez & Vakharia, 2020).

Xiaodan Feng'in (2020) "Curating and Exhibiting for the Pandemic: Participatory Virtual Art Practices During the COVID-19 Outbreak in China" (Pandemi için Kürasyon ve Sergileme: Çin'de COVID-19 Salgını Sırasında Katılımcı Sanat Uygulamaları) başlıklı makalesi, WeChat aracılığıyla yayınlanan çevrimiçi katılımcı ve yaratıcı işlerden oluşan sergileri, Çin devletince salgınla ilgili bilgi akışının engellenmesine dair bir karşı-strateji olarak değerlendirmektedir. Yazar özellikle salgın sırasında "salgınla mücadele" ile ilgili bireysel ve kolektif işlerin önemli bir çoğunluğunun Çin'de geniş kitlelerce kullanılan sosyal medya hesapları Kuaishou, TikTok ve WeChat gibi platformlardan sergilendiğini/yayınlandığını belirtmektedir. Feng bu sergilerin "hem bilgi eksikliğini dengeleyen hem de kriz hakkında alternatif anlama ve ifade yollarını sağlayan geçici bir ifade alanı açarken, sadece yaygın devlet gözetimine değil, aynı zamanda devlet medyasının da ortak tercihi maruz kaldığını" dile getirmiştir (Feng, 2020).

Sanat Dünyamız'ın "Pandemi" özel bölümüne yazan Çelenk Bafra (2020) Linda Essig'inkine benzer bir umut taşıyıcılığı yapmaktadır. Çok çeşitli zaman ve coğrafyadan oluşturduğu örneklemleri sanatın kriz dönemlerine alışkın olduğundan ve kriz dönemlerinde sanatın

“kurtarıcı” yapısından bahsetmektedir. Banksy, Ahmet Ögüt, Josef Beuys, Yayoi Kusama ve Cengiz Çekil gibi sanatçıların yaşam-sanatlarının merkezinde yer alan sanatın/sanatçının direnme gücü ve bu gücü uygulama biçimlerindeki çeşitliliği, COVID-19 bağlamını yakında tutarak değerlendirmektedir. Küresel Salgının başlarında sanatçıların gündelik yaşam deneyimlerini aktardıkları günlüklerine dikkat çeken Bafra, sanatçının yaşamının gündeliği ile sanatının ayrılamayacağı bilgisini perçinlemektedir (Bafra, 2020).

Aynı sayıdaki “Müzeleri Yeniden Düşünmek: Çevrimiçi Dünyada Bilgi” başlıklı yazısında Hatice Utkan (2020), Bafra’nın bahsettiği gücün diğer tarafını COVID-19 ve müzelerin bugünü ve geleceği bağlamında sorgulamaktadır. Sanatın, sanatçıya ve sanat profesyoneline ait olduğu kadar izleyiciye de ait olduğunu hatırlatan metnin müzelerin ivedilikle “sanat depolayan” kurum zihniyetinden niçin çıkması gerektiğini şöyle izah etmektedir:

Gücü elinde tutmanın, deneyimi ziyaretçinin ayağına getirmenin ve bu şekilde ziyaretçiyle iletişime geçmenin bir bedeli var. Her müze, kullandığı çevrimiçi içerikle (özellikle de yapay zekâyı kullananlar), siteye giren ziyaretçilerle ilgili detaylı bilgi sahibi olacağına benziyor. Böylece, bir müze, bir ziyaretçinin nelerden hoşlandığını, neleri tercih etmediğini hatta onu nelerin güldürdüğünü ve duygulandırdığını dahi bilebilecek duruma gelecek. Elinde böyle bir ‘izleme’ bilgisi olan müzelerin ayakta kalmak için bu bilgiyi kullanmaları kaçınılmaz bir durum olabilir (Utkan, 2020).

COVID-19 krizinde çok çeşitli biçimlerde zarar gören müzelerin ve diğer sanat kurumlarının yeniden kalkınmaları, izleyici odağında ve sürdürülebilirliği esas alarak başlamaları ile gerçekleşebilecektir. UNESCO’nun ICOM’un iş birliğinde çıkardığı raporda da bahsi geçen müzelerin (ve diğer bütün sanat kurumlarının) dijitale evrilmesinde izleyicinin rolünü ve deneyimini işleyişlerine uluslararası ölçekte dahil etmeleri, sanat sektörünün kırılğan yapısını güçlendirecektir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1 Araştırma Sahası/Evreni

Çağdaş sanatın konu, kuram ve uygulamaların dahil olduğu bu araştırma, amaç ve hedeflerinin sağlanabilmesi için sanat ve tasarım, teknoloji, beşerî ve sosyal bilimler alanlarda üretilmiş akademik ya da sanatsal çalışmalar ve araştırmalar kullanılmıştır. Sanatçılar, sanat profesyonellerinden ve çağdaş sanat izleyicisinden oluşan örneklem grubu dahilinde Tablo 1'deki anahtar kelimeler ile aşağıdaki kapsamda incelenmiştir:

- Araştırmanın kapsamına örneklem bazında dahil olan çağdaş sanat biçimleri, çizim, resim, heykel, seramik, enstalasyon, performans, video sanatı; zaman tabanlı medya sanatı, dijital sanat, ses sanatları vb. ile sınırlandırılmıştır.
- Araştırmanın kapsamına örneklem bazında hariç tutulan geleneksel ve çağdaş sanat biçimleri, sinema ve televizyon; tiyatro, opera ve dans; geleneksel ve klasik müzik kompozisyonları ve bu eserlerin icralarıdır.

Tablo 1. Araştırma evreni ve veri büyüklüğü

Araştırma Yöntemi	Veri Tipi	Veri Sayısı	Veri Toplama Aralığı	Aranan Anahtar Sözcük Sayısı
Veri Madenciliği	Twitter: Tekil Kullanıcı Tweetleri	15.674 Tweet	01.01.2020-31.08.2020	113
	Twitter: Kurumların Tweetleri	2.508 Tweet	01.01.2020-31.08.2020	113
	Instagram: Tekil Kullanıcı Paylaşımları	2.925 Paylaşım	01.01.2020-31.08.2020	113
	Instagram: Kurumların Paylaşımları	3.039 Paylaşım	01.01.2020-31.08.2020	113

	İnternet Siteleri İçerikleri	5.753 İçerik	01.01.2020-31.08.2020	113
	Pilot Veri Madenciliği: Kurum Tweetleri	1.910 Tweet	20.09.2020-30.09.2020	113
Çevrimiçi Anket	Anket cevapları	367 Kişi	04.09.2020-27.10.2020	-
Sözlü Tarih	Görüşme kayıt ve deşifreleri	36 Kişi	20.10.2020-30.11.2020	-

3.2 Araştırmanın Süreci

Proje planlandığı gibi 1 Temmuz 2020 tarihinde başlamıştır. Altı ay süreli bu araştırmada salgının çağdaş sanat alanına olan etkilerini kısa, orta ve uzun vadede telafi yollarının araştırılarak, güvenilir veriler ve analiz sağlamak için projede izlenen süreç aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Araştırmanın süreci

İP	Tarih	İçerik
Veri Madenciliği	Temmuz 2020	Projede olgular bazında dijital arşiv ve geliştirilmiş alanyazın taramaları ışığında oluşturulan anahtar kelimelerle sosyal medya ve internet platformlarını kapsayan veri madenciliği için analiz edilerek hazırlanmıştır.
	Temmuz 2020	Veri madenciliği ¹⁰ için anahtar sözcüklerin dizimi, betikler ve temalar oluşturulması ve tasniflerinin yapılması tamamlanmıştır. Projenin genişletilmiş alanyazın taraması yapımı, kullanılacak kaynaklar saptanmış, iş bölümü yapılarak kaynakların okuma listesi hazırlanmış ve

¹⁰ Veri madenciliği araştırılan verinin örüntü keşfi ile araştırmanın sorularına yönelik faktörlerle modellenmesini ya da anlamlandırılmasını içerir (Fayyad vd.,1996). Bu araştırma tekniği ile elde edilen veriler araştırma süresince niceliksel (istatistiksel veya betimsel) ve NVivo gibi bilgisayar programları aracılığıyla niteliksel biçimlerde yapılandırılarak analiz edilmiş ve veriyi anlamlandırmak, neticesinde de değerlendirmek için kullanılmıştır.

		okuma, not alma, değerlendirme süreci başlatılmıştır. Bu süreçle eş zamanlı olacak şekilde Twitter araştırma API talebinde bulunulmuştur.
	Ağustos – Eylül 2020	2020'de Türkiye'de en çok kullanılan platformlardan olan Twitter ve Instagram platformlarında hedeflenen kurumların ve kullanıcıların hesapları ile kurumların internet sitelerinde farklı Python kütüphaneleri (pandas, matplotlib, nltk, regex, twitter scraper, twint, scrapy, instascrape) ile veri madenciliği yapılmıştır.
	Eylül 2020	Veri sağlama ve analiz için tasarlanmış bir açık kaynak ve “no-code” bilgisayar programı olan Knime'da Twitter Connector (https://hub.knime.com/knime/extensions/org.knime.features.ext.twitter/ atest) ve farklı Python kütüphaneleri (pandas, matplotlib, nltk, regex, twitter scraper, nltk) ile projenin bütününde kullanılacak anahtar kelimeler ile 20 Eylül – 30 Eylül 2020 tarihleri arasında pilot veri madenciliği yapılmıştır. Kazınan veriler ile anahtar kelimelerde düzenlemeler ve düzeltmeler kullanılan bilgisayar programlarında gereken değişiklikler yapılarak veri madenciliğine başlanmıştır.
	Ekim – Kasım 2020	Kazınılan veriler analiz edilmiştir. İlk adımda veri madenciliği çalışmaları için anahtar kelimelere kısıtlanan veriler daha sonra belirlenen tarih aralığına, dillerinin Türkçe olmalarına göre filtrelenmiştir. Öncelikli olarak exploratory research odaklı, veriyi keşfetmeye dair analizler gerçekleştirilmiştir.
İnternet Sitesi	Ağustos 2020	Projenin internet sitesi, www.gundensanat.com çevrimiçi olarak açılmış, sosyal medya (Facebook, Instagram ve Twitter hesapları (@gundensanat) oluşturulmuş ve yaygınlaştırma çalışmalarına başlanmıştır.
	Aralık 2020 – Ocak 2021	Projenin internet sitesindeki içerikler projeden çıkan bulgulardan oluşan infografiklerle beslenmiş; yeni ve güncel içerikler sosyal medya hesaplarından duyurulmuştur.
Çevrimiçi Anket Çalışması	Ağustos – Eylül 2020	Projenin her aşamasında tekrar güncellenen alanyazın, sosyal medya tabanlı kullanıcı ve kurum paylaşımları ve çağdaş sanat içeriğine sahip internet sitelerinin içerikleri taramasından yola çıkılarak çevrimiçi anket soruları tasarlanmıştır. Sorular bir anket düzenleme ve sunma programı olan Qualtrics'e dizildikten sonra proje ekibi tarafından çapraz kontrolleri yapılmış. Pilot anket çalışması için hedeflenen 50 tekil kullanıcıya gönderilerek cevaplanması sağlanmıştır.

	Eylül 2020	Cevaplayıcının sorgulanması (<i>Respondent Debriefing</i>) ve pilot ankette cevap dağılımının analizi sonucunda araştırma ekibi tarafından pilot anketin cevap seçeneklerinde, soru sıralamalarında, soru ifadelerinde tespit edilen hatalar, eksiklikler ve fazlalıklar saptanmış, anketi geliştirme ve iyileştirme çalışması yapılarak önceden belirlenen 500 kişiye ulaştırmak için yeniden düzenlenmiştir. Toplamda 41 sorudan oluşan yeniden düzenlenmiş anket başta projenin internet sitesinden ve sosyal medya hesaplarından yayınlanarak önceden belirlenmiş kişilere ve ilgili kurum ve kuruluşlara ulaştırılmıştır (bkz. Ek-2).
	Ekim – Kasım 2020	Çevrimiçi anketi doldurmak üzere toplam 627 kişi davet edilmiştir. 04.09.2020 – 27.10.2020 tarihleri arasındaki verilerin esas alındığı anketi eksiksiz tamamlayan ve bilgilerinin araştırma için kullanılmasına onay veren 367 kişinin cevapladığı çevrimiçi anket sonuçlarının analizi tamamlanmış ve bulguları değerlendirilmiştir. Çevrimiçi ankete projenin internet sitesinin https://tinyurl.com/gundensanat bağlantısından erişilebilir.
Sözlü Tarih Çalışması	Ekim 2020	Projenin alt yapısını oluşturan temalar, pilot anketten gelen sonuçları ve bulguları ile karşılaştırılarak derin görüşmelerde yer alacak temalar (bkz. Ek-4) kararlaştırılmış ve bu temalar altında yarı-yapılandırılmış bir soru izleği oluşturulmuştur. Anket sonuçları 300 kişiye ulaştığında soru izleği yeniden değerlendirilmiş ve pilot görüşme için hazırlanmıştır.
	Ekim 2020	Anketten elde edilen sonuçlardan da yararlanılarak olgular bazında vakalar oluşturulmuş, bu vakalara istinaden, üç ana grup etrafında sanatçı, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicileri olarak belirlenen üç kategorinin her biri için birer pilot görüşme yapılmış, görüşmenin gidişatı ve görüşülenlerden gelen geri bildirimler neticesinde temalar (bkz. Tablo Ek-3) ve sorular yeniden düzenlenmiştir (bkz. Ek-2).
	Ekim – Kasım 2020	Araştırmanın sözlü tarih kısmı için sahaya çıkılarak 20.10.2020 – 30.11.2020 tarihleri arasında toplamda 36 kişi ile yarı-yapılandırılmış derin görüşmeler yapılarak tamamlanmıştır.
	Kasım 2020 – Ocak 2021	Görüşmelerin analizi tamamlanmış, bulguları değerlendirilmiş, araştırmanın sonuçlarına yansıtılmıştır.
Araştırmanın Sonuçları	Aralık 2020 – Şubat 2021	Toplanan nitel verilerin içerik analizi yapılarak, nicel verilerin nitel verileri destekleyerek betimsel istatistikî yollarla çözümlenerek, araştırmanın amaçlarına ve hedeflerine yönelik nihai sonuçları ve yorumları yazılmıştır.

Rapor Yazımı	Ekim 2020	Projenin raporunun yazımına başlanmıştır.
Çıktıların Paylaşımı ve Yayılımı için Ön Hazırlıklar	Aralık 2020 – Şubat 2021	• Proje çıktılarından ortaya çıkacak üç yayından ilkinin dış çizgisinin oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır. • Türkçe ve İngilizce 2 ayrı konferans bildiri önerisi yazılmaktadır. • 03.03.2020 tarihinde projenin çıktılarının sunulacağı bir basın toplantısı düzenlenecektir.

3.3 Araştırma Yöntemleri

Karma yöntemli vaka çalışmasına dayalı olarak tasarlanan araştırmada olgular bazında dijital arşiv ve geliştirilmiş alanyazın taramaları ışığında sosyal medya ve internet platformlarını kapsayan veri madenciliği ve makine öğrenmesi aracılığı ile çağdaş sanat ve COVID-19 kesişiminde veriler kazanılmıştır. Türkiye'deki sanatçıları ve sanat profesyonellerini ve sanat izleyicilerini hedef alan örneklem grubu ile çevrimiçi anket yapılmıştır. Elde edilen sonuçlardan olgular bazında vakalar oluşturulmuş, bu vakalara istinaden, üç ana grup etrafında sanatçı, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicileri ile yarı-yapılandırılmış derin görüşmeler yapılmıştır. Çağdaş sanat evreni ile ilgilenen tüm bireylerin katılabileceği bir forumun yer alacağı, çalışmanın sonuçlarının yayınlanacağı, çağdaş sanat pratiklerinin salgın süresince ve sonrasında devam edebilmesi için önerilerden oluşan infografiklerin yer alacağı kamuya açık bütünsel bir internet sitesi erişime açılmıştır. Madenciliği yapılan ve çevrimiçi anketten elde edilen verilerin nitel analizi yapılmıştır. Nicel veriler nitel verileri destekleyeceği betimsel biçimlerde çözümlenerek bulgular, araştırmanın amaçlarına ve hedeflerine yönelik yorumlanmıştır.

3.3.1 Netnografi

Kozinets, etnografik yöntemli araştırmaların, "araştırmacının toplumsal bir olgu hakkında detaylı ve kapsamlı bir anlayış kazanmasına" ve "bu olgulara içkin olan kültürel öğeleri ortaya çıkarmasına" imkân verdiğini söyler (Kozinets, 2015: 55). Netnografi ise, etnografi yönteminden yola çıkılarak geliştirilen ve sosyal medya verilerinin kültürel iç görüleri dönüştürülmesini sağlayan antropoloji temelli bir dijital araştırma yöntemidir. Netnografinin diğer dijital araştırma yöntemlerinden farkını Kozinets şöyle tanımlar: "[n]etnografi farklıdır çünkü çevrimiçi iletişimleri sadece içerik olarak değil, sosyal bir etkileşim, içinde anlamlar saklı

ifadeler bütünü ve kültürel bir insan yapıtı olarak ele alır” (Kozinets, 2002’den aktaran Karakulakoğlu, 2014: 131).

Bu çalışmada netnografi yönteminin kullanılması, dijital medya kullanıcıları ile ağdaş sanat izleyicilerinin evrimii kesişimindeki kullanıcıların sanatsal ve davranışsal pratiklerinin olgular bazında ortaya çıkarılması ve incelenmesinde önem kazanmaktadır. Araştırmada yapılan netnografi çalışmasının amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Çağdaş sanat alanının gözlemlenmesi ve alanın aktörlerinin belirlenmesi: Türkiye’de küresel pandemi sürecinde sosyal medya platformlarını (Instagram ve Twitter) ve internet sitelerini aktif kullanan (etkileşim, paylaşım, vb.) alanın aktörlerini (kurumlar, müzeler, küratörler, sanat eleştirmenleri, sanat profesyonelleri, sanatçılar, sanat izleyicileri, vb.) belirlemek,
- Veri madenciliği çalışması için anahtar kelimelerin ve kazanılacak veri türlerinin belirlenmesi: Sanatçı, sanat profesyonelleri ve sanat kurumlarının sosyal medya paylaşımlarını evrimii etnografi yöntemi ile pusucu konumda gözlemek ve veri madenciliği çalışmasında kullanılacak anahtar kelimeler (müze ve galeri isimleri, sanatçı, küratör ve organizatör isimleri, vb.), önemli etkinliklere verilen referanslar (festival, bienal, vb.) ile COVID-19 ile ilişkilendirilen kelimelerin ve kazanılacak veri türlerinin belirlenmesidir.

Sosyal Medya Kavramı ve Araştırmada Yer Alacak Sosyal Medya Platformlarının Belirlenmesi

2000’li yılların başından beri hayatımızda olan çeşitli sosyal medya platformlarının, küresel Covid-19 salgınının hayatın birçok alanında yol açtığı değişikliklere bağlı olarak yaygınlaşması daha da hız kazandı. We Are Social ve Hootsuite’in her yıl dünya genelinde ve ülkeler bazında internet ve sosyal medya kullanımına dair ortaklaşa hazırladıkları “Digital 2020” raporunun Nisan 2020 güncellemesine göre, internet kullanıcılarında, özellikle sosyal medya kullanıcılarında, belirgin bir artış gözlemlenmektedir (Kemp, 2020). Nisan 2019’a oranla bir yıl içerisinde dünyadaki sosyal medya kullanıcıları %8’lik bir artışla 3.81 milyara yükselmiştir (Kemp, 2020). Bu sayı şu an Türkiye’de 54 milyondur (BBC News Türkçe, 2020).

Sosyal medya platformları arasında en son ortaya çıkanlardan biri olmasına rağmen Türkiye’de en çok kullanılan (Sputnik Türkiye, 2020) platform olan Instagram, 5 Ekim 2010 tarihinde Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından kurulmuştur. Günümüzde 44 milyon kullanıcısıyla, Türkiye nüfusunun %56’sına ulaşmaktadır (Clement, 2020; Newberry, 2019). Türkiye’deki Instagram kullanıcıları dünyada en çok Instagram kullanan ülkeler arasında altıncı sırada yer almaktadır.

Sosyal medya platformlarının öncülerinden olan Twitter, 2006 yılında Jack Dorsey, Noah Glass, Biz Stone ve Evan Williams tarafından kurulmuş, kullanıcıların önce 140 daha sonra ise 280 karakter ile düşüncelerini aktarmasını sağlayan bir mikroblog platformudur. 2020 yılı başında dünyada toplam 340 milyon kullanıcısı olduğunu duyurmuştur (Omnicores, 2020). 2020 yılı başında Türkiye’de ise toplam 14.5 milyon kullanıcıya ulaşmıştır (Degenhard, 2020).

Bu projede, sosyal medya platformu olarak Instagram ve Twitter’dan veri madenciliği yapılmasının üç temel sebebi vardır. Birincisi, özellikle son yıllarda kullanımı ve pazarı giderek artan sosyal medya platformlarının küresel Covid-19 salgını ile birlikte kullanım artış ivmesinin daha da yükselmesi ve bu sebeple zengin bir veri kaynağı oluşturmasıdır. İkincisi, Instagram’ın Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya platformu olması sebebiyle çeşitli tekil kullanıcı ve kurumların görünürlüğü ve iletişim yolları hakkında kapsamlı bir arama imkânı yaratması. Sonuncusu, her ne kadar Facebook ve Instagram gibi kullanıcı sayısı milyarları bulmasa da, Twitter’ı diğer platformlardan ayıran en önemli özelliği farklı gruplar ve kişiler arası iletişime ve düşüncelerin tartışılmasına imkân sağlamasıdır. Bu sebeple, Twitter’dan elde edilecek verilerin, içinde bulunduğu bağlamda gelişen ekonomik, sosyal ve politik tartışmalara dair veri elde edilebilme kapasitesi vardır. Bu sebeplerden dolayı, COVID-19’un ilk 6 aylık sürecinde çağdaş sanat alanının dijital medyada yer alması, tartışılması ve deneyimleme biçimlerini ortaya koymak amacıyla Instagram ve Twitter platformlarından veri toplanmıştır.

Araştırmada Yer Alacak İnternet Sitelerinin Belirlenmesi

Sosyal medya hesaplarına ulaşılan kurumların internet siteleri belirlenmiştir ve sosyal medyayı aktif olarak kullanan kurumların internet siteleri bu araştırma kapsamında incelenmiş ve analiz edilmiştir (bkz. Tablo 7).

Sosyal Medya ve İnternet Siteleri Anahtar Kelime Taraması

En yaygın kullanıma sahip olan Twitter ve Instagram platformları ilk aşamada değerlendirilmiş platformlardır. Bu platformlardaki genel erişime açık olan paylaşımların otomatik olarak indirilmesine olanak sağlayan Python dilinde yazılmış betikler yaygın olarak bulunmaktadır.

Sanatçı, sanat profesyonelleri ve sanat kurumlarının sosyal medya paylaşımlarını çevrimiçi etnografi yöntemi ile pusucu konumda netnografi yöntemi ile gözlemlenmiş, alanın aktörleri (sanatçılar, sanat profesyonelleri, kurumlar, vb.), veri madenciliği çalışmasında kullanılacak etkinliklere verilen referanslar (festival, bienal, vb.) ile COVID-19 ile ilişkilendirilen kelimeler belirlenmiş ve kazanılacak veri türleri ortaya çıkarılmıştır.

Öncelikli olarak sanatçı ve sanat kurumlarının sosyal medya paylaşımlarında yer alan anahtar kelimeler (müze ve galeri isimleri, sanatçı, küratör ve organizatör isimleri, vb.) ve önemli etkinliklere verilen referanslar (festival, bienal, vb.) ve COVID-19 ile ilişkilendirilen kelimeler netnografi araştırma sürecinde belirlenmiş ve bu kelimelerin 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen sosyal medya aramalarında yazılacak olan betikler yardımıyla yapılması sağlanmıştır.

Tablo 3. Başlıca anahtar kelimeler

Anahtar Kelimeler*	
çağdaş sanat	COVID-19
sanatçı	evdekal
sanat profesyoneli	karantina
sanat izleyicisi	sağlık tedbiri
sanat kurumu	Türkiye
sanat eseri	
sergi	
çevrimiçi/online/sanal	

destek
ekonomi
eğitim
çağdaş sanat
* Genişletilmiş anahtar kelimeler için bkz. Ek-1

3.3.2 Veri madenciliği

Bu araştırmada veri madenciliği, tekniğin en çok test edilmiş ve kullanılmakta olan metotlarından, örüntü keşfi ve nicel verinin betimsel analizi ile metin analizi yöntemleriyle yapılmıştır. Verilerin hızla yüksek hacimlere ulaşmasından doğan gereklilikle geliştirilen, verilerin sayısal veri tabanlarında kurulu bir depolanmasıyla gerek kuramsal gerek uygulamaya yönelik çalışmalar sonucunda doğan veri madenciliği, bilgiyi veri tabanında keşfetmek üzerine kullanılan bir yöntemdir (Fayyad vd., 1996; Chattamvelli, 2015). Veri madenciliği tekniğinde odağa alınan mesele veriden anlam çıkarabilmek üzerine kuruludur. (Biemann, 2014). Veri madenciliği araştırılan verinin örüntü keşfi ile araştırmanın sorularına yönelik faktörlerle modellenmesini ya da anlamlandırılmasını içerir (Fayyad vd., 1996). Bu aşamada madenciliği yapılacak verilerin kapsamının önemli bir kısmı sosyal medya platformlarında (Kemp, 2020) hangi ve ne tip verilerin kazanacağına karar vermek için yapılan netnografi çalışması sonrasında belirlenmiştir.

Veri Madenciliği alışmasının Hedefleri

- Sanat izleyicileri, profesyonelleri ve sanatçılar COVID-19 ve ağdaş sanat bağlamındaki paylaşımlarının ortaya çıkarılması,
- COVID19 ve ağdaş sanat bağlamında konuşulan temaların belirlenmesi,
- Paylaşılan içeriklerin analiz edilmesi ve sınıflandırılması,
- COVID19 ve ağdaş sanat bağlamında alanın etkin aktörlerinin (etkileşim, paylaşım, vb.) belirlenmesidir.

Sosyal Medya ve İnternet Siteleri için Pilot Çalışmalar

Veri sağlama ve analiz için tasarlanmış bir açık kaynak ve “no-code” bilgisayar programı olan Knime’da Twitter Connector

(<https://hub.knime.com/knime/extensions/org.knime.features.ext.twitter/latest>) ve Python kütüphaneleri (pandas, matplotlib, nltk, regex, twitter scraper, twint, scrapy ve instascrape) ve yardımcı yan kütüphaneleri kullanılarak projenin bütününde kullanılacak anahtar kelimeler (bkz. Tablo Ek-1) ile pilot veri madenciliği çalışması yapılmıştır.

Pilot çalışma esnasında, 2020’de Türkiye’de en çok kullanılan platformlardan olan Twitter’dan 20 Eylül – 30 Eylül 2020 tarihleri arasında belirlediğimiz anahtar kelimelerin kombinasyonlarını kullanarak kullanıcı ve kurum Twitter verisi kazanmıştır. Pilot çalışmalar Knime açık kaynak platformunda Twitter’ın sağladığı API bilgilerini girerek anahtar kelime araması yaptırarak gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında belirlenen anahtar kelimeler (bkz. Tablo Ek-1) ikili kombinasyonlarla birlikte aratılmış ve sonucunda 1910 tweet elde edilmiştir. Bu tweetler kişisel ve kurumsal kullanıcıların içeriklerinden oluşmaktadır. Elde edilen sınırlı sayıda veri zaman dilimi Knime ve Twitter API’sinden kaynaklanan kısıtlamalardan dolayıdır. Twitter API’sinin araştırma için sağladığı standart süre 7 gün olduğundan dolayı anahtar kelime aramasının yalnızca kısıtlı bir zaman dilimine ulaşabilmesi araştırma sorularını cevaplamaya yetmedi.

Küresel salgın döneminin öncesini, karantina sürecini ve normalleşme sürecini ölçebilmek için Knime üzerinden kazınan veriler yeterli olmamıştır. Bunun üzerine alternatif metot olarak kurumlardan veri çekilmesine karar verilmiştir. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında çağdaş sanat alanında konuşulan konuları belirleyebilmek adına veri kazıma kriterlerimizi güncelledik. Anahtar kelimeleri kullanarak arama yerine, netnografi çalışması ile hedeflenen kurumların ve kullanıcıların hesapları arasından 10 kişilik bir tekil kullanıcı grubu ile 10 kurumun hesaplarında veri kazanmıştır.

Pilot çalışma sonucunda Twitter ve Instagram platformlarından hangi kriterlerle veri çekileceği belirlenmiştir. Daha sonrasında bu platformlardan kullanıcı ve kurumsal hesaplardan 1 Ocak – 1 Eylül 2020 aralığı için veri çekilmiş ve daha sonra anahtar kelime gruplarına göre sınıflandırılmıştır.

Sosyal Medya ve İnternet Siteleri Veri Madenciliği

Twitter için arama sonuç sayfasını 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında Türkiye lokasyonu filtreleri ile hedeflenen kullanıcıların ve kurumların profillerindeki kamuya açık tweetler kronolojik sıraya göre toplanıp daha sonra hazırlanan anahtar kelime gruplarına göre hazırlanarak veri setine dönüştürülmüştür.

Instagram için 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında ile hedeflenen kullanıcıların ve kurumsal kullanıcıların profillerindeki, kamuya açık Instagram paylaşımları kronolojik sıraya göre toplanıp daha sonra hazırlanan anahtar kelime gruplarına göre hazırlanarak veri setine dönüştürülmüştür.

Yine netnografi çalışması ile belirlenen kurumlardan bir tanesini hedefleyerek internet sitesi veri madenciliği çalışması için 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasını kapsayacak biçimde veri kazanmıştır. Çalışma Scrapy isimli Python kütüphanesi ve yardımcı yan kütüphaneleri kullanılarak sitelerin yapısına göre bazı farklılıklar olmasına rağmen bu tarih aralığındaki tüm içerik sayfaları hedeflenen anahtar kelime gruplarına (bkz. Ek-1) göre sınıflandırılarak çekilerek kurum bazlı veri setlerine dönüştürülmüştür. İnternet sitesinin bir ana metni çıkartılıp, metni bir kelime listesine çevirerek her anahtar kelime grubundaki kelimeler ile karşılaştırılarak kendi başlıkları altında ilişkili veri grupları belirlendi örneğin kovid anahtar setinden metinde geçen “kovid19” + “pandemi” vb. kelimeler gruplanarak veri setindeki o metnin satırına kendi başlığı altında (kovid) eklenerek ve dosyadaki tüm kelime grupları için işlem tekrarlanmıştır.

Sınırlamalar ve Kısıtlar

Platformdan kaynaklanan sınırlamalar

Twitter veri madenciliği yapmak için elverişli bir platform iken Instagram data çekme konusunda araştırmacıyı sınırlandıran bir platformdur. Twitter API anahtarları geçtiğimiz yıllarda veriye ulaşma konusunda tercih edilen bir yöntem olduğu için Twitter’ın bu konuda sağladığı ücretli hizmetler proje bütçesinin dışında kalmıştır. Standart arama API’si ile anahtar kelime araştırmalarında yalnızca 7 gün

(<https://developer.twitter.com/en/products/twitter-api>) geriye gidebilmek araştırmanın öznelerinin değişmesine (kullanıcı anahtar kelime yerine, kurumdan anahtar kelimeye gitmek)

sebebiyet vermiştir. Twitter için hesabı kapalı olan kullanıcılara ulaşamamak, platformda var olan içeriğin API tarafından sınırlanan miktarına ulaşabilmek platformdan kaynaklanan sınırlamalar olarak yer almaktadır.

Twitter yapılan veri madenciliği beğenilme, takipçi sayısı, tweet tarih ve zamanı gibi çalışmalarını analiz etmeye fırsat veren verileri sağlarken bunun aynısı Instagram'da mümkün olmamaktadır. Instagram API izinleri platformun 29 Haziran 2020'de aldığı kararla (<https://www.instagram.com/developer/>) birlikte sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmadan ötürü alternatif yollar denenmiştir.

Twitter ve Instagram'da arama sonucu ve *hashtag* gibi genel bütün kullanıcıların içeriklerinin toplandığı akışlar yerine araştırma için hedeflenen Twitter ve Instagram profillerinin içeriklerinin toplanması iki platformunda sınıflandırmalarının içinde kalınmasını ve bu sayede de toplanabilecek bütün veri setinin çok ufak kayıplar haricinde toplanmasını sağlamıştır.

Bunun yanısıra İnternet sitelerinin yapıları gereği her içeriğin tarih verisi, eğer sayfada belirtilmemişse, kazınamamaktadır. Bu sebeple, Twitter ve Instagram içeriklerinin aksine, internet sitelerindeki içeriklerin tarih bilgilerinde eksiklikler bulunmaktadır.

Diğer sınırlamalar

Proje önerisi sürecinde yer alan veri madenciliği iş paketi için öngörülen süre platformlardaki sınırlamalar, istenen veri madenciliği danışmanlık bütçesinin de kesintiye uğraması, dolayısıyla da iş gücünün yetersiz kalması sebebi ile beklenenden daha uzun zaman almıştır. Bu sürenin uzaması araştırma analizini ve diğer iş paketlerindeki iş paketlerinin başlangıç tarihlerinin ertelenmesine yol açmıştır. Öte yandan, yine proje önerisi sürecinde yer aldığı gibi araştırma küresel salgının sadece ilk altı ayını kapsamaktadır.

Seçilen kurumların içerisindeki bazı kurumların internet sitelerinin yapıları itibariyle veri ayıklanmasına uygun olmaması veya kullanılan alt yapının bu konuda kısıtlamaları olmasından ötürü az sayıda kurum sitesindeki veriler açıklanamamıştır.

Uygun programlama kitaplıkları ve anahtar sözcükler yardımıyla indirilen verilerin temel veri madenciliği yöntemleri ile temizlenmesi işlemi yapılmıştır. Temizleme işlemi genel olarak tekrarlanan, yarım olan, veri içermeyen alanların tespit edilmesi ve düzeltilmesi, eğer varsa küçük-büyük harf farklılıklarının giderilmesi, uç değerlerin (*outlier*) tespiti gibi işlemlere dayanır.

İnternet sitelerinde Scrapy Twitter'dan Twint ve Instagram'dan Instascrape aracılığıyla indirilen veri setleri genel Python kütüphanelerinin yardımıyla temizlenmiş ve düzenlenerek daha sonra hedeflenen anahtar kelime setleri ile kesişimleri analiz edilerek veri setlerine bu kesişimlerin sonuçları araştırmacıların analizine imkân sağlayacak şekillerde eklenmiştir.

11 sütundan oluşan veride tweetlerin bulunduğu sütun hedef alınarak yazı formatındaki her satırın metni noktalama işaretleri, linkler ve emojiiler silinerek kelimeleri bölerek (*tokenization*) işlemeye hazır hale getirilmiştir. Veriler aylık ve kurum bazında ayrıştırılarak iki filtrelemeden geçerek küresel salgın sürecinde sosyal medyadaki aktiviteleri incelenmiştir. İncelemeler Twitter bazında tweet sayısı, beğeni ve retweet sayısı üzerine yoğunlaşmıştır.

Veri Madenciliği ile Elde Edilen Veriler

COVID-19 küresel salgını ve çağdaş sanatın Türkiye'de hangi kelimelerle, kimler tarafından, ne sıklıkla kullanıldığını belirlemek ve buna bağlı olarak COVID-19 sürecinde izleyicinin dijital medyada yer alan sanat işlerini deneyimleme ve alımlama biçimlerini ortaya çıkarmak amacıyla sanat kurumlarının yanı sıra çağdaş sanat alanında üreten, sanat profesyoneli ya da çağdaş sanat üzerine yazan kişiler arasından belirlediğimiz 71 tekil kullanıcının Twitter ve Instagram hesabından genel erişime açık olan paylaşımları indirilmiştir. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında yapılan paylaşımlar kullanıcıların takipçi sayıları ve paylaşım sıklıkları göz önüne alınarak ve yine paylaşım sıklığı, popülerlik, anahtar kelimelerin dağılımı, hashtag (etiket) kullanımı ve zamana dağılımına göre incelenmiştir.

Tekil Kullanıcıların Twitter Verileri

Seçtiğimiz 71 kullanıcıdan 58'i belirlediğimiz tarih aralığı içinde Twitter hesaplarını paylaşım yapmak için kullanmışlardır. Genel erişime açık paylaşımlarını indirdiğimiz kullanıcılar bu süre zarfında en az 1, en fazla 3.305 tweet atmışlardır. Tekil kullanıcıların Twitter paylaşımlarından

oluşan verilerimizde toplam 15.674 tweete ait bilgi yer almaktadır. Bu süreçte en çok tekrar paylaşılan (2.487 retweet) tweet içeriği “sonradan nargileci olan Avrupa Birliği binaları” üzerine iken, en çok beğeni (*like*) alan tweet ise 12.280 beğeni ile küresel salgın ile hayatımıza daha fazla dahil olan evden çalışma ve eğitim görme durumunun devamlı olacağı üzerine bir tespit içeren bir paylaşımdır.

Tekil Kullanıcıların Instagram Verileri

Seçtiğimiz 71 kullanıcının aktif durumda olan Twitter hesaplarının yan ısıra aktif durumda olan Instagram hesaplarından da genel erişime açık olan ve 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında yapılmış olan paylaşımları indirdik. Bu süreçte Instagram hesaplarını aktif olarak kullanan 36 kullanıcıdan toplam 2.925 Instagram paylaşımına erişildi. Tekil Instagram kullanıcıları en az 1, en fazla 428 paylaşım yapmıştır. Bu tarih aralığında yapılan paylaşımlardan en çok beğeni (*like*) alan paylaşım İstanbul Sözleşmesi ile ilgili olup, en çok beğeni alan Covid temalı paylaşım ise sosyal izolasyonu temsilen ıssız bir adadaki tek bir ev görseli olmuştur.

Sanat Kurumlarının Twitter Verileri

Taradığımız 78 sanat kurumunun 17 tanesi 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarih aralığında Twitter’da aktivitelere devam ederek aktif konumdaydılar. 2 milyon ila 500 arasında değişen takipçi sayıları olan 17 kurumun Twitter’da 1 Ocak- 1 Eylül 2020 arasındaki aktiviteyi toplam 2.508 veriden oluşmaktadır. Yalnızca genel erişime açık olan paylaşımlara dair veri toplanmıştır. Twitter paylaşımlarına bakılan bu süre zarfında belirtilen kurumlar en çok 591, en az 26 tweet atmıştır.

11 sütunluk veride kullanıcıların adları, beğeni (*like*) ve tekrar paylaşma(*retweet*) edilme sayıları, yanıt verilen bir metin (*reply*) ise kime yanıt verildiği, kullanıcının açıklama olarak profiline yazdığı metin, tweet atma ve *retweet* aktivitelerinin hangi tarihte ve saatte yazıldığı gibi veriler yer almaktadır. Bu sütunlardan *retweet*, beğeni ve takipçi miktarı sütunları sayı formatında olup aktivitelere dair olan sütunlar tarih ve saat veri tipi olarak iki ayrı sütunu oluşturur. Kazınan verileri filtreleyebilmek için tarih sütunu işlevsel olurken beğeni ve *retweet* sayıları üretilen veya *retweet* edilerek paylaşılan içeriğin ne sıklıkta ve ne yaygınlıkta etkileşim aldığını gösterir.

Tweet analizinde bahsi geçen kelime ve kelime öbekleri “ve” “bir” “gibi” “ile” “de” kelimelerinin çıkarılıp “covid-19”, “covid_19”, “covid 19” yazan anahtar kelimelerin birleştirildiği bir bulut oluşturulmuştur. Kelime bulutları en sık kullanılan kelimeler daha büyük olacak şekilde üretilmiştir. Sanat kurumlarının Twitter verilerinden oluşan kelime bulutunu Şekil 17’de görebilmekteyiz.

Sanat Kurumlarının Instagram Verileri

Seçtiğimiz 78 sanat kurumunun 20 tanesi 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarih aralığında Instagram’da paylaşım yaparak aktivitelerine devam ettiler. 3.039 paylaşımın bulunduğu veri setinde kurumların paylaşım yaptıkları tarih ve saat, kullanılan *hashtag*ler, paylaşımına ait linkler ve beğenilerin olduğu sütunlar bulunmaktadır.

Instagram paylaşımlarının görselleri hesaba katılmadan yapılan bu analizde ulaşılan bilgilere göre paylaşımlarla birlikte yazılan metinlerin kelime sıklığına bakılmıştır.

Instagram analizinde en çok bahsi geçen kelime ve kelime öbekleri sıklıklarına göre daha büyük olacak şekilde tasarlanmıştır. “ve” “bir” “gibi” “ile” “de” kelimelerinin çıkarılıp “covid-19”, “covid_19”, “covid 19” yazan anahtar kelimelerin birleştirildiği bir kelime bulutu oluşturulmuştur. Sanat kurumlarının Instagram verilerinden oluşan kelime bulutunu bulgular kısmında Şekil 18 ile tartışmaktayız.

İnternet Sitelerinin Verileri

Sosyal medya platformlarının yanı sıra internette çağdaş sanat alanı ve küresel COVID-19 salgınının çağdaş sanat alanına etkisi konusunda neler konuşulduğunu belirlemek için internette anahtar kelime araması ile toplamda 31 sanat kurumunun internet ve haber sitelerinden içerik alınmıştır. Anahtar kelime araması sonucunda 5.753 farklı genel erişime açık içeriğe ulaşılmıştır. Paylaşımın tarihine dair bilgiler ancak internet sitesi bu bilgiye genel erişime açık bir biçimde paylaştığında toplanmıştır. İnternet sitesi verilerinde tarihi bilinmeyen veriler ve 1 Ocak -1 Eylül 2020 tarihleri arasında üretilmiş olduğu bilinen içerikler yer almaktadır. Her bir içerik için varsa tarih, bağlantı linki (URL), metin, bulunan anahtar kelimeler

ve etiketler (*tags*) hakkında veri toplanmıştır. İnternet sitesi verileri alanyazın taramasında aktif bir biçimde kullanılmıştır.

3.3.3 Çevrimiçi Anket

Amacı ve Katkısı

Türkiye'deki sanatçıları, sanat profesyonellerini ve sanat izleyicilerini hedef alan örneklem grubu ile yapılan çevrimiçi anketin amacı:

- Salgın öncesi ve salgın sürecinde çağdaş sanatı deneyimleme biçimlerinin nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü katılımcıların çağdaş sanat etkinliklerini ve mekanlarını ziyaret sıklıkları ve yöntemleri üzerinden ölçmek,
- Salgın öncesi ve salgın sürecinde çağdaş sanatın içinde bulunduğu durumla ilgili eğilimlerini saptamak,
- Salgının çağdaş sanat alanında yarattığı/yaratacağı olası durumlar hakkında çok yönlü görüş edinmek,
- Salgın sebebiyle yaşanan ekonomik sorunların çözümü görevini üstlenmesi gereken kurumlar hakkında önceliklerini tespit etmektir.

Yarı yapılandırılmış derin görüşmeler ve sosyal medya ve internet anahtar kelime araması sonuçları ile bir araya getirerek COVID-19 küresel salgınının Türkiye'de çağdaş sanat alanında çalışan ve izleyicisi olan insanlarda yarattığı ekonomik, sosyal, psikolojik değişimleri kapsamlı ve çok yönlü bir biçimde açığa çıkarmaktır.

Anket Soruları

Bu amaçlarla hazırlanan ve cevaplanması 10 dakika süren soru seti toplam 41 sorudan oluşmaktadır. Anket soruları sekiz ana gruba ayrılmaktadır. Demografik sorular, sanatçılara özel sorular, salgın öncesi çağdaş sanat izleme pratikleri, Mart – Haziran 2020 döneminde çevrimiçi çağdaş sanat izleme ve takip pratikleri, Haziran 2020 itibarıyla çevrimiçi ve çevrimdışı çağdaş sanat izleme ve takip pratikleri, salgının yaratabileceği ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlara dair fikirler, salgının gelecekte yaratabileceği olası sonuçlara dair görüşler ve yardım

görevini üstlenmesi gereken kurumlara dair görüşler. Bu gruplara dayanarak geliştirilen değişkenlerin detaylı tanımları ve kategorilerini Ek-3'te bulabilirsiniz.

Katılımcıların Seçilme Şekli ve Katılımcılara Ulaşılma Şekli

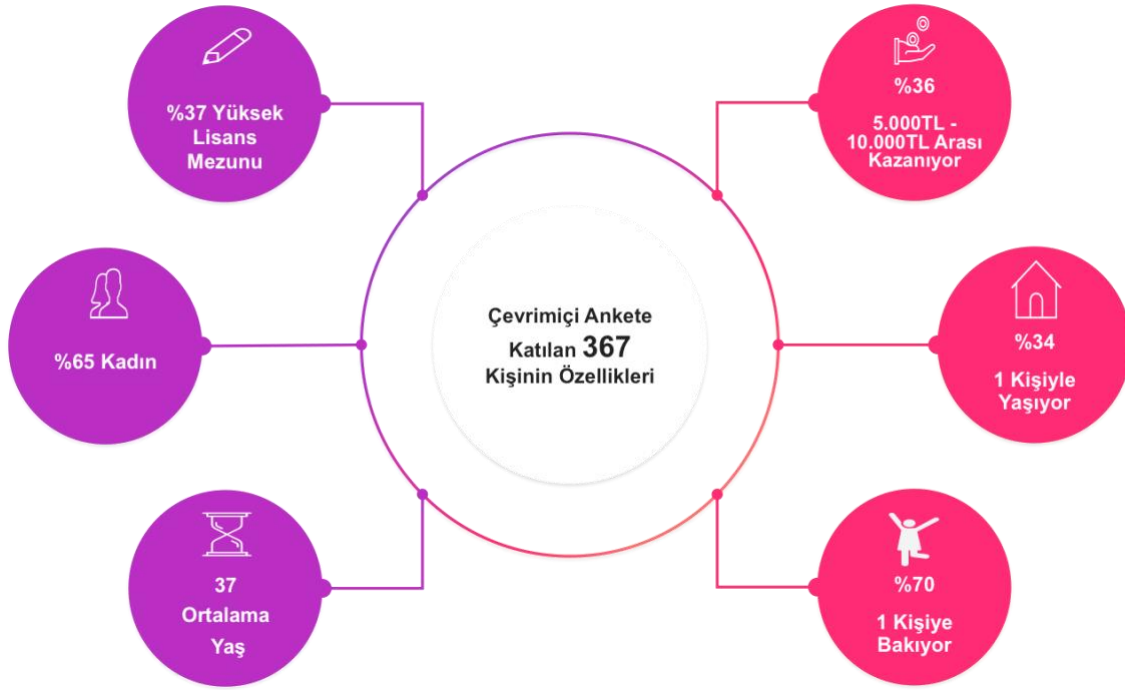
Türkiye'de çağdaş sanat alanında üreten sanatçılar, çalışan sanat profesyonelleri ve etkinlikleri izleyen ve takip eden seyirciler gibi toplumun kısıtlı ve tamamının listelenmesi mümkün olmayan bir grubunu hedef aldığımız için, yansız bir örnekleme yerine katılımcıları kartopu yöntemiyle ankete davet ettik. Kişinin kendi tanımlaması esas alınarak, kendisini çağdaş sanat alanında eser üreten bir sanatçı, çalışan bir sanat profesyoneli veya çağdaş sanat etkinlikleri izleyen ve takip eden bir seyirci olarak tanımlayan herkes bu çevrimiçi anketi doldurmaya davet edilmiştir.

Örnekleminizin bu üç gruba ait insanlarla sınırlandırılmasını sağlamak amacıyla, çevrimiçi anketin başına çağdaş sanatı takip sıklığına dair bir eleme sorusu eklenmiştir. Bu eleme sorusu sonucunda çağdaş sanat alanını takip etmediği tespit edilen katılımcıların anketi sonlandırılmıştır. Hem katılımcıların davet edilmesi hem de ankete katılımları çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada izleyici deneyimi hedefli soruların, doğru iletişime sahip olduklarının kontrolü için öncelikle 50 kişilik pilot çevrimiçi anket çalışması yapılmıştır. Ankette sorulan soruların anlaşılabilirliği, kelime seçimi ve akışını ölçmek amacıyla anket sonunda cevaplayıcı sorgulaması (*respondent debriefing*) yöntemiyle (DeMaio vd., 1998) katılımcılardan her soru hakkında yorumları istenmiştir. Bu geri bildirimler ışığında anket soruları düzenlenmiştir. Çevrimiçi anketi doldurmak üzere toplam 627 kişi davet edilmiştir. Bu kişilerden yazılı olarak bilgilerinin paylaşılmasına izin vermeyen, anketi tamamlamadan ayrılan ve salgın öncesi çağdaş sanatı takip etmeyen kişiler analize dahil edilmemiştir. Daha sağlıklı veri elde etmek için yaptığımız bu eleme sonucunda toplam 367 çevrimiçi anket değerlendirmeye alınmıştır.

Katılımcıların Temel Özellikleri

Çevrimiçi anketi tamamlayan 367 kişi çağdaş sanat izleyicisi, sanatçı ya da sanat profesyonellerinden oluşmaktadır. Katılımcıların 59 tanesi kendisini sanatçı ya da sanat profesyoneli olarak tanımlamaktadır. Bu anketin amaçları doğrultusunda sanatçı ya da sanat profesyoneli olmak gelirinin tamamını ya da büyük bir bölümünü çağdaş sanat alanında

kazanmak olarak tanımlanmıştır. Esas gelir kaynağı çağdaş sanat alanı dışında olan fakat eser üreten, yazılı eser üreten ya da çağdaş sanat kurumlarıyla çalışan kişiler bu tanıma dahil edilmemiştir. Bulgular kısmında detaylı olarak anlatılmakta olan katılımcıların temel demografik özellikleri Şekil 1’de özet olarak verilmiştir. Bu gruptaki katılımcılara genel anket sorularının yanı sıra hangi alanda çalıştıkları, bir meslek odası ya da sendika üyeliklerinin olup olmadığı ve çağdaş sanat alanı dışında ek bir iş yapıp yapmadıkları sorulmuştur.

Şekil 1. Çevrimiçi anket katılımcılarının demografik özellikleri

Analiz İçin Kullanılan Yöntemler ve Programlar

Türkiye’de çağdaş sanat alanında yer alan sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicilerinden yer alan örneklem grubundan 367 kişinin doldurduğu çevrimiçi anketimizin nicel analizi için Stata 12 istatistik programı kullanılmıştır. Tüm katılımcılar ve kendini sanatçı olarak tanımlama, yaş, eğitim, salgın öncesi izleme sıklığı gibi farklı kırımları için sekiz ana gruptaki soruların merkezi eğilim ölçümleri ve salgın öncesi ve sonrası değişimleri analiz edilmiştir.

3.3.4 Sözlü Tarih: Yarı Yapılandırılmış Derin Görüşmeler

Araştırmanın niceliksel analizinin önemli bir kısmını oluşturan çevrimiçi sözlü tarih çalışmasında veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış derin görüşme teknikleri kullanılmıştır. Sanatçıların, sanat profesyonellerinin ve sanat izleyicisinin salgının belirlenen dönemlerinde çağdaş sanat pratikleri ve gündelik yaşam deneyimleri ile COVID-19 sonrası öngörülerini öğrenebilmek için yapılması planlanan bu görüşmeler çevrimiçi bir platform olan zoom.com aracılığıyla ve yüz yüze olarak iki ayrı biçimde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın özelinde her üç kategoride COVID-19 ortamındaki deneyimleri hem kendi kategorileri hem de diğer kategoriler ile olan ilişkilerinin durumu, gündelik yaşam ve sanat üretimi/tüketimi motivasyonlarındaki değişim ve dönüşüm gözlemlenmek istenmiştir. Çağdaş sanat evrenini oluşturan kitle olarak, üç ayrı kategoride sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicileri hedeflediğimiz araştırmamızda her bir kategoriyi temsil eden 12 kişi ve toplamda 36 kişi ile görüşme yapılmıştır.

Yarı yapılandırılmış derin görüşme soruları projenin başlıca araştırma soruları üzerinden geliştirilmiştir. Görüşmelerde öncelikli olarak çevrimiçi ankette sormayı tercih etmediğimiz açık uçlu ve yoruma dayalı sorular öne çıkarılmıştır. Soruları oluşturacak aşağıda belirtilen temalar belirlenmiştir.

Yarı Yapılandırılmış Derin Görüşmeler için Belirlenmiş Temalar

- Gündelik Yaşam
  - Sanatsal Üretim/Tüketim
  - Sanatsal Paylaşım (Sergi, Performans, Etkinlik, Atölye Gezisi, vb.)
- Küresel Salgının Etkileri
  - Ekonomik
  - Psikolojik
  - Sosyal
- Küresel Salgın ve Dayanışma
- Takip/Ziyaret (Sergi, Performans, Etkinlik, Atölye Gezisi v.b.)
  - Çevrimiçi
  - Fiziksel mekânda

- Türkiye’de Küresel Salgın Öncesi Çağdaş Sanat ile İlgili Yaşanan Sorunlar (Ekonomik, Psikolojik, Sosyal, vb.)
- Türkiye’de Küresel Salgın Sebebi ile Yaşanan Sorunlar (Ekonomik, Psikolojik, Sosyal, vb.)
- Türkiye’de Küresel Salgın Sebebi ile Yaşanan Sorunların Çözümüne Yönelik Görüşler (Ekonomik, Psikolojik, Sosyal, vb.)
- Küresel Salgının Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkilerine dair Tutum ve Görüşler

Bu temalar altında oluşturulan sorular, görüşmeyi yapan kişi için bir rehber niteliğindedir (görüşmelerin soruları için bkz. Ek-2).

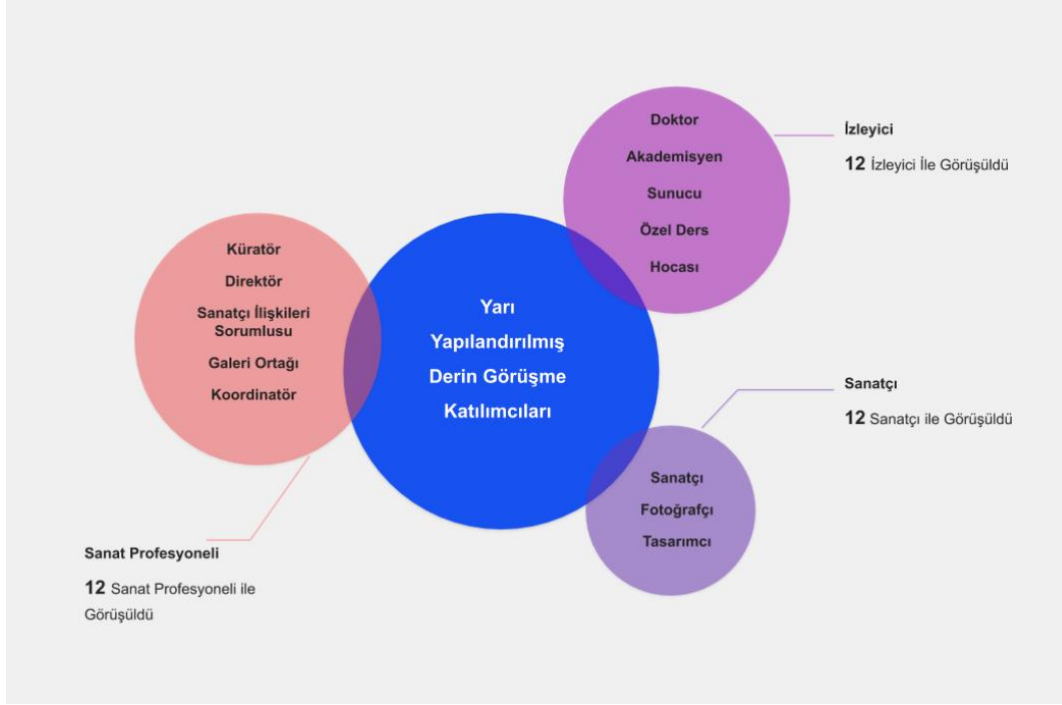
Görüşmelerin sorularının hazırlanması ile eş zamanlı olarak görüşülecek kişilerin seçimi geniş bir sosyal medya taraması ile çevrimiçi anket sonuçlarından gelen ve araştırmamıza katkı vermek için gönüllü olarak isimleri ve iletişim bilgilerini bizlere anket aracılığı ile ulaştıranlardan yaş, jenerasyon ve cinsiyet dengelerini gözетerek seçilenlerden bir havuzdan (Şekil 1) oluşmuştur.

Sanat izleyicileri kategorisinde çevrimiçi anketten elde ettiğimiz nicel sonuçları çağdaş sanat kurumlarını haftada bir kez çağdaş sanat kurumlarındaki sergi, performans ya da etkinlikleri takip eden beyanları esas alarak hedeflediğimiz ilk 22 izleyiciye görüşme isteğimizi, görüşmenin amacını belirten bir metin ile ulaşılmıştır. 12 kişiden geri dönüş sağlanmış ve akabinde görüşmeler için randevular alınarak yüz yüze 1 ve zoom.com aracılığı 11 toplamda 12 adet görüşme gerçekleştirilmiştir.

Sanat profesyonelleri iki ayrı kriterde değerlendirilerek (1) herhangi bir kuruma bağlı çalışıyor ise o kurumun iletişiminde karar vericiliği olan ya da kurumsal iletişiminde aktif rolü olan, (2) serbest çalışıyor ise dijital medya araçlarını etkin biçimlerde kullanan kişilerden seçilmiştir. Görüşmeyi hedeflediğimiz ilk 12 sanat profesyoneline görüşme isteğimizi, görüşmenin amacını belirten bir metin ile ulaşılmıştır. 12 kişiden geri dönüş sağlanmış ve akabinde görüşmeler için randevular alınmış ve zoom.com aracılığı ile 12 kişi ile zoom.com üzerinden görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Sanatçılar kategorisini görüşmeyi hedeflediğimiz kişileri 2020 yılı içerisinde Türkiye’de veya dünyanın başka bir yerinde kişisel bir sergi açmış/açacak veya uluslararası bienallerde

katılmış/katılacak ve sosyal medyayı etkin biçimlerde kullanan Türkiyeli sanatçılardan seçtiğimiz örneklem grubu oluşturmuştur. Görüşmeyi hedeflediğimiz ilk 12 sanatçıya görüşme isteğimizi, görüşmenin amacını belirten bir metin ile ulaştırmıştık. 12 kişiden geri dönüş sağlanmış ve akabinde görüşmeler için randevular alınarak yüz yüze 2 ve zoom.com aracılığıyla 10 toplamda 12 adet görüşme gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2. Yarı yapılandırılmış derin görüşme örneklem grubu

Araştırmanın bu ayağını oluşturan toplamda 36 adet görüşmeden görüşmecilerin isteği üzerine 3 tanesi yüz yüze diğerleri çevrimiçi olarak 20 Ekim – 30 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin en uzununu 2:19:33 ve en kısası 00:26:51 süren görüşmelerin toplamı 2600 dakikadan fazla ve ortalaması 1 saat 8 dakika olarak belirlenmiştir.

Görüşmelerden önce her bir katılımcı projenin konu ve kapsamı, amaçları ve hedefleri ile örneklemi hakkında açık ve net bir biçimde bilgilendirilmiştir. Araştırmanın sadece bilimsel amaçlarla yapıldığı ve akademik sunum ve yayın dışında herhangi bir amacı olmadığı ile görüşmelerin ses ve video kayıtları tutulacağı ancak deşifre yapılırken kişilere ve kurumlara ait verilerin tamamında tüm kişisel ve kurumsal bilgilerin gizli tutulacağına, araştırmaya

katılanların tamamının kişisel haklarının korunacağı beyan edilmiştir. Katılımcılara görüşmelerden elde edilen veriler dijital ortamda şifreli olarak muhafaza edileceği, bu şifrenin, araştırma ekibinden sadece ilgili iş paketinde görevli olanlarda bulunduğu yürütücünün bilgisayarında depolandığı ve proje bitiminde bu kayıtların silineceği, görüşmede bahsi geçen kişisel veya kurumsal veriler ve bilgiler basılı ya da elektronik doküman aracılığıyla, hiçbir biçimde, yayınlanmayacağı ve sözlü, sesli veya görüntülü olarak gönderilmeyeceği taahhüdü verilmiştir.

Görüşmeler katılımcının onay ve rızası alındıktan sonra kısa demografik sorular ile başlamış ve tematik sorularla devam etmiştir. Bir tanesi hariç tüm görüşmeler Türkçe olarak yapıldı ve yazıya döküldü. Dili İngilizce olan diğer görüşme orijinal dilinde deşifre edildikten sonra Türkçeye çevrilmiştir.

Görüşmelerde, sağlamak istediğimiz veriler ile ilgili temaları takip eden sorular önceden hazırlanmasına rağmen, görüşme sırasında, görüşmenin gidişine göre bazı temaların daha çok irdelenmesine ve konuşulmasına sebebiyet veren yarı-yapılandırılmış soru izleği kullanılmış ancak tematik bir süreç izlenmiştir (bkz. Ek-4). Bu sayede katılımcıların da araştırmaya verdikleri katkıları daha aktif ve yönlendirici olmuştur. Soruların yapılandırılmış kısımlarının tematik öğeler taşımaları, elde edilen veriler arasındaki paralellikleri, zıtlıkları ya da uyum ve uyuşmazlıkları netlikle saptayabilmeye, dolayısıyla da kategorileri hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle karşılaştırmaya imkân veren bir ortam sağlamıştır.

Görüşmeler tamamlanmasından hemen sonra duyduklarının aynen yazılması yönlendirilmesiyle proje ekibi tarafından deşifre edilmiştir. Betimsel analizi oluşturmada temel etkenlerden olan katılımcıların cevapları ve yorumları kayıta olduğu gibi deşifre edilmiş; anlam bozukluğu, gramer hataları, vb. gibi durumlara müdahale edilmemiştir. Her bir görüşmeci için ortalama 5077 kelime sayısına denk gelen bir döküm ortaya çıkmıştır. Görüşmeler deşifre edilirken katılımcıların isimleri anonimleştirilmiş, katılımcının kişisel ve kurumsal verileri bütünüyle gizli tutulmuştur.

Araştırmanın görüşmeler kısmından ortaya çıkan verilerin güvenilirliğinin ve geçerliliğinin sağlanmasında proje ekibinin aldığı önlemler aşağıdaki gibidir:

- Görüşme sorularını, araştırmanın netnografi ve çevrimiçi anketten çıkan bulgular ile alan yazınından alan yazından edindiği bilgileri etraflıca inceleyerek hazırlamıştır.
- Görüşmeler için üç ayrı kategoride projenin amaçlarına yönelik hedefler seçilmiş, görüşmecilerin hangi kriterlere göre seçileceği belirlenerek, örneklem evreni bu kriterler baz alınarak oluşturulmuştur.
- Proje yürütücüsü bir sanat izleyicisi ile pilot görüşme yapmıştır. Görüşme sonunda aldığı notları proje ekibine ileterek, sorulardaki eksik, algılanması zor ve amaca birebir hizmet etmeyecek sorular çıkarılmış, düzeltilmiş veya yeni sorular yazılmıştır.
- Oluşturulan sorular araştırmanın danışmanına önerileri için sunulmuş, gelen geri bildirimlere göre gerekli görülen bütün düzenlemeler yapılmıştır.
- Görüşmelerin tamamı dijital olarak kaydedilmiştir. Çevrimiçi görüşmelerde Zoom'un (www.zoom.com) dijital kayıt fonksiyonu, yüz yüze görüşmelerde ise Zoom marka dijital ses kayıt aleti kullanılmıştır.
- Araştırmanın öneri safhasından bulgular safhasına kadar olan tüm sürecinde veri sağlama biçim ve yöntemleri ile analizi uygulamaları neden sonuç ilişkisine dayalı olarak açıklanmıştır.
- Verilerden elde edilen bulgular yorumsuz olarak ifade edilmiş, katılımcıların tamamının görüşlerine yer verilmiştir.

Araştırma sorularından araştırmanın kavramsal çerçevesini gözeterek görüşmelerde ve gözlemlerde ortaya çıkan verilerin analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Deşifre metinlerin kodlanması ve temalar bütünlüğünde organize edilmesi için görüşmelerde kullanılan temaların yanı sıra görüşmelerde ortaya çıkan ve tekrar eden temaları NVivo 13 niceliksel analiz programı aracılığı ile işe koşulmuştur. Deşifrelerin kodlanması için öncelikle kelime tekrarları belirlenmiş, araştırmanın örneklem grubunu oluşturan her kategori bir durum olarak sınıflandırılmıştır. Projenin araştırma sorularının ve bağlamının göz önünde bulundurulduğu kodlar ve alt-kodlar, araştırmanın temaları ve alt-temaları çerçevesinde belirlenmiştir.

Yarı Yapılandırılmış Derin Görüşmelerin Analizi

Nitel araştırmadaki en büyük zorluklardan biri, özellikle birbirinden çeşitli yorumların çıkabileceği açık uçlu sorulara verilen cevaplarda ya da yorumlarda çeşitli yorumlara neye ve ne kadar dikkat edilmesi gerektiğidir. Özellikle cevabında ya da yorumunda inanç, duygu veya

düşünce barındıran açık uçlu soruların analizi bu olguların ne ölçüde paylaşıldığı gözlemlenerek yapılmıştır.

Başlıca bulgular çalışmanın anahtar kelimeleri belirlendikten sonra alt-bulguların neler olduğu ve bulgu özelliği taşımayanların hangileri olduğu aşağıdaki yöntemlerle her üç alt örneklem grubu için belirlenerek tespit edilmiştir:

- **Sıklık ve içerik:** Görüşmecilerin kendi örneklem grubunda hangi kelimeleri ne sıklıkta kullandıkları ve kullandıkları kelimelerin kapsamının belirlenmesi. Bu aşamada NVivo 13'ün "sözcük sıklığı" fonksiyonu işe koşulmuştur. Ortaya çıkan sözcükleri araştırmancının temaları ve görüşmecilerin kullanma oranlarına göre karşılaştırılarak kod matrisleri oluşturulmuştur.
- **Yoğunluk ve bağlam:** Örneklem grubundan çıkan kodlar NVivo 13'ün "sözcük ağacı" fonksiyonu ile incelenerek tam veya yaklaşık eşleşmeler bulunarak herhangi bir apriori varsayım gözetmeden -örüntü keşfine yakın bir yöntem ile- bulgular sınıflandırdıktan sonra araştırmancının temaları bağlamında incelenerek dizilmiştir.
- **Özgüllük ve içerik:** Araştırmancının çerçevesine ve kısıtlarına denk gelen içerikler temalara göre gözlemlenerek kümelenmiştir.
- **Ayrıklık ve içerik:** Araştırmancının çerçevesinin ve kısıtlarının tamamen dışında kalarak dikkat çeken içerikler konu ve kapsamına göre incelenerek kümelenmiştir.

3.3.5 İnternet Sitesinin Yayınlanması ve Bağlantısının Paylaşılması

Projenin internet sitesi, www.gundensanat.com çevrimiçi olarak açılmış (Şekil 3), sosyal medya hesapları oluşturulmuş ve yaygınlaştırma çalışmalarına başlanmıştır. Çağdaş sanat evreni ile ilgilenen tüm bireylerin katılabileceği bir forumun yer aldığı, çalışmanın sonuçlarının peyderpey yayınlandığı, çağdaş sanat pratiklerinin salgın süresince ve sonrasında devam edebilmesi için önerilerden oluşan infografiklerin yer aldığı kamuya açık bütünsel bir internet sitesi tasarlanmıştır. İnternet sitesinin alt yapısında www.wix.com'un alan adı ve servis sağlayıcılığı kullanılmıştır.

Şekil 3. Proje internet sitesi www.gündensanat.com

4. BULGULAR

4.1 Nicel Araştırma Bulguları

Bu proje kapsamında 6 farklı nicel veri setinin bulguları toplanmış ve analiz edilmiştir. Veri madenciliği vasıtasıyla kazınan (1) çağdaş sanat alanından tekil kullanıcıların Twitter paylaşımları, (2) aynı kullanıcıların Instagram paylaşımları, (3) çağdaş sanat kurumlarının Twitter paylaşımları, (4) aynı kurumların Instagram paylaşımları, (5) çeşitli sanat kurumu ve yayınlarının İnternet sitelerinde paylaştığı içerikler ve bunun yanı sıra (6) çevrimiçi anket bu veri setlerini oluşturmaktadır. Twitter ve Instagram verileri toplanırken aynı kullanıcıların varsa iki platformdaki hesaplarından da veri toplanmıştır. Veri madenciliği vasıtasıyla toplanan ilk 5 veri setinde 1 Ocak 2020 – 1 Eylül 2020 arasındaki verilere odaklanılmıştır. Bu tarihlerin seçilmesinin sebebi salgın öncesi döneme dair de karşılaştırma amaçlı bilgi toplama ve veri toplama dönemi içerisinde edinebileceğimiz en kapsamlı veri setini edinmek amacıyla 1 Eylül'e kadar olan veriler dahil edilmiştir. Twitter, Instagram ve İnternet sitelerinin toplanan verinin incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular bu bölümde anlatılmıştır.

Sosyal Medya Anahtar Kelime Taraması Nicel Bulguları

Anahtar Kelime Temaları

Twitter, Instagram ve İnternet sitelerinde yaptığımız aramalarda çağdaş sanat alanına dair anahtar kelimeler ve Covid-19 salgınına dair anahtar kelimeler aranmıştır. Sonuçların anlamlandırılması için, bu iki alanda aranan kelimeler konularına göre 10 farklı tematik gruba bölünmüştür. Bu tematik gruplar Covid, Destek, Sanal, Sanat Eseri, Sanat Kurumu, Sanat İzleyicisi, Sanat Profesyoneli, Ekonomi, Eğitim ve Sergiden oluşmaktadır. Covid teması altında "Covid-19, koronavirüs, izolasyon" gibi kelimeler yer alırken, çağdaş sanat alanı ile kısıtlı olmayan ekonomi ve eğitim temalarında "eğitim, öğretim, sermaye, düşünüş" gibi kelimelere yer verilmiş. Sanal temasında "online, çevrimiçi, sanal müze, sanal tur" gibi genel kelimelerle çağdaş sanat alanında kullanılabilecek kelimeler bir arada kullanılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde, topladığımız verilerde Sanal temalı anahtar kelimelerin ağırlıklı olarak çağdaş sanat alanı ile ilgili olarak kullanıldıkları görülmektedir. Çağdaş sanat alanı ile ilişkilendirilen Sanat Eseri, Sanat Kurumu, Sanat İzleyicisi, Sanat Profesyoneli, Sergi gibi tematik gruplarda "iş, performans, müze, seyirci, küratör, sergi" gibi anahtar kelimelere yer verilmiştir.

Temaların içinde yer alan anahtar kelimelerin tamamını Tablo Ek-1’de görebilirsiniz. Çağdaş sanat alanı ile ilişkilendirilen anahtar kelimeleri barındıran Sanat Eseri, Sanat Kurumu, Sanat İzleyicisi, Sanat Profesyoneli, Sergi tematik gruplarındaki anahtar kelimelere bakıldığında Sanat Eseri kategorisindeki “iş, ürün, üretim, video” ve Sergi kategorisindeki “kapalı” kelimelerinin daha yakından incelenmesi gerektiğine karar verilmiştir. “Kapalı” kelimesinin daha yakından incelenmesinin sebebi hem sanat kurumları için hem de diğer kurum ve kuruluşlar için kullanılabilecek olması olasılığıdır. Bulgulardan bahsederken Sergi teması altında yalnızca müze, galeri, sergi gibi sanat kurumlarının kapalı olmasından bahseden paylaşımlar bildirilmiştir. Covid temasında ise herhangi bir yerin salgın dolayısıyla kapalı olmasından bahseden paylaşımlar rapor edilmiştir.

Sanat Eseri kategorisinde incelediğimiz kelimelerden “iş” hariç diğer kelimeler (ürün, üretim vb.) ağırlıklı olarak çağdaş sanat alanına referans vermektedir. Veri madenciliği yoluyla elde edilen sosyal medya verileri NVivo 13 programı ile nicel olarak incelendiğinde “iş” kelimesinin çağdaş sanat alanında sanat eserine referans veren kullanımı dışında da kullanımlara rastlanmıştır. Bu kullanımlar incelendiğinde, “iş” kelimesinin çağdaş sanat eseri dışında beş farklı yerde kullanıldığı tespit edilmiştir:

- (1) Bir meslekten bahsedilirken (örneğin “Ayakkabıcılık benim işim”)
- (2) Bir eylemi anlatmak için (örneğin “Bu işin altından kalkacağımı biliyordum”)
- (3) Bir ek olarak (örneğin “geçmiş, bitmiş”)
- (4) Başka bir kelimenin parçası olarak (örneğin “işgal, işlem, işleyiş”)
- (5) İş Bankası ve ilgili kurumlar (örneğin “İş Sanat, İş Kuleleri”)

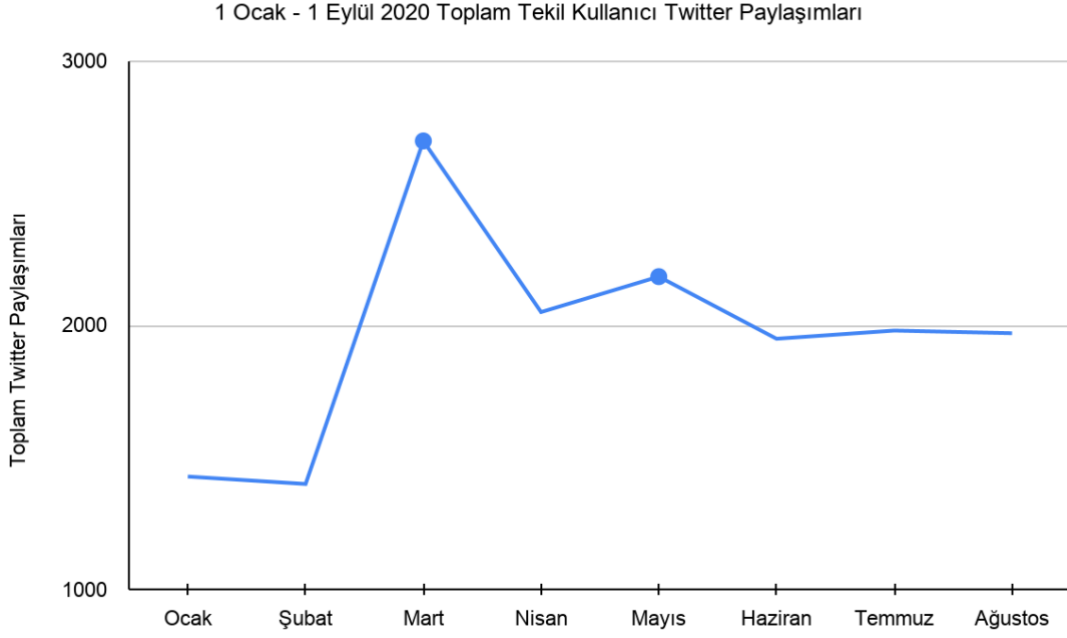
Nicel incelemeler sonucunda sanat eseri anlamına gelen “iş” kelimeleri ayrıştırılmıştır. Bulgulardaki tablolar ve şekillerde bildirilen Sanat eseri temalı anahtar kelimelerin görülme sayısı sonuçları “iş” kelimesinin sadece sanat eseri anlamında kullanıldığı durumları içermektedir.

4.1.1 Sosyal Medyada Tekil Kullanıcılar Nicel Bulgular

Çağdaş sanat alanında üretim yapan, yayın yapan, çağdaş sanat kurumları ile çalışan sanatçı

ya da sanat profesyonellerinin küresel COVID-19 salgını sırasında sosyal medya platformlarını nasıl kullandıklarını ve salgın hakkında neler konuşulduğunu incelemek amacıyla Twitter ve Instagram platformlarından veri madenciliği vasıtasıyla veri kazanmıştır. Bu kriterlere uyan ve kurum hesabı olmayan 71 kullanıcının aktif olarak paylaşım yapanları arasında Twitter'da 58 kullanıcının, Instagram'da 36 kullanıcının profilindeki paylaşımlar toplanmıştır. Bu platformlarda anahtar kelimelerin araması yapılmış ve tarih, metin, geçen anahtar kelimeler, beğeni ve yeniden paylaşımlar ve etiketlere (*hashtag*) dair veri toplanmıştır. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında tekil kullanıcıların Twitter hesaplarından toplam 15.674 ve Instagram hesaplarından toplamda 2.925 adet paylaşıma ulaşılmıştır. Twitter'da en çok içerik paylaşan hesap bu dönemde 3.305 paylaşım yaparken, Instagram'da en fazla 428 paylaşım yapılmıştır. Bu süreçte iki platformda en fazla paylaşım yapan, beğeni ve yeniden paylaşım (retweet) alan kullanıcılar birbirleriyle örtüşmemektedir. COVID-19 özelinde bakıldığında Twitter'da konuyla ilgili en çok beğeni alan paylaşım hastanelerin olası yoğun bakım hastaları için kapasitelerinin olup olmadığını sorgularken, Instagram'da salgının verdiği izolasyon hissine dair bir paylaşımdır.

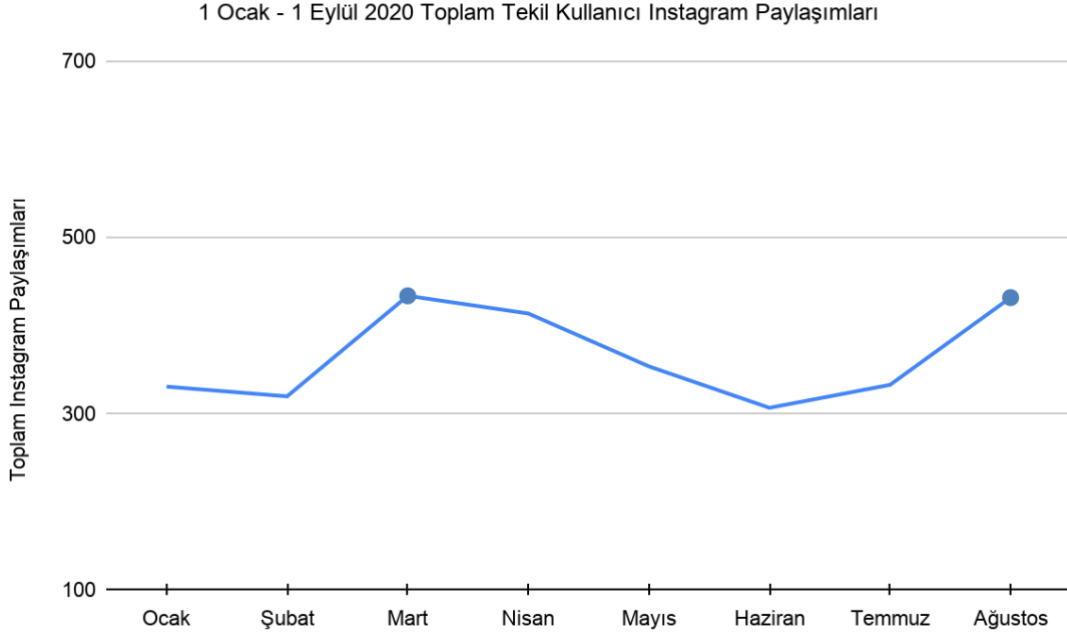
Tekil kullanıcıların her iki platformda yaptıkları paylaşımların aylara göre dağılımına baktığımızda, Twitter'da mart ve mayıs ayında paylaşım sayılarının en üst noktaya vardığını gözlemledik. Martta toplam 2.699, mayısta ise toplam 2.186 Twitter paylaşımı yapılmıştır. Türkiye'de COVID-19 vakalarının henüz açıklanmamış olduğu ve karantina sürecine girmemiş olduğu Ocak ve şubat ayları ise en az paylaşımın olduğu aylardır. Toplam Twitter paylaşımlarının %17'si mart ayında yapılmıştır. Şekil 4'te de görüldüğü gibi yaz aylarına gelindiğinde paylaşım sayıları düşse de Ocak ve şubat ayındaki seviyelere dönmemiştir.

Şekil 4. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam tekil kullanıcı Twitter paylaşımları

Instagram paylaşımları ele alındığında tablo biraz daha farklılık göstermektedir. Toplamda 1 Ocak – 1 Eylül arası yapılan 2.925 paylaşımın en yoğun olduğu ay Mart ve Ağustos aylarıdır. Şekil 3'te görüldüğü gibi tekil kullanıcıların Instagram paylaşımları iki ayda en üst seviyeye ulaşmıştır. Mart ayında toplamda 434 ve mayıs ayında toplamda 432 paylaşım yapılmıştır.

Şekil 5. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam tekil kullanıcı Instagram paylaşımları

Anahtar Kelime Temaları ve Sosyal Medya Tekil Kullanıcı Verileri

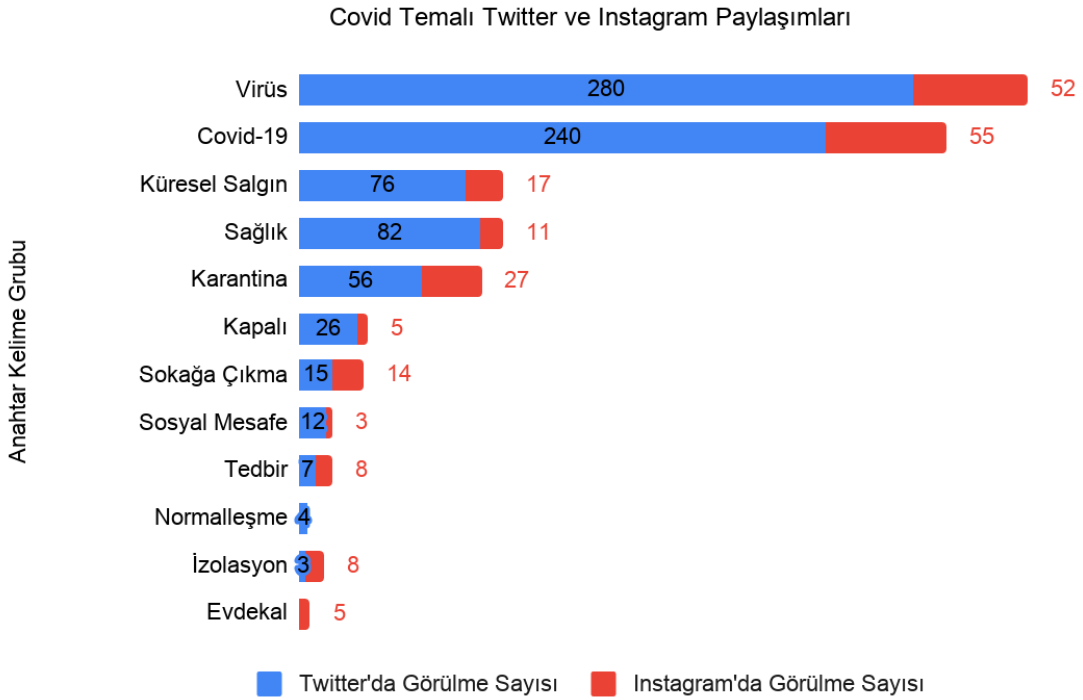
10 farklı tematik gruba ayırdığımız anahtar kelimeleri kullanarak yaptığımız aramalarda 1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri arasında Twitter hesaplarından toplam 15.674 ve Instagram hesaplarından toplamda 2.925 adet paylaşıma ulaşılmıştır. Tablo 4'te her bir tematik gruba ait özgün içerik sayısı ve de tüm içeriklerde toplamda kaç kez bu temadan bir anahtar kelimeye rastlandığı görülmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi, paylaşımlarda en çok geçen anahtar kelimeler Covid ve Sanat Eseri temalarına ait olanlardır. Covid temalı kelimelerin (karantina, COVID-19, evde kal gibi) geçtiği Twitter'da 607 paylaşım, Instagram'da 148 paylaşım bulunmaktadır. Bu paylaşımlar içinde Twitter'da toplam 801, Instagram'da toplam 205 kez COVID-19 temalı bir anahtar kelime kullanılmıştır. Bu kelimelere hem Twitter hem de Instagram platformlarının en çok Mart ve Nisan aylarında rastlamaktayız.

Tablo 4. Anahtar kelime temalarına göre tekil kullanıcı Twitter ve Instagram verileri

Anahtar Kelime Temalarına Göre Tekil Kullanıcı Twitter ve Instagram Verileri	
Twitter	Instagram

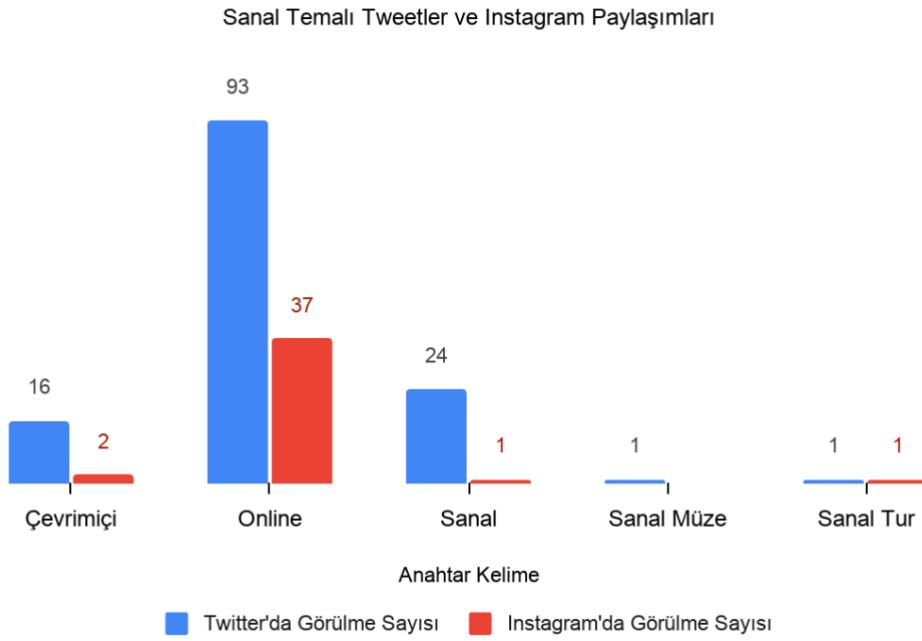
Anahtar Kelime Temaları	Temayı İçeren Özgün İçerik Sayısı	Toplamda Anahtar Kelimelerin Görölme Sayısı	Temayı İçeren Özgün İçerik Sayısı	Toplamda Anahtar Kelimelerin Görölme Sayısı
Covid	607	801	148	205
Destek	361	310	54	56
Eğitim	67	73	16	17
Ekonomi	81	87	14	14
Sanal	131	147	40	41
Sanat Eseri	2371	526	448	224
Sanat Kurumu	164	195	107	109
Sanat İzleyicisi	45	48	16	17
Sanat Profesyoneli	39	39	7	7
Sergi	46	20	8	8

Tablo 4'te görüldüğü gibi, sadece Covid temasını içeren anahtar kelimelere baktığımızda (evde kal, corona, Covid-19 gibi), toplamda Twitter'da 801 kez, Instagram'da 205 kez covid temalı bir anahtar kelime kullanıldığı belirtilmiştir. Bu tema altındaki kelimelerden hem Twitter hem de Instagram'da en çok mart ve nisan ayında bahsedildiğini görmekteyiz. Twitter'da mart ayında 260, nisan ayında 130 kez Covid temalı bir anahtar kelime kullanılırken, Instagram'da bu kelimeler mart ayında 44, nisan ayında 43 kez kullanılmıştır.

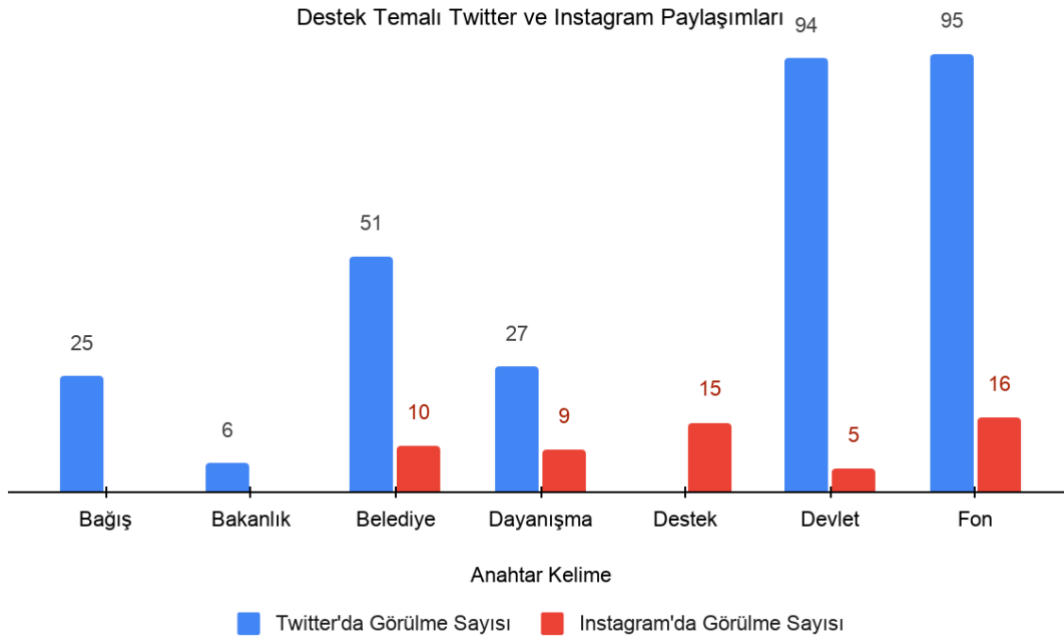
Şekil 6. Covid temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

Covid teması altında bir araya gelen anahtar kelimeleri içeren Twitter'da 607 ve Instagram'da 148 paylaşım bulunmaktadır. Bu paylaşımlar içinde Twitter'da toplamda 801, Instagram'da ise toplamda 205 kez bu temaya ait bir anahtar kelime kullanılmıştır. Covid teması altında toplanan anahtar kelime sayısının fazlalığı sebebiyle, grafik görüntülemenin sadeliği için anahtar kelimeler gruplara bölünmüştür. "Covid-19, kovid, covid, COVID 19" gibi birbirleriyle anlamsal olarak eşleşen anahtar kelimeler "Covid-19" başlığı altında toplanmıştır. "Korona, Koronavirüs" gibi anahtar kelimeler "Virüs" başlığı altında toplanmıştır. "pandemi" ve "küresel salgın" gibi "sokağa çıkma" ve "sokağa çıkma yasağı" da bir grup altında toplanmıştır. Hem Twitter'da hem de Instagram'da en çok kullanılan anahtar kelimeler "virüs" ve "Covid-19" olmuştur. "Virüs" kelime grubu Twitter'da 280 kez, Instagram'da 52 kez geçerken, "Covid-19" kelime grubu Twitter'da 240, Instagram'da 55 kez görülmüştür.

Şekil 7. Sanal temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

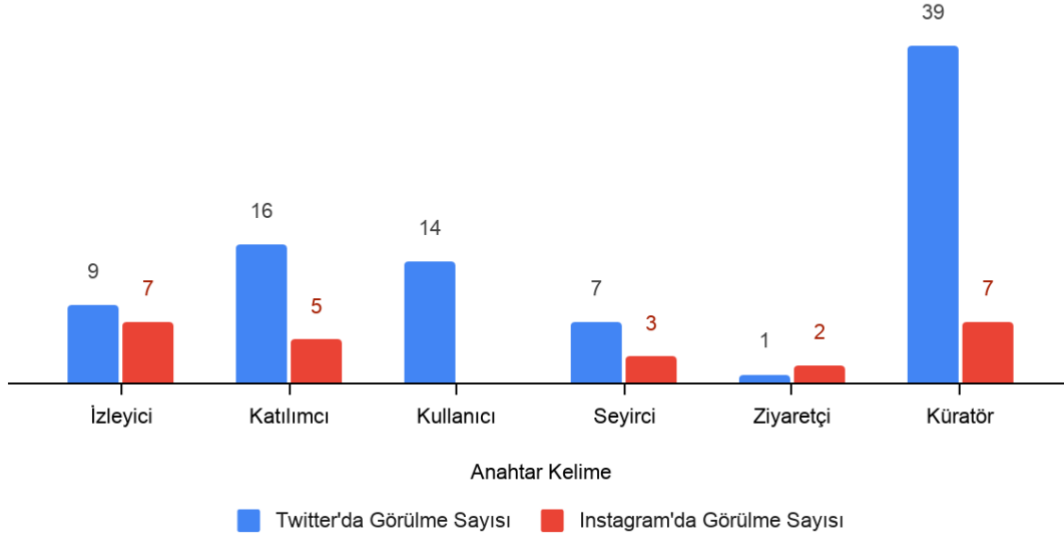
Sanal teması altında toplanan kelimeleri içeren Twitter'da 131, Instagram'da 40 farklı paylaşım bulunmaktadır. Şekil 7'de belirtildiği gibi bu paylaşımlar içinde sanal temasına dahil kelimeler toplamda Twitter'da 135 kez, Instagram'da 41 kez görülmektedir. Sanal temasının en sık kullanılan kelimesi her iki platformda da "online" olup, Twitter'da 93, Instagram'da 37 kez kullanılmıştır.

Şekil 8. Destek temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

“Bağış, fon, dayanışma” gibi anahtar kelimelerin yer aldığı destek temasında Twitter’da 361, Instagram’da 54 paylaşım yapılmıştır. Bu paylaşımların küresel COVID-19 salgını ile bağlantısı olup olmadığının bir göstergesi olarak bu temayı içeren paylaşımlardan aynı zamanda Covid temasını da içerenlere baktığımızda Twitter’da %10’u, Instagram’da ise %19’u iki temayı bir arada içermektedir. Bu kategoride yer alan kelimelerin görülme sayısı sosyal medya platformlarına göre farklılık göstermektedir. “Devlet” (94 kez) ve “fon” (95 kez) kelimeleri Twitter’da bu kategoride en sık kullanılan kelimelerdendir. Instagram’da ise “fon” (16 kez) ve “destek” (15 kez) kelimeleri en çok görülenler arasındadır.

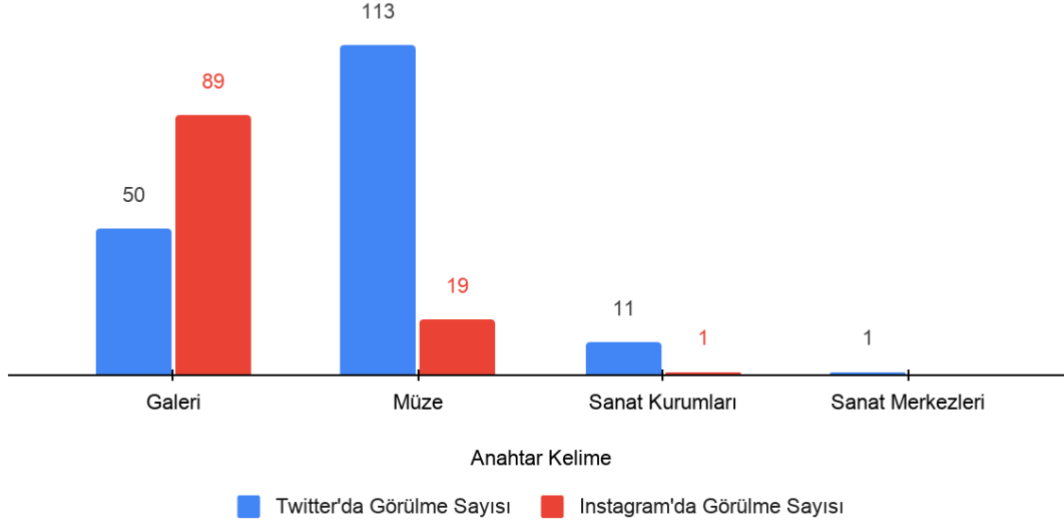
Sanat İzleyicisi ve Sanat Profesyoneli Temalı Twitter ve Instagram Paylaşımları

Şekil 9. Sanat izleyicisi ve sanat profesyoneli temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

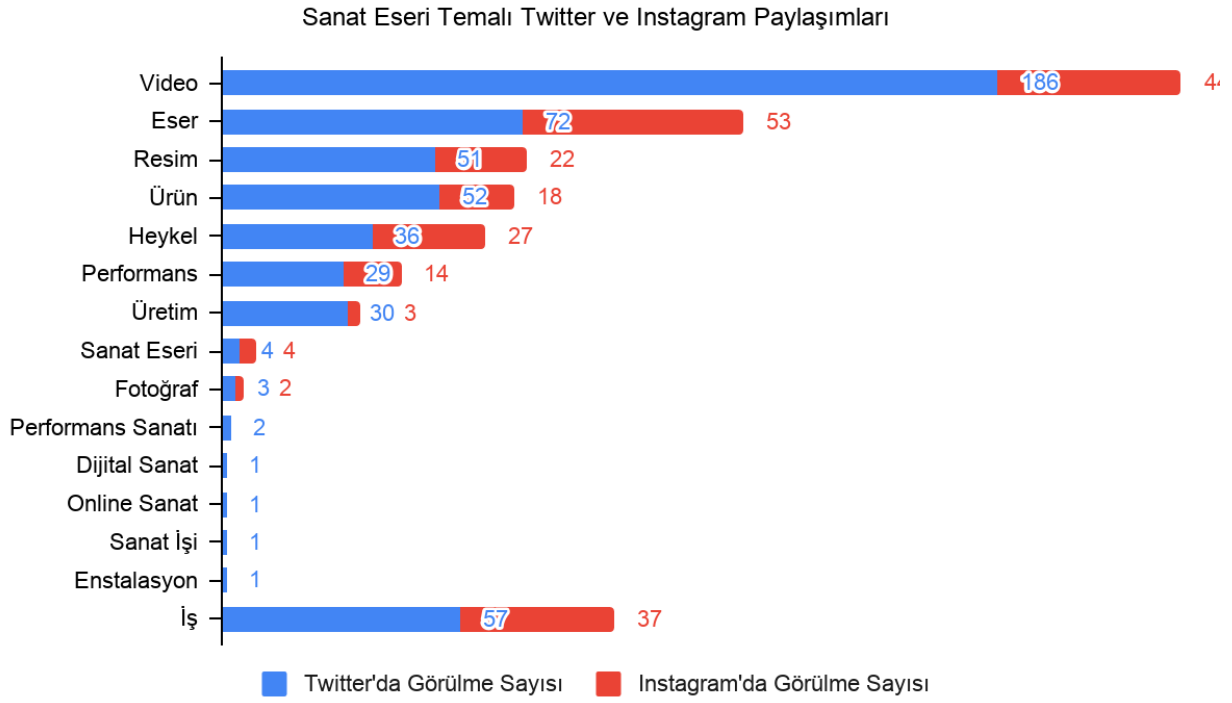
Twitter ve Instagram'dan alınan tekil kullanıcı verilerinde sanat profesyoneli kategorisinde yalnızca küratörlerden bahsedilmiştir. Çağdaş sanat alanının izleyici ve çalışanlarına baktığımızda en çok "katılımcı" sözcüğünün geçtiğini görüyoruz. Sergi teması ile birlikte Twitter ve Instagram'da en az yer alan anahtar sözcükler sanat izleyicisi ve sanat profesyonelleri ile ilgili olan kelimelerdir. Instagram'da "küratör" kelimesinin yer aldığı sanat profesyoneli temasındaki içeriklerin %13'ünde Covid temalı anahtar kelimeler de yer almaktadır. Sanat izleyicisi temalı anahtar kelimeler, sergi temasından sonra Covid ile en çok bir arada kullanılan anahtar kelimeleri içermektedir. Twitter'a baktığımızda sanat izleyicisi paylaşımlarının yalnızca %2'sinde Covid teması da yer alırken, bu oran sanat profesyoneli için %13'tür. Instagram'da Covid ile bir arada yer alan anahtar kelimelerde, sergi temalı kelimelerden sonra, en yüksek olan grup sanat profesyoneli temasındaki kelimelerdir.

Sanat Kurumu Temalı Twitter ve Instagram Paylaşımları

Şekil 10. Sanat kurumu temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

Çevrimiçi anket sonuçlarında salgın döneminde ve öncesinde en çok çevrimiçi ziyaret yapılan yerin müzeler olduğundan bahsedilmiştir (Şekil 10). Sosyal medya anahtar kelime aramalarımızın sonucuna göre Twitter'da en çok müzelerden bahsedilirken (113 kez), Instagram'da ikinci en sık ziyaret edilen çevrimiçi yer olan galerilerden bahsedilmiştir (89 kez). Sanat kurumları ile ilgili anahtar kelimeler (galeri, müze gibi) Twitter'da yaklaşık %1'den az, Instagram'da yaklaşık %7 oranında Covid temalı anahtar sözcüklerle bir arada yer almaktadır.

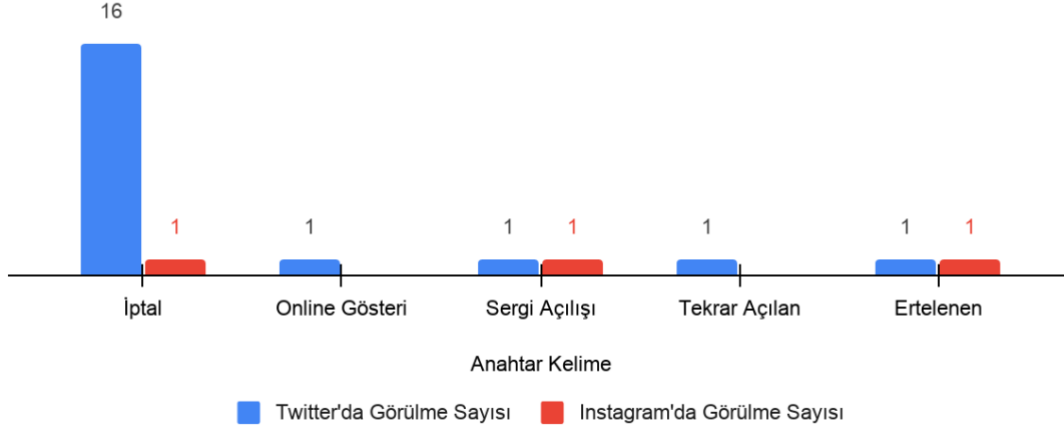

Şekil 11. Sanat eseri temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

1 Ocak – 1 Eylül 2020 tarihleri aralığında tekil kullanıcılar en sık “video” (186 kez) kelimesini kullanmışlardır ve bunu “eser” (72 kez) kelimesi izlemektedir, Instagram’da ise “eser” (53 kez) en sık kullanılan kelime olurken onu “iş” kelimesi izlemektedir. “İş” kelimesini içeren paylaşımların incelenmesi sonucunda sanat eseri anlamında kullanılan “iş” kelimesinin Twitter’da 57 kez, Instagram’da 37 kez görüldüğü tespit edilmiştir.

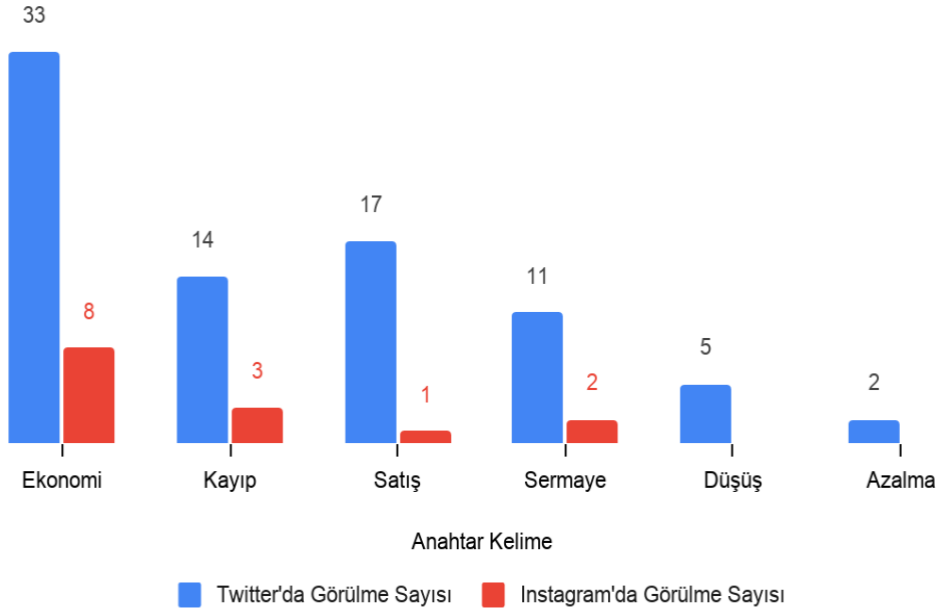
Sergi Temalı Twitter ve Instagram Paylaşımları

Şekil 12. Sergi temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

Sergi teması altında bir araya gelen ve sergilerin durumunu tespit etmek amacıyla seçilen anahtar kelimelerden oluşan bu verilerde en çok “kapalı” ve “iptal” sözcüklerine rastlanmaktadır (Şekil 12). “Kapalı” sözcüğü sergilerin kapalı olmasını ifade etmenin yanı sıra bazı durumlarda diğer kurumların kapalı olmasına da değinilmektedir. Bu kelime yakından incelendiğinde “kapalı” kelimesinin geçtiği hiçbir paylaşımın sergilerin kapalı olmasıyla ilgili olmadığı tespit edilmiş ve kapalı kelime Şekil 12’ye dahil edilmemiştir.

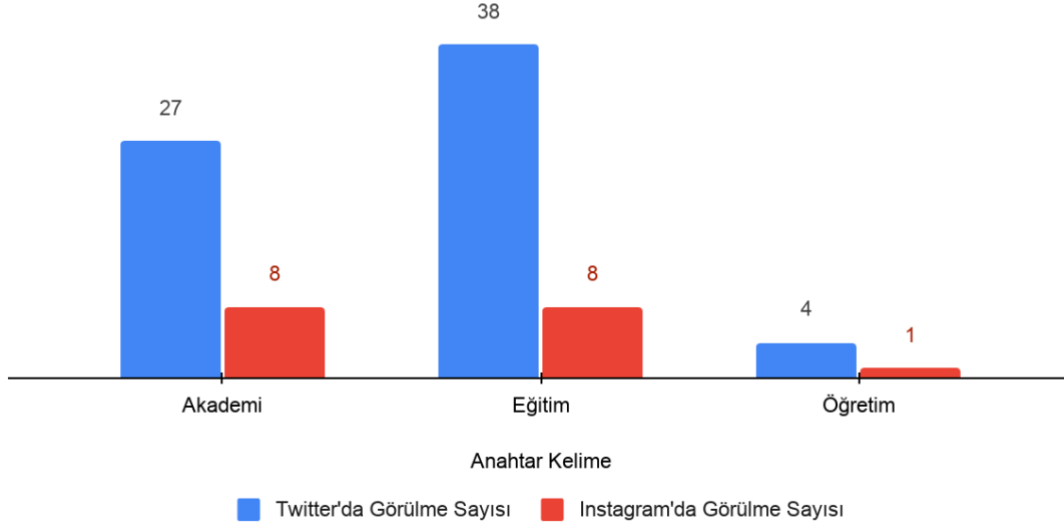
Ekonomi Temalı Twitter ve Instagram Paylaşımları

Şekil 13. Ekonomi temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

Ekonomi temalı bu anahtar sözcük grubunda en sık karşımıza çıkan kelime, temanın kendi ismi olup (Twitter'da 33 kez, Instagram'da 8 kez), bunu "kayıp" ve "satış" sözcükleri izlemektedir. Bu anahtar kelimelerin dağılımını Şekil 13'te görebilirsiniz. Bu tema altında yer alan içeriklerin Twitter'da %11'inde, Instagram'da %21'inde içerikler Covid ile ilgili kelimeleri de barındırmaktadır. Ekonomi Twitter'da sergi ve sanat profesyonellerinden, Instagram'da ise sergi ve sanat izleyicilerinden sonra en çok Covid ile bir arada geçen tema olmuştur.

Eğitim Temalı Twitter ve Instagram Paylaşımaları

Şekil 14. Eğitim temalı Twitter ve Instagram paylaşımları

2020 yılının eylül ayına kadar olan süresinde eğitim konusunda neler konuşulduğuna baktığımızda, Şekil 14'te görüldüğü gibi en çok "eğitim" kelimesinin geçtiğini görmekteyiz. "Eğitim" kelimesi Twitter'da 40 kez, Instagram'da 8 kez kullanılmıştır.

Twitter ve Instagram'da Tekil Kullanıcıların Kullandığı Etiketler

Anahtar kelime sonuçlarının yanı sıra tekil kullanıcıların Twitter ve Instagram hesaplarında kullandıkları etiketler de incelenmiştir. Toplamda Twitter'da kullanılan 1.178 etiketin 59'unun, Instagram'da kullanılan 1.954 etiketin 70 tanesinin COVID-19 ve etkileri ile ilgili olduğu gözlemlenmiştir. Bu iki platformda konu ile ilgili kullanılan etiketlerin dağılımı Şekil 15 ve Şekil 16'daki kelime bulutlarında görülmektedir.

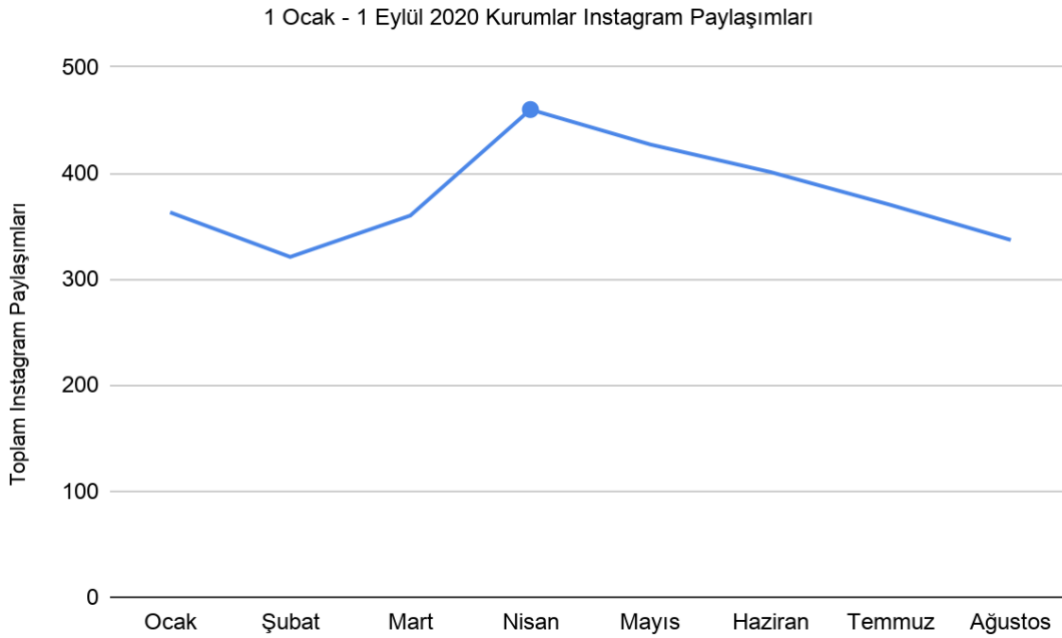

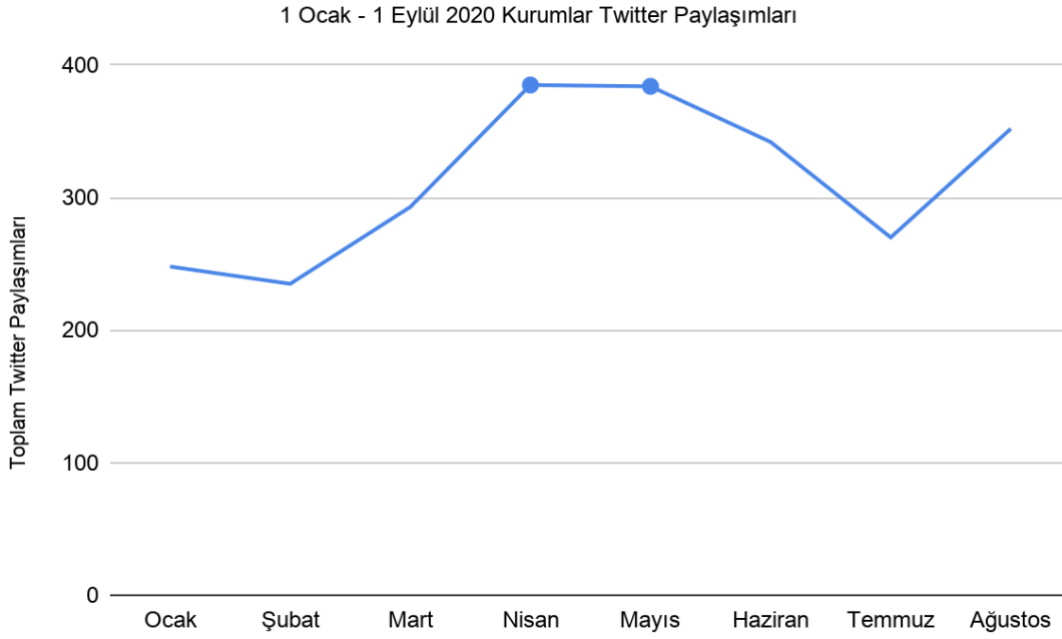
Şekil 18. Instagram'da sanat kurumlarının etiketlerinden oluşan kelime bulutu

Şekil 19. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam kurum Instagram paylaşımları

Sanat kurumlarının Instagram'da yaptıkları paylaşımlara baktığımızda nisan ayının en çok paylaşım yapılan ay olduğunu görüyoruz (Şekil 19). Şekil 20'te yer alan Twitter verilerine baktığımızda nisan ayının yanı sıra mayıs ayında da Twitter paylaşımlarının yüksek olduğunu

görüyoruz. Instagram’da nisan ayında 460 paylaşım yapılırken, Twitter’da nisan ayında 385, mayıs ayında 384 paylaşım yapılmıştır.

Şekil 20. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam kurum Instagram paylaşımları

Bir önceki bölümde tekil kullanıcıların aylara göre yaptıkları paylaşımların dağılımına baktığımızda en çok aktivitenin Mart 2020’de gerçekleştiğini görmüştük. Sanat kurumları ise sosyal medya hesaplarına Nisan ve Mayıs 2020’de daha aktif olarak kullanmışlardır. Bu ay birçok kurumun hala kapalı olduğu ve aktivitelerine çevrimiçi olarak devam etmeyi tercih ettiği bir ay olarak ön plana çıkmaktadır.

Tablo 5. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 sanat kurumlarının Twitter paylaşımları

Sanat Kurumlarının Twitter Paylaşımları						
Kurum ismi	Takipçi Sayısı	1 Ocak – 1 Eylül 2020 Toplam Tweet Sayısı	İlk karantina dönemi (Mart, Nisan, Mayıs) Tweet Sayısı	Covid Temalı Anahtar Kelimeler	Beğeni (Like) Sayısı	Tekrar Paylaşma (Retweet Sayısı)
İstanbul Modern Sanatlar Müzesi	2872641	452	160	48	7939	1072
Pera Müzesi	481734	253	134	32	5176	733

Sakıp Sabancı Müzesi	467566	591	157	39	18541	11135
Akbank Sanat	422522	229	130	4	7871	1030
Borusan Müzik Evi	408500	38	7	0	249	89
Yapı Kredi Kültür Sanat	145283	196	92	17	2764	514
Borusan Contemporary	31825	246	107	23	684	82
CerModern	31604	156	21	16	3684	1467
X-ist	15741	96	34	7	216	24
Depo	14131	42	25	21	956	307
Pilot Galeri	7830	74	28	11	79	24
Sanatorium	7574	26	13	1	24	8
Galata Perform	7420	162	54	5	843	361
Dirimart	6627	91	48	4	175	29
Mixer	3731	29	14	4	32	16
Rezzan Has Müzesi	2286	221	99	21	1679	209
SPOT Projects	1907	119	53	21	26	10
Öktem&Aykut	1439	78	52	0	133	36

Tablo 5'te görüldüğü gibi, Belirlediğimiz tarih aralığında aktif olan 21 kurumun Twitter hesabından veri çekilmiştir. Bu kurumlar arasında en çok takipçi sayısına sahip olan yaklaşık üç milyon takipçisi ile İstanbul Modern Sanatlar Müzesi'dir. 1 Ocak – 1 Eylül tarihleri arasında baktığımızda en çok Twitter paylaşımı yapan da İstanbul Modern Sanatlar Müzesi'dir. Covid-19 salgınına bağlı karantina döneminde İstanbul Modern Sanatlar Müzesi (160 paylaşım) ile Sakıp Sabancı Müzesi (157 paylaşım) Twitter'da en aktif kurumlar olarak görülmüştür .

Tablo 6. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 sanat kurumlarının Instagram paylaşımları

Sanat Kurumlarının Instagram Paylaşımları					
Kurum ismi	Takipçi Sayısı	1 Ocak – 1 Eylül 2020 Toplam	İlk Karantina Dönemi (Mart, Nisan, Mayıs)	Covid Temalı Anahtar Kelimeler	

		Instagram Paylaşımları	Instagram Paylaşımları	
İstanbul Modern Sanatlar Müzesi	330094	234	78	32
Pera Müzesi	204190	116	59	15
Odunpazarı Modern Müze	173670	152	70	35
Akbank Sanat	166155	227	118	2
Borusan Contemporary	86583	173	60	41
Yapı Kredi Kültür Sanat	76941	177	81	18
CerModern	66205	271	41	45
Galerist	35468	64	36	4
Dirimart	33914	281	132	9
X-ist	30790	132	53	18
Galeri Nev Ankara	24160	143	65	4
Galeri Siyah Beyaz	22546	160	73	16
Zilberman Galerisi	15269	258	111	16
Galeri Nev İstanbul	14774	99	41	10
Galata Perform	11062	48	18	6
Pilot Galerisi	6716	106	49	22
SPOT Projects	4996	141	60	23
Tütün Deposu	4642	60	16	7
Kasa Galerisi	2779	13	6	3
Rezan Has Müzesi	2523	184	28	19

Twitter paylaşımlarından farklı olarak araştırmamız sürecinde (1 Ocak – 1 Eylül 2020) en çok Instagram paylaşımı yapan sanat kurumu Dirimart olmuştur. Toplam 281 paylaşım yapan kurum karantina döneminde (Mart-Nisan-Mayıs 2020) toplam 132 paylaşım yapmıştır ve Covid-19 salgınına bağlı ilk karantina döneminde en çok paylaşım yapan kurum olmuştur.

4.1.3 İnternet Siteleri Nicel Bulgular

İçerikleri nicel ve nitel olarak analiz edilmek üzere toplam 31 sanat kurumu ya da yayınından toplam 5.753 adet içerik veri madenciliği vasıtasıyla kazanılmıştır. Twitter ve Instagram platformlarından toplanan veriler gibi İnternet sitelerinden de belirlediğimiz anahtar kelimelerin

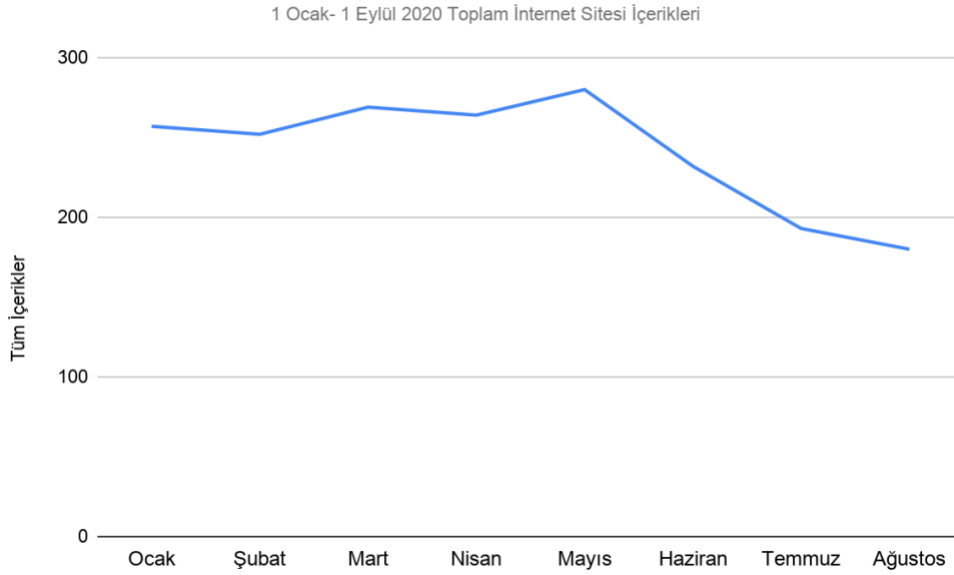
araması yapılmış ve paylaşılmışsa tarih, metin, geçen anahtar kelimeler ve etiketlere dair veri toplanmıştır. Veri topladığımız İnternet sitelerinin isimlerini, topladığımız içerik sayısını ve bunun Covid, destek ve sanal (örneğin Covid-19, dayanışma, online tur gibi anahtar kelimeler) adını verdiğimiz anahtar kelime temalarına göre dağılımını Tablo 7’de bulabilirsiniz. Bu temalar dışında kalan temalara göre dağılımını ise Tablo Ek-2’de bulabilirsiniz.

Tablo 7. Anahtar kelime temalarına göre internet içerikleri sayısı

Anahtar Kelime Temalarına Göre İnternet İçerikleri Sayısı					
İnternet Sitesi	Tip	Toplam İçerik	Covid	Destek	Sanal
AICA Turkey	Sanat Eleştirmenleri Derneği	146	3	32	8
Arter	Müze	186	13	52	76
Art Unlimited	Kültür ve Sanat İçerikli Basılı ve Dijital Yayın	345	137	139	92
Artful Living	Kültür ve Sanat İçerikli Dijital Yayın	115	39	19	57
Based İstanbul	Kültür ve Sanat İçerikli Basılı ve Dijital Yayın	271	49	6	33
Base İstanbul	Çağdaş Sanat Kurumu	51	1	7	8
Borusan Contemporary	Çağdaş Sanat Kurumu	14	8	9	12
Bozlu Art Project	Sanat Araştırma Merkezi ve Galeri	37	7	1	8
CerModern	Müze	588	16	23	65
Contemporary İstanbul	Çağdaş Sanat Kurumu	52			
Depo	Kültür ve Sanat Kurumu	486	19	49	74
Dirimart	Galeri	82	1		
e-Skop	Kültür ve Sanat İçerikli Dijital Yayın	144	51	60	14
Ferda Art Platform	Galeri	43	2		3
Galeri Siyah Beyaz	Galeri	868			
GMK	Tasarım Meslek Kuruluşu	87	6	7	9
İKSV	Kültür ve Sanat Kurumu	35	6	2	10
İstanbul Modern	Müze	63	17	13	43
İzole Project	İnternet Sitesi	81	20		
Kültür.limited	Kültür ve Sanat İçerikli İnternet Sitesi	537	110	97	209
Mamut Art Project	Çağdaş Sanat Kurumu	54	6	1	21
Mixer	Galeri	204	14	12	48

Öktem&Aykut	Galeri	26			
Open Studio	İnternet Sitesi	8			3
Rezan Has Müzesi	Müze	46	1		2
Sakıp Sabancı Müzesi	Müze	76	5	3	14
SAHA	Çağdaş Sanat Kurumu	21	4	14	8
Salt	Kültür ve Sanat Kurumu	174	21	16	
Sanatatak	Kültür ve Sanat İçerikli Dijital Yayın	411	162	57	115
Sanatorium	Galeri	478			7
Spot	Galeri	24		4	2

Tablo 7’de görüldüğü gibi topladığımız veriler içinde en çok içerik 868 içerik ile Galeri Siyah Beyaz’a aittir. Onu 588 içerik ile CerModern ve 537 içerik ile *kültür.limited* izlemektedir.

Şekil 21. 1 Ocak – 1 Eylül 2020 toplam internet sitesi içerikleri

Tüm veri madenciliği ile toplanan kurum ve tekil kullanıcı verilerinde olduğu gibi, küresel COVID-19 salgınının öncesi ve sürecinde sosyal medya ve İnternetin kullanımı, bu mecralarda salgın ile bağlantılı neler konuşulduğunu ve bunların zamana yayılımını incelemek için içeriklerin aylara göre dağılımına bakılmıştır. Şekil 21’de görüldüğü gibi İnternet sitelerinden alınan içerikler Twitter ve Instagram’dan alınan paylaşımlara oranla daha sabit bir çizgide

ilerlemektedir. Yazın gelişi ile birlikte toplam içerik sayısında bir düşüş gözlemlense de tarih verisine sahip olduğumuz içerikler içinde en yüksek ve en düşük veri sayıları arasında 100 içerik farkı bulunmaktadır. Mart ayında (269 içerik) ve Mayıs ayında (280 içerik) yükselişe geçen içerik sayıları iki tepe noktası oluşturmaktadır. Mart ayında toplam içeriğin %14'ü (bir önceki aya göre %1'lik bir artışla), Mayıs ayında ise toplam içeriğin %15'i (yine bir önceki aya göre %1'lik bir artışla) yer almaktadır.

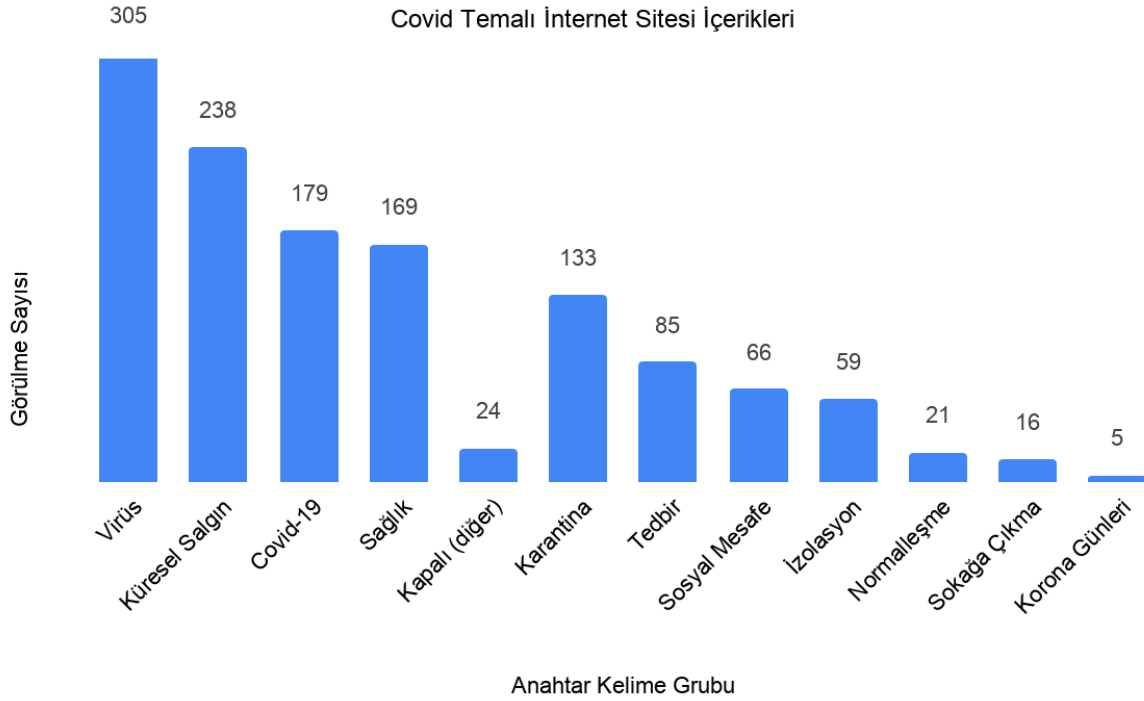
Anahtar Kelime Grupları ve İnternet Sitesi İçerikleri

10 farklı tematik gruba ayırdığımız anahtar kelimeleri kullanarak yaptığımız aramalarda toplamda 5.753 İnternet sitesi içeriğine ulaşılmıştır. Temaların içinde yer alan genişletilmiş anahtar kelimeleri Ek-1'de görebilirsiniz. Her bir içerikte birden fazla anahtar kelimeye rastlanabilmektedir. Tablo 8'de hem her bir tematik gruba ait özgün içerik sayısı hem de tüm içeriklerde toplamda kaç kez bu temadan bir anahtar kelimeye rastlandığı görülmektedir.

Tablo 8. Anahtar kelime temalarına göre internet sitesi verileri

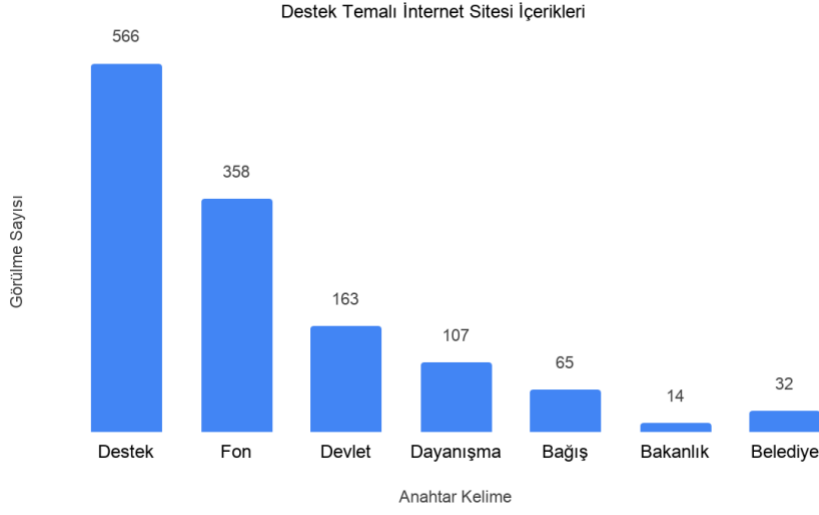
Anahtar Kelime Temalarına Göre İnternet Sitesi Verileri		
Anahtar Kelime Temaları	Temayı İçeren Özgün İçerik Sayısı	Toplamda Anahtar Kelimelerin Görülme Sayısı
Covid	718	1.432
Destek	955	1.305
Eğitim	732	1.014
Ekonomi	429	507
Sanal	516	658
Sanat Eseri	3.304	7.131
Sanat Kurumu	715	882
Sanat İzleyicisi	1.063	1.322
Sanat Profesyoneli	509	513
Sergi	237	262

Tablo 8’de görüldüğü gibi İnternet sitesinden alınan içeriklerde en çok sanat eseri kategorisinden (1.740 kez) anahtar kelimelere yer verilmiştir. Veri madenciliğinden elde edilen tekil kullanıcı ve kurumlar sosyal medya hesaplarında olduğu gibi, İnternet sitesi içerikleri için ise toplam anahtar kelimelerin görülmesi sayısında “iş” kelimesinin yalnızca sanat eseri anlamında kullanıldığı metinlere yer verilmiştir. Bu temayı destek ve sanat izleyicisi temaları izlemektedir.

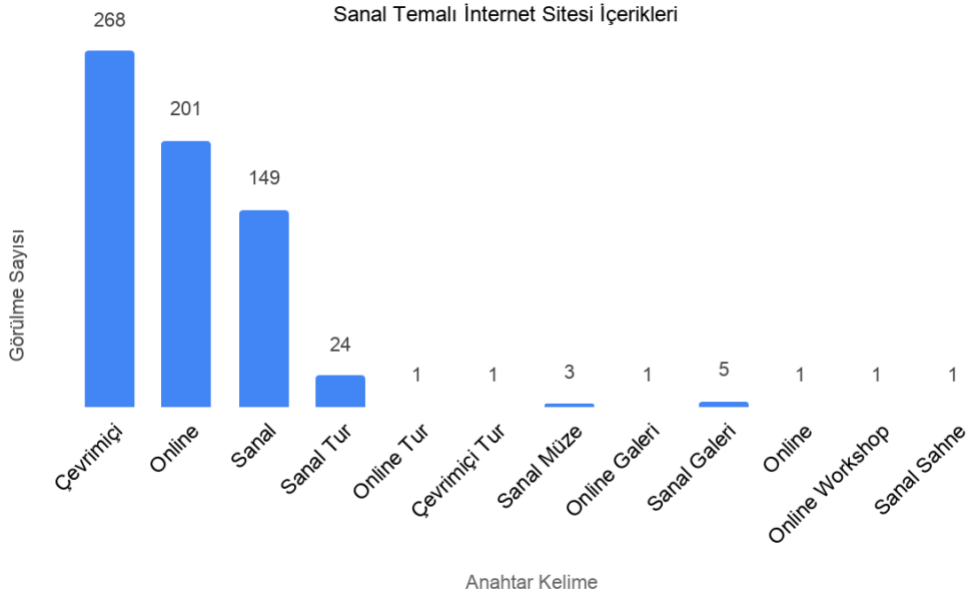
Şekil 22. COVID-19 temalı internet sitesi içerikleri

Anahtar kelime temalarımızdan salgına dair anahtar kelimelerin yer aldığı (“Covid-19, izolasyon, sokağa çıkma yasağı” gibi) COVID-19 temalı anahtar kelimelere toplam 718 farklı içerikte rastlanmıştır. Bu anahtar kelimelerin yer aldığı Şekil 22’de de görüldüğü gibi, İnternet siteleri içeriklerinde en sık virüse (“koronavirüs”, “virüs”) ve küresel salgına (“pandemi”) dair anahtar kelimeleri sırasıyla 305 ve 238 kez görmekteyiz.

Şekil 23. Destek temalı internet sitesi içerikleri

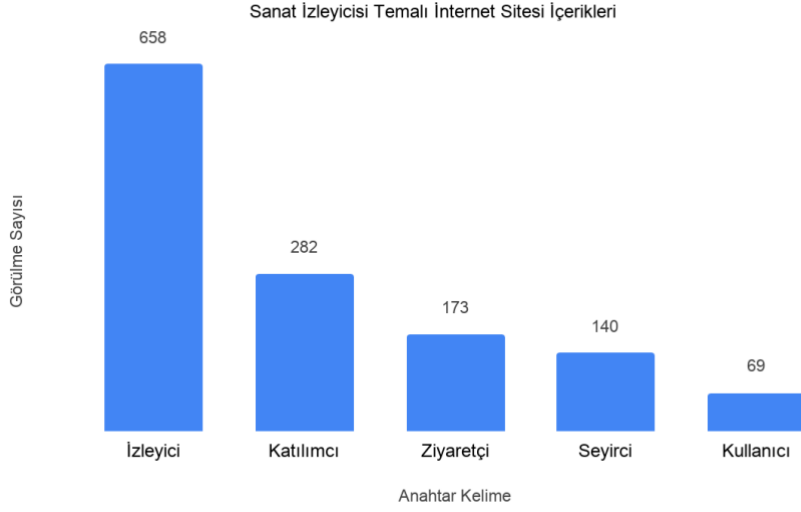
Destek temasına baktığımızda ise toplamda 955 içerikte karşımıza çıkan anahtar kelimeler arasında en sık rastlanan kelimelerin “destek” (566 kez) ve “fon” (358 kez) olduğu görülmektedir. Bu içeriklerin %35’inde COVID-19 temalı bir anahtar kelime de birlikte yer almaktadır.

Şekil 24. Sanal temalı internet sitesi içerikleri

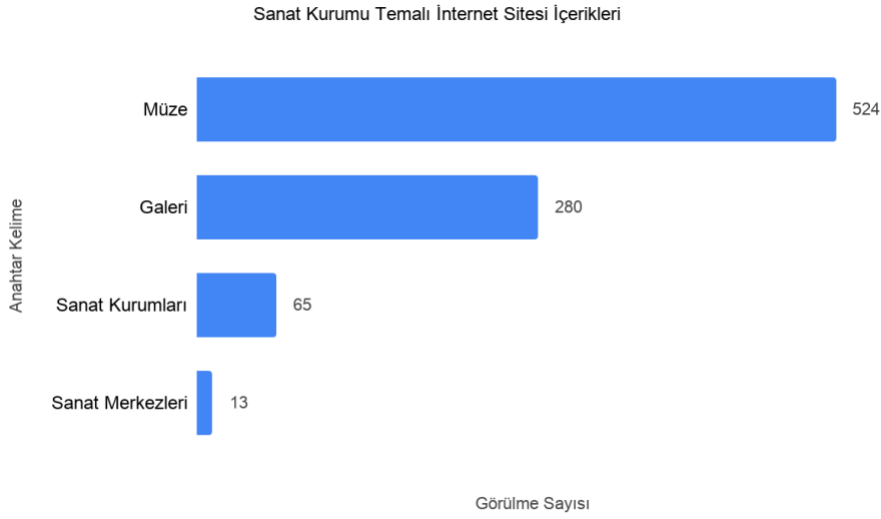
Sanal temasında yer alan anahtar kelimeler hem sanal iletişim hem de sanal sanat izleme deneyimlerine dair anahtar kelimeler içermektedir (“çevrimiçi, sanal müze”). Toplamda 516 farklı içerikte kullanılan sanal temalı anahtar kelimeler arasında “çevrimiçi” (268 kez) ve onun İngilizce karşılığı olan “online” (201 kez) kelimesinin yanı sıra “sanal” (149 kez) kelimesi bulunmaktadır. Sanal temalı anahtar kelimeleri içeren internet sitesi içeriklerinin %44’ünde Covid temalı bir anahtar kelime yer almaktadır.

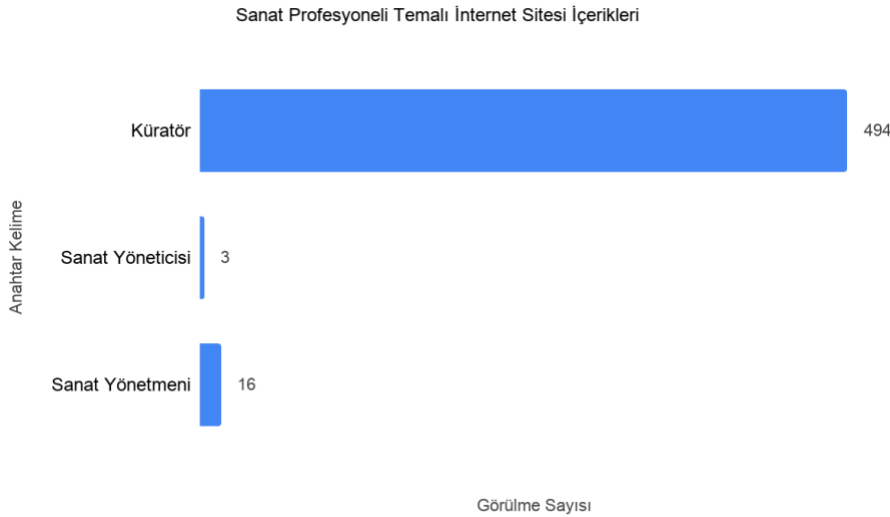
Şekil 25. Sanat izleyicisi temalı internet sitesi içerikleri

“İzleyici, katılımcı, ziyaretçi, seyirci, kullanıcı” gibi sanat izleyicisini belirten kelimelerin bir arada yer aldığı Sanat İzleyicisi teması toplam 1.063 içerikte görülmektedir. Bunlardan en sık kullanılanı “izleyici” olup (658 kez), toplamda %28’i COVID-19 temalı bir anahtar kelime ile aynı içerikte yer almaktadır.

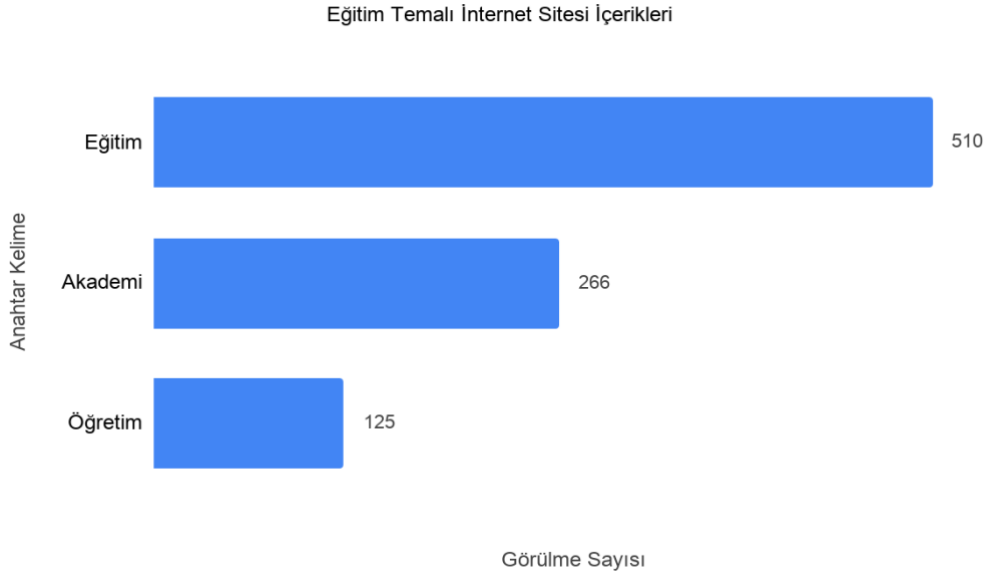
Şekil 26. Sanat kurumu temalı internet sitesi içerikleri

Çeşitli sanat kurumlarını belirten kelimeleri bir araya getiren Sanat Kurumu temalı anahtar kelimeleri içeren verilere baktığımızda, 715 toplam içerikte 524 kez “müze” kelimesi yer almaktadır. Sanat kurumu temalı içeriklerin %32’si Covid temalı anahtar kelimeleri de barındırmaktadır.

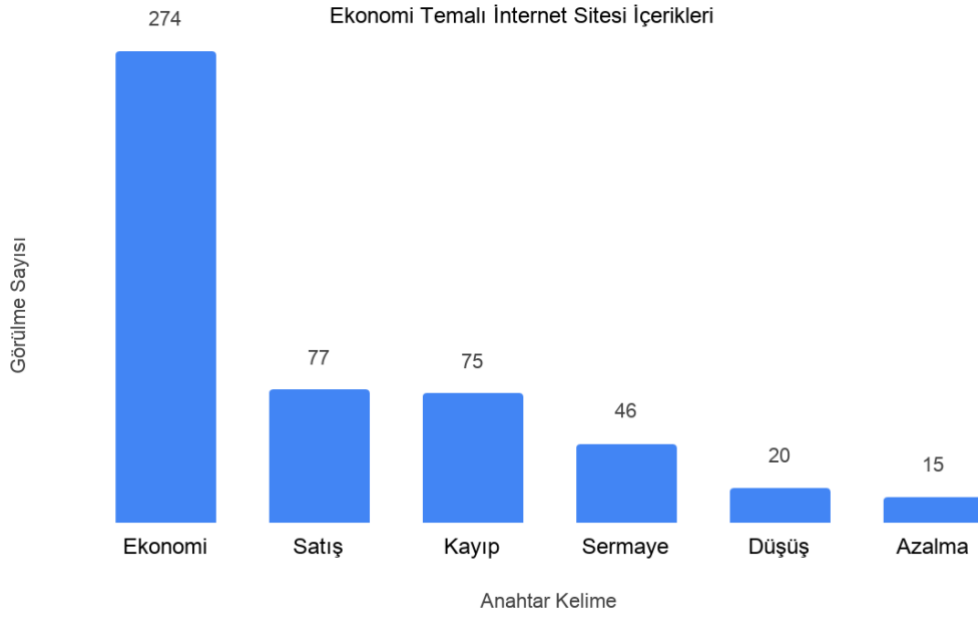
Şekil 27. Sanat profesyoneli temalı internet sitesi içerikleri

Diğer temaların aksine, Sanat profesyoneli temalı anahtar kelimelerin yer aldığı içeriklerin neredeyse tamamı “küratör” kelimesini içermektedir. 494 kez karşımıza çıkan “küratör” anahtar kelimesinin yer aldığı Sanat Profesyoneli temalı anahtar kelimeler toplam 509 farklı içerikte yer almaktadır. Bu temanın geçtiği içeriklerin sadece %20’sinde COVID-19 temalı anahtar kelimelere rastlamaktayız.

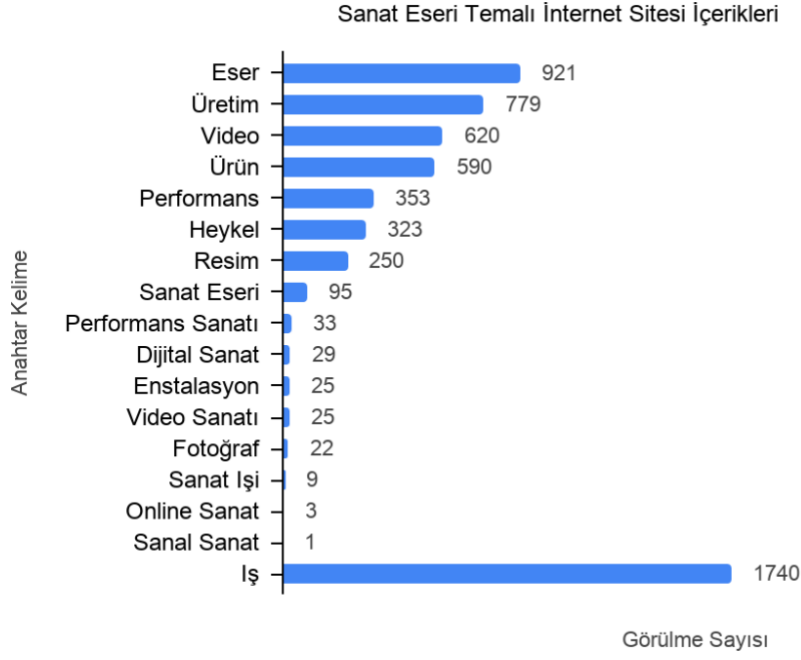
Şekil 28. Eğitim temalı internet sitesi içerikleri

Hem sanat eğitimi hem de sanata dair akademik içeriklere ulaşabilmek amacıyla bir araya getirilmiş Eğitim temalı anahtar kelimeler toplamda 732 içerikte yer almaktadır. “Eğitim” (510 kez) kelimesi bu grupta en sık rastlanan kelime olmuştur. Bu anahtar kelimelerin 732 görülmesinin 170’sinde (%23) Covid temalı bir anahtar kelime de aynı içerikte yer almaktadır.

Şekil 29. İnternet sitelerinde ekonomi temalı içerikler

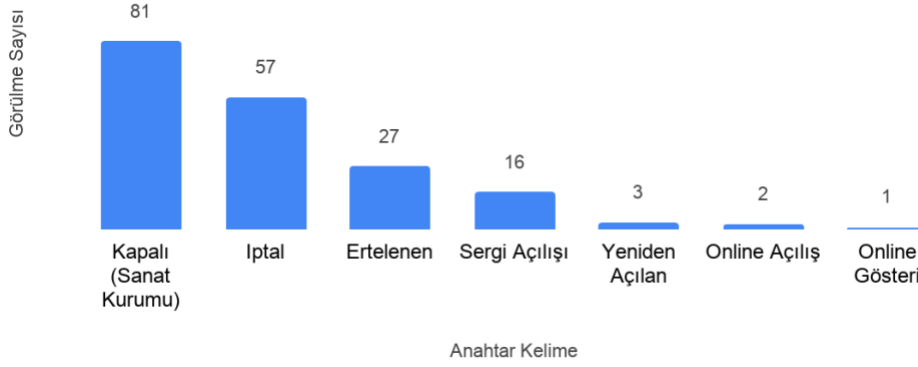
Küresel COVID-19 salgınının olası ekonomik etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla “satış, düşüş, sermaye” gibi ekonomik konulara yönelik anahtar kelime aramaları yapılmıştır. Bu aramalar sonucunda 429 içerikte Ekonomi temalı bir anahtar kelimeye rastlanmıştır (Şekil 29). İçeriklerin %44’ü hem COVID-19 hem de ekonomi ile alakalıdır. Sergi temalı kelimelerin bulunduğu içeriklerin ardından COVID-19 ile ilgili en fazla içeriği barındıran ikinci grup olmuştur.

Şekil 30. Sanat eseri temalı internet sitesi içerikleri

Sanat eseri temasında (Şekil 30) en sık kullanılan kelime “iş” kelimesi olmuştur. Bunu 921 kez kullanılan “eser” ve 779 kez kullanılan “üretim” kelimesi izlemiştir. Bu kategoride tüm anahtar kelimelerin yoğunluklu olarak kullanılması bize çağdaş sanat alanında en sık kullanılan kelimelerin çoğunluğunun bu kategoride yer aldığına işaret etmektedir.

Sergi Temalı İnternet Sitesi İçerikleri

Şekil 31. Sergi temalı internet sitesi içerikleri

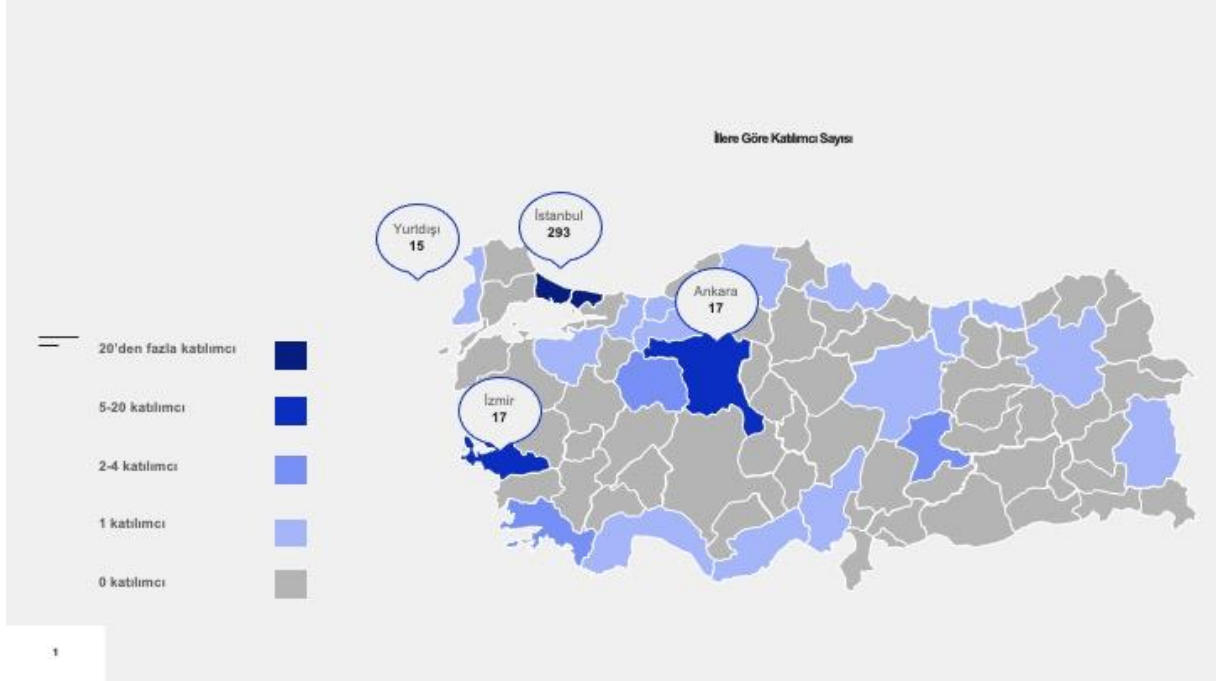
Sosyal medyada kullanılan anahtar kelimelere baktığımızda “kapalı” kelimesinin geçtiği paylaşımların sanat kurumlarının kapalılığı anlamında kullanılmadığını görmekteyiz. Oysa İnternet sitesinde yer alan içeriklere baktığımız toplamda 105 kez görülen “kapalı” kelimesinin 81 kez sanat kurumlarının kapalılığından bahsettiğini görmekteyiz.

Sergi ile ilgili kelimelerin yer aldığı içerikler COVID-19 ile en çok bir arada görülen içeriklerdir. Toplamda 237 farklı içerikte rastlanan sergi temalı anahtar kelimelerin %86’sı COVID-19 ile ilgili kelimelerle bir arada geçmektedir. Bunun bir sebebi de “kapalı” kelimesinin hem salgın ile ilgili içeriklerde hem de sergi ile ilgili içeriklerde kullanılmasıdır. Sergi temalı anahtar kelimeler arasında en sık görüleni “kapalı” (81 kez) ve “iptal” (57 kez) kelimeleridir.

4.1.4. Çevrimiçi Anket Nicel Bulgular

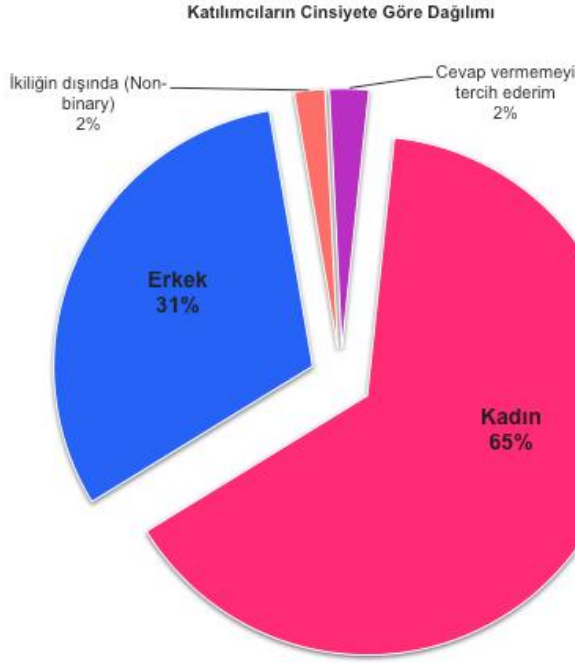
Tamamlanan ve değerlendirmeye alınan toplam 367 anketin katılımcılarından 59 tanesi gelirinin tamamını ya da büyük bir bölümünü çağdaş sanat alanında sanat eseri, yazılı eser üreterek ya da sanat kurumlarıyla çalışarak kazandığını belirttiği için sanatçı kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kategoriye esas gelir kaynağı çağdaş sanat alanı dışında olan kişiler dahil değildir. Daha önce belirtildiği gibi 41 soruluk bu çevrimiçi anket, demografik sorular, sanatçılara özel sorular, salgın öncesi çağdaş sanat izleme pratikleri, Mart – Haziran 2020

döneminde çevrimiçi çağdaş sanat izleme ve takip pratikleri, Haziran 2020 itibariyle çevrimiçi ve çevrimdışı çağdaş sanat izleme ve takip pratikleri, salgının yaratabileceği ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlara dair fikirler, salgının gelecekte yaratabileceği olası sonuçlara dair görüşler ve yardım görevini üstlenmesi gereken kurumlara dair görüşler kısımlarından oluşmaktadır. Sanat kurumlarının yeniden açıldığı dönemle ilgili sorulan sorularda katılımcılar haziran ve eylül ayları arasındaki süreci göz önünde bulundurarak anketi cevaplamışlardır.

Şekil 32. İllere göre katılımcı sayısı

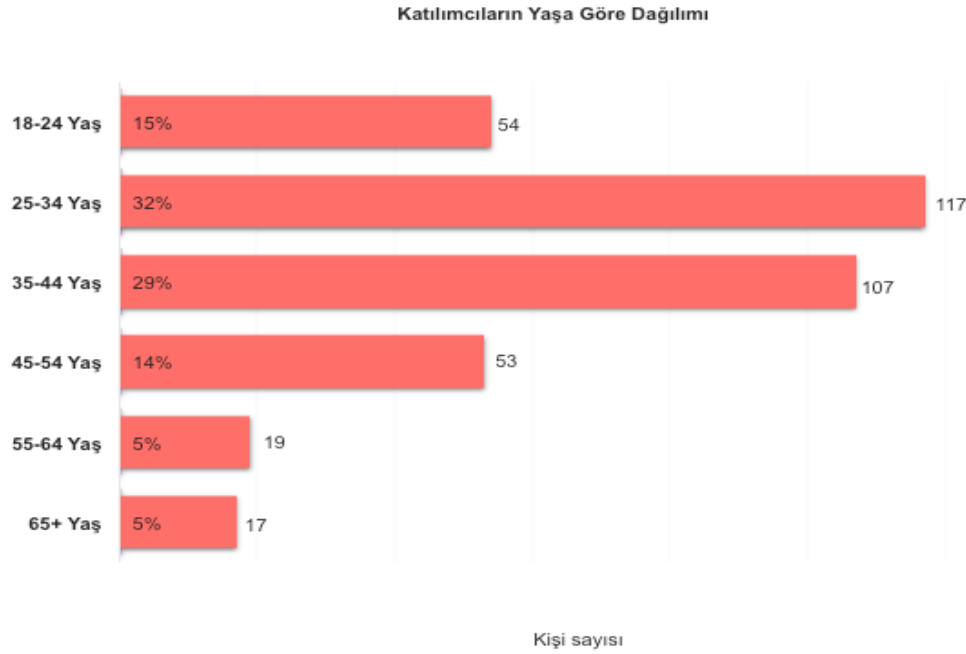
Katılımın en yüksek olduğu il 293 katılımcı ile İstanbul'dur. Onu 17 katılımcı ile İzmir ve Ankara, 15 katılımcı ile Türkiye dışından ankete katılanlar izlemektedir.

Şekil 33. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı

Katılımcıların cinsiyete göre dağılımına baktığımızda kadın katılımcıların çoğunlukta olduğu (%65) gözlemlenmektedir. Erkek katılımcıların oranı ise %31 iken, kendisini cinsiyet ikiliğinin dışında tanımlayan katılımcıların oranı %2'dir. TÜİK'in 2019 yılında gerçekleştirdiği Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Türkiye'de toplam nüfusun %49,8'ini kadınlar, %50,2'sini ise erkekler oluşturmaktadır (TÜİK, 2020c) Katılımcıların cinsiyete göre dağılımında Türkiye nüfusuna benzer olarak kadınlar çoğunlukta olsa da kadın ve erkek katılımcı sayısı arasındaki fark çevrimiçi anketimizde %34 iken, Türkiye nüfusuna baktığımızda sadece %0.4'tür.

Şekil 34. Katılımcıların yaşa göre dağılımı

Yaş kırılımına göre en çok katılımcının olduğu grup 117 kişi (%32) ile 25-34 yaş arası katılımcılardır. Onu izleyen ikinci grup olan 35-44 yaş grubundan ise 107 kişi (%29) çevrimiçi anketimize katılmıştır. Bunları takip eden kategorilerde 18-24 yaş arasında 54 kişi (%15), 45-54 yaş arasında 53 kişi (%14), 55-64 yaş arasında 19 kişi (%5) ve 65 yaş üstünde 17 kişi (5%) yer almaktadır. Tablo 9'daki TÜİK'in 2019 verileri (TÜİK, 2020c) baz alındığında katılımcıların yaş grupları sıralaması Türkiye nüfusunun dağılımına benzer bir sıralama göstermektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 37'dir. Katılımcıların eğitim durumuna baktığımızda aşağıdaki gibi bir dağılım görmekteyiz.

Tablo 9. TÜİK 2019 verileri yaş gruplarına göre nüfus

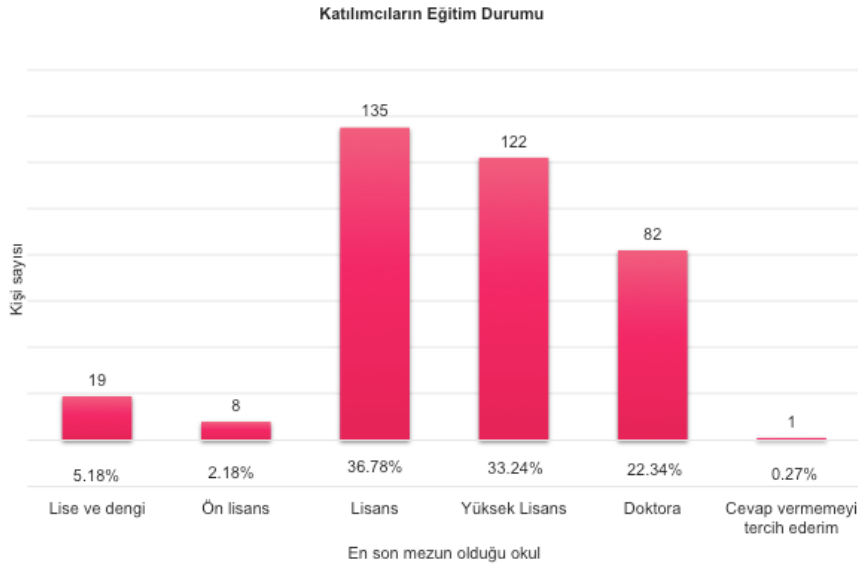
TÜİK 2019 Verileri Yaş Gruplarına Göre Nüfus	
Yaş Grubu	Türkiye Nüfusuna Göre Yüzdesi
25-34	15.3%
35-44	15%

45-54 12%

55-64 10%

65+ 9%

Kaynak: TÜİK, 2020c

Şekil 35. Katılımcıların eğitim durumu

Katılımcıların %37'si lisans mezunu iken toplamda %56'sı yüksek lisans ya da doktora derecesi sahibidir. Katılımcıların eğitim durumu Türkiye nüfusunun eğitim durumu ile karşılaştırıldığında çok farklı bir tablo ile karşılaşmaktayız. TÜİK'in en son 2018 yılına ait 25 yaş ve üstündeki nüfusun son öğrenim kurumu verileri (TÜİK, 2020c) ile çevrimiçi anketimize katılanların son mezun olduğu okul verilerini Tablo 10'da bulabilirsiniz.

Tablo 10. Türkiye nüfusu ve anket katılımcılarının eğitim durumu

Türkiye Nüfusu ve Anket Katılımcılarının Eğitim Durumu

Son mezun olduğu okul	Türkiye Nüfusu (2018)	Çevrimiçi Anket Katılımcıları
Lise ve Dengi	%20.5	%5
Lisans	%17.5	%37
Yüksek Lisans	%2	%33
Doktora	%0.4	%22

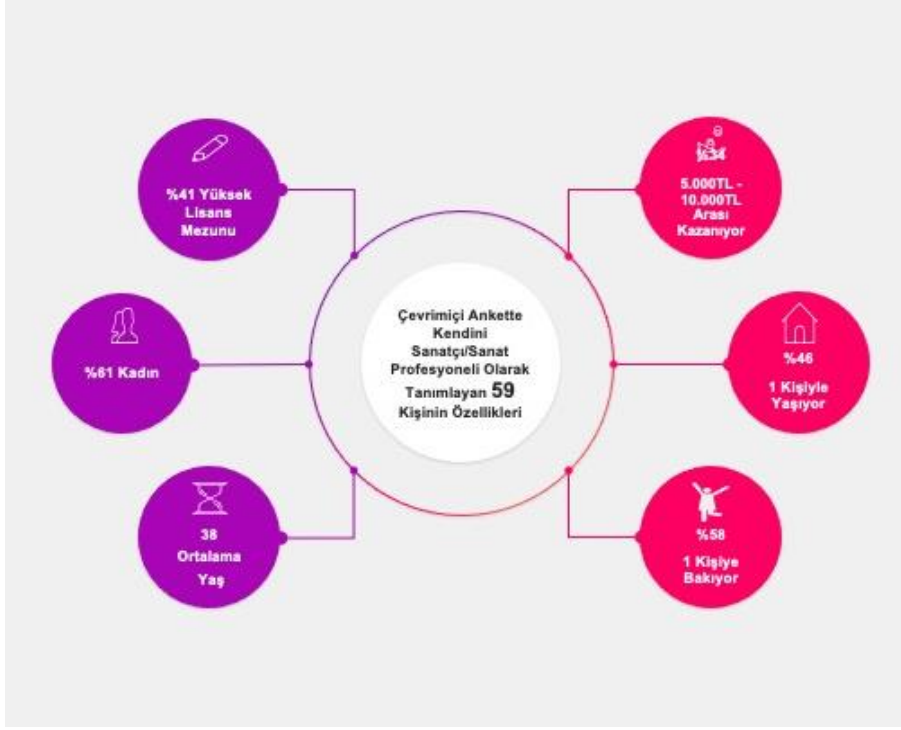
Not: Sadece lise ve üstü eğitim düzeyine ait kategoriler alınmıştır.

Kaynak: TÜİK, 2020c

Çevrimiçi ankete katılanların çoğunluğu yüksek lisans ya da doktora derecesine sahip iken, 2018 yılı verilerine göre Türkiye nüfusunun sadece %2.4'ü yüksek lisans ya da doktora derecesine sahiptir. Anket katılımcılarının eğitim durumu, Türkiye nüfusu ile karşılaştırıldığında eğitim düzeyinin daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Ankete Katılan Sanatçılar ve Sanat Profesyonelleri

Ankete katılan ve kendini sanatçı ya da sanat profesyoneli olarak tanımlayan 59 kişi bulunmaktadır. Sadece bu gruba sorulan hangi alanda çalıştıkları, bir meslek odası ya da sendika üyeliklerinin olup olmadığı ve çağdaş sanat alanı dışında ek bir iş yapıp yapmadıkları sorularının yanı sıra genel anket soruları da sanatçılar ve sanat profesyonelleri alt kırılımında incelenmiştir. Sanatçı ve sanat profesyonellerinin demografik özelliklerinin bir özetini Şekil 36'da bulabilirsiniz.

Şekil 36. Ankete katılan sanatçıların ve sanat profesyonellerinin demografik özellikleri

Ankete katılan sanatçı ve sanat profesyonellerinin %61'i kadın, %31'i erkek, %3'ü ikiliğin dışındadır (*non-binary*). Bu alt grubun eğitim durumu da tüm anket katılımcılarında görüldüğü gibi Türkiye eğitim ortalamasının üzerindedir. Sanatçı ve sanat profesyonellerinin %3'ü lise, %3 ön lisans, %36'sı lisans, %41'i yüksek lisans ve %17'si doktora düzeyinde eğitim görmüşlerdir. 19-69 yaş aralığında olan bu grubun ortalama yaşı 38'dir.

Sanatçı ve sanat profesyonellerinin hane halkı göstergelerine baktığımızda %13'ünün kendi başına, %46'sının 1 diğer kişiyle, %25'inin 1 diğer kişiyle ve %7'sinin 3 veya daha fazla kişiyle birlikte yaşıyor olduğunu görmekteyiz. Hane halkı gelirlerine baktığımızda toplamda %34 5.000TL'den az, %58 5.000TL'den fazla kazandığını bildirmiş, %8 gelirini beyan etmemeyi tercih etmiştir. Kendileri dışında bakmakla yükümlü oldukları insan sayısı sorulduğunda %58'i 1 kişiye, %34'ü 2 kişiye, %8'i 3'ten fazla kişiye bakmakla yükümlü olduğunu bildirmiştir.

Yaratıcı iş kolunda kendilerini tanımladıkları kategori sorulduğunda en sık görülen cevap sanat yönetmeni, küratör ya da organizatör olup, "Sanat Yönetimi", "Kürasyon", "Organizasyon" alanında üretim yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu grupta yer alan sanatçı ve sanat

profesyonellerinin sadece %34'ü esas işlerinin yanında bir ek iş yaptıklarını söylemektedir. 59 kişi arasında 15 kişi (%25) bir meslek odası ya da sendikaya üyedir.

Küresel COVID-19 Salgınının Ekonomik Etkisi

Projenin amaçlarından biri olan küresel COVID-19 salgınının çağdaş sanat alanına olan ekonomik etkisinin gözlemlenmesi olduğu için çevrimiçi ankette katılımcılara salgın nedeniyle bir gelir kaybı yaşayıp yaşamadıkları sorusunu yönelttik. Tablo 11'de görülebileceği gibi, her iki kişiden birinin (%50.14) salgın sebebiyle gelir kaybı yaşadığı görülmektedir. Sanatçılar ve sanat profesyonellerine baktığımızda genele göre biraz daha fazla oranda gelir kaybı (%57.63) yaşanmıştır. Gelir kaybının yanı sıra katılımcılardan salgının anketi doldurdukları güne kadar olan süreçte kariyerlerine olan etkisini değerlendirmesini istedik. Katılımcıların (%48.50) ve alt grubu olan sanatçı ve profesyonellerin (%49.15) yarısına yakını kariyerlerinin salgından olumsuz etkilendiğini bildirdiler. Katılımcıların ve sanat alanında çalışanların %39'u kariyerlerinin olumlu ya da olumsuz bir şekilde salgından etkilenmediğini belirttiler. Bu olumsuz etkinin ayrıntıları sorusu sözlü tarih çalışması kapsamında görüşmecilere yöneltilmiştir.

Tablo 11. Küresel salgının gelir ve kariyere etkisi

Küresel Salgının Gelir ve Kariyere Etkisi		
	Tüm Katılımcılar	Sanatçılar ve Sanat Profesyonelleri
Gelir Kaybı		
Yaşadım	184 (%50.14)	34 (%57.63).
Yaşamadım	183 (%49.86)	25 (%42.37)
Toplam Cevap Sayısı	367	59

Kariyer Etkisi

Olumlu Etkiledi	47 (%12.81)	7 (%11.86)
Etkilemedi	142 (%38.69)	23 (%38.98)
Olumsuz Etkiledi	178 (%48.50)	29 (%49.15)
Toplam Cevap Sayısı	367	59
Not: Tabloda kişi sayıları ve parantez içinde yüzdeler belirtilmiştir.		

Salgın Öncesi ve Sürecinde Müze ve Galeri Takibi

COVID-19 salgınının çağdaş sanatı deneyimleme konusunda nasıl farklar yaratabileceğini gözlemek için katılımcıların salgın öncesi ve sürecinde çağdaş sanatı deneyimleme biçimleri ve sıklıklarına dair sorular sorulmuştur. Müze, galeri gibi sanat kurumlarının ilk vakanın açıklandığı 11 Mart 2020 tarihinin hemen ardından ivedilikle kapatılması sebebiyle Mayıs hatta Haziran ayına kadar sanat kurumlarını fiziksel olarak ziyaret etmek mümkün olmamıştır. Alternatif bir çağdaş sanat deneyimleme biçimi olarak sanal müze turları, galeri turları ve çeşitli çağdaş sanat etkinlikleri düzenlenmeye başlanmış ya da önemi artmıştır. Anket katılımcılarının sanatı deneyimleme biçiminde bir fark oluşup oluşmadığını incelemek için salgın dönemi ve öncesinde fiziksel ve çevrimiçi çağdaş sanat izleme pratikleri, bu iki deneyimin birbirleriyle karşılaştırılması ve sanat kurumlarının yeniden açılmaya başladığı Haziran 2020 döneminde fiziksel ziyarete olan yaklaşım üzerine sorular yönelttik.

Tablo 12. Küresel salgın öncesi ve sırasında çevrimiçi çağdaş sanat ziyaretleri

Küresel Salgın Öncesi ve Sırasında Çevrimiçi Çağdaş Sanat Ziyaretleri		
	Küresel Salgın Öncesi	Mart – Haziran 2020

Çevrimiçi Ziyaret Sayısı

Ziyaret Etmedim	125 (%34.15)	27 (%9.68)
1 Ziyaret	37 (%10.11)	36 (%12.90)
2 Ziyaret	60 (%16.39)	48 (%17.20)
3 Ziyaret	29 (%7.92)	41 (%14.70)
4 Ziyaret	17 (%4.64)	17 (%6.09)
5 ve Daha Fazla Ziyaret	98 (%26.78)	110 (%39.43)
Toplam Cevap Sayısı	366	279

Çevrimiçi Ziyaret Edilen Yerler*

Müze	223	225
Koleksiyon	88	74
Galeri	129	125
Diğer	10	20
Hiçbiri	101	104
Toplam Cevap Sayısı	367	367

Not: Tabloda ziyaret sayısında kişi sayıları ve parantez içinde yüzdeler, ziyaret edilen yerlerde ziyaret sayısı belirtilmiştir.

*Ziyaret edilen yerler için birden fazla cevap seçeneği işaretlenebilmektedir.

Tablo 12'ye baktığımızda salgın öncesi dönemde katılımcıların önemli bir kısmının (%34.15) herhangi bir çevrimiçi sanat aktivitesine katılmamış olduğunu görüyoruz. Buna oranla salgın döneminde çevrimiçi sanat izleme pratiklerinde belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Salgın sürecinde herhangi bir çevrimiçi ziyaret yapmamış olanların oranı %9.68'e gerilerken, 5 ve daha fazla ziyaret yapmış olanların oranı %26.78'den, %39.43'e yükselmiştir. Çevrimiçi ziyaret edilen yerler konusunda salgın öncesi dönemde de salgın döneminde de en sık tercih edilen yer müzelerin çevrimiçi deneyimleri olmuştur.

Salgın öncesi dönem ve Mart-Haziran 2020 dönemindeki çevrimiçi sanat izleme deneyimi sıralama ölçeği ile ölçüldüğü ve 5'ten fazla ziyaret kategorisini içerdiği için aralarındaki ilişkiye Spearman korelasyonuna ile bakılmıştır. Bu iki dönem arasında pozitif ve orta düzeyde bir korelasyon olduğunu görmekteyiz (0.56, $p < 0.001$).

Kendisini sanatçı ya da sanat profesyoneli olarak tanımlayan katılımcılar alt kırılımına baktığımızda, salgın öncesi dönemde sanat kurumlarına hiç çevrimiçi ziyaret etmeyenlerin oranı %20 iken (12 kişi), bu oran salgın sürecinde %2'ye (1 kişi) düşmüştür. 5'ten fazla çevrimiçi ziyaret yapanların oranı ise salgın öncesinde %46 (27 kişi) iken, salgın sürecinde %71'e (37 kişi) çıkmıştır. Daha küçük bir örneklem olduğu için değişim oranları kişi sayısına hassasiyet gösteriyor olsa da sanatçıların salgın sürecinde daha çok çevrimiçi çağdaş sanat izleme pratiklerine yöneldiklerini söyleyebiliriz.

Çevrimiçi ziyaretin yanı sıra sanat kurumlarına yapılan fiziksel ziyaretlerle ilgili salgın öncesi ve sanat kurumlarının Haziran 2020'de yeniden açıldığı dönem hakkında sorular sorulmuştur (Tablo 13). 367 katılımcının 151 tanesi (%41.14) sanat kurumlarının yeniden açıldığı dönemde sanat kurumlarını fiziksel olarak ziyaret etmiştir. Haziran 2020 itibarıyla geçen süre 1 yıldan az olduğu için yılda bir kez kategorisi dahil edilmemiştir. Salgın öncesi katılımcıların %18.80'i haftada bir kez sanat kurumlarını fiziksel olarak ziyaret ederken, %40.60'ı ayda ya da yılda bir kez ziyaret etmiştir. Haziran 2020 itibarıyla haftada bir kez fiziksel ziyaret yapanların oranı %14.57, ayda bir kez yapanların oranı ise %67.55'tir.

Tablo 13. Sanat kurumlarına fiziksel ziyaret sıklığı

Küresel Salgın Öncesi ve Sanat Kurumlarının Haziran 2020'de Yeniden Açıldığı
Dönemde Sanat Kurumlarını Fiziksel Ziyaret Sıklığı

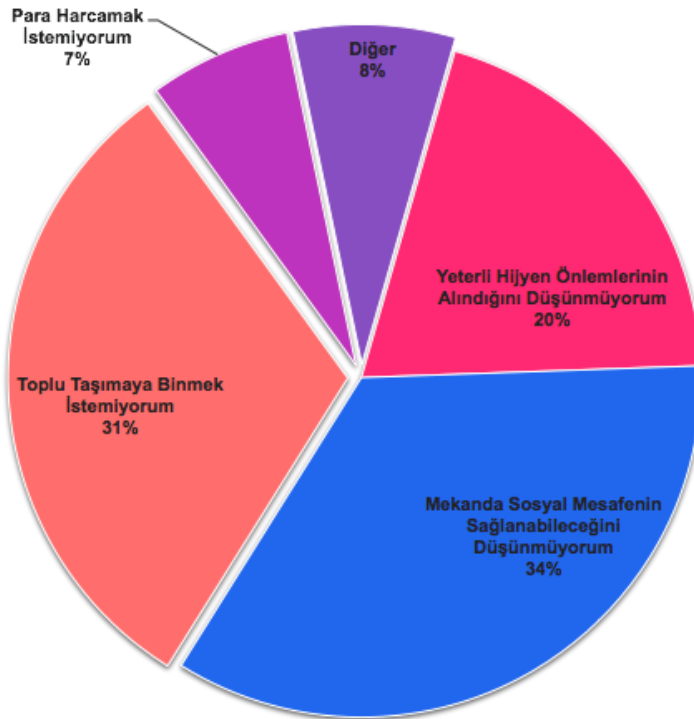

Fiziksel Ziyaret Sıklığı	Küresel Öncesi	Salgın	Haziran İtibariyle	2020
Haftada Bir Kez	69 (%18.80)		22 (%14.57)	
Ayda Bir Kez	149 (%40.60)		102 (%67.55)	
Yılda Bir Kez	149 (%40.60)			
Toplam Cevap Sayısı	367		151	

Not: Tabloda kişi sayıları ve parantez içinde yüzdeler belirtilmiştir. Haziran 2020 itibariyle sorusunda 27 adet cevap eksik kodlandığı için analize dahil edilmemiştir.

Haziran 2020 İtibariyle Fiziksel Olarak Sanat Kurumlarını Ziyaret Etmeme Nedenleri

Şekil 37. Haziran 2020 itibariyle sanat kurumlarını fiziksel olarak ziyaret etmeme nedenleri

Sanat kurumlarının yeniden açıldığı dönemde fiziksel olarak ziyaret etmemeyi tercih ettiğini belirten 216 katılımcıya, ziyaret etmeme nedenleri sorulduğunda Şekil 37’de görüldüğü gibi en sık verilen yanıt mekânda sosyal mesafenin sağlanamayacağını düşünmeleri olmuştur. Onun ardından toplu taşımaya binmek istememek ve yeterli hijyen önlemlerinin alındığını düşünmemek gelmektedir.

Tablo 14. Fiziksel ve çevrimiçi çağdaş sanat deneyimleme karşılaştırması

Fiziksel ve Çevrimiçi Çağdaş Sanat Deneyimleme Karşılaştırması		
Müze, Galeri ve Sanat Kurumlarında		
	Kurum Ziyareti	Çağdaş Sanat Etkinliği
Çevrimiçi Ziyaret Deneyimi Fiziksel Ziyarete Oranla		
Son Derece Olumsuz	22 (%7.89)	14 (%5.32)
Olumsuz	77 (%27.60)	63 (%23.95)
Ne olumlu, ne olumsuz	120 (%43.01)	107 (%40.68)
Olumlu	57 (%20.43)	71 (%27)
Son Derece Olumlu	3 (%1.08)	8 (%3.04)
Toplam Cevap Sayısı	279	263

Not: Tabloda kişi sayıları ve parantez içinde yüzdeler belirtilmiştir.

Sanat kurumlarının Mart 2020’de küresel COVID-19 salgını sebebiyle geçici olarak kapanmasının ardından birçok çevrimiçi çağdaş sanat etkinliği ya da kurumlara çevrimiçi ziyaret olanağı sunulmuştur. Katılımcılardan hem kurumlara yaptıkları fiziksel ve çevrimiçi

ziyareti hem de çağdaş sanat etkinliklerini fiziksel ya da çevrimiçi izleme deneyimini karşılaştırmalarını istedik (Tablo 14). Katılımcıların %35.49'u sanat kurumlarını çevrimiçi ziyaret etmeyi fiziksel ziyarete oranla olumsuz ya da son derece olumsuz bulmaktadır. 120 katılımcı ise (%43.01) deneyimini ne olumsuz ne de olumlu bulmuştur. Çağdaş sanat etkinliklerine baktığımızda katılımcıların %30.04'ünün çevrimiçi ziyareti fiziksel ziyarete oranla olumlu ya da son derece olumlu olduğunu düşünmektedir. Bu oran sanat kurumlarına yapılan ziyaret deneyimine baktığımızda daha yüksektir. Anket katılımcılarının çağdaş sanat etkinlikleri söz konusu olduğunda çevrimiçi deneyimi biraz daha olumlu gördüklerini söylemek mümkündür.

Küresel COVID-19 salgınının çağdaş sanata etkilerine bir gösterge olarak katılımcılara onların gördüğü ve takip ettiği çağdaş sanat etkinliklerinin salgından ne şekillerde etkilendiği sorulmuştur. Tablo 15'te görüldüğü gibi salgın döneminde sergiler, açılışlar, atölye ziyaretlerinin yanı sıra performanslar, gösterimler ve konserler çoğunlukla iptal edilmiştir. İptallerden sonra en çok karşılaşılan durum bu etkinliklerin ertelenmesi olmuştur. Konferanslar, seminerler, söyleşiler ile eğitimler ve atölyeler ise daha çok çevrimiçi olarak yapılmıştır. İkinci en sık görülen cevap ise bu etkinliklerin iptal edilmesi olmuştur.

Tablo 15. Küresel salgının sanat etkinliklerine etkisi

Müze, Galeri ve Sanat Kurumlarının Fiziksel Olarak Kapalı Olduğu Dönemde, Küresel Salgının Sanat Etkinliklerine Etkisi						
Küresel Salgın Sebebiyle Etkinliklerin Durumu						
	Çevrimiçi (Online) yapıldı	İptal edildi	Ertelendi	Beklemeye alındı	Olduğu gibi devam etti	Bilgim yok
Çağdaş Sanat Etkinlikleri						
Sergiler, Açılışlar ve Atölye Ziyaretleri	214	254	248	168	6	13
Performanslar, Gösterimler ve Konserler	167	279	212	125	6	11

Konferanslar, Seminerler ve Söyleşiler	291	151	148	80	7	18
Eğitimler ve Atölyeler	288	155	155	84	7	19

Toplam Cevap Sayısı: 367

Not: Her etkinlik türü için birden fazla cevap seçeneği işaretlenebilmektedir. Tabloda her bir kategorinin cevap olarak seçilme sayısı belirtilmiştir.

Çağdaş Sanat ile İlgili Haber Kaynakları

Katılımcıların salgın öncesi ve sürecinde çağdaş sanat etkinlikleri, sergileri, performansları hakkında nereden bilgi alındığı sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar Tablo 16'da görülmektedir. İki dönemde de en çok haber alınan kaynak Müze, Galeri, Sanat Kurumu Sosyal Medya Hesapları (Facebook, Twitter, Instagram, vb) olmuştur.

Tablo 16. Çağdaş sanat hakkında haber alınan kaynaklar

Küresel Salgın Öncesi ve Sırasında Çağdaş Sanat Hakkında Haber Alınan Kaynaklar		
Haber Kaynakları	Küresel Salgın Öncesi	Küresel Salgın Süreci
Müze, Galeri, Sanat Kurumu E-Postaları	200	197
Müze, Galeri, Sanat Kurumu Sosyal Medya Hesapları (Facebook, Twitter, Instagram, vb)	301	309
Müze, Galeri, Sanat Kurumu Hakkında Basında Çıkan Haberler	153	110
Müze, Galeri, Sanat Kurumlarının Çevrimdışı Kamusal Alanda Yer Alan Reklamları (Billboard, Afiş, Poster, El İlanı)	136	53
Müze, Galeri, Sanat Kurumlarının Sosyal Medyada Yer Alan Reklamları	180	158
Yakın Çevre (Arkadaşlar, Aile, Vb.)	238	179
Diğer	7	6

Kaynak Sayısı		
1 Kaynak	62	89
2 Kaynak	48	80
3 Kaynak	92	92
4 Kaynak	64	57
5 ve Daha Fazla Kaynak	100	49
Toplam Cevap Sayısı	366	367

Not: Haber kaynağı için birden fazla cevap seçeneği işaretlenebilmektedir. Tabloda her bir kategorinin cevap olarak seçilme sayısı belirtilmiştir.

Salgın öncesi dönemde etkinlikler, sergiler ve performanslar hakkında 3'ten az kaynaktan haber alan 110 kişi varken, bu sayı salgın döneminde 169'a çıkmıştır. 3 ve daha fazla kaynaktan haber alan kişi sayısı ise 256'dan 198'e düşmüştür. Bu düşüşün bir sebebinin kamusal alanda fazla vakit geçiremediği için insanların kamusal alanda yer alan reklamlardan haber alma oranının düşmesi olabileceği düşünülmektedir.

367 katılımcının 249 (%67.85) tanesi salgın döneminde çağdaş sanatla ilgili daha önce takip etmedikleri sosyal medya hesaplarını takip etmeye başladıklarını belirtmişlerdir.

COVID-19'un Çağdaş Sanat Alanına Olası Etkilerinin Değerlendirilmesi¹¹

1. Türkiye'de Çağdaş Sanat Alanı ve COVID-19 ile İlgili İfadelerin Değerlendirilmesi

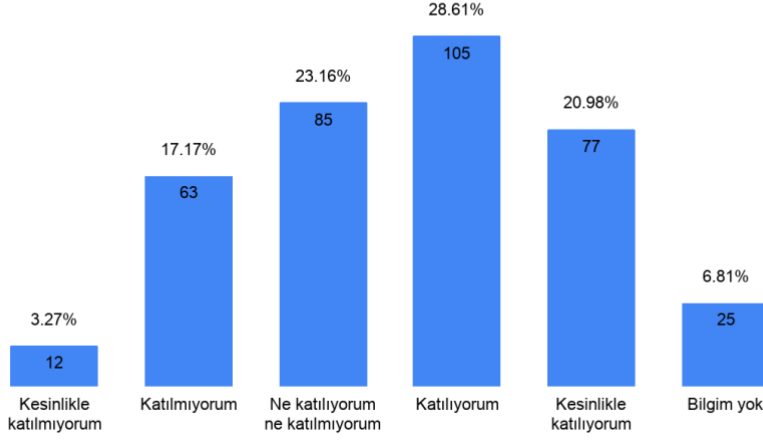
Anketin bu kısmında katılımcılardan Türkiye'de çağdaş sanat alanına dair verdiğimiz ifadeler hakkında görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. 4 farklı ifadenin yer aldığı kısımda ifadeler aşağıdaki gibidir:

- Küresel salgının ilk döneminde yaşadığımız eve kapanma sürecinin çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların verimini olumsuz yönde etkiledi.
- Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları ekonomik yönden olumsuz etkiledi.

¹¹ Bu kısımdaki şekillerde kişi sayısı ve yüzdesi belirtilmiştir.

- Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları psikolojik yönden olumsuz etkiledi.
- Küresel salgın sürecinde çağdaş sanat alanının ekonomik yönden desteklenmesi gerekiyor.

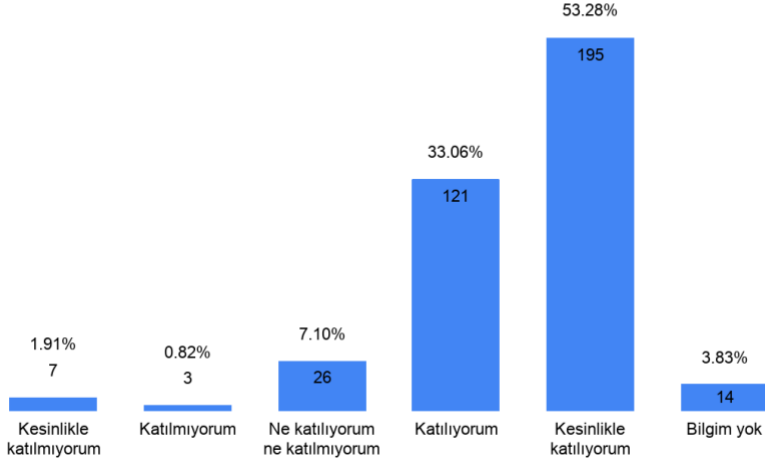
Küresel salgının ilk döneminde yaşadığımız eve kapanma süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların verimini olumsuz yönde etkiledi.

Şekil 38. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – sanatçıların verimi

Katılımcıların yaklaşık %50’si küresel salgının ilk döneminde eve kapanma sürecinin sanatçıların verimini olumsuz yönde etkilediğine katılıyor ya da kesinlikle katılıyorlar (Şekil 38).

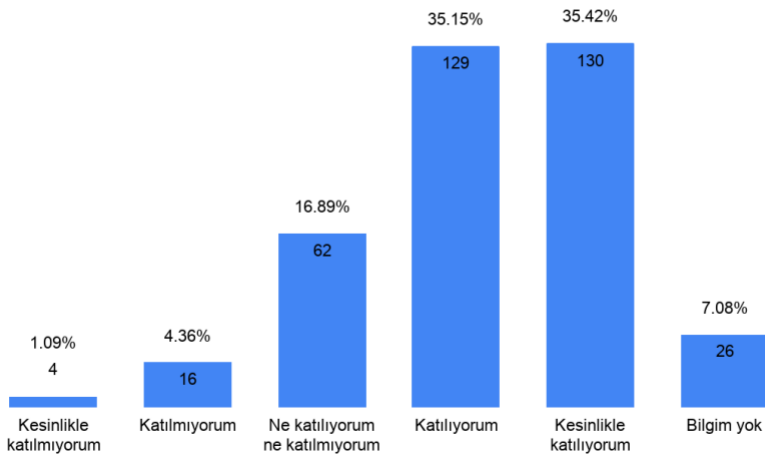
Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları ekonomik yönden olumsuz etkiledi.

Şekil 39. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – sanatçıların ekonomik durumu

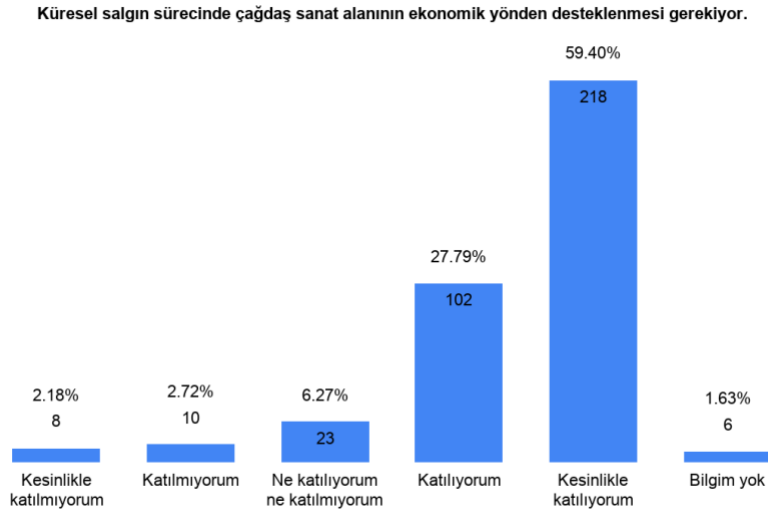
Şekil 39’da görüldüğü gibi, birinci ifadeden daha yüksek oranda bir katılımcı grubu (%86.34) ise bu süreçte sanatçıların ekonomik olarak olumsuz etkilendiğine katılıyor ya da kesinlikle katılıyorlar.

Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları psikolojik yönden olumsuz etkiledi.

Şekil 40. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – sanatçıların psikolojisi

Sanatçıların bu süreçten psikolojik olarak olumsuz etkilenip etkilenmediği hakkındaki görüşleri Şekil 40'ta gösterilmiştir. Yaklaşık %71 oranında katılımcı sanatçıların psikolojik olarak etkilendiğine katılıyor ya da kesinlikle katılıyorlar.

Şekil 41. Türkiye’de çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi – ekonomik destek

Son ifadede katılımcılara salgın sürecinde çağdaş sanat alanının ekonomik yönden desteklenmesi gerektiği konusuna katılıp katılmadıkları sorulmuştur (Şekil 41). Toplamda katılımcıların %87’si bu ifadeye katılıyor ya da kesinlikle katılıyor.

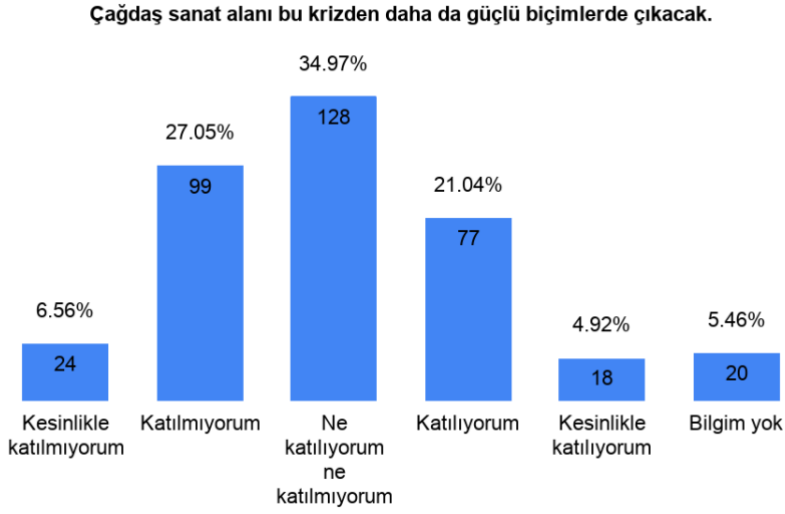
2. Covid-19 Küresel Salgınının Sebep ve Sonuçlarından Doğabilecek Senaryoların Değerlendirilmesi

Bir önceki kısımda yer alan ifadelerin yanı sıra, katılımcılardan salgının sebep ve sonuçlarından doğabilecek senaryolar hakkında görüşleri istenmiştir. Bu kısımda katılımcıların görüşlerine başvuru olan olası senaryolar aşağıdaki gibidir:

- Çağdaş sanat alanı bu krizden daha da güçlü biçimlerde çıkacak.

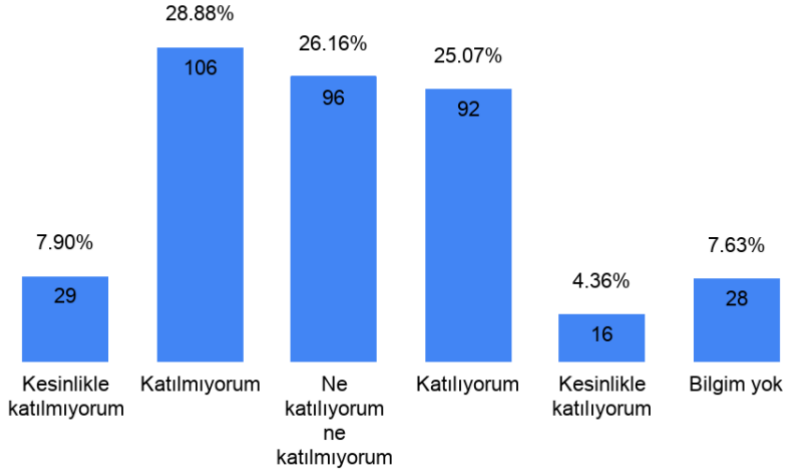
- Çağdaş sanat alanında yeni üretimler, deneyimler ve araştırmalar için yatırım yapılacaktır.
- Çağdaş sanat alanında yeni imkanlar, olasılıklar ve keşifler ortaya çıkacaktır.
- Devlet çağdaş sanat alanındaki üretimin uğradığı kayıpları giderecektir.
- Sanat etkinlikleri azalacaktır.
- Sanatçılar ve sanat profesyonelleri ekonomik olarak olumsuz etkilenecektir. Sanatçı ve sanat profesyonellerinden daha az kazanç ile daha kaliteli üretim beklenmektedir.
- Çağdaş sanat alanından maddi kazanç sağlanamayacaktır.

Şekil 42. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – güçlü gelecek

Şekil 42’de görüldüğü gibi çağdaş sanat alanının bu krizden daha da güçlü biçimlerde çıkıp çıkamayacağına dair görüşler belirli bir kategori etrafında toplanamamıştır. Bu senaryoya “ne katılıyorum; ne katılmıyorum” diye cevap veren katılımcılar en büyük grubu oluşturmaktadır.

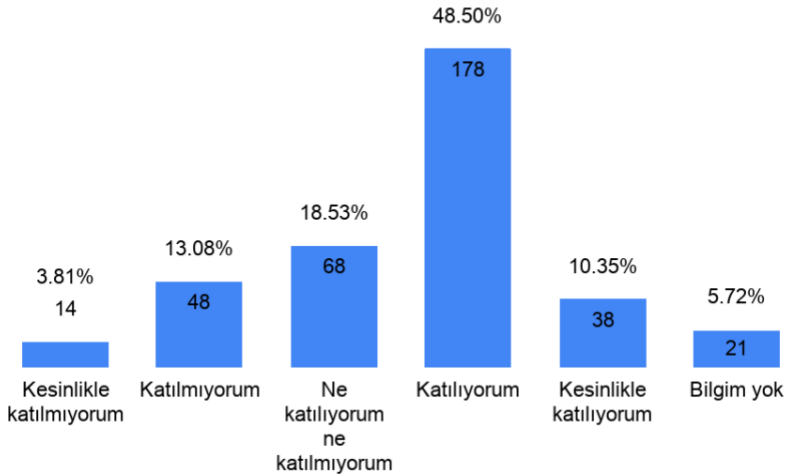
Çağdaş sanat alanında yeni üretimler, deneyimler ve araştırmalar için yatırım yapılacak.

Şekil 43. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – yeni üretimler

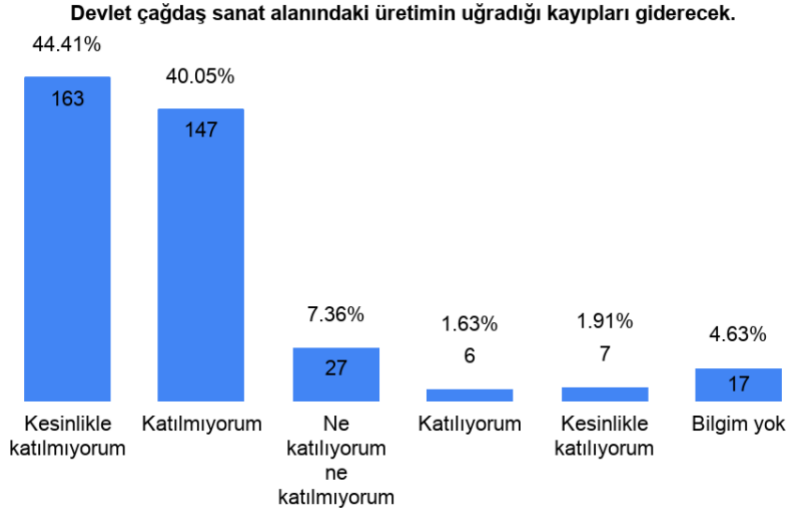
Bir önceki ifadeye olduğu gibi gelecekte çağdaş sanat alanında yeni üretimler, deneyimler ve araştırmalar için yatırım yapılabileceği konusunda kesin bir yargıya varılamamıştır (Şekil 43). Katılımcıların %37'si bu senaryoya katılmaz ya da kesinlikle katılmazken, %29'u katılıyor ya da kesinlikle katılıyor.

Çağdaş sanat alanında yeni imkanlar, olasılıklar ve keşifler ortaya çıkacak.

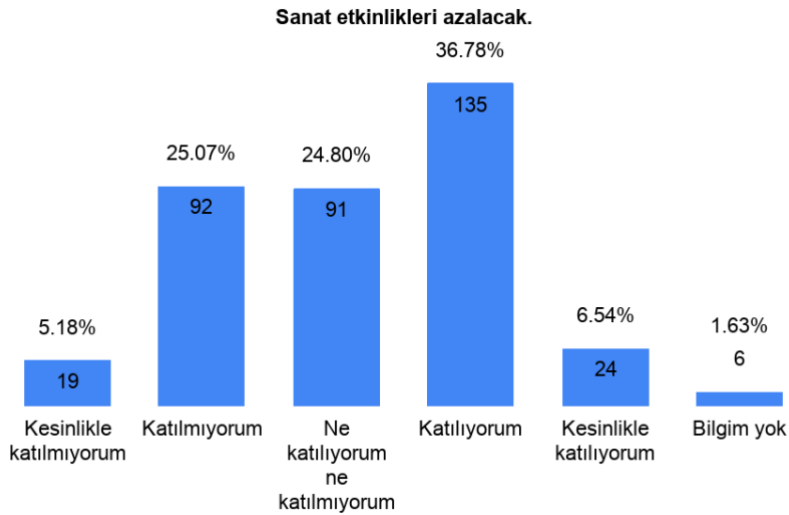
Şekil 44. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – yeni imkanlar

Şekil 44'e göre bu alanda olası yeni imkanlar, keşifler ve olasılıkların ortaya çıkması konusunda katılımcıların %48.50'si katılırken, %10.35'i kesinlikle katılmaktadır.

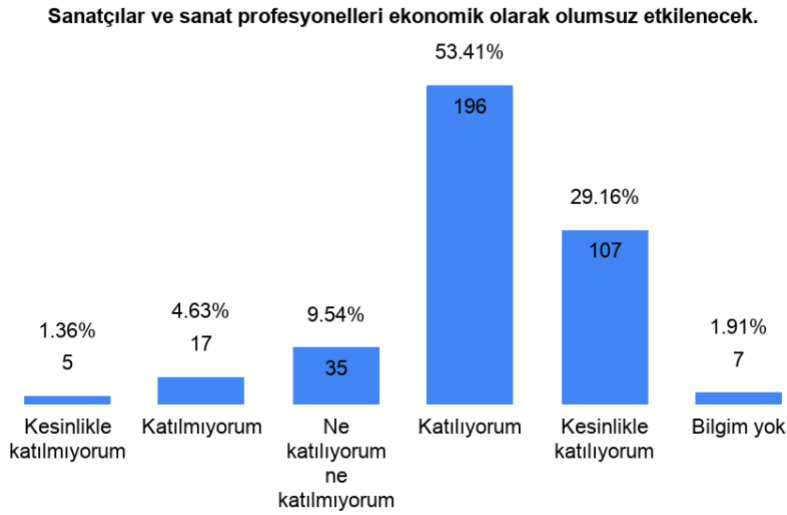
Şekil 45. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – devlet yardımı

Katılımcıların çağdaş sanat alanında ortaya çıkabilecek yeni keşifler ve olasılıklara daha olumlu bir bakışı olsa da söz konusu devletin bu alandaki üretimin uğradığı kayıpları gidermesi konusunda aynı derecede olumlu bir fikir birliğine varılamamıştır. Katılımcıların yaklaşık %84'ü devletin bu kayıpları gidereceğine katılmıyor ya da kesinlikle katılmıyor (Şekil 45).

Şekil 46. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – sanat etkinlikleri

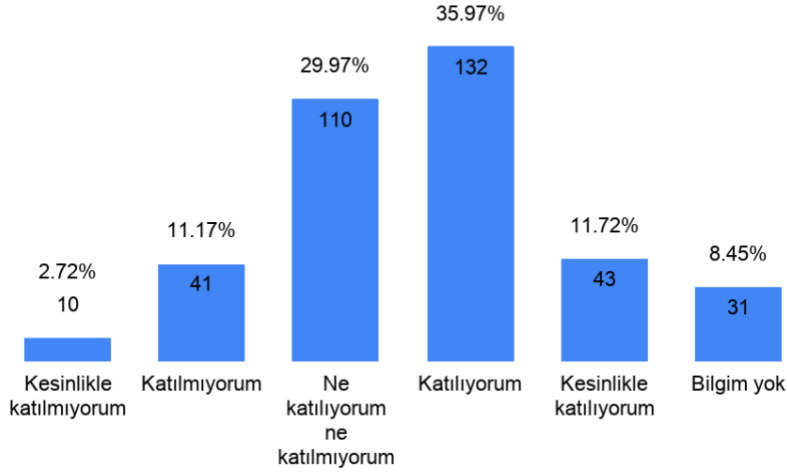
Sanat etkinliklerinin geleceği konusunda değerlendirmeleri sorulan katılımcıların, Şekil 46'da görüldüğü gibi, toplamda %43.32'si sanat etkinliklerinin azalacağına katılıyor ya da kesinlikle katılıyor.

Şekil 47. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – ekonomik etki

Çağdaş sanat alanı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesi kısmında da belirtildiği gibi katılımcılar sanatçıların salgın sürecinden ve buna bağlı eve kapanma sürecinden olumsuz etkilendiğini ve sanatçıların ekonomik yönden desteklenmesi gerektiğini düşünüyorlar. Sanatçılar ve sanat profesyonellerinin gelecekteki ekonomik durumu ile ilgili görüşleri alındığında da (Şekil 47), katılımcıların yaklaşık %83'ü ekonomik olarak olumsuz etkileneceklerini belirtmişlerdir.

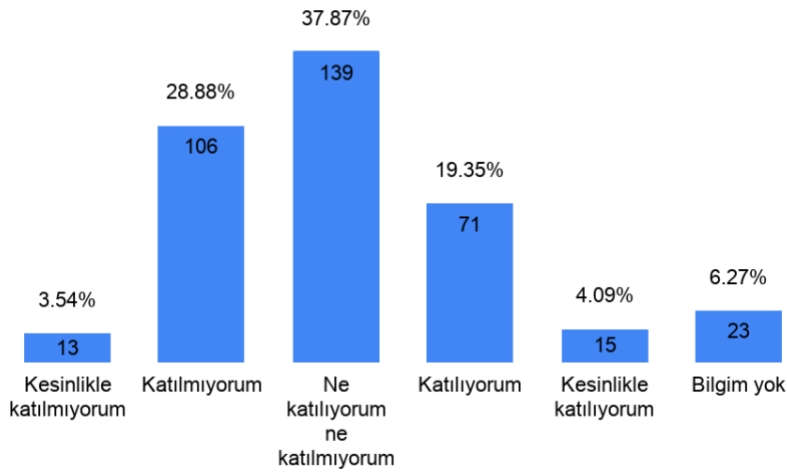
Sanatçı ve sanat profesyonellerinden daha az kazanç ile daha kaliteli üretim beklenecek.

Şekil 48. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – az kazanç

COVID-19 salgınının sonuçlarından birisinin de sanatçılar ve sanat profesyonellerinden daha az kazanç ile daha kaliteli üretim bekleneceği olma olasılığı hakkında düşünceleri sorulduğunda (Şekil 48), katılımcıların %29.97'si ne katılıp, ne de katılmazken, %47.69'u bunun olası olduğuna katıldıklarını ya da kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir.

Çağdaş sanat alanından maddi kazanç sağlanamayacak.

Şekil 49. Küresel salgından doğabilecek senaryoların değerlendirilmesi – kazanç kaybı

Yine salgının olası ekonomik etkilerine dair bir senaryo olarak katılımcılara çağdaş sanat alanından maddi kazanç sağlanıp sağlanamayacağı sorulmuştur. Şekil 49’da görüldüğü gibi 139 katılımcı (%37.87) bu senaryoya hakkında olumlu ya da olumsuz görüş belirtmezken, 119 kişi katılmadığını ya da kesinlikle katılmadığını, 86 kişi ise katıldığını ya da kesinlikle katıldığını bildirmiştir.

Çağdaş Sanat Alanına Kim Destek Vermeli?

Bu projenin çeşitli kısımlarında anket katılımcıları ve görüşme katılımcıları çağdaş sanat alanının ekonomik yönden bu salgından etkilendiğinin, maddi desteğe ihtiyaç duyduğunun ve duyacağıının altını çizmiştir. Çevrimiçi ankette küresel salgın sürecinde çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların ekonomik açıdan desteklenmesi (fon, sponsorluk, bağış v.b.) görevini hangi kişiler ve kurumların üstlenmesi gerektiği sorulmuştur. Katılımcılardan 8 farklı kişi ya da kurumu öncelik sırasına göre dizmesi istenmiştir. Bu verilerin analizi için her bir kurum ya da kişinin kaç kez, kaçınıcı sırada yer aldığını hesaplayarak, toplam bir sıralama notu atanmıştır.¹² Buna göre çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların karşılaştığı ekonomik sıkıntıların giderilmesi sorumluluğunu kimin üstlenmesi gerektiği konusunda daha katmanlı bir sonuca ulaşılmıştır.

Tablo 17. Ekonomik kayıpların giderilmesinden sorumlu kurumlar ve kişiler

Ekonomik Kayıpların Giderilmesinden Sorumlu Kurumlar ve Kişiler	
Sıralama Notu	
Destek Olabilecek Kurum ve Kişiler	
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı	225.23

¹² Sıralamaların eşit bir paydada tanımlanabilmesi için ortak çarpanları hesaplanmıştır. Buna göre bir kurum ya da kişi her birinci sıraya yazıldığı sefer için 0.84, ikinci sıraya yazıldığı sefer için 0.42 ve sonra sırasıyla 0.28, 0.21, 0.168, 0.14, 0.12 ve son sırada yazıldığında 0.105 puan almıştır. Bu sistemde bir alınabilecek en düşük puan 35.07 (her katılımcı tarafından son sırada seçilmesi) ve en yüksek puan 280.56 (tüm katılımcılar tarafından birinci sırada seçilmesi) olmaktadır. Bir kurum ya da kişinin sıralama notu hesaplanırken bir sıralamanın puanı ile kaç kez o sıralamada yer aldığı çarpıldıktan sonra tüm çarpımların toplanması ile elde edilmiştir.

İl Belediyeleri Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü	109.975
Avrupa Birliği	94.735
Büyük Şirketler	82.338
Sanat Vakıfları	87.009
Galeriler	52.23
Müzeler	55.185
Sanat İzleyicileri	55.82

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı destek vermesi beklenen kurumlar arasında en üst sıradadır (Tablo 17). Onu İl Belediyeleri Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Avrupa Birliği ve sanat vakıfları izlemektedir. Sanatçıların salgın dolayısıyla yaşadığı ekonomik kayıpların giderilmesi görevinin en az galerilere düştüğü düşünülmektedir.

367 sanatçı, sanat profesyoneli ya da sanat izleyicisinden oluşan ve çoğunluğu İstanbul'dan, kadın ve 25-34 yaş grubunda olan çevrimiçi anket katılımcılarına COVID-19 salgınının hem kendi hayatlarına hem de çağdaş sanat alanına olası etkileri sorulmuştur.

Katılımcıların yarısı salgın sebebiyle gelir kaybı yaşadığını ve kariyerlerinin olumsuz etkilendiğini bildirmiştir. Buna 59 kişiden oluşan ve gelirinin tamamını ya da tamamına yakını çağdaş sanat alanından kazanan katılımcılar da dahildir.

Salgın öncesi sanat kurumlarının çevrimiçi sergilerine 3 ve daha fazla ziyaret yapanların oranı %40 iken, bu oran salgın döneminde %60'a yükselmiştir.

Katılımcılara, çevrimiçi olarak bir sanat kurumunun sergisini gezmek ya da sanat etkinliğine katılmakla bunları fiziksel olarak gerçekleştirmek arasındaki deneyim farkı sorulmuştur. Katılımcıların %35'i sanat kurumlarını çevrimiçi ziyaret etmeyi fiziksel ziyarete oranla olumsuz ya da son derece olumsuz bulmaktadır. Çağdaş sanat etkinliklerine baktığımızda katılımcıların

%30'unun çevrimiçi ziyareti fiziksel ziyarete oranla olumlu ya da son derece olumlu olduğunu düşünmektedir. Bu oran sanat kurumlarına yapılan ziyaret deneyimine kıyasla daha yüksektir.

Haziran 2020 itibariyle sanat kurumlarının yeniden açıldığı dönemde katılımcıların %41'i fiziksel olarak mekanları ziyaret etmeye başlamıştır. Ziyaret etmeyen katılımcılara sebebi sorulduğunda en sık verilen yanıt mekânda sosyal mesafenin sağlanamayacağını düşünmeleri olmuştur. Onun ardından toplu taşımaya binmek istememek ve yeterli hijyen önlemlerinin alındığını düşünmemek gelmektedir.

Salgınla ilgili verdiğimiz ifadelerle ilgili düşüncelerini bildiren katılımcılar çoğunlukla sanatçıların veriminin düştüğünü, psikolojilerinin ve ekonomik durumlarının kötüleştiğini ve ekonomik olarak desteklenmeleri gerektiğini düşünmektedir.

Salgınla ilgili olası senaryolarda en çok öne çıkanlardan biri yeni imkanlar, keşifler ve olasılıkların ortaya çıkması konusunda katılımcıların %48'inin katılırken %10'unun kesinlikle katılmasıdır. Diğerleri ise katılımcıların yaklaşık %84'ünün devletin bu kayıpları gidereceğine katılmıyor ya da kesinlikle katılmıyor olmasıdır.

4.2 Nitel Araştırma Bulguları

4.2.1 Çağdaş Sanat İçerikli İnternet Sitelerinin COVID-19 ile İlgili İçerik Karşılaştırması: *Hyperallergic, e-Flux, artunlimited ve Artful Living Örnekleri*

Bir kısmına araştırmanın alanyazınında detaylı biçimde yer verdiğimiz içerikleri nicel ve nitel olarak analiz edilmek üzere belirlediğimiz toplam 31 sanat kurumu ya da yayınından toplam 5.753 adet içerik veri madenciliği vasıtasıyla kazanmıştır. Bu siteler çağdaş sanat alanında bilinen sanat yayınları ve sanat kurumlarının aktif olarak içerik üreten sayfalarından bir seçkidir. Belirlediğimiz sitelerde anahtar kelimelerin araması yapılmış ve paylaşılmışsa tarih, metin, geçen anahtar kelimeler ve etiketlere (*hashtaglere*) dair veri toplanmıştır.

Söz konusu siteleri ve e-yayınlara içerikleri, konu ve kapsamalarını incelenerek COVID-19'u sıklıkla merkezine alan yayınlar detaylı olarak analiz edilmiştir. Çağdaş sanatı küresel olarak

ele alan içeriklere sahip *Hyperallergic* ve *e-flux* internet siteleri, kültür ve sanat üzerine paylaşımlar yapan ve dünya genelinde kabul görmüş platformlar olarak ön sıralarda yer almaktadır. 2008'den beri aylık çıkarılan *e-flux* dergisi ise içerikleri New York'ta MoMA ve Guggenheim, Londra'da bulunan Tate Modern gibi önde gelen çağdaş sanat müzeleri tarafından kullanılmaktadır. Bir diğer çevrimiçi platform olan *art-agenda* ise bir *e-flux* iştiraki olup yine çağdaş sanat alanındaki paylaşımları dünyadaki sanat çevreleri tarafından dikkate alınan bir platformdur. Daha çok güncel perspektifleri paylaştığını gözlemlediğimiz bu üç önemli platformda yer bulan COVID-19 ile ilintili içeriklerin incelenmesinin dünyada ve Türkiye'deki çağdaş sanat gündemine ışık tutması muhtemeldir. Türkiye'de ise sanat gündemini takip eden internet siteleri ve süreli e-yayımlar mevcuttur. Araştırmamızda *Artful Living*, *Sanatatak*, *SPOT*, *kültür.limited*, *e-Skop* ve *artunlimited* örneklerini inceledik. Bu yayınlardan *artunlimited* ve *Sanatatak* örneklerinin içerik analizi bu kısmın devamında yer almaktadır.

Söz konusu içerikleri incelediğimizde kriterlerimize uyan 123 içerik bulunmuştur. Bunların 95'i *Hyperallergic*, 17'si *e-flux* ve 11'i *art-agenda* internet sitelerinde bulunmaktadır. Yarı-yapılandırılmış görüşmelerde kurulan temalara göre sınıflandırarak incelediğimizde 57 içeriğin Gündelik Yaşam, 95 içeriğin Sanatsal Üretim, 100 içeriğin Sanatsal Paylaşım, 74 içeriğin Ekonomik Etkiler, 51 içeriğin Psikolojik Etkiler, 106 içeriğin Sosyal Etkiler, 67 içeriğin dayanışma, 50 içeriğin Takip ve Ziyaret, 113 içeriğin Yaşanan Sorunlar, 37 içeriğin ise Çözüme Yönelik Görüşler temaları altında gruplandığı görülmektedir. Yaşanan Sorunlar teması %92'lik bir oranla bu içeriklerde en fazla yer bulan tema olmuştur. Çözüme Yönelik Görüşler ise %30'lik bir oranla tüm *Hyperallergic*, *art-agenda* ve *e-flux* içeriklerinde en az değinilen temalarımızdan olmuştur. Yaşanan sorunlardan böyle yüksek bir oranda bahsedilmesi fakat bu sorunların çözümüne yönelik görüşlerin sorunlara kıyasla oldukça az yer bulması kayda değer bir fark olarak göze çarpmaktadır.

Bununla beraber bu üç internet sitesinde de çalışmamızda kurmuş olduğumuz temaların hepsinin yer bulduğu içerikler de bulunmaktadır. *Hyperallergic* tüm temalara değinen 2 içeriğe sahipken, *art-agenda* ve *e-flux* internet sitelerinde sırasıyla 3 ve 4 adet içerikte belirlemiş olduğumuz 9 tema da göze çarpmaktadır. %28 oran ile *art-agenda* bu kıyaslamada ilk sırayı alırken *e-flux* %24 oranla ikinci sıradadır. *Hyperallergic* ise %2 tüm temalara değinme oranıyla bu kıyasta en düşük yüzdeye sahiptir.

Sanatsal Paylaşım ve Yaşanan Sorunlar temaları toplam sayısı 28 olan *art-agenda* ve *e-flux* içeriklerinin 26'sında mevcuttur. Bu sayıyı 25 içerikte olan mevcudiyetiyle Sanatsal Üretim teması takip etmektedir. Aynı temalar *Hyperallergic* içeriklerinde incelendiğinde Sanatsal Paylaşım temasının 74, Yaşanan Sorunlar temasının 87, Sanatsal Paylaşım temasının 70 içerikte görüldüğü söylenebilir. *Hyperallergic* içeriklerinde en yoğun olarak görülen tema ise bu üç temadan farklı olarak 95 içeriğin 90'ında yer bulan Sosyal Etkiler temasıdır. %93'lük oranla *art-agenda* ve *e-flux* içeriklerinde görülen Sanatsal Paylaşım ve Yaşanan Sorunlar temaları, %95'lik oranla *Hyperallergic* içeriklerinde yer bulan Sosyal Etkiler teması sıklık olarak en fazla bahsedilen temalar olmuşlardır.

Türkiye'deki çağdaş sanat gündemini takip eden internet siteleri arasından *artunlimited* ve *Sanatatak* platformlarında içerik sıklığının yoğun olmasının sağlıklı bir kıyaslama doğuracağı öngördüğümüzden bu iki platform ekibimizce detaylı incelenerek analiz edilmiştir. Kriterlerimize uyan 436 içeriğe yer veren *artunlimited* platformunu incelediğimizde toplam 185 içeriğin COVID-19 ile ilintili olduğu görülmüştür. Bu, %42 gibi bir orana işaret etmektedir. *Sanatatak* ise 511 içeriğe ev sahipliği yapmaktadır. Bunların 197'sini oluşturan COVID-19 temalı içerikler toplam içeriklerin %39'unu kapsamaktadır.

Çalışmamızda görüşme yaptığımız üç gruptan biri olan sanat profesyonellerinin bu içeriklerde ne kadar bahsedildiğine baktığımızda *artunlimited*'de 107, *Sanatatak*'ta 74 içerikte kendilerine yer bulduklarını görmekteyiz. Bu sayılar sırasıyla %25 ve %14 oranlarını oluşturmaktadır. Görüşme yaptığımız bir diğer grup olan sanat izleyicileriyle ise *artunlimited*'de 229, *Sanatatak*'ta 250 içerikte karşılaşılmaktadır. Onların oranı ise sırasıyla %53 ve %49'a tekabül etmektedir.

Sözkonusu platformların sanat kurumlarına ne oranda yer verdiğine baktığımızda *artunlimited* 152 içerikle %35 oranını sağlarken *Sanatatak* platformunun 140 içerikle %27 oranında kaldığı görülmüştür. Sanat eserleri ise bu platformlarda içerik sayısı ve oran olarak kurumlardan çok daha öne çıkmıştır. *Artunlimited*'de 424 içerikte sanat eserinden, işten veya üretimden bahsedilmiştir. Bu %97 gibi bir oran oluşturmaktadır. *Sanatatak* ise 483 içerikle %95 oranını yakalamıştır.

Sergi içeriği *artunlimited*'de 58 içerikte %13 oranla karşımıza çıkmaktadır. Sanallık teması ise bundan çok daha geniş bir biçimde 124 içerikte %28 oranla farklı isimlerle karşımıza

çıkılmaktadır. *SanatataK*'ta 60 sergi içeriği %14 ile *artunlimited*'e yakın bir oran oluştururken ve 56 sanallık temalı içerik %11 oranla *artunlimited*'e göre çok daha az yer bulmuştur.

Destek, ekonomi ve eğitim temalarını ayrı ayrı incelediğimizde *artunlimited* sırasıyla 189, 105, 117 içerikte bu konulara değinmektedir. *SanatataK*'ta ise bu sayılar sırasıyla 172, 89, 81 içerikte kalmaktadır. Yüzelere göre incelediğimizde *artunlimited*'in sırasıyla %43, %24 ve %27 destek, ekonomi ve eğitim içeriği oranlarına sahip olduğu görülmektedir. *SanatataK*'ın ise sırasıyla %34, %17 ve %16 oranlarında kaldığı tespit edilmiştir.

4.2.2 Sözlü Tarih: Yarı Yapılandırılmış Derin Görüşmeler

4.2.2.1. Sanatçılar ile Yarı-Yapılandırılmış Derin Görüşmelerin Tematik Analizi

Yaşam-Sanat ve COVID-19

Görüştüğümüz 12 sanatçının 9'u salgının gündelik ve sanatsal yaşantılarını birebir etkilediğini, içerisinde buldukları durumun kaygı, endişe bazen korku ve maddi ve manevi yönlerden sıkıntıya yol açtığını belirttiler. 12 sanatçının 10'u salgının sebebiyet verdiği kapanma ve izolasyonu Türkiye'de geçirmelerine rağmen içlerinde Mart'ı takip eden aylarda yurt dışında geçirenler de vardı. Emek daha evvel birçok deneyimi olmasına rağmen misafir sanatçı deneyimini salgın süresince bulunduğu Berlin'de yaşarken bir şehri sosyal ilişkilerin dışında gerçekleştirmenin sanatçı bir birey olarak ona bambaşka bir perspektif kazandırdığının altını çizmiştir. Sanatın gündelik yaşamın bir parçası olduğu Berlin gibi bir şehri çocukluğunu geçirdiği kasabaya benzemesi hem bir tuhaflık hem de bir yakınlık hissi ile deneyimlemenin açıkçası çok "tuhaflık" olduğunu ve COVID-19'un beraberinde getirdiği sınırlamaları şöyle dile getirmiştir:

Sıcak bir insana dokunmayı değil, yani bir de orada sokak hayvanı da olmadığı için, yaşayan canlı bir ökaryot ellemedim kaç ay oldu diye. Öyle sokakta yürürken insanların köpeklerine bir değsem mi falan diye gerçekten o öyleydi. İstanbul'a gelince bir o rahatlık oldu. Birdenbire ev ben de o herkesin yaptığı şeyleri yapar mıyım bana öyle olmadı. Ben yine çalışmak zorundaydım. İşler bu sefer yoğun yaptım. İşlerimi çok etkiledi. Yeni video

yaptım. Onun başına girişine de yazacağım. Yani kovid olmasaydı bambaşka olacak bir videonun değişik bir versiyonuyla karşı karşıyayız gibi... Çünkü şeyi fark ettim, iş üretirken böyle bir şey gibi köşe gibi bir şey düşünüyorsun “aaa yok kovid var yapamam. Oraya da giderdim, [şimdi] gidemem”. Videolarım Allah’tan pek insansız benim hani dansçı falan değilim sonuçta ama performansçılar, yakın insan çalışanlar daha çok zorlanmışlardır muhakkak. (Emek, 2020).

Salgının yaşantısını etkilemesi ile doğru orantılı olarak sanatçıların sanatını da etkilemekte olduğunu gündelik yaşantılarının ne kadar sanatsal yaşantıları ile örüntülü olduğunu kuramsal düzlemde her sanatçı bilse de bunu COVID--19 ile deneyimlerken getirdiği farkındalıktan bahseden Dora aslında onu çok etkilemediğini düşündüğünü ve sonrasında hissettiği etkiler ile çalışmaya başladığını söylemiştir:

Ben zaten krizlere alışkın olduğumu düşünüyordum ya da krizlere daha esnek, hazırlıklı olduğumu düşünüyordum. O yüzden zaten yola çıkma kararını verirken daha herhangi bir şey ilan edilmemişken uluslararası sağlık örgütü tarafından. Bundan iki gün önce falandı yola çıkma kararı. Bir his vardı tabii çıksam mı çıkmam mı? Önemli bir kişisel sergi için yola çıkıyordum. Onun için gitmezsem başka ne için bu yıl nereye gideceğim diye düşündüm. Ondan sonra o yola çıkmaya karar verdim. Gittikten 3 gün sonra da İstanbul’a ancak kendimi atabilirdim. O sırada yine sezgiyle kendimi atabilmişim. Yine bir şey ilan edilmemiş. Burada şöyle bir şey var. Bir örgütler devletler ilanlar yaptılar. O andan itibaren herkesi psikolojisi değişti. Bir de daha önceden hissettiğin böyle bir şey var nedeni tam açıklayamadığın ama bir yere girdiğin zaman kovidde öyle bir şey var. Bazı şehirlerde de oluyor. Şehrin haritası var. Haritayı takip ederek yolunu buluyorsun. Bazı şehirlerde de sokağa bakıyorsun o sokağın tekinsiz olup olmadığına sezgisel karar veriyorsun, öyle yola devam ediyorsun. Benim böyle biraz sezgisel biçimde, anonslardan bir iki gün önce verdiğim kararlar ben yoluma devam ettim. Öyle öyle işte İstanbul’a gelmiş oldum. (Dora, 2020).

Görüştüğümüz sanatçılardan bazıları yaşam pratiklerini evinde var olan örneğin, bilgisayar, kanvas, boya, vb. gibi araçlar ve malzemeler üzerinden yürüttüklerini söylerken, sanatçıların yaşam pratikleri bağlamında bahsettikleri her unsurda aslında sanat pratiklerinin ya bir

parçasını ya da tamamını içine kattıklarının her bir görüşmede yeniden ve tekrar tekrar farkına vardık. Gündelik yaşantısında bilgisayar üzerinden neyi yürütebiliyorsa onları yürütmeye çalıştığını söyleyen Olcay geçirdiği zamanı şöyle tasvir etmiştir:

Tabii ki her pandemiden etkilenen insan gibi bu sebepten kilo aldım biraz, bir miktar. Ama daha sağlıklı beslendiğimi düşünüyorum. Son zamanlarda biraz depresif olmaya başladığım için, üretken olamadığım ve tez yazıyorum bir yandan, master tezi, onları yazamadığım için vs. böyle tıkanıyorum için... O şey oldu, işte ne denir, depresif hissettiğim için en son böyle anti-depresan almaya başladım. O kısımları da tabii söylemek lazım. Şimdi iyi hissediyorum ama bu böyle şey gibi bir iyilik yani, suyun yüzeyinde kalmak için sabrediyorum diyeyim yani, sabrediyorum. Ama sabırlı bir insanımdır ben, yani mizacım şeydir biraz zorlanmayı severim böyle. Kısıtlama seven bir insanım. Hoşuma falan gitmiş, “çıkamayacaksınız sokağa” işte, tamam çıkmayalım bakalım bu nasıl bir deneyim. Bir deneyim gibi yaşamayı seviyorum o tür şeyleri ama şey yapmaya başladım tabii, eee ama artık yani, yeter artık, yeterince deneyimledim. Anladım bu da böyle bir dönemmiş hadi artık konser falan verelim olmaya başladı çünkü sosyalleşemiyoruz yani böyle bir şekilde. Ona da ihtiyacımız var beslenmek için.

İlk iki ay tabii tatile çıkmışım gibi hissettim. Çünkü onun öncesinde çok aktif ve koşuşturmalı bir hayatım vardı. Evde çok az vakit geçiren bir insandım ben. Günde ayık olarak, uyumuyorken geçirdiğim vakit 3-4 saattir. 7-8 saat uyku, onun dışında hep dışarıdaydım, ders veriyordum, bir yerlere koşturuyordum vs. Tabii ilk iyi geldi o yüzden çünkü çok uzun süredir evde oturup kendimi duymak istiyordum, kendimi duyamıyordum yoğunluktan artık, kendi isteklerimi duyamıyordum. O yüzden ilk iki ay hakikaten çok iyiydi. Çok üretken de geçirdiğim bir iki ay oldu çünkü uzun süredir yapmak istediğim, denemek istediğim, yapamadığım ve kimseye göstermek için değil tamamen kendim için ürettiğim birçok müzik oldu o dönemde. Sadece müzik de değil, resim çizdim o dönemde bol bol, yani bir sürü şey yaptım yapmak istediğim. Tamamen ama kendi yapmak istediğim için sonuçta artık seyircim yoktu evdeydim. Tabii bir de öncesinde bence duygusal olarak da yoğun bir dönemden geçtim. Onu da biraz aktarmak, kendimde o durumu da iptal etmek için büyük ihtimalle hani kendimle kalınca. Hani ne istiyorum, niye istiyorum, niye böyle davranıyorum gibi. (Olcay, 2020).

“Çok çok kısıtlandı” diyerek hapsolmanın boğuculuğunu deneyimlediğini belirten Güneş özellikle şehri kullanamamanın başka şekillerde telafi edilemeyecek biçimde yaratıcılığına nasıl ket vurduğunu dile getirmiştir:

Ben şehri kullanan biriyim genel olarak hani farklı semtler böyle... Beyoğlu'nda yaşıyorum ama sürekli başka semtlere giren çıkan biriyim. Benim için önemli ama büyükşehirde yaşamının da en önemli lükslerinden biri. Bu kadar büyük bir metropolde işte keşfedilecek hep yeni bir şeyler var. O yüzden hareket özgürlüğüm tabii çok kısıtlandı. Yani evde kalmak da değil de benim için mesele, semtten çıkamamak çok kritik bir soruna dönüştü. Çünkü ben zaten hani evden çıktığımda genelde hani başka bir semte gidiyorum. Günlük alışveriş, ıvır zıvır dışında başka bir yerlere gitmeyi çok seviyorum. O yüzden tabii beş günümü evde geçirmek benim için sorun değil ama o iki günümü böyle çok aktif bir şekilde bir Kuzguncuk, bir Arnavutköy, bir Bakırköy falan yaparak geçirdiğim zaman beş günü evde geçirmek benim için sorun değil. Eve hapsolmak tabii ki çok boğucu olabiliyor ama semte hatta şehre hapsolmak da -şehir de o kadar değil de- semte hapsolmak özellikle benim için çok boğucu. (Mercan, 2020).

Bilhassa şehri kullanarak çalışan sanatçıların yanı sıra şehir ile çalışan sanatçılar da aynı hissiyattaydılar. Örneğin gündüz sergi gezmek, akşamları sanat etkinliklerine gitmenin yaşantısını bütünleyen bir etken olduğunu söyleyen Özgün bu kısıtlamaların beraberinde getirdiği etkileri şöyle özetlemiştir:

Sonuçta iki senedir Taksim'de olduğum için ya Alman Kitabevi'nde ya Salt'ta çalışıyordum. Oralara gidememek de beni böyle bir... Etkiledi beni oralara gidememek de çünkü orada çalışıp sonra sergilere gitmek sonra geri gelmek gibi bir rutinim vardı. Akşam Borusan'a gitmek mesela. (Özgün, 2020).

Evinin atölyesine 1 saat yürüyüş mesafesi olduğunu söyleyen Göksel (2020), “[a]tölyeye yürüdüm. [...] Atölyede çalıştım ve sonra eve geri yürüdüm. Bazı günler evde çalıştım böyle geçti ilk 3 ay. O esnada ilk 3 ay ben bir kitap yazdım. O kitap üzerine çalışıyorum şu anda yayınlamaya çalışıyorum o kitabı” günlük rutinini sanat yaşamı üzerinden kurgulayan sanatçılardan bir diğeridir.

Ancak tamamen kapanan, evden hiç çıkmayan sanatçıların bu süreci sanatsal yaşantıları ve günlük rutinleri söz konusu olduğunda bir parça daha zor geçirdiklerini gözlemledik. Örneğin Mart'ın 10'undan sonra tamamen kapanan ve evden hiç çıkmadığını belirten Sözen salgının yaşam akışını tamamen değiştirdiğini şöyle dile getirmiştir:

Üç ay gerçekten hiç çıkmadım. Markete bile çıkmadım. Çünkü hemen ikinci hafta evde tek başıma kalmak rahatsız etti. Baktım tek başıma iyi yapamayacağım. Annemlerin yanına gideyim dedim ben. Biraz da abim önceden uyarıyordu aslında. Böyle bir olay geliyor hani hazırlık olun diye. Biz ona inanmıyorduk. Yani gelince daha iyi anlamaya başladık uzun bir süreç olacağını hemen. Onlara geçtim ve üç ay gerçekten evden çıkmadım ama o üç ayın sonunda yani neredeyse “kovid de olsam çıkacağım” şeklinde bir doyunluğa erişmiş olduğum için bir şekilde böyle normalleştirmeye çalışarak. Her bir şeye dokunduğumda elimi yıkayarak, kolonyalayarak, dışarı çıkmaya başladım. Dışarıda yürümeye başladım. O bana iyi geldi açıkçası. O şekilde sıfırdan normalleşmeye hızlı bir geçiş yaptım. (Sözen, 2020).

COVID-19'u Türkiye'de ancak farklı şehirlerde deneyimleyen sanatçılardan Merih, salgının beraberinde getirdiği bilincin bir kısmının da zamansal olduğuna dikkat çekmiştir:

Bir ilk pandemi dönemimiz var, mutlu mesuduz. Evde ayak uzatıyoruz veya verimli oluyoruz, şemalar çiziliyor, pandemi bize ne kazandırdı falan. Videolar çekiyoruz arkadaşlarla paylaşıyoruz, çok titiziz, yemek pişiriyoruz, evde olmaktan çok mutluyuz. Bir ikinci dönem var: [...] Allah'ım bizi kurtar buradan çikalım [dedirten]. İşte ilk kapılar açıldıktan sonra kendimizi biz Aktur'a attık, Datça'ya geldik ve orayı merkez üs ilan ettik. Açık havaya tapınmaya başladık. Biraz madem şehirden istifade edemiyoruz, biraz doğayı sömürelim, doğa bizi mutlu etsin gibi döneme geçtik. Şimdi kayıyorum başka taraflara ama çok da hassaslaştık gibi geliyor bana. Yani tahammül seviyemiz düştü, tahammülsüzleştik, hassaslaştık. Biraz yabanileştik. Yani gündelik ritüellerimiz değişti tabii daha spesifik olacak olursam. Yani çok evcilleştik işte, öyle diyeyim. Ve de baş başa kaldık, biz biraz da şehir dışına çıktığımız için toplumdan birazcık koptuk... (Merih, 2020).

Kapanma boyunca sürekli çalıştığını dile getiren pek çok sanatçıdan biri olan Çağıl özellikle COVID-19'un sürecinin ilk üç ayında ne yaşadığını betimleyen bir video işi yaptığından bahseder bir anlamda onu tükettiği kadar da COVID-19 yüzünden üretken bir dönem geçirdiğini aktarmıştır:

3 ay evdeydik. Terasımız var onun için orada yağmur çamur ne olursa olsun yürüyüş yaptık hep terastaydık. Yürüyüş yaptık, Zoom yaptık, komşu ile balkondan balkona da konuştuk. Bambaşka ama bir sessizlik bir sessizlik bir yani temiz hava, devamlı kuşlar geliyor eşimle ben de hiç bahçe falan bakmamıştım hiç. Bahçeye baktım, çiçeklere baktım. Çiçek açtıkça bahar falan oldukça orkidem var. Böyle bitkilere baktım. Evdeydik yani çok kötü değildi. Depresyona da çok sürüklenmedim. Bir de yalnız değildim, kocam vardı. Yani iki kişiydik. Tek kişi bence çok zor olabiliyor. Ama ikimizdik yani işte iş yaptık fena değildi çok. Ama ilk 65'in üstü sokağa çıkabilirsiniz, böyle korkarak aşağı indik [...] yürüdük pazar günü o da çok acayıpti bizden başka herkes yaşlıydı. Yani bizde tabii. Herkes sadece yaşlılar sokakta. Yani çok tuhaftı. Yavaş yavaş açıldık. Yürüyüş daha çok, eve sipariş her şey geliyordu. Evde iş buluyor, bir şeyler yapıyorduk. (Çağıl, 2020).

COVID-19'dan bağımsız, sanat pratiğinde kapanmanın hâlihazırda yer aldığını dile getiren İzem için hapsediği ya da klostrofobi geliştirdiği bir süreç olmamıştır. Bu konu üzerine konuşulanları ve paylaşılanları anladığını ve pek tabii önemli bulduğunu ancak sadece kendi deneyiminin o yönde olmadığını altını çizmiştir. Dahası bu kapanma sürecinin ona iyi geldiğini de aktaran sanatçı bir süre sakin kalabilmek istediği ve hiçbir şey yapmak istemediği bir dönemde olduğundan bir parça da bir hissiyatından da suçluluk hissettiğinden bahsetmiştir. Hatta bir tanıdığı ile sohbet ederken paylaştığı bu düşüncesi “benim yüzümden mi oldu?” şeklinde karşılık bile bulmuş. İzem deneyimini şöyle aktarmıştır:

[T]alihsizlik de denilebilir, kendi yavaşlasın derken öyle bir fren geldi ki. Memnunum yani, kültürel sermayesi olan insanlar bu kapanıştan çok zararlı çıkmadılar, oturup film izleyip zaman geçirip iş yürütenler falan için iyi bir vakitti. Yani işte evden çıkıp trafikte dolanıp amaçsızca yaptığımız birçok şeyi yapmaz olduk falan o anlamda da memnunum. Tam kişisel sergime yaklaşıyordu, ona konsantre olamamıştım, ona da bir zaman almış oldum. Bazı projelerim iptal oldu, müzik tarafı, tiyatro tarafı, konuşmalar şunlar

bunlar ama hiç şikayetçi değilim, dediğim gibi zaten aşırıydılar yani. Çok güle oynaya karşıladım yani bu süreci. (İzem, 2020).

Sanatçıların Üretim Pratikleri

Sanatsal üretiminin COVID-19'dan evvel de başka sebepler yüzünden de birçok yolculuğunu iptal etmesi gerektiğini anlatan Dora salgın öncesinde ana konuşmacı olarak programında yer aldığı bir konferansı Skype aracılığı ile çevrimiçi gerçekleştirdiğinden bahsetmiştir. 2019 yılını çevrimiçi iletişim ile geçirdiğini beraberinde getirdiği bağlantı kapasitesi ve hızının ses ve görüntüyü dolayısıyla da iletişimin olduğu gibi sekteye uğradığını söylemiştir. Bir yandan da yolculuğun gerekmediği yerlere de gitmemenin yollarını arar olduğundan ve kişisel sergisini bile Skype (skype.com) aracılığı ile kur(dur)muşluğundan bahsetmiştir. Zira Dora, "öyle her zaman mümkün olmuyor orada olmak" derken bu gerçekliği salgından evvel de yaşayan sanatçılardan biridir. Tuna ise araştırma alanlarının genişlemeye başladığı bir döneme geldiği için salgının onu ekolojiye ve araştırmaya daha çok yakınlaştırdığını ancak sanatsal pratiğe uzaklaştırdığını şöyle açıklamıştır:

Araştırma alanlarım da bu pandeminin direkt olmasa bile ekoloji şemsiyesi altında bir yerlerde zaten birleşiyordu. Dolayısıyla belki bu konuya olan ilgimi daha ısıttı daha fazla kendim için doğru bir alanda yaptığım fikrine daha çok yaklaştım. Fikirlerim daha sivrildi. Yeni bir şey değil. Sonuçta bu pandemi ve pandemi etrafında olan tartışmalar ekoloji sosyal politik tartışmalar zaten benim ilgilendiğim tartışmalardı. Dolayısıyla onlara daha da yaklaştı. Ama pandeminin kendisine ait bir tartışma içerisine girmeye, fikir üretimi bağlamında söylüyorum, niyetlendirmedim beni. Öyle bir niyetim hiçbir zaman olmadı. Pandemi eksenli özel bir tartışma alanı olduğuna onun için yeterli donanımımın doğal olarak olmadığını düşündüğüm için öyle bir şeye girmedim. Biraz sanatçı arkadaşların ne refleks vereceğini şöyle bir hayal ettiğimde onun için öyle cevapladım. Pandemi özelinde bir üretime yol açmadı. (Tuna, 2020).

Sözen "malzemeye ulaşmak imkansızdı" derken COVID-19 öncesinde Haziran'da açacağı kişisel sergisine ne olacağını bilmeden geçirdiği salgının ilk dönemi sonunda daha ileri bir tarihe ertelenen açılışının yarattığı baskı ve stresten de bahsetmiştir:

Beni en sıkan konulardan bir tanesi oydu. Normalde ben Kadıköy Perşembe pazarında çok vakit geçiririm. Yani sadece malzeme almak için değil esnafla konuşarak işte onların kullandığı malzemeyi çok daha başka gördüğüm için onların nasıl gördüğünü dinleyip sonra onların fikrini anlatıp onlar nasıl çözümler üretiliyor onlar bana çok ilham veren şeylerden bir tanesi. Onun olmaması ve o malzemeyi evde kendi kullanmak zorunda kalmam çok zorladı beni çok demotive etti. Hatta ailem destek oldu. [...]. O düşme anlarında bana biraz destek oldukları için bir şekilde toparlamak zorunda kaldım. Bir yandan sergiler olmaya devam ediyordu. Benim tam da martta açılan bir sergide işim vardı onu çevrimiçine aldılar. Ancak bir şeyler açıldığı saniye açılacak ve ben hazır olamayacağım düşüncesi çok rahatsız ediciydi. (Sözen, 2020).

Kapanma ile yaşanan değişim ve dönüşümlerin bazıları çok keskin bazıları da son derece nüanslı gerçekleştiği için sanatçıların tamamı bu sürecin sanat üretiminde ve tüketimindeki zorlama/zorlanmaları çok net işaret edebilmişlerdir. Dışardan gelen etkileşiminin minimuma inmesi sanatsal üretimlerine faydalı da olsa bunun resmin küçük bir parçası olduğunu dile getiren çoğu sanatçı, sanatsal üretimin önemli bir kısmının geri beslenme ile gerçekleştiğinde hem fikirdiler. Evde kalıp işini yapacak zamana sahip olmak her ne kadar da çoğu sanatçının gizli arzusu olduğu kadar “yapacağız da ne olacak sonra da bu yolda biz aç açık kalacağız gibi” ürkütücü ancak gerçekçi düşüncelere yerini bıraktığı gözlemlenmektedir. Örneğin yarım kalan resimler, kitaplar, yazılar tamamlanırken bir yandan da yanına birkaç yeni iş koyabilecek zamanın aslında yaşanan bir lüks mü yoksa başka bir oluş mu olduğunu sanatçıların pek çoğundan işittik. Özgün kendi deneyimini şöyle aktarmıştır:

O sırada Ocak-Şubat gibi bir arkadaşımın atölyesine geçtim. Tam oraya geçtim, biraz daha böyle o işleri geliştirmekten biraz sıkıldığımı fark ettim. Eski resimleri bitirmekten çok yenilerini yaparak, yenileri yaptıktan sonra belki ancak eskilere bakarım belki de bakmam gibi bir fikir geldi. Tam biraz kendime güvenmeye, özgüven kazanmaya başlarken bu korona çıktı ve atölyeye kapanmak zorunda kaldım. Kapanmak bende mart ayında çok üretken ve çok özyıkıcı geçti. Mesela bir şey yapıyorum, bu tamam, bu bir noktaya geldi diyorum mesela bu resim, kafamda da bir yere oturuyor o resim. Diğerleriyle birlikte bir hikâyeyi bir yerini tamamlıyor gibi. Daha bütün geliyor ama nefret ediyorum o resimden, çok sıkıcı geliyor mesela. Kendimden çok sıkıldım. Kapanma dönemindeki kendi kurduğum dünyanın

o tekdüzeliğini, kendini çok tekrar ettiğini fark ettim. Bir yerden bunu kırmak için daha iyi bir şans olamayacağını fark ettim bu dönemin de. (Özgün, 2020)

Salgının üretimine olan etkilerini sorduğumuzda Mercan'ın "olumsuz yönde değişti dersem çok büyük bir yalan söylemiş olurum" cevabı belli bir tereddüt ile gelmektedir:

Ben eğer şahsi hayatım bakımından olağan bir dönemimde olsaydım, hani işte bu ölümler kalımlar olmadı, yeni iş kurmadık falan o zaman manyak verimli geçirmiştım büyük ihtimalle yani (gülüyor) ama çok verimli geçirecek halim yoktu. Bunu söyleyenlere de tepkili değilim de... [Üretimim] sadece yavaşladı ama onun da salgın süreciyle pek bir alakası yok, benim özel hayatımdaki gelişmeler sebebiyle. İşte hem bu atölyeyi kurduk, yeni bir işim daha oldu bu şahsi krizlerimle boğuşmam gerekiyordu. vs. O yüzden bir yavaşladı üretimim. Şimdi tekrar kendine gelmeye başladı, hafif hafif. Ama hala istediğim hızda değil. Bunun salgınla pek ilgisi yok çünkü ben zaten evde üreten, yaşam alanında üreten biriyim. Dışarı çıkamıyorum, o yüzden üretemiyorum diyecek bir şey yok çünkü dışarı çıkmamam gerekiyor benim üretmem için. (Mercan, 2020).

Mercan'ın dile getirmek istediği sanatçının sadece üreten bir makine değil de toplumda yaşayan etten kemikten bir birey olduğudur. COVID-19'un sebep olduğu kırılmalar sanatçıların gündelik hayatlarında salgının dışında da yaşadıkları kırılmalarla birleştiğinde ilk etkilenenin üretimleri olduğunu gözlemlediğimiz görüşmelerde çoğu sanatçının salgının süreçlerini çok da bilinçli gözlemleyecek ya da yansıtabilecek kadar bilinçli geçiremediklerine şahit olduk. Bir sanatçının üretmek için sahip olduğu zaman, üretmek için kullandığı araç, teknikler ve malzemeler ile yaratıcılığını besleyen ve bunu işe dönüştürecek yapabilme edebilme gücüne sahip oluşları arasındaki dengenin son derece zor sağlandığını ve sağlandığı zamanda bile ne kadar kırılğan olduğunu gözleme imkânımız oldu. Özellikle de kısıtlar, kısıtlamalar katıldığında bozulan bu dengenin sanatçıların pek çoğunu tarifini çeşitli şekillerde yaptıkları bir "kısır döngüye" sürüklediğini gözlemledik. Bu kısır döngünün kaynağını da çözümünü de kendinde arayan sanatçılardan Emek deneyimini şöyle özetlemiştir:

İlk başlarda daha insanlar ölürken ben bir şey yapamam paralizisini olmuşum. [Birlikte çalıştığım] küratörün çok büyük katkısı oldu bana. Büyüğüm, bir yakınım gibi, bana "[y]apacağımız işler var ama çalışmamız lazım" deyip dürttü. "İşe biz koviddan önce başladık istediğin gibi

değiştirebilirsin” dedi ve çok gerçek bir küratör tavrıdır bu çok iyi bir tavır. Nasıl hissediyor ve bir şey üretmek istiyorsan da özgürsün, kendini sınırlı hissetme sergimizin konusuyla ve bugüne kadar paylaştığımız çerçeveyi istediğin gibi esnetebilirsin dedi ve ama bunu da yapacağız tabii ki dedi. Çalışacağız dedi. Ben biraz kendimi daha paralize etmeye meyilliydim. İnsanlık işini ne yapacağız falan derken değiştirdim bakışımı ve baya üretmeye devam ettim. (Emek, 2020).

Mayıstan sonra “normalleşmenin” beraberinde getirdiği esneklik bazı sanatçıların üretimlerine hız kazandırsa da Güneş’in deyimiyle “daha müşteri yokken her şeyi ovalar gibi” yaşanan bir döneme geçildiğini gözlemledik. Çevrimiçi deneyimlenen sergiler, konuşmalar, atölyeler derken evden çıkma yasağı kalkınca ve havaların ısınmasıyla insanların ekran başından kopmaya başlaması çevrimiçi etkinliklerin yoksunluktan mı gereksinimden mi çoğaldığını ve fiziksel mekandaki sergilere, performanslara ve etkinliklere ne kadar ikame edebileceği görüştüğümüz bütün sanatçıların üzerinde durdukları konulardan biriydi. Ertelenmiş ya da daha kötüsü iptal edilmiş, pek çok projenin yerine yapılacak bir Zoom konuşması ya da kapanmak zorunda kalmış bir serginin dijitalde uyarlanmış 360 derecelik çevrimiçi gösterimi çoğu sanatçıyı “boşuna mı uğraştık?” (İzem, 2020) noktasına vardırıştır.

Fiziksel ve Dijital Biçimler ile Sanatsal Paylaşım

Görüştüğümüz her sanatçının ertelenen ve iptal edilen sergileri olduğu halde bir yandan da tıpkı bu görüşme gibi pek çok çevrimiçi etkinliklere çağrıldıklarından bahsettiler. Türkiye’de çevrimiçi açılan az sayıdaki sergilerin dışında Mayıs-Haziran gibi açılması planlanan sergilerin tamamı yeni döneme sarkmış, ABD’de ise bu sarkma iki yıl sonrasına kadar varmıştır. Özellikle uluslararası ya da yerel ancak uzak mesafelerin neredeyse tamamı daha ileri ancak belirsiz tarihlere ertelenmiştir. Biray bir sergisinin ertelendiğini bir diğerinden de yapamayacağını fark ederek izin istediğini ancak bütün bu ertelenme ve çekilme durumlarının tamamıyla salgına da bağlı olmadığını aktarmıştır:

Benim o geçiş sürecindeki pandemiyle karışık ikisi beraber karıştığı için oldu. Burada belki geri döneceğim ama benim bir atölyem yok. Ben zaten üretimimi ya alanda yapan ya da bir masa başında sadece bir bilgisayarla yapan bir insanım. Dolayısıyla öyle bir mekânsaldık meselesi de beni çok etkilemiyordu pandemi bağlamında. Dışarı çıkamayıp üretmiyor olmam o

aralar zaten böyle bir üretim içerisinde kafamdan geçmiyordu dolayısıyla etkilemedi. Somut olarak söyleşi birkaç tane online oldu. Online etkinliklere katıldım. Fiziksel olamayıp da *online*'a dönüşen 3-4 tane konuşmalar gerçekleşti. Ne kadar verimliydi? Şu anda bakıyorum oradaki etkinliklerin 2 tanesi mesela internette duruyor bu da belki fena bir şey değil. Böyle bir iyi tarafı olmuş da olabilir. [...] Normalde orada gidiyorsun konuşuyorsun 45 dakikada bitiyor. Bunda internette bilgisayar başında konuştuğun için o mesela kalmış orada. Geçen bir arkadaşlarım görmüşler söylediler. Öyle bir farklılığı olduğunu fark ettim o online meselesinin sonuçta kalıyor orada ve o an göremeyenler başka zaman görebiliyor veya farklı şehirlerden ulaşma imkanları oluyor. Normalde İstanbul'da olmayan insanlar vardı ve izlemişlerdi. (Biray, 2020).

Dora'nın deneyimine göre özellikle Avrupa içerisinde 3-4 ay ertelenip açılabilen sergiler olmuştur. Sergilerin kullanılmayan bütçeleri kesilmediği gibi çevrimiçinde herkesin ücretini aldığı biçimlerde de açılabilir. Kapanmaların zamanlamasının öngörülememesi yüzünden sergisini üst üste iki kere bile ertelemek zorunda kalan Özgün gibi Sözen de pek çok performansının "iyi niyetli bir ihtimalle gelecek seneye ertelendi ama şu gidişata göre o da ertelenebilir gibi [...]. Ben artık erteleneceği gözüyle yaşamımı sürdürüyorum. Ve bu da çok rahatsız edici" demiştir (Olçay, 2020).

"İlk başta her şey iptal olacak gibi görünüyordu" diyen Emek, bu endişesinin bir kısmının salgın sürecinde ertelemelere dönüştüğünden bahsederken bir yandan da iptal edilen etkinliklerin sanatçının "bizim ekmeğimizi" olarak nitelediği "ticari galeri kafada bizi satan para kazanan bir yer olduğu kadar aynı zamanda destek mekanizması da" olan sanat fuarlarının olması aşılması çok zor ekonomik engelleri beraberinde getirmektedir. Tartışmalı bir alan olan sanat fuarları bir yandan üretimin devamının sağlanması için katalizör olduğunun bir yandan da sanatçının üretiminin maddiyata dönüştüğü önemli bir kaynak oluşturduğunun altını çizmektedir (Emek 2020).

Salgın döneminde Instagram'daki sanatsal paylaşımlardaki ve dijital görünürlükteki artışa kendi deneyiminden de örnek veren Merih bu süreçte gelen ilginç projelerin bir kısmını sosyal medya platformlarından aldığı davetlerin oluşturduğuna değinmiştir. Bir yandan da iş birliğine çok yatkın ve olumlu bakan bir sanatçı olmasını da çevrimiçi sanat pratiğini gösterme biçimini yansıtabilmesine sebebiyet verdiğini belirtmiştir. 180 derece zıt bir görüş ile "[h]erkes içinde bulunduğum konjonktürden, profilimden ötürü bunu yaptığımı varsayıyor olabilir, beklenti bu,

ama ben neredeyse geleneğe yakın heykel yapmayı tercih ediyorum” diyen İzem bu sürecin geçeceğini, “her şeyin normale dönmesini beklediğinden” ve sanatsal paylaşımını zaten olabildiğince yavaşlatmak istediği tempoda devam ettiğini söylerken bir yandan da hayatın onu sıkıştırdığından da bahseder. Benzer bir kararlılık ise Güneş’ten gelmiştir:

Yok, ben o kadar, yani kendi mitosunu kendi yazmamalı insan ya o benim hoşuma gitmiyor. Sanatçı gibi görünmeye çalışmanın insanları sanatçı olarak görülmeğe daha çok uzaklaştırdığına eminim. Hani o sürekli sanatçı olduğunun farkında olmanın ve sanat dışındaki gereçleri kullanmakta da aslında bir beceriksizliğin kanıtı olabilir. Sürekli sanatı böyle -ve de kendi sanatını- ilham aldığı şeyler de değil de. Sürekli böyle bir kendi sanatı, işte onun süreci, devam eden işlerler (*work-in-progress*), böyle bir imalathaneyi paylaşmanın evet bir mitos yazımı olduğunu düşünüyorum. Başkası takip ederse eyvallah ama kendi hikayesini bu kadar kaligrafik bir biçimde yazmanın bence sanatçı olmaktan çok, sanatçı olmamak falan sanki (gülüyor). Bir de sanatçı yeterince sanatçı olup olmadığına bir türlü karar verememekle ilgili gibi geliyor bana. Bir rüştünü ispat çırpınması gibi geliyor bana. Ya da sanatım da onun için kaybolsun, bir yerlerinde görünsün kaybolsun gibi. (Mercan, 2020).

Sanatçıların yarısı, salgın öncesi sanatsal üretimlerini sergilemede dijital medya paylaşımları ile kapanma dönemi ve sonrasında paylaşım pratiklerinde çok büyük bir artış olmadığını belirtmiştir. “Dijital alanın bu kadar açılıyor olması çok kıymetli oldu” diyen Göksel devam eder:

Dünyanın her yerinden insan senin online sergine ya da online konuşmana katılıp aynı ortam olduğu için bütün dünyada yani karantina gibi bir gerçek olduğu için biraz bizi de buluşturduğu için ve herkesin de paylaşımına daha da açılması o anlamda. Normalde temas etmeyeceğin şekillerde temas etmesini çok kıymetli bulduğumu söyleyebilirim. Çok çok hızlı gelişeceğini düşünüyorum bütün bu araçların aracılardan medyumların ortamların yani. O anlamda memnunum diyebilirim. Mesela bir konuşma yaparken o konuşmayı normal fiziksel bir alanda yapıyorsanız zaten hep aynı insanlar geliyor ama burada bir sürü farklı insanlar geldi gitti. Ben bir sürü online sunumlara katıldım dinleyici olarak ve aşırı keyif aldım. Öğrenmediğin bir sürü insanın

işlerini öğrenme fırsatım oldu dinleme fırsatım oldu. Çünkü herkes gerçekten çok aktif bir şekilde görünür olmaya başladı” (Göksel, 2020).

Tuna herkes gibi sosyal medyayı kullanmaya çalıştığını ancak işlerini gösterebilmek için sosyal medyayı bir mekân olarak seçmeyi tercih etmediğini aktarmıştır:

Ama hiçbir zaman ne bileyim özel bir video çekimi, serginin içinde gezmek gibi bir belgeleme yapmadım. Bundan sonra yapar mıyım emin değilim. [...] Bir de bir tuvali insanlar iki boyutlu bir eser olarak düşünüyorlar ama aslında tuval de 3 boyutlu. Kokusu var, dokusu var etrafında geziyorsun yani sadece ekranda onu 3 boyutu alınmış görüntü içinde görmek vs. sanat değil, o sanatın bir temsili. Ya da tasviri... (Tuna, 2020).

Küresel Salgının Sergi, Performans ve Etkinlikler Üzerindeki Etkileri: Takip/Ziyaret – Kapalı/Açık)

Çağdaş sanat üretimini sunma şekillerinin (sergi, etkinlik ve hibrit olanlar) salgından dolayı hızla çevrimiçine evrilmesinde kendilerini pek tabii sanat izleyicisi olarak da tanımlayan ve görüşme yaptığımız sanatçıların, sanatçı olmayan sanat izleyicilerinin deneyimleri ile paralel bir tablo oluşturduğunu gözlemledik. Olcay deneyimini şöyle aktarmıştır:

Arter'deki birkaç sergiye baktım, ses enstalasyonları vardı. İstanbul Modern'e baktım. Sonra şu New York'taki sergileri falan gezdim gitme şansım olmadığı için. Birçok arşiv açıldı, sinema arşivi vs. onlara baktım. Baya başka sanat dallarıyla ilgili şeylere baktım bu vesileyle, bir sürü eser izledim, bir sürü festivale katıldım. Hani izleyici olarak bir şekilde, mümkün olduğu kadar yani. Tabii ki bütün o şeyini veremiyorsun orada olmadığını için, aynı şey değil ama fikir ediniyorsun en azından. Bu yeterli değil ama çağdaş sanatın kendisi de zaten deneyimlerken ne kadarını deneyimlediğini anlamadığın bir şey olduğu için. Bu da başka bir, nasıl anlatayım, araç bence. Buradan ne deneyimlediğin... Bence ilerisinde sanatçılar oradaki insanların da ne deneyimlediğini tasarlamaya başlayacaklar. En azından benim öyle bir fikrim var kendi yapacağım işlerle ilgili.

Mesela bir konser olduğunda oraya fiziksel gitmek zorunda olmayıp yine de takip edebiliyor olsak çok güzel olacak ve bence bu olacak gelecekte pandemiden sonra. Olsun da bence çünkü diyelim Karga'da bir konser var, ben o gün yorulmuşum yani hiç dışarı çıkasım yok. Ki bana çok olur bu, ben çok böyle sevmem dışarı çıkmayı normalde. Herhalde muhtemelen pandemiden sonra baya seveceğim bir süre ama hangi normalde sevmem ama yani, bir şeyin çok çekmesi lazım orada beni. Konseri de görmek istiyor olabilirim. Açıp baksam da bir saat güzel olur evden, sonra canım sıkılınca kapatıp başka bir şey yapsam falan. Veya daha da güzeli, bu Karga'daki konser gidebileceğin bir konser ama bir sürü ülkede arkadaşım yani. Hepsinin işlerini takip etme şansı verir, onlara da benim işlerimi daha yakından takip etme şansı verir. Yani evet bu bence devam edecek, bu olumlu bir gelişme oldu.

Normalde bazı etkinlikler oluyor sadece oradaki lokal insanlara oluyor ama bu pandemiden dolayı mesela Zoom'a geçince onlar için de uluslararası insanlar olarak biz de katılabilmeye başladık birçok şeye. Bu da çok olumlu bir gelişme bence, onlar için de olumlu bir gelişme çünkü lokali ne kadar açarsan o kadar farklı fikirlerle karşılaşacağın anlamına da geliyor. Bu pratik olarak bence devam edecek ve bence bu pandeminin en olumlu etkisi sanata diye düşünüyorum çünkü zaten bence, biz zaten küçük gruplara çalan insanlardık yani. 5 bin kişilik konser zaten vermiyorduk. Böylece çağdaş sanatın daha çok kişiye ulaşması mümkün olacak diye düşünüyorum. Zaten 30 kişi izliyordu, şimdi en azından 100 kişi izleyecek bence. O an izlemese bile o video orada olduğu için bakacak ve belki ikinciye gelecek yani. Reklam da yaratacak bence böyle sonunda. Garip bir halkla ilişkiler çalışmasına da dönüşecek bu ve bence çok olumlu bir şey bu.

Tabii bununla alakalı şöyle olacak demek çok zor bir şey bu ama dediğim gibi bu dijital paylaşma, çevrimiçi yayın (*livestreaming*) meselesinin yaygınlaşacağını düşünüyorum kesinlikle ben. Bir süre insanların... Bence bir patlama da olabilir. Yani şöyle bir patlama da olabilir. İnsanlar çok fazla da gidebilir çok sıkıldıkları için ya da alışılmışın verdiği şeyden dolayı hiç gitmemeye de başlayabilir. Çok zor tahmin etmek şu an nasıl bir şey olacağını. Umarım tabii ilk söylediğim pozitif ihtimal olur. O da ilk başta çok kötü üretimler çıkmasına sebebiyet verir. Çünkü böyle bir coşmadan

kaynaklı herkes bir şey yapmaya çalışıp hazırlanmadan bir şey üreteceği için... Biz dahil yani. “Hadi çıkıp bir doğaçlayalım o zaman, seyirci var” falan (gülüyor). Biz de garip bir şekilde garip bir haz alacağız o ilk etkinlikten, almadığımız kadar büyük bir haz alacağız yani. Çünkü yani şeyi düşünmeye başlıyorum, bu işi yapan insanlar kendilerine bakılmasından hoşlandığı için yapıyorlar sonuçta. Bakılmaktan kastım, [...] dikkat çekmek değil tabii. Fark edilmek diyelim hatta genele açacak olursam. Dolayısıyla fark edilmek için bir alternatif bulabilirsek, bulunuyor zaten zamanla şu anda süreç içinde. Başka fark edilme platformları oluşacak bence. Konserde fark edilmekten başka. Bu sadece şu an anladığımız anlamda dijital olmayabilir ama başka bir şeyi evirteceği kesin” (Olca, 2020).

Sanatçıların büyük çoğunluğunun özellikle çevrimiçi olarak tasarlanmadıysa fiziksel bir sergi tasarımını sırf iptal olmaması, ertelenmemesi ya da yarıda kalmaması için çevrimiçi sergilenmesinin gerekmediğini belirtmişlerdir. Dahası bu çoğunluğun azımsanmayacak kısmı çevrimiçi söyleyişleri bir parça takip ettiklerini ama sergilere hiç bakmadıklarını bir kısmı da çevrimiçi sergilere pek de inanmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu gruptan Biray düşüncelerini şöyle aktarmıştır:

Birkaç konuşma takip etmeye çalıştım. Öyle sergi mergi takip etmedim işin doğrusunu söylemek gerekirse. Ona inanmıyorum zaten. O öyle online sergi gezme bence pek işe yarar bir şey değil. Konuşmalar ilgi çekici. Birkaç tane de izledim. Sonuçta çoğu insan aynı şeyi söylüyordur konsantrasyonum çok sürekli olamıyor o meselelerde. En ilgi çekicisini bile yarım saat izleyebiliyorsun. Sonrasını izleyemedim koptu bende film çoğunda. Dolayısıyla onun da öyle bir sakıncası var. Ne oldu? Hayatımda izlemediğim kadar film izledim ilk başındaki ben çok ekranı seven bir insan sevmem uzun uzun bir şey izlemeyi. Bir oturup 3 sezon izleyenler var ya hiç öyle bir şey olmadım yani. İlk başta bu eve kapanma sürecinde baya bir film izlemiştim. Yıllardır izleyemediğim bir sürü şeyi izledim yani. Onun için öyle pozitif tarafı olmuş olabilir. (Biray, 2020).

Çevrimiçi ziyaret ve takiplerdeki artışın salgının etkilerini de göz önünde bulundurarak hem sebep hem de sonuçlarını Emek şöyle izah etmiştir:

Daha doğrusu insanların vakti yokmuş bakmaya. İzleyici online çok sayıdaki insanı arttırdı kovid. Ne zaman onlinesın sen? Evde otururken. Bizim

paylaşımımızda artma olmadı. Bunlara bakacak göz sayısında artma oldu. Çünkü çok yoğun insanlar ama şimdi yoğunlukları birdenbire işe gidenler kontrol edilmemeye herkes bir sanatçı gibi oldu evinde oturup hani pijamalarıyla yaşamaya başlayınca şeye dönüştü bakan göz arttı. Artınca talebe cevap verecek şey de arttı. Görünürlüğüm arttı sadece kovid'in bu dijitalleşmeyle bu hareketlenme onun katkısı ölçülebilir bir şey mi emin değilim (Emek, 2020).

Sergi deneyimini çevrimiçi yaşamak istemeyen sanatçıların bir kısmı mayıs itibarı ile fiziksel mekanlarda sergilere gittiklerini ancak etkinliklerin halihazırda hala çevrimiçi olmasından dolayı artık takip etmekte zorlandıklarını dile getirmişlerdir. İçlerinden Özgün fiziksel mekanlarda sergilere ya da etkinliklere gitmediğini belirtirken ekler: “hala da gitmiyorum. Dediğim gibi, ona gitmediğim gibi -zaten AVM'ye gitmiyorum da- birçok şeye de gitmiyorum. Bir yerde de oturmuyorum, kapalı bir yere de gitmiyorum. En fazla işte bakkal ya da daha büyük marketten bir şey alıp kaçıyorum.” Birlikte çalıştığı galeriye giderken bile duyduğu rahatsızlıktan bahseden Olcay (2020) “[r]ahat olmayınca da o zaman o deneyim olmuyor bence” demiştir. Salgının kontrol alınması için öne sürülen kurallara uymanın yanı sıra problemleri görse bile dışarı çıkmamanın da konforuna alıştığı için sergilere halen gitmediğini söyleyerek ekler:

[B]ir de Anadolu yakasında oturduğum için de olabilir. Yani belki Nişantaşı'nda olsam öyle düşünmeyebilirim yani. Burada mesela sahile iniyorum hep, orada olsam şu Arter'e bir gideyim diyebilirim. Çok toplu ulaşım kullanmadan gidebileceğim yerlere gidiyorum şu anda, onunla ilgili aslında. Yürüseydim belki giderdim diye düşünüyorum ama hani yürüyerek gitmediğim için burada ne varsa. Burada da bir şey yok o yüzden. Buraya da bir şey açsınlar bak bu da buradan bir şey aslında. Kadıköy'e açılabilmiş mesela yani böyle bir şey. Bir yer bulunurdu ne bileyim yani. Bence buranın da kendi kitlesi var, ayrı bir şey yaratabilir, başka bir akım da getirebilirdi. (Olcay, 2020).

Sergilere gitmeye başladıklarını söyleyen sanatçılar bunun eskisi kadar doğal, sık ve kolay olmadığını, gündelik yaşamlarının sergi deneyimi ile kesiştiği alanların salgın tarafından tamamen ele geçirildiğinden bahsetmişlerdir:

Eskisi kadar değil çünkü genel olarak hayatımız biraz minimize oldu, zaten daha kısıtlı hareket ediyoruz. Benim eskisinin altında, çünkü evden her çıkışını planlaman gerekiyor. Maskeler, dezenfektanlar... Hadi çıkmışken oraya da uğrayayım, çıkmışken birkaç şeyi bir arada; belki bir arkadaşını görmek ve sergiye de gitmek ve dönüşte de ev alışverişi yapmak şeklinde böyle hep kombinasyonların içine yedirmeye başladık mecburen. Çünkü işte evden her çıkış bir risk ya, hani sadece kendimiz için değil başkaları için de risk ya. O yüzden hani seyahat etmekten kaçındıysak, ben kaçındım yani çünkü bunu söylüyor bilim insanları yani. Benim ihtiyaçlarımın üstünde birtakım sorunlar var. Şu an seyahat etmeye acayip ihtiyacım var, haftada üç dört tane seyahat rüyası görüyorum ama yapmıyorum yani hani ülke içinde de. Şimdi evden çıkmak da hani kısıtladığım bir şey oldu. İşte o yüzden mecburen sanat etkinlikleri de ziyaretleri de eskiye göre küçüldü biraz. Ben hani sergi kaçırmazdım düzeyinde değilse bile çok sergi gören biriyim ben. Şu an yani yarısı en iyi ihtimalle. Mesela benim arkadaşlarımla, sevgilimle falan sergi günlerim oluyordu. Bugün sergi görelim, üst üste 5 tane 6 tane falan. Onlar tabii azaldı. Onun yerine böyle nokta atışı, şunun sergisini göreyim, bunun sergisini göreyim. Seçici olmak zorunda bıraktı. (Mercan, 2020).

Mercan'inkine benzer bir deneyimi de Biray salgınının sergi deneyimine olan etkilerini açıklayarak aktarmaktadır:

Ben dün bir sergiye gittim ilk defa uzun zamandır. Tasarım Bienali'nin dün kapanıyordu. Sergi tecrübesi, sergi tecrübesi de çok boyutlu bir şey çağdaş sanat deyince ama, mekânda 3 ve 2 boyutlu vb. mekânsal yerleştirmelerden bahsediyorsak bence pandemi sergi tecrübesini öyle muazzam etkilemiş değil. Sergiler hala yapılabilir [...] Sergilerin kalabalık açılışları olamaz olmayıversin. İlla olmak zorunda değil. Dolayısıyla sergilerin olmayacağına dair bir engel yok bana kalırsa. İkinci tarafı etkinlikle sosyal buluşmalar. Onun da muadili olarak online seçiliyor. Tabii ki bu fiziksel karşılaşmaların yerini tutmuyor doğal olarak. Bu analizden yola çıkarsak daha etkileşime dayanmayan sanat ve üretimler için herhangi bir büyük bir engel olmadan bunların görünüm alanı daha da artabilir ama etkileşime dayanan fiziksel yakınlaşmaya dayanan sanat pratikleri yapıları bundan büyük darbe alacak, aldı, alacaktır. Bunların nasıl bertaraf edileceği ya da baypas

edileceği çok ayrı ciddi bir tartışma. Nasıl yapıldığını da öğrenmek duymak isterim.

Bunların başında tabii ki performans dayalı alanlar geliyor değil mi? Bütün müzik meselesi herhalde çok ciddi şu anda sekteye uğramıştır. Konserler yapılamıyor, sinema salonları kapalı. Buradan bir çıkarıma da gidelim: bütün bu badirelerin mevzuların aslında çözümlerini de kendi içerisinde üretebileceğine her zaman inanıyorum. Konuşmaya başladığımız pandeminin olağanüstü bir durum olmadığına dair tespitimle bunun da kendi içerisinde bir çözüme gidebileceğini ve bu ifade alanlarını zenginleştirebilecek çözümlere yol açabileceğini, yeni seslere sözlere ifadeler biçimlere yol açabileceğine inanıyorum. Dolayısıyla bunu karamsar bir durum olarak değil de belki yeni ifadelerin ortaya çıkabileceği durumlar olarak tanımlama benim daha benimsediğim bir fikir. (Biray, 2020).

Küresel Salgının Sanatçılar Üzerindeki Ekonomik Etkileri

Yaşamının tamamını sadece yaptığı sanattan kazanan iki sanatçı hariç, sanatçıların tümü sergilerinde işlerini satabilmeleri ve para kazanabilmelerine rağmen başka işlerde de çalıştıklarını söylemişlerdir. Bunu yanı sıra, hali hazırda yaşamlarını idame ettirmelerine sadece katkısı olan işlerinin satışlarından elde ettikleri gelirin önemli bir kısmında, küresel salgının ilan edilmesinden sonra ciddi bir azalma yaşamışlardır. Dönemin kişiler üzerinde oluşturduğu paniğin en başında gelen sebeplerinden biri olan ekonomik kaygıdan elbette sanatçılar da muaf değildiler. İnsanların bu süreçte panik yaparak daha hızlı kararlar alma eğilimlerini gözlemleyen Dora “[o] hızlı kararlardan dolayı daha kolay yollara sapmaya başladılar. Bu söylemler içerisinde var olma yolunu seçen insanlar çok oldu çünkü öbür türlü zaten normal şartlarda kovid zamanı bir düzen kurmak” olduğundan bahsetmiştir. Sanatçı yıllardır bir düzeni olmasına rağmen çok düzensiz bir sürece girdiğini vurgulamış ve eklemiştir:

Yeni girip bir düzen kurmaya çalışan birini düşündüğüm zaman herkes bulunduğu yerden düzeni bozuldu ya bir şekilde. Belli ayarlar vardır bu ayarların hepsi şaşıtı. Yeni düzen kurmaya başladığın zaman çalıştığın zaman zaten birkaç seneye ihtiyacın var. Ve kovid döneminde bu artık donmuş bir sürece dönüştü. (Dora, 2020).

Toplumda sanatçının finansal gücünün algılanmasına yönelik “sanatçının çok zengin olduğunu düşünüyorlar. Acayip sofistike bir hayatın olduğunu, elinde viskiyle falan gezdiğini, robdöşambır falan giydiğini hayal ediyorlar” diyen Olcay yaşamakta olduğu sürecin ekonomik yönünü şöyle aktarmıştır:

Haziran'dan sonra, insanlar dijitale adapte olmaya başladıktan sonra, aynı şekilde değil altını çizerek tabii ki, önceki işlerin devam etmesi şeklinde değil de başka alternatif işler yapabilmeye başladım dijital olarak. Tabii ki kayıp yarattı ama Haziran'dan sonra bir tık daha düzelmeye girdi diyebilirim yani ama Haziran'a kadar baya büyük bir kayıp yarattı elbette. Çünkü yeni alternatifler geliştirmen gerekiyor bu yeni süreç için öyle olunca. Hani evden yapabileceğin işler bulman gerekiyor ama buluyorsun yani, yaşamaya devam etmek zorundasın. Çünkü zaten çağdaş sanatla uğraşan hiç kimse parasını çağdaş sanattan kazanmıyor. Yine öyle yani. [...] Türkiye'de sanatçı olmak yani böyle bir şey olduğu için [gülüyor]. (Olcay, 2020).

Özgün sanattan gelen paranın COVID-19 sürecinde bir hayli azaldığını ve azalmakta olduğunu belirtmiştir:

Son dönemde gelmesi azaldı eskiye göre. Zaten damla damla geliyordu. [...] Bir iş satıyorsun onun sonrasında birkaç ayda parça parça geliyor. Almıyorsun ya parasını komple tabii. Ya da alıyorsun ama yarıya bölünüyor. Komisyon alınıyor orada. Damla damla gelen şey gelmemeye başladı. Bir sürü şey satıldı edildi onu da biliyorum yani. Herhalde yakında gelecektir çünkü konuştuğumuza göre sergiden sonra vereceklerini söylemişlerdi. Şey işte orada sıraya giriyorsun, sonra sıranı savıyorsun sonra diğer sene tekrar sıra geliyor gibi bir şey. Her yerde böyle. (Özgün, 2020).

Mercan yaşamının önemli bir kısmını sanattan kazandığı gelir ile idame ettiğini ancak sanattan gelen paranın bir süredir durduğunu dile getirmiştir:

[COVID-19] öncesinde üst üste satışlar yapmıştım. Bir de benim şöyle oluyor, kişisel sergi açıyorum oradan böyle bir iyi bir satış yapıyorum. O bana zaten birkaç sene bir şekilde yetiyor yani, o beni idare ediyor. Bir sonraki sergiye kadar da beni döndürüyor diyeyim yani aşağı yukarı ama tabii bu çok durgun bir dönem yani benim açımdan da. İşte bu yeni gelir

kaynağı beni tabii ki rahatlattı bu dönemde, yoksa hazırdan yemeye devam edecektim. Üstelik hayatın böyle hızla pahalandığı bir dönemde sürekli hazırdan yemek çok stresli olacaktı. (Mercan, 2020).

Bu sene ilk kez üniversitede yaz okulunda stüdyoda ders vermesi gerektiğinden bahseden Tuna salgının ileriye dönük olumsuz finansal etkilerini karşılamaya yönelik düşündüğü çözümlerin bir kısmını şöyle paylaşmıştır:

Açıkçası böyle yakın olduğum ve bir arkadaşlık geliştirdiğim birkaç tane koleksiyonerim var. Onlar her zaman aklımda bir gün ne bileyim [...] bir oğlum var başına kötü bir şey gelse ya da ne bileyim okuldan kovulup [...] belki bir gün gidip onların kapısını çalıp n'olur "benden iki resim alsan da kurtarsan beni" diyebileceğim birkaç insan var ama henüz o raddede hissetmedim kendimi. Genç bir galeriyle çalışıyorum galiba galerinin biraz lokomotifini olan sanatçı da benim. Benim için de önemli olan ayakta kalması. Kovid sırasında ürettiğim birkaç eser yazın satılabildi o beni mutlu etti. Ama çok zor onlar için. Bir sürü galeriye bakınca arkalarında ailelerin büyük şirketlerin para akıttığı kurumlar. [Galericilerim] gayet orta sınıf normal ailelerden gelip böyle bir maceraya girdikleri için hayat kolay değil onlar için. Hem ekip güzel bir de sanat, tasarım ve kültürel alanda eğitim görmüş nadir galericilerden Türkiye'de (Tuna, 2020).

Emek sanatçıların para kazanma kaynaklarını şöyle özetlemiştir:

Eser satmak. Onu da böyle peynir ekmek gibi satmıyorsan yani bu bir sıkıntı. Herkes de peynir ekmek gibi satmıyor zaten. Başka şeyler gösterim ücretleri [ve] konuşma ücreti bir şeydir. Onların da yani hepsi değil bir kısmı gerçekten bir sorumluluk olarak ödüyor. Dolayısıyla ekonomik anlamda şey de diyemiyorsun koleksiyoncular alsın işleri niye almıyorlar bak böyle zor durumdayız diye. Çünkü bir tek oraya laf edemiyoruz. Niye almıyorsun sorusu meşru bir soru değil. Sanat içinde her şeyi sorabiliyoruz. Sanatçı niye öyle şu niye böyle her şeyi eleştirebiliyoruz sadece niye almıyorsun diyemiyoruz çünkü o açmazı orası bizim işin. Sosyal sorumluluk hissiyle bu dönem çok kötü deyip almaya girişenler olursa bilemeyeceğim benim başıma gelmedi. Şans yani iş satmadım. Fuarlar vardı mesela aslında Düseldorf fuarına işim gidecekti belki satılacaktı. Öyle bir afaki tam belirli

olmayan ama büyük ihtimalle satışın olabileceği yerlerden olmuş oldum. Ve de şu anki sergi olmasa çok kötü yani. Bu prodüksiyon bütçesi [...] olan düzgün bir sergi olduğu için müze sergisi olduğu için iyi kötü bir destekle devam ediyoruz ama başka türlü çok şey yani. Bundan sonrası da böyle olacak. Başka yöntemler düşüneneğim herhalde ben de. Benim sosyal güvencem hep babamdan. Sağlık sigortam hep babam üzerine. Yani en azından doktor sigortam var diye ona seviniyorum. (Emek, 2020).

Satış yaptığını ancak sattığı sanat üzerinden olmasa da başka biçimlerde etkilendiğini belirten Merih, yaşamsal giderlerin sanatçılar söz konusu olduğunda pek de öne çıkmadığını belirtmiştir:

Ne bileyim fiyatlar arttı, zaten ülke iyi durumda değildi. Bir kira gelirim var o azaldı. Paramız pul olduğu için gelirim de bir şekilde çok düştü. İki tane işimi sattım ama bir arkadaşım aldı, Londra'da para kazanan birisi. Zaten ucuza sattığımı düşünüyorum her şeyimi çok. O yüzden. Yani şöyle aslında, geliştirmeye çalıştığımı düşünüyorum. Ve bu da yarı bilinçli bir bence çözüm. İşte bu şehir dışına çıkmak, büyük şehrin, İstanbul'un dışında yaşam çok daha ucuz aslında diyeyim [...] dolayısıyla hani biraz küçülmek, daha az para harcamak falan türünde kararlar alabiliyoruz. (Merih, 2020).

Tam zamanlı bir kurumda çalışan sanatçılardan biri olan İzem çalıştığı için ekonomik yönden diğer sanatçılar kadar sıkıntıya düşmediğini ancak ekstraların [performans ve müzik olarak] sifıra indiğini söylerken sanatçılara belki de çocuk yaşlardan bu yana verilen bir nasihati da hatırlatmadan edemez, “[e]şeği bir kazığa bağlamayın yani” der ve ekler:

Bu çabaların afaki, anlamsız olduğunu düşünüyorum. Bir sene daha bekleyince normale döneceğiz ve unutulacak yani. Dün İspanyol gribi üzerine izliyordum. O günkü teknolojide değiliz ama üç dört defa geliyor ilaç bulunana kadar. Bu böyle birkaç yıl sürüyor yani. Sonra da unutuluyor. Aynı şey olacak. Mesela direkt bu performans üzerine olan Marina'nın sergisi direkt çöktü yani, bitti. Çok derinden etkiliyor özetle yani. Çok ağır, bu çoğu kişiyi zaten batırıyor, çoğu tiyatro da battı. Kimileri de yine eşeği aynı kazığa bağlamadığı için devam edebiliyor yani. Ben de tiyatro ile yaşıyor olsaydım şu anda derin kaygılarım olurdu. Maaşları eksik yatan hocalar bile olmaya başlamış. (İzem, 2020).

Bir yandan galeriler kapalı bir yandan sanatçılar canla başla üretmek derdinde diyen Merih böyle bir uçurumun ortaya çıktığını belirtir ve ekler: “Hem galerilerin işleri kötüye gidiyor, bir yandan çok güzel işler muhakkak çıktı. Bu ne olacak yani sanatçılar da kötü durumda tabii herhalde, yani muhakkak. [Kinaye yaparak söylüyor] Yani lüks tüketim değil mi sanat?” (Merih, 2020).

Küresel Salgının Psikolojik Etkileri

Sanatçının üretiminin dış faktörler ne olursa olsun devamının son derece yaşamsal boyuta ulaştığını söyleyen Çağıl sanatın her zaman onu iyi hissettirdiğini ve kafasını devamlı kitap okuyarak, film izleyerek de meşgul etmeye çalıştığından bahsetmiştir. Halihazırda aldığı [anti-depresan] sayesinde psikolojisini bir parça koruyabildiğini söyleyen Çağıl içinde bulunduğu ruh halini şöyle aktarmıştır:

İnsan üzüyor. Ne demek evden çıkmamak. Kimseyle bir kahve içmemek, bir yere gitmemek. Bu çok iyi de iyi ki yapabiliyoruz diyoruz ama insan insanla beraber olmak istiyor. Bir daha kapanma olacak bir haftadır marttaki kadar değil ama kimseyle görüşmüyorum. Ufak ufak görüşüyordum ama şimdi bugün test oldum yarın inşallah negatif çıkacak ama bir daha İngiltere feci ve her şey kapalı gibi. Fransa böyle bir daha böyle hakikaten evde hapis, bizi tamamen kapatırlarsa hiç hoşuma gitmeyecek tabii. Yani hiç kolay bir olay değil. Ben yine diyorum önümde parkı görüyorum, bir terasım var. Ama bazı insanlar küçük bir mekânda kapalı kalıyor zor. Bir daha bunu yaşamak istemiyorum ama öyle gözüktüyor ki yaşayacağız. Bizde çember küçülüyor. Bizim etrafımızda hasta olan var. Tek tük varken şimdi her gün başkasını duyuyoruz. Bir de kiminle beraber olabilirsin kiminle beraber olamazsın şans yani bilemiyorsun ki...

Ama sanat yapamazsam o zaman beni depresyonda görürsün [tahtaya vurur]. Onu yapabildiğim müddetçe çok kolay bunalmıyorum. Yakınım hastalanmasın [istiyorum] öyle bir yaştayım ki insan kaybediyoruz. Öyle üzücü şeyler oluyor ama ben meditasyona başlamadım, [ama] lazım. Çevrimiçi pilates yapıyordum devamlı o da çok hoşuma gidiyor. Her zaman yapıyordum ama gidemeyince çevrimiçi yapıyorum. Bu bacadan [yaşadığı kazadan dolayı] dolayı şimdi yapamıyorum yine yapacağım inşallah. Ev işi

hiç sevmiyorum. Hele yemek pişirme hiç sevmiyorum sıfır. Kocam o görevi o aldı yoksa aç kalacaktık resmen. Başka yeni bir şeye başlamadım. [...] Sanat yapabilirsem ve okuyabilirsem yani gözlerim dayansın ellerim dayansın kafam tam, [yeter ki] Alzheimer olmayayım... (Çağıl, 2020).

Sözen özellikle hem ürettiği alanın gerekliliklerinden hem de networkünün çok önemli bir kısmının yurt dışında olmasının psikolojisine getirdiği baskı ve zorluklardan bahsetmiştir:

Yani göremediğim insanlar var gidip de. Seyahat yasağı var şu an çünkü. Türkiye dışında hiçbir yere gidemiyorum ve kendime çok yakın hissettiğim çoğu insan burada yaşamıyor. Yani ilk zamanlarda online iletişimi sürdürüyorsun ama bir süre sonra kopmaya başladığını hissediyorsun. Aynı şey değil çünkü. Şeyi hissediyorum, bu belki benim korkularım da olabilir. İnsanlar kendi hayatlarına alıacaklar ve seninle olan paylaşımlarını unutacaklar. Bir şeyler tekrar eskiye döndüğünde aslında eskiye dönmemiş olacak çünkü onlar yeni alternatiflerinde yaşıyor olacak, sen yeni alternatifinde yaşıyor olacaksın. Ve bu bende bir, daha başka bir alternatif yaratmaya yönelik bir arayışa da sebep oldu hayatımda. Bundan sonra buradan devam etmeyeceğim belli olduğu için, kaldığım yerden, o zaman bana biçilen alternatifi değil de bari seçtiğim alternatifi yaşayayım gibi bir arayışa girdim. Buradan nereye taşınabilir mesela gibi, nereye gidebilirim? Nerede daha ekonomik olarak refah yaşayabilirim gibi arayışlara sevk etti tabii. Bu da psikolojik olarak bir yıkım tabii yani çünkü aslında yaşadığım hayattan mutluydum öncesinde, gidiyordum geliyordum kendimce işte kazandığım yetiyordu falan. Zengin değildim, fakir değildim ama şimdi ekonomi çok kötü gidiyor. Yani bizim kazancımızın düşmesi dışında ekonomi de çok kötü gidiyor. Bu böyle olunca şey çok net belli, bundan çıktığımızda hayatımdan memnun olmayacağım. Çünkü ekonomik olarak kötü durumda olmak özgürlüğümü elimden alacak. Ve benim için para özgürlüktür. Yani para benim için önemli bir şey değil ama para bana özgürlüğü getiren şey. Ben de garip garip şeyler aldım. Hani şey oluyor herhalde, o tutkunun yerine bir şey koymak istiyorsun. Onun artık mümkün olmadığını hissedince o boşluğu başka bir şeyle doldurmak istiyorsun ama sonra anlıyorsun o değil yani, öbürünü istiyorsun aslında. Benim için o şu an, özgürlüğüm elimden alındı ve benim için büyük bir şey yani. Her insan böyle hissetmiyordur eminim yani ama benim karakterimde bir insan için

büyük bir şey ve korkunç bir şey yani. Ve bundan nasıl çıkacağımı bilmiyorum çünkü benim elimde olan bir şey değil. (Sözen, 2020).

Küresel Salgının Sanatçılar Üzerindeki Sosyal Etkileri

Sosyalliğin COVID-19'dan evvel de dijital platformlarla paylaşıldığı yaşadığımız çağ, yirminci yüzyıla damgasını vuran ve barındırdığı “gösteri toplumu” kavram ve pratikleri salgının yol açtığı fiziksel iletişimin olduğu gibi dijitalde yaşandığı bir süreç haline dönüşmüştür. Öyle ki “aile ve akrabalarınızla da sosyalleşmeyin, arkadaşlarınızla da büyüklerinizle de küçüklerinizle de” uyarıları eşliğinde içerisinde bulunduğumuz toplulukları küçülterek, sıkıştırarak dijital veri haline getirmiştir. Bu durumun sanatçılar için de COVID-19 sürecinin belki de ekonomiden sonra ancak direkt olarak bağlantılı kayıp verildiği etkenlerden biri olduğu gözlemlenmiştir:

Yani şimdi o tesadüfi buluşmalar olmuyor. Her gittiğim ülkede yakın arkadaşlarım vardı. Onlarla artık sıklıkla senede bir de olsa görüşüyordum ve o bizim ilişkimizi arkadaşlığımızı sıcak tutuyordu. Şimdi illa yine irtibattayım yine hiç görüşemediğim insanlarla varlığımızdan haberdarız. Tekrar o mümkün olduğu zaman aynı hissi yaşayacağız. Onlarla bir dayanışmamız var. İrtibattayım ama aynı hissi vermiyor. Dokunamadığın için sarılmadığın için birbirini görmediğin için birebir yavaş yavaş eksilme, azalma hissi oluyor. Dijital bir karaktere dönüşüyor. Bilgisayar ile konuşuyor gibi oluyorsun yakın arkadaşınla konuşurken. O yüzden öbür türlü etkileşim olmadığı için tabii ki politik dayanışma devam ediyor duygusal destek de yapabiliyor birbirine bunlar devam ediyor. Profesyonel iş birliği de yapabiliyorsun bildiri de yazabiliyorsun. Bir diğerin ile irtibattasın fakat o bir tesadüfi karşılaşmalar ya da senede bir de olsa buluşmalar bazı şeyleri gerçeklikle bağlarını sağlam tutuyor. Onların yokluğu ne kadar uzun süre olur bilmiyorum. Bazı şeylerde 5 sene de gitmesen sonra gitsen hiç terk etmemişsin gibi herkes seni hoş geldin yapıyor fakat bazı yerlerde de resmen unutuyorlar yani sanki hiç orada değilmişsin gibi o şehirlerin psikolojisine de bağlı. İnsanların üzerindeki psikolojisine de bağlı biraz. (Olçay, 2020).

Çevrimiçi buluşmanın kolaylaştırıcı tarafı bir sanatçının toplum içerisindeki profesyonel ağlarda var olmasının, görünürlüğünün ve networkün bir anlamda mesleki performansının elzem

olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Ancak görüştüğümüz sanatçılar çevrimiçinin birebir ilişkilerdeki direktliğinin özellikle de profesyonel yaşamları ekseninde faydasını gördüklerini de şöyle dile getirmişlerdir:

Göksel: “Daha direkt ilişkiler kurulabildiğini gözlemledim. Birisi sana ulaşmaya yani birisi seni merak ediyorsa sen birisini merak ediyorsan daha hadi skype yapalım ve tanışalım oldu mesela ben yaşadım böyle bir şey. Fiziksel olarak buluşacaktık aslında hiç buluşmamıştık ama bir şekilde kolaylaştırdığını söyleyebilirim. Bilmiyorum belki öyle bir etkisi olmuştur. Daha zamanın hem genişlemesi hem de azalmasıyla bir direktlik de geldi ilişkilere. İnsanlar daha yoğun hissettikleri için daha direkt olabildiler belki. O laf kalabalığından uzaklaşabildiler. Bence o anlamda yeni bir alan açıldı. Tabii ki o network, fiziksel ortam, fiziksel teması tabii ki karşılamıyor ama karşılamak zorunda da değil zaten bambaşka bir ortam bu. O ayrı. Zamanı gelince yine olur olmaz bilmiyoruz ama burada böyle açılan yerin çok verimli olabileceği yerler olduğunu gözlemlediğimi söyleyebilirim kesinlikle” (Göksel, 2020).

Olçay: “Ben şu an biraz cepten yiyorum aslında. Hani olan network üzerinden tabii ki bir sürü şey oldu ama yeni bir network açmadı tabii ki, açıyor ne yazık ki. Bu da beni psikolojik olarak, [...] depresyona sürükleyen şeylerden biri. Ben öyle nefes alan bir insanım yani, network kurmam lazım, insan ilişkisi kurmam lazım, yeni insanlarla tanışmam lazım. Ben de çok sevmiyorum insanları ama... Pragmatist bir yerden değil bu. Keşke olsam ama ne kadar çok network yaparsan o kadar ihtimalini artırıyorsun daha seveceğin tipte insanla karşılaşmanın. şu an cepten yiyorum yani. Aslında bu konuda çok yalan söylemeyeceğim, çok dışarı çıkan bir insan değilmişim yani bu süreçte onu fark ettim. Beni çok etkilemedi yani o noktada. Beni arkadaşlarımla görüşemiyor olmak etkiliyor aslında bence. şimdi iki tip çağdaş sanat buluşması var. Biri sırf ortamcılık ve benim gitmediğim şey o zaten. Hani insanlar birbirine kendini gösterip orada bulduklarını ve bir şeyler ürettiklerini birbirlerinin gözüne sokmaya çalışan bir kitle var. Her sanat dalında var. Zaten benim gitmediği etkinlikler o etkinlikler. Benim özlediğim diğer tip etkinlikler, insanların gerçekten buluşup bir şey üretip sonra üzerine konuştuğu bir şekilde bir paylaşımda bulunduğu etkinlikler. Bu tip insanların yapmaya çalıştığı şeyler zaten popüler değilken bir de fiziksel olarak buluşamama durumu eklenince umarım öldürmemiştir diyorum bu durumu” (Olçay, 2020).

Mercan: “Ben tam tersine, çok ilginç bir deneyim yaşadım. Amerika'dan genç bir küratör buldu çıkardı beni. şte Nisan'da galiba, onunla bir online görüştük. Sonra onunla arada birkaç defa paslaştık. Ve uzun zamandır yaşadığım en heyecan verici sanatçı küratör buluşmalarından biriydi enteresan bir biçimde. Online bir yerlerde rastlamış bir resmime. O benimle bağlantı

kurdu, işte onunla öyle sohbet ettik. Bilakis benim için böyle uzun zamandır gerçekleştirdiğim en heyecanlı küratör sanatçı buluşmalarından birine vesile oldu. Belki o beni zaten bulacaktı ama uzun zamandır böyle okyanus aşırı bir yerden böyle bir ilgiyle karşılaşmamıştım. Bilakis bana küçük bir sürpriz getirdi ilk dönem. Onun dışında böyle küratörlerle ve sergi düzenleyicilerle ben yine biraz mesafeli kaldım galiba. Bir tek, iki şey kabul ettim yani sergi için. O da zaten hani var olan eserlerimdi. Şimdi bir tane yeni bir şey üretiyorum. Çok da büyük bir ritim değişimi olmadı hayatımda, dürüst olayım” (Mercan, 2020).

Destek ve Dayanışma Pratikleri

Bu araştırma için öneri yazdığımızda ilk kapandığımız dönemin, bu görüşmeleri yaparken halk sağlığı ve sosyal mesafe önlemlerinin bir parça esnediği dönemin içerisindeydik. Araştırmanın raporunu yazarken ise önlemlerin genişletildiği ve sokağa çıkma yasaklarının saatlerinin uzatıldığı ve arttırıldığı dönemin içerisindeyiz. Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu çok sayıda ülkenin aşı protokollerini uyguladığı bu dönemi takip eden sürecin nasıl olacağına dair belirsizliklerin artışı gözlemlemekteyiz.

Salgın sürecinin başından beri ulusal ve uluslararası biçimlerde ve çok çeşitli destek ve dayanışma mekanizmalarını takip etmemize rağmen, özellikle sanat söz konusu olduğunda ulusal platformlardan gelen iyi niyetli desteğin kısıtlı, sanatçı, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicileri arasındaki dayanışmanın varlığının ya da görünürlüğüne yetersiz olduğunun kanaatine vardık. Konuştuğumuz sanatçıların çok önemli bir kısmının destek almadıkları gibi ellerinden geldiğince destek vermiş olduklarını da gözlemledik ve şahit olduk. Sanatçılar söz konusu olduğunda üretimlerini durakladığı yerden nasıl devam ettirebileceklerine yönelik plan yapmaya çalıştıklarını gözlemlese de özel sektör, devlet ve bireysel iştirakler gibi çeşitli kanallardan destek ya da dayanışmanın gelmediği ya da gelenin sürmediği bir evrende ileriye dönük planların bir temenni olarak da kaldığının, eksikliğinin -tıpkı sanatçılar gibi- farkındalığı içerisindeyiz:

Göksel: “Devam etmek için de dayanışmak gerektiği, düşünüldü [ve] bulundu. [...] Baya yalnızım ben aslında etrafımda 3-5 kişi var ve bazılarının hiç yok. Ben mesela tamamen tek başıma yaşayan biriyim. Dolayısıyla herkes o kolektivitinin yani birlikte bir şey yapmanın kesinlikle öyle çıkacağını düşündüm gözlemledim. Bunu bir sürü koleksiyonerler geldiler biz ne yapmalıyız; SAHA gibi fonlar para dağıtan kişiler dağıtabilecek kişiler biz ne yapabiliriz diye düşündüler mesela. Bin lira mı çıkabiliyoruz bin lirayı şöyle mi toplayabiliriz falan bir şeyler

yaptılar. Kimileri açık arttırma yaptılar bir şekilde dayanışmaya yönelik filan. Dolayısıyla herkes kendince. Birileri düşündü ben platformumu nasıl daha etkileşime yönelik yapabilirim. Bir şeyi göstermek yerine değil etkileşim üzerinden çünkü sosyal medya ve dijital ortam tamamen etkileşim üzerine kurulu bir ortam ya. Dayanışma yani onun da bir diğer adı. Her alanın kendi dinamiklerine göre çeşitli düşünceler oldu” (Göksel, 2020).

Özgün: “Duydum birkaç tane ama sanki böyle bir parasal bir destektense ben o tarz kurum kuruluşlara zaten iş olarak destek veriyorum. Cebimden 3-5 lira vereceğime oraya iş yaparak zaten öyle destek verdim. Yapabileceğim başka bir şey olduğu için” (Özgün, 2020).

Emek: “Ben hiçbir şeyin içinde değilim. Onlar böyle bir whatsapp grupları kuruyorlar bir şeyler oluyorlar ama ben orada yokum. Hiçbirinde yokum. Niye yokum? Ben niye yokum demediğim için yokum zaten. [...] SAHA'nın bir tane üretim fonu vardı. Ona bir başvurayım başvurmayayım mı diye düşündüm ama onlar da şöyle oluyorlar: senin onlara uyman gerekiyor. Mesela benim bu sanat işlerinde hep önemli bir şeydir o hep de görmezden geliriz. Senin biraz kendine proje bulup ona sponsor araman gerekiyor. Ama bu da bir yetenek. Açık bir şey olacak da başvurabileceğin ona başvuracağım diye. Ben başından beri şey düşünüyorum bir tanelik iki tanelik bir şey değil. Bunlar böyle sisteme oturulmadığı süreçte güzel hoşluklar ama yani bunu ben ne bileyim geçtiğimiz aylarda bir şey oldu. Bir paraya sıkıştım şeyden aldım bir arkadaşımın aldım sonra hallettim ona gönderdim. Zaten yapıyor olduğumuz şeyler bunlar bir isimlendirilip yapılmasında da bir gerek yok yani. O parayı toplamak için tabii gerekiyor. Bir çatı olsun ki para verilsin diye ama gayet de telefonla kulaktan kulağa yapılır. Eskiden de böyle yapılıyordu” (Emek, 2020).

Olcay: “Çok uzağım böyle şeylere özellikle Türkiye'de. Çünkü işlemiyor zaten, sinirimi bozmaya gerek yok yani. Benim üyeliğim var ama hiçbir şey kaydettirmiyorum yani. Hani çünkü bir birlik yok aslında. Bir dayanışma yok aslında. Ve en çok kalbimi kıran şeylerden biri de bu, mesela Avrupa'daki arkadaşlarıma, mesela Fransa'daki arkadaşıma işte 2021 Ağustos ayının sonuna kadar 2000 Euro maaş bağlamışlar mesela. O da bu ilk karantina süreci bittiğinde oradan oraya gezip konser verip onu yapıp bunu yapıp takıldı yani. Ya Hollanda'daki veya Belçika'daki arkadaşlarım veya Almanya'dakiler zaten peşin almışlar parayı, aylık da vermemiş. Peşin 20.000 Euro'yu yapıştırmış. Onu duyunca böyle insan şey, sen burada yaşamını sürdürmeye çalışıyorsun... Öyle bir durumda olsam şu anda... Mesela şikâyet ediyorlar, of ya konserler yok, evdeyiz falan ama en azından maddi bir şey düşünmek zorunda değilsin. Bunu açıklayamıyorsun. Onun ötesinde de şeyler yapabiliyorsun yani. Ben olsam çok mutlu olurum ya. Bir buçuk yıl oturur üretim yapardım. Çünkü bizim öyle bir şansımız yok,

olmayacak, olmadı da hiçbir zaman. Yani dolayısıyla tabii ki almadım ve kimse de almayacak yani. Kimlere yapılması lazım, önce doktorlara yapılması lazım zaten. Onlara da yapılmıyor ki. [Maaşları] var ama yani sonuçta şu an savaşta olduğunu ve asker olduklarını düşün. Sadece doktorlar değil, bütün sağlık çalışanları. Ama zaten burada biz istenmediğimiz de için çok da umurlarında değil” (Olca, 2020).

Dora: “Finansal olarak ben bu devlet desteklerini almadım güya Avrupa’da yaşıyorum, Avrupalı olduk ama hiçbir Avrupa devletinde o destekleri almadım. Almanya’da zaten başvurmaya hakkım yoktu ikametgahım olmadığı için. Olsaydı da düşünürdüm ikinci kez acaba önce vermeleri gereken insan ben miyim diye. Yani diğerleri gibi davranmazdım. Almadım zaten o konuda hiç ayrıca bir ısrar sonradan almaya çalışmadım. Başka bursları da var şirket 14 bin avroya kadar alabiliyorsun şirketini devam ettirmek için. Hollanda’da da başvurmadım fakat bir tane burs geldi bana *Artist Initiate Fund* (Sanatçı Teşvik Fonu). New York’tan onlar nasıl olduğumu sordular ben kısa bir paragrafla açıkladım böyle böyle şu sıralar durum. Bir hafta sonra da bana özel kovid ödeneği verdiler. Başvurmadan yani. Halimi vaktimi sordular bende cevap verdim onun üzerine de verdiler burs. Senin sanatçı pratiğini takdir ediyoruz [diyerek] gönderdiler. Tek aldığım burs o mayıs ayında. Ondan üstüne bir şey yok. Bu yaz 5 tane yaz okulunda online ders verdim iki tanesi gönüllü olarak bir tanesinin ücretini bir tanesinin de öğrencinin ücretini verdim. Yani neredeyse hepsi gönüllü olarak. Bir tanesine online devam ettim bir tanesine de belaruslu ücretini veremeyen bir öğrencinin ücretini öbür kurumdan alacağım parayla verdim. Yani böyle şeylerle uğraştık” (Dora, 2020).

Mercan: “Beyrut’taki patlamadan sonra bir dayanışma etkinliği oldu, oraya bir resim verdim. O da satıldı, çok da mutlu oldum. Bu dönem yaptığım tek satışı da başka bir sanatçıya aktarmış oldum. Orada zaten düşün bu salgının üzerine patlama oldu, korkunç yani, oradaki darboğaz bizim burada yaşadığımızdan çok daha korkunçtu. Ben orayla dayanışma göstermeyi tercih ettim, yoksa hani normalde zaten maddi olarak bir şekilde sanatçılarla, genç ya da en azından daha zorda gördüğüm insanlarla dayanışma gösterdim. Bir böyle kişisel yardımlarım oldu diyeyim, onları tabii ki isimlendirmem asla ama böyle örgütlü bir şey bir tek Omuz’u biliyorum buradan. Ona katılmadım ama kişisel destek sunmaya çalıştım. Şahsi olarak yani, birkaç kişiye” (Mercan, 2020).

İzem: “[Diğer projem] ile oluşturduğumuz eserimizi sattık gelirini “Sokak Hayvanları Derneğine” bağışlattık. Mesela [bir kurum] için video konuşması yapmıştım, bana para gönderdiler, ben de vicdanım rahat etmez diye -bekleliyordum, istemiyordum- o parayı Darüşşafaka’ya verdim,

bin lira üzerinde bir şeydir. Bir de bir yere yazı yazdım, oradan da 250 lira mı ne verdiler onu da “Askıda Fatura”ya gönderdim” (İzem, 2020).

Tuna: “İnternette [çağdaş sanat konulu bir destek çağrısı] gördüm. Veya bazı sanatçı kolektifleri olur o dönemde böyle sürekli beraber paylaştıkları işleri vs beraber bir şeyler yapmaya çalıştılar, davet edildim ama zaten çevrimiçi ders verdiğim için onun üstüne günümü dolduracak başka bir şeye ihtiyacım yoktu aslında. Kendimi mutfağa verdim daha çok. [Kapanma] sırasında mimarlık fakültelerinin öğrenci grupları var ya da işte toplulukları var onlara birkaç sunum yaptım online. Zihinlerini açmaya çalıştım. Biraz gönüllülük bazında o çok sık yapmaya çalıştığım bir şey Anadolu’daki üniversitelere gidip bazı seminerler, atölyeler vermek vesaire ama bu dönem online yapabildim” (Tuna, 2020).

Çağıl: “Bizim bir whatsapp grubu vardı, belki 50 sanatçı beraber orada fikir paylaşıyordu bütün pandemi kapalı olduğumuz zamanlarda. Onlar da sadece sanatçı değildi sanatçılar hastaneye de yardım etmeye çalışıyordu yaşlılara da bize de yardım eden oluyordu grupta. Çünkü ben bir şey yapamıyorum çıkamıyorum ki yapayım. O networkün insanların problemleri kim hasta kim değil kimi moral desteğe ihtiyacı var kimin yemeğe ihtiyacı var öyle bir şey vardı. Şimdi yazın o durdu. Şimdi yeniden başlar herhalde yazışma, paylaşma işte bir 30 kişi falan vardı” (Çağıl, 2020).

Türkiye’de Küresel Salgın Sebebi ile Yaşanan Sorunlar ve Çözümüne Yönelik Görüşler ve Öneriler

Salgının küreselliğinin elbette uluslararası ticarete, ilişkilere, yatırımlara olan etkileri bambaşka araştırmaların konuları ancak COVID-19 krizi çağdaş sanat sektörünün can damarlarından bir olan sanat turizmini maddi anlamda negatif etkisine maruz bırakmıştır. Sergi açmak elbette sanatçı için bir kazanç kapısı ancak sergi açmak, konuşmak ya da bir süreliğine başka bir memlekette kendini yeniden gerçekleştirmek için seyahat edebilmek beraberinde parayla satın alınamayacak biçimlerde kültürel sermaye kapılarını da açmaktadır.

“Her gün sınırlar açıldı mı diye bakarak kalkıyorum” diyen Özgün, diğer sanatçılarla olan görüşmelerimize de dayanarak söyleyebiliriz ki çağdaş sanatın içerisinde bulunduğu durumu olduğu gibi özetlemiştir:

Kalkıyorum, bakıyorum “aaa bugün de kapalı” diyorum, sonra acil atmam gereken birkaç mail varsa onları atıyorum sonra bisiklete biniyorum. Bir yandan da sanki şöyle bir şey var, beni kaygılandıran şey, genel bir kapanma var ya dünyada böyle. Patlayan faşizm, ekonomik dengesizlikler, tutarsızlıklar, zaten çevre, göçmen politikaları, hiç yeterli olmayan insanlık dışı göçmen politikaları... Bu kovid bir şekilde bu dönemdeki göçmen politikalarını rasyonelleştirilmiş gibi geliyor bana. Çünkü galeri anlamında zaten uzun zamandır İstanbul'un dünyadaki diğer oyuncuları kapsamak istemeyen bir tutumu var. Gerek buradaki sanat piyasasını düşürmesiyle gerek ülkenin ekonomi politikasının mizantropikleşmesiyle, yabancı düşmanlığının artmasıyla. [...] Dünyadaki aktörlerin de buradan kaçmaya başladığı bir döneme geldi bu son dönem. Son birkaç sene, 2017 sonu bilhassa. Ama mesela yine yeni mecra dünyadan bir sürü insan geliyordu, takip ediyordu. Şimdi onların hiçbirisiyle iletişim kuramama, onları görememe, muhabbet edememe, yaptıklarını deneyimlememe. Biraz daha izole, kültürel olarak bir körleşme süreci bence. (Özgün, 2020).

Görüşmelerimizin ışığında COVID-19'un beraberinde getirdiği etkilerin tamamına göre yeniden şekilleneceği görüşünde olduğumuz sanat üretimi ve tüketimi ile sanatçılık söylemlerine, “kalanlar kalacak, ayakta durabilenler duracak” tablosunun hâkim olmaya devam edeceğini öngörebilmekteyiz. Sanatçıların üretim pratikleri ile birlikte, çağdaş sanat sektörünün de olduğu gibi mutasyona uğraması olarak nitelendirdiğimiz bu durumun içerisinde sanat profesyonellerinin de benzer süreçlerden geçeceğini düşünmekteyiz. Ancak bu süreçte çağdaş sanat izleyicisinin konumlanmasını sanatçılar ve sanat profesyonelleri kadar net göremesek de -gerek çevrimiçi gerekse de fiziksel mekânda- sanat alımlamasında bir paradigma dönüşümünün yaşanacağını ileri sürebiliriz. Bu dönemi bir iyileştirme sürecinin takip edeceğini düşünmekteyiz, ancak etmez ise bildiğimiz anlamdaki çağdaş sanatın yok oluşuna mı şahit olacağız?

Bir yandan da sanatın bitmeyeceğini bilmemize rağmen sektörün bu süreçten daha güçlü çıkabilmesi için sanatçılara görüşlerini ve Türkiye'de çağdaş sanatın desteklenmesi görevinin kim(ler)e ait olduğunu sorduk. Neticesinde sanatçılardan gelen görüşleri, önerileri veya temennilerini belli bir anlatı hiyerarşisiyle kurgulamadan ve kısaltmadan olduğu gibi yansıtmayı uygun gördük. Sanatçıların cevaplarını onlarla görüştüğümüz tarihlere göre sıraladık:

Biray: “[K]amu malum ilk akla gelen zaten. Kamu her vatandaşına olduğu gibi. Sorumluluğu gereği bütün vatandaşlara destek olduğu gibi sanatçıya da destek olmalı. Geriye ne kalıyor ki zaten. Özel sektör, sponsorluk, dernekler, vakıflar. Onları aşan bir sorumluluk bana kalırsa bu çünkü başka bir durum. Sanat desteğinden öte bir hamilik desteği. Becerebilecekleri kadar tabii ki onlar bazı kanalları açabilirler ama biraz ani bir durum dolayısıyla onları da aşacak bir durumdur. Ancak kamuya, kamusal bir sorumluluk var burada. Ben bu kamunun sanatla olan ilişkilenenin en iyi örneğinin, benim en azından gördüğüm, İngiltere’deki sistem olduğunu düşünüyorum. Sanat Konseyi (*Art Council*) meselesi. Hem kamu kaynakları bir yandan da mesafeli bir kullanım var ya. Kamu kaynaklarının sanat üzerindeki gücünü azamiye indirmeye çalışan bir tavır olduğunu düşünüyorum o mesafeleri bir destek. Onu da Sanat Konseyi gibi özel bir kurum olmasından kaynaklı. Bu gibi mekanizmalarla sağlanabileceğini düşünüyorum. Çünkü direkt kamuya havale ederse devlet kültür bakanlığı yapsın derse orada daha başka iktidar, güç, sanatın bu anlamda araçsallaşması gibi başka tartışmalar devreye giriyor” (Biray, 2020).

Sözen: “Evrensel gelir [...]. Bu konu güzel olurdu. Minimum gelirimiz olsa devlet tarafından bu tarz mesleklere sahip insanların. O yüzden ilk aklıma gelen en önemlisi devlet olması lazım diye düşünüyorum. Bu tarz şeylerin var olmasını devam ettirmek amacıyla, bu tarz mesleklerin” (Sözen, 2020).

İzem: “Gördüğüm kadarıyla var, herkes üzerine düşen vazifeyi yerine getirmek adına yapıyor ama tabii ki şeye bağlı, aynı şey, kazık ve eşek meselesi, onlar da mesela Zorlu’yu düşünüyorum. Zorlu şu anda kültürel açıdan, tiyatro noktasında da hemen toparlanan, en önde giden yerlerden bir tanesi. Koskoca bir AVM’n olunca bunu yapabiliyorsun. Diğer yandan anca günü kurtaran birtakım vakıflar var işte Anadolu Kültür falan filan. Onlar da o çap içerisinde yapabildiklerini becermeye çalışıyorlar ama işin boyutu çok büyük, herkesi aşacak kadar büyük. Bu anlamda dediğim gibi yine her şey en güçlü en kilit yer olan devlete dönüyor. Vicdanen o kurumlar zaten böyle bir destek verme noktasındadırlar. Zaten o vicdan sebebiyle varlar ama şu anki üstlendikleri ekonomik yük kendi çalışma boyutlarının çok üstünde...

Unutulacak, her şey normale dönecek. O herkesin ter içinde birbirine sarıldığı performanslar geri dönecek yani. Artçıları ve travması olacaktır ama yine aynı kıyasla, İspanyol gribine baktığında 20-30 yıl sürüyor ama aynı yerde değiliz teknolojik olarak. Bu iş çok daha çabuk çözülecek. Paranoyalarımızı unutacağız çünkü insan öyle bir şey. İyi ki öyle bir şey çünkü unutup, unutmazsak çok travmatik olurdu. Normale dönecek. Bugün bile, belki hovardalıktan, umarsızlıktandır ama insanlar -benim dahil olduğum ortamlar değil ama- gece

kulüpleri bilmem ne falan alt alta üst üste millet yani. Yani gideceğiz, ben dün Harbiye Açık hava'ya gittim, maskeler bilmem ne falan daha hasret insanlar şu an, koşullar düzelince belki de ilk başta bir zirve yapacağını düşünüyorum, sonra normalleşecek. Geri dönecek, sen şimdi bir tane aşı olacaksın, bitti yani. Su çiçeği bilmem ne falan onlar da ölümcül hastalıklar ama aşısını olmuşsun çocukken, turp gibi yaşıyorsun şimdi. Aynı şey olacak. Bugünün koşullarıyla beklemeyi tercih ediyorum. Mesela çok iyi arkadaşlarıma bir metre uzaktan, sokağın başında merhaba diyeceğime görüşmeyeyim daha iyi diyorum şu anda. Bıraktığım en son haz noktasında geri başlayacağım yani. Konserler de yani, dünkü, maskeyle oturdum evet hoş değil falan da beklerim yani. Bir tane öyle deneme atışı yaptım. Bir yıl sonra giderim, herkes sarıla sarıla dinler yani. [Maskeyle dans etmekten bahsederek] yapma daha iyi yani.

Yani bunu böyle şeye dönüştürmemek lazım, zorunda kaldığı bir şeyleri alarak destek falan değil. Tutkusu ve sevgisi ile ilgili olmalı. Ama bu acil durum, tüm esnafın da başına geldiği gibi hayatı devam ettiren bütün unsurlarda sanatı da göz ardı etmeden, verdiğimiz vergileri biraz daha azaltarak, bize geri vererek bize ödemeli. Şeyde de çok iyi hissetmiyorum, evet dernekler para topluyor falan, verdiğimi de söylüyorum ama tüm bunların aslında olmasına da gerek yok, bunların tamamını sosyal bir devletin üstlenebilmesi idealidir. Çünkü öbür türlü de devlet bu sefer bütün o yüklerini de başkasına yıkıyor” (İzem, 2020).

Özgün: “Yeni medya üzerine çalışanlar, kovidin yol açtığı dijitalleşmede yeni anlatım teknikleri buldular bence. Odalar kurmak orada etkinlikler düzenlemek, kovid'le birlikte online yeni medya oluşumları başladı bence. Bu daha önce yoktu, bilmediğimiz bir şeydi. Bir sürü oluşum oldu. Ben bir tanesinde yer aldım ama ben bir tanesine sadece dijital bir heykel verdim. 3 boyutlu modeli verdim yani bir tanesine. Bu da online bir sergi, böyle insanlar etrafında dans ediyor, partiliyor. Hareketli bir müzik çalıyor. Herkesin bir *personası* var öyle takılıyor. Böyle online bir etkinlik oldu. İtalyan birileri daha düzenledi. Birtakım etkinlikler düzenlendi. Bence yeni medya alanındaki daha zorlamaya sebep olması açısından iyi oldu” (Özgün, 2020).

Dora: “Paranın nereden geldiğinden ziyade artık bırakalım bunun zamanı hiç değil, koviddan sonra bu dönemler artık geride kaldı yani kalsın, kalsın kültür sanat gerçekten bağımsız bir şeyse ve devlet kurumlarına daha öte işleyebilen örnek olacak bir şeyse öyle işletilsin. Öyle değilse de lütfen kapatalım artık onları oralarda. Numaradanmış gibi yapmayalım. Yapanlara da o emeği harcayalım. Bunu yapabilen yerdeki kurumlara o desteği verelim o emeği harcayalım çünkü onlar paraları olmayabilir ama otonomileri varsa bunu her türlü şekilde finanse edebilmemiz lazım izleyiciler olarak katılımcılar olarak” (Dora, 2020).

Göksel: “Devletin tabii ki. Biz ne yapalım biraz da devlet düşünsün. Bunu da biz mi düşüneceğiz. Âtıl mekanlar, belediyenin bütçesi hani devlet orada daha üst çatı değil ama yerel düzlemde çeşitli dayanışma ağları bunlar da oldu. Sanat alanında ne kadar olduğunu bilmiyorum Türkiye’de ama buna çabalayan insanlarla konuştum. Belediyenin çeşitli imkanlarını değerlendirmek. İnsanlar buna hep çalışıyorlar. Bu bugüne dair bir soru değil bence. Bugüne dair olan görünürlükle ilgili olan kısmı gibi geliyor bana. Yurtdışındaki insanlar fona başvuran fondan alan ya da devletin bir sürü modelleri var. Amerika’da ayrı model, Avrupa’da ayrı model var, Ortadoğu’da apayrı bir model var. Türkiye’deki model üzerine birazcık geçmişle buranın bakıp burada bugün neler yapılabilir sorusu çok kıymetli bir soru” (Göksel, 2020).

Olca: “Tabii ki devlete aittir ama tabii ki devlet bu desteği vermeyeceği için ikinci şey olarak belediyeler olabilir diye düşünüyorum. En azından lokal bir destek olabilmesi açısından. Her şehrin belediyesi, zaten kaç sanatçı var bir şehirde? Kaç ki? Kaç bin yani? Yani iki bin kişiyi geçmeyecektir bence. İki bin kişi belediye bütçesi için nedir yahu? Nelere gidiyor. Tamam [diğer sanatları] da al, beş bin kişi olsun. Beş bin kişiye ayda iki bin lira verebilir yani devlet. Devleti geçtim belediye tek başına verebilir zaten. Ne yazık ki bu bize de kodlanmış bir şey, durumumuz kötü olduğunda kayıplara karışıp utanma var bizde, utanıyoruz yani bunu göstermekten. Aslında utanması gereken de bizler değiliz ama bize kendi düştüğümüz, bizimle ilgili olmayan kötü durumlardan utanmayı öğretti bu kültür ne yazık ki. Sorunun cevabı tabii ki devlet. Özel kuruluşlar kesinlikle değil. Onların görevi değil. Onların neden görevi olsun ya? Sanat dediğin şey eğitim gibi bir şey yani; eğitim, sağlık, sanat... Temel hak bu. Halkın ulaşması gereken, halka ulaştırman gereken bir hak. Sağlık ulaştırman, eğitim ulaştırman, sanat ulaştırman, bilim ulaştırman... Bunların hepsini ulaştırman gerekiyor. Devletin görevi bu. Çünkü bu devletin kimliğini, kültürünü oluşturan bir şey. Bu devletin direkt sorumluluğu ve devlet kurumlarının -belediyeler de bir devlet kurumu sonuçta- sorumluluğu altındadır. Özel kuruluşlar yardım isterlerse edebilirler, ne hoş tabii ki.

Görev diye sorduğun için söylüyorum, görevleri olduğunu düşünmüyorum ama şöyle tabii ki yeniden söyleyebilirim bunu: Sorumlulukları olduğunu düşünüyorum. Görevleri değil ama sorumlulukları. Çünkü onlar da bir şekilde bu ülkede bu kadar zengin oldularsa bu ülkeye bir şekilde geri katkıda bulunmak zorundalar. Bu az önce devletin sorumlu olduğu tüm alanlarla alakalı. Zaten bundan geri vergi kazanımı alıyorlar yani. Hiçbir şey kaybetmiyorlar.

Mesela bence şu pandemi sürecinde, durumu olanlardan bahsediyorum yani, durumu olan derken zengin olan kitleden değil de etkilenmeyen işlerde çalışan insanlar var. Öğretmenler,

işte avukatlar, yani işleri bir şekilde devam eden insanlar. Yani bunlar mesela çeşitli online etkinliklere en azından... Yani bu bir örgütlenme olsa. Örgütlenmeden kastım çevrimiçi etkinlikler olması anlamında. Yani onların bilet satın almak gibi bir sorumlulukları var bence şu an. Yani ben gidemiyorum, almayayım, çok saçma bunu ona harcamak... Değil sen öyle düşünmeyeceksin. Hani bittiğinde bu süreç gidebileceğin bir şey olsun istiyorsan bu insanların yaşamaya devam etmesi gerekiyor. Sen de destekleyeceksin o zaman yani, 5 lira 10 lira, neyse hani. Çünkü kimse batmıyor yani o paralardan. Bu arada sanatçılar da bir şey kazanmıyor ama en azından motivasyon yaratır. Şöyle bir yerden, hala bir nokta da dijital de olsa üretime devam eden sanatçı sonrasında da üretmek ile alakalı bir motivasyona sahip olacak çünkü. Bu motivasyona sahip olduğu için de bu süreci sabırla beklemekle alakalı psikolojik güce sahip olacak. Aksi takdirde zaten şey düşünmeye başlıyorsun, “Zaten kimsenin umurunda değilim, ürettiğim şeyi de zaten kimse umursamıyor, ben niye uğraşayım ki o zamana dönüyor. Sen de o zaman kendi hayatında sadece hayatta kalmakla ilgili başka alternatifler aramaya başlıyorsun. Dolayısıyla onların da sorumluluğu bence kendi şeylerinde, en azından istenildiğimizi bize hissettirmek yani. Değerli olduğumuzu. Bu çünkü maddi direkt karşılığı olan bir şey değil sadece” (Olca, 2020).

Emek: “Bu benim söylediğim daha çok bunun bir destek mekanizmasının olduğunun farkında değil insanlar. Yani benim birey olarak her günüm dolu hiçbir çalışmamdan para almıyorum ve yorgunum. Bana bakıldığında ama görünürsün diyorlar. O yenen bir şey değil. İkincisi satış olabilir diyorlar. O da garantili bir şey değil. Dükkân açtım mal satıyorsun değil ki bu. Hele de yaptığın iş güzel değilse. Çöplerden iş yapıyorum Allah aşkına yani onu da almak isteyecek 2-3 müze olabilir. Müze de kaç tane alsın seni. Maaşa bağlasınlar kurtulalım aslında. Ona dönüyor. Sorumluluk derken coviddeki sorumluluk bu sosyal sorumlulukta herkesin kafasını çevirdiği bir nokta burası. Sosyal sorumluluğun daha geniş kitlelere yani bana her konuşmaya çağırılan bir bilinciyle 100 lira verse bir ay içinde ben normal bir param olur aç gezmem. Bir yere çağırıldığımda taksiye binebilirim falan. Çok bir şey değil hani benim günümü kurtarır bu. Ama kimsede bu bilinç olmadığı için bence kitlelerin desteği her zaman çok daha önemli bir kuruma vermekten. O yüzden ona da bağlayayım bunu. Bu birey olarak bakmanın şeyi bu. Yoksa hep afaki şeyler konuşuluyor onlar bunlar bilmem neler. Koleksiyoncular mesela Kolekta diye bir site var oraya girdim. Sağ olsunlar önermişler şey yapmışlar ama hepsi şeyle övünüyor acele etmiyoruz alımlarda. Şimdi genç sanatçı alımı şudur: bin sanatçıdan alırsın işte filantropiktir koleksiyoncuların daha çok alması lazım. Onların baskıya uğraması lazım diye sorumluluk veremiyoruz dedik. Kurumlar. Kurumlar kesinlikle ve kesinlikle olabilir ama kurumlar baştan zaten bizi desteklememeye birincil görevleri olmadığı açık. Yani bir binaya harcanan para bu ülkedeki sanatçıları önce bir düzeltelim bir” (Emek, 2020).

Mercan: “Genelde kime aitse yine öyle. Özellikle bu dönem için bir cevabı yok bunun, genel olarak da nasıl kotarılmalı bu iş, bu işte çok zor yani. İşte mesela devlet sanatçısı mı olmalıyız? Bu sefer yani maaşlı mı çalışacağız? Sosyal güvenlikten bahsetmiyorum ama kendini idame ettirmesi, gelir sağlayabilmek...”

Hayır şimdi bir yandan toplumun görevi olmalı demek de çok tehlikeli çünkü ben toplumla kavga halindeyim bir yandan. Şimdi o zaman kimden neyin desteğini istiyorum? Size hakaret etmem için bana destek olur musunuz mu diyeceğim mesela? Sizinle savaşıbilmem için bana lütfen biraz silah temin edebilir misiniz demek gibi. Sanatçılığın zaten böyle bir yanı var, yani ne doğrudan işçi olabiliyorsun ne doğrudan dışında kalabiliyorsun. Normalde zaten çok bulanık yani ekonomik haritada nerede durması gerektiği, nasıl desteklenmesi gerektiği, zaten kolay yanıtlanabilecek bir soru değil.

Şey canımı sıkıyor, bunu çok duyar oldum. Artık her şey dijital olarak deneyimlenecek; zaten ekranlar, telefonlar, uygulamalar falan... Şimdi mesela bizim gıda almadan da hayatta kalmamız mümkün; serumlarla, ilaçlarla, dışarıdan vitamin bilmem ne... Katı gıda almadan hayata tutunabiliyor insan bedeni. İşte bu da bir sürü ‘risk’inden kurtarıyor, beslenmenin çeşitli risklerinden kurtarıyor. Böyle bir hayatı kim tercih eder? Benim için “Her şey dijital ortamda deneyimlenecek.” bir kıyamet alameti yani. Böyle bir şeyi insanların bu kadar kolay kabul etmelerini de anlayamıyorum. O zaman mesela konser denen şey de mi tamamen ortadan kalksın, sahne sanatları da mı ortadan kalksın? Yani her şeyi gerçekten ekrandan deneyimlemeye nasıl bu kadar hazır olabilir bunca “entelektüel”? Onu çok can sıkıcı buluyorum ve bu teknoloji satmaya çalışan insanların dilini bu kadar kolay benimsemelerinden de hayal kırıklığına uğradım.

Bunca sanat ve kültür üreticisinin o kadar kolay, bir iPhone pazarlamacısı gibi “Zaten artık her şey dijital ortamdır deneyimlenecek, alışverişimizi de oradan yapacağız, eğlencemizi de her şeyimizi artık telefondan yapacağız.” söylemine bu kadar kolay destek çıkabilmeleri en azından söylemsel düzeyde. Bu beni çok hayal kırıklığına uğrattı açıkçası bu dönemde. “Hemen adapte olduk”, hayır ben olmadım yani, hemen olmak da istemiyorum. O zaman niye bunılıyorlar? O zaman tamam arkadaşlarıyla da *chat* yapsınlar, Zoom yapsınlar tamam. O zaman evden çıkamamak nedir? Sporu da eve taşıdığı zaman mesela nedir o kadar onları bunaltan? İşte tamam deneyimlesinler, madem sanat bu kadar kolay deneyimleniyorsa ekrandan, her şeyi ekrandan deneyimlemek mümkünse” (Mercan, 2020).

Merih: “Gerçi Avrupa’da da ne kadar para var onu bilmiyorum şu an ama yani o imkanlar da rafa kaldırıldı, bir kere onların önü açılsın, bir. İki, devlet para versin. Bence devletin görevi bu. Yani bence kişisel bu sanatsever aileler, koleksiyonerler vs. onlar Türkiye’de bilmiyorum, tabii daha çok verebilirlerse versinler ama bunlar iyi girişimlerde bulunuyorlar gibi geliyor bana. Bence fonlar kurulmalı ve de o fonlara başvurmalıyız biz de ama akliselim, adil bir grup bu başvuruları değerlendirmeli. Yani başka bir formül düşünürüz, belki buluruz beraber ama çok zor bir formül. Kampanyalar başlatılmıştı Instagram’da belki görmüşsündür sen de işte bir sanatçının işini alıyorsun, tam nasıl işliyor bilmiyorum onu, birisi senin işini almak zorunda kalıyor falan böyle bir yardımlaşma ağı kurulmaya çalışıldı bir ara ama bunlar dediğim gibi fındık fıstık yani çok küçük şeyler.

Orada çok temel bir yere geliyoruz yani bu ülkede sanata verilen değer nedir hani, ona göre birtakım sistemler tabii ki kurulabilir. Yani o ihtisaslaşma ile alakalı bir şey daha önce konuştuğumuz gibi biraz, o kadar ihtisaslaştık ki çağdaş sanat kavramı etrafında... Anlayan da çok küçük bir kitle yani. Dolayısıyla bu ne kadar halka mal olabilir? İşte orada şeyden konuşuyorduk, ulaşım noktasından, hani sen öyle bir iş yaparsın ki hem sanat eleştirmeni bir yerden kancasını takıp da oynayabilir, diğer yandan bir çocuk gelir bakar “aaa ne kadar da güzel, renkli şeyler var burada”. Yani öyle bir belki sanatçının böyle zekice birtakım şeyler geliştirmesi gerekebilir” (Merih, 2020).

Tuna: “Tabii ki mantıklı düşününce [sanatı destekleme görevi] devlete ait ama maalesef. Büyük hayaller kuralım Almanya’da bütün sanatçılara 5 bin avro gibi bir rakam verildi. Bence bu önemli biraz önce diyordum sanatçı olarak yemeğimiz var dünyanın 250 milyon en şanslı insanı arasındayız ama bir eseri belki birkaç günde üretiyorum ama arkasında 40 yıllık birikim var. Ve o birikim aslında bir dönemin tarihi belgelenmesi her bir sanatçının içindeki birikim ve bir devletin rolü de kendi tarihi yazmak. Onu ya mimarinin duvarlarına Yunan dönemindeki gibi oyaçak, bir kütüphaneye saklayacak veya müzelerde koruyacak. O yüzden bir devlet, devlet olmak istiyorsa onun bir tarih ve dürüst bir tarih yazma görevi var o yüzden bu görev devlete ait. Ama tabii her zaman olduğu gibi Türkiye’de gözlemlediğim şey filantropik dünyadan bazı yardımlar oldu. Sağ olun yine aynı aktörler, iyi ki varlar.

Bence müzeleri de aynı yani burada tabii özel sektörü destekli müzeler olsa da artık onlar o adımı attıktan sonra kendilerini devletin yerine koymuş durumlar. Ve o kontratı imzalamış oluyorlar o yüzden onların da var. Keşke galerilerinin hepsinin bir sermayesi bir birikimi olsa onlar da bu dönemde sanatçılarına malzeme alma vs. gibi desteklerde bulunabilselerdi ama

buradaki dünya böyle değil. Belki New York'taki galeriler başarmıştır onu ama ondan da emin değilim. Belki birkaç süper star galeri dışında.

Bence [sanat izleyicileri] herhalde zihinsel destek olarak önemliler. O Zoom'a katılıp bir sanatçı söyleşine gitmek isteyenlerin var oluşu, galerilere gitmeleri önemli herhalde evet onlar olmasa iyice moralimiz bozulur. Zaten galerilere günde 5 kişi gelince mutlu oluyoruz. Onlar olmasa artık öyle bir mekânın varoluşuna çok gerek olmayacak.

Zaten bence herkes çok çalışıyor yani var olmaya devam etmeleri tek yapabilecekleri şeyler. O dediğim bahsettiğim anonim izleyiciler çoğalsa ne güzel olur. O yüzden bazıları sanat fuarlarına geliyorlar sadece resimlerin önünde *selfie* çektiriyorlar sosyal medya için iyi ki varlar. Çünkü birden belki ay ben de gidip çektireyim diyecek ve bir sanatçıya âşık olacak onu araştırarak oradan Malevich'i keşfedecek ve sonra her ay müzeye gitmeye başlayan birden 5 kişi olsa bile önemli.

Yani tabii böyle ne bileyim sanat dünyasının içinde küratörler sanatçılar da hep bir baskı altında ve ne kadar akıllı veya eğitilmiş olduklarını böyle bir öne koyup o eserlerin arkasını sürekli doldurmaya çalışma gibi bir çaba da var. Herhalde benim en büyük şansım sanat okuluna gitmemiş olmam. Bir sürü genç sanatçı arkadaşım var benden 10-yaş 15 genç. Solo sergi açılış tarihleri yaklaşıncaya strese kapılıyorlar. Ben coşuyorum atölyeye gidip çocuk gibi boyayı sıvıyorum. Ama orada belli ki akademide hocalar onları öyle bir travmatize etmiş ki o korkudan kurtulamıyorlar. Orada böyle eseri anlatırken sürekli mesafe yaratmak gibi bir şey var. Anlatırken evet. [...] Yani yorumu açık bunlar. Böyle bir Tarkovski de belki Tuna Stalker izleyince sadece adamın kullandığı jipi beğenir diye onu oraya koymuş. Önemli olan o jip sayesinde ben o filmi izleyeceğim demek ki.

Herhalde dijital dünyanın da o kontrol deliliği var. Bilgisayarda her şeyi kontrol etmek, test etmek ya da bugün niye hep arabadan bahsediyorum, arabaları *crash test* [kaza testi] yapıp sürekli böyle kazaları dünyadan yok etmeye çalıştığımız bir dönemdeyiz. Oysa sanat yaparken kaza yapınca bir şey keşfediyoruz ve o yüzden bence kötü bir eser yapmaya da hakkımız var. Kötü bir sergi yapmaya da hakkımız var. Onlar hep sonra bir hata sonra müthiş bir şeylerin kapılarını açıyor hep ondan eminim.

Bence [COVID-19] sonrası bir şey değişmeyecek çünkü dediğim gibi bir avuç şanslı insanız ve bizden daha şanslı insanlara eser satıyoruz. Ya da mimar olunca da zenginler için sermaye için çalışıyoruz. Bu artık böyle oturmuş bazı kurallar var. 100 yıllardır onların pek değişeceğini

öngörmüyorum. Dünya için bir hayalim varsa evet bu kapitalist ya da neoliberalizm dediğimiz şeyin sürekli var olmayacağını da biliyoruz. Tarih bize bunu gösteriyor yani. Politik ve ekonomik yapılar değişken ve dinamik olgular ve gittikçe hızlanan bir dünyadayız. Tamam orta çağ bin yıl sürüyor, Rönesans 200 yıl. Gittikçe sıkışarak bütün teknolojik aygıtların hızlandığı bir alandayız ama bu neoliberalizimin değişimi de bence sanatla olmayacak vahşi olacak ve belki ben şahit olmayacağım herhalde oğlum görür bence yoksullar açlar loncada *ciiese* gidip bankacıları kulelerin camından aşağı atıp nasıl 1789'da halk Bastille hapishanesini yıktıysa da o sistemin sembollerine saldırıp yıkacak. Başka bir çare yok çünkü şu anda önemli olan şey zaten kovid değil.

Günde 25 bin insan açlıktan öldüğü bir dünyadayız yani ve bence kovid tamam çok kötü çok vahşi bir virüs ama on yıl sonra baktığımızda da evet çok kötü bir gripti diyeceğiz. O yüzden bilmiyorum. Avrupa'ya göre Türkiye'de zaten bence sanatçıların söylemleri çok daha güçlü ve önemli çünkü gerçekten tartışılacak bir sürü konu var. Cinsiyet, kadın, değişik azınlıklar bilmem ne, kamusal alan filan. Sonra Ortadoğu'ya sıçrayınca Irak, Filistin, Afganistan filan oradaki sanatçıların yaptığı işler bence daha da güçlü ve önemli. O yüzden dediğim gibi burada ne kadar çok şikâyet etsek de burada şanslıyız" (Tuna, 2020).

Sözen: İlk defa "A dijital zorunluymuş" gibi uyanış oldu aydınlanma biraz geç dönem [açık değil] bizde hep oluyor ya aydınlanma dönemi geç gelebiliyor. Arşiv ve web tabanlı çok az yatırım olduğu fark edildi diye düşünüyorum. Hala mesela fiziksel işleri dijitale nasıl aktarabiliriz daha çok düşünülüyor Zaten hani en basitinden bu. Ama o platformların eksikliği bir şekilde proje eksikliği çok olduğu yani daha fazla görünür yani görünür olmaya başladı gibi düşünüyorum" (Sözen, 2020).

Çağıl: Bu [sadece] koviddan dolayı değil sanatçılar hiçbir [zaman] gün bolluk içinde olmadı. Birkaç kişi sanatı satabiliyor ya da misafir sanatçı programlarına gidebiliyorlardı. Onlar yok. [Ş]imdi [Türkiye'de] eskiden beri misafir sanatçı programı vardı, onlar da yok durdu. Buralı sanatçılar için de vardı. Borusan'ın falan onların da durdu ama kim yapmalı? Herkes! Ufak çapta ben her zaman elimden geleni yaptım... herkes elinden geleni yapmalı gibi geliyor bana.

Devletin rolü olmalı ama hiçbir gün olmadığı için bugün de beklemiyoruz. Hiç ümidim yok. Tabii ki olmalı. Ben İsveç'te sergiler açtım [...] orada muazzam destek var sanatçılara. Burslar var müracaat ediyorsun inanılmaz imkânlar var. Başka Almanya'da var herhalde. Başka her yerde var tabii ki olmalı ama hayal edemiyorum burada.

Bence müzelerin sanatçıların her yaştaki sanatçıların işlerini almaya devam etmeli. Devam etmeleri lazım. Projeler olmalı. SALT'ın programları var inşallah devam eder. Arter'in projeleri var. Arter sanatçıların işlerini alıyor, almaya devam etmeli, daha fazla almalı belki. İstanbul Modern almalı daha fazla almalı, bence ama herkesi bu ekonomik durumun etkilediğine eminim. Kim alabilirse almalı. Bunlar yoksa koleksiyonerler yoksa Türkiye'de sanat nasıl ayakta duracak? Şimdi galeriler, onlar da satabilmeli ki devam edebilsinler. Galerileri belki bilmiyorum çok çok paralı galeri var mı? Onlar da hayatta kalmak için mücadele gösteriyorlar. Kaç ay sergi de açamadılar.

[Holding, büyük şirketlerden] başka kaynağımız yok. Sanat devam edecekse devletle hayal edemiyorum ama bu holdingler, parası olan desteklemeye devam etmeli veya devam eder diye ümit ediyorum diyeyim. Yoksa başka ümidimiz yok.

[Sanat izleyicileri] bir şey alabilirlerse sanatçıyı desteklemeli ve giden [sergilere] gitmeye devam etsin. Zaten sanatçı ilişki kurmaya çalışıyor. Seyirci olmadan bu nasıl olabilir. Bir yerde galeriler bence görsel sanatçılar daha şanslı. Konser, tiyatro, sinema salonları bunlar çok zor durumda bence. Ama yine de galeriler küçük tek tük kapıda kontrol ederek azar azar insan gelip işe bakıp çıkabilir. Müzelere de kontrollü bir şekilde devam edebilir ama müzik ve tiyatro baya zor durumda diye düşünüyorum. Kimin imkânı varsa her türlü sanat hayatı ayakta tutmaya çalışmak lazım. Bence sanat çok önemli bunsuz hayat düşünemiyorum. Filarmonik Orkestra televizyonda aynı şey olmuyor. Tiyatro takip etmeye çalıştık İngiltere'de ama tek tük beğendiklerimiz oluyordu, aynı şey değil" (Olcay, 2020).

4.2.2.2. Sanat Profesyonelleri ile Yarı-Yapılandırılmış Derin Görüşmelerin Tematik Analizi

Yaşam-Sanat ve COVID-19

Sözlü tarih çalışması kapsamında 12 çağdaş sanat profesyoneli ile görüşüldü. Bu çalışma kapsamında görüşülen 12 sanat profesyonelinin, 9 tanesi kültür-sanat kurumları, dernekler veya galerilerde yönetici pozisyonunda çalışan profesyoneller iken, 3 tanesi pandeminin ilk döneminde bağımsız olarak çalıştıklarını belirten küratörlerdir. Bu küratörlerden bir tanesi Mayıs sonu itibari ile yurtdışında bir kurumda direktör olarak görev yapmaya başlamıştır. Pandemi öncesinde sergi açılışlarına, araştırma gezilerine gitmek ve etkinliklere katılmak için sık sık seyahat eden; haftanın en az birkaç gününde sergi açılışlarına ve/ya etkinliklere katılan

güncel sanat profesyonellerinin hepsi salgının hem gündelik ve hem de profesyonel yaşamlarını önemli ölçüde etkilediğini belirttiler. Sanat profesyonellerinin birçoğu salgının özellikle ilk üç aylık döneminde pandeminin getirdiği belirsizlikler ve sağlık korkusu nedeni ile zaman zaman endişeli, telaşlı, kaygılı, sıkıntılı ve yalnız hissettiklerini dile getirdiler:

İlk başlarda birkaç hafta, bir ay, iki ay idare edeceğiz, sonra düzelecek diye düşünüyordum fakat bu bitmeyen bir şey gibi. Ve gündelik hayatım baya etkilendi, etkilenmeye başladı. Bir süre idare ettim ama ben böyle yaşamıyordum, atölyeye gidiyordum, okula gidiyordum, arkadaşlarıma gidip geliyordum. Bunların hepsi elimden alınınca bir tür boşluk duygusu ve varoluşsal sorgular başladı doğrusu (Omay, 2020).

Mart – Haziran arası dönemde 3 sanat profesyoneli evden hiç çıkmadığını belirtmiş, diğer sanat profesyonelleri ise sağlıklarını ve psikolojilerini korumak amaçlı yeşil alanda gerçekleştirilen yürüyüşler ve market alışverişleri dışında vakitlerinin çoğunu evlerinde geçirdiklerini ifade etmiştir. Bu dönemde yaşanan semtin yeşil alan olanaklarının olması, kendilerinin ve yakınlarının hasta olmaması, büyük ekonomik kayıplar yaşamama ve evde partnerleri ya da aileleri ile birlikte yaşamak sanat profesyonelleri tarafından onları iyi hissettiren faktörler olarak şöyle dile getirilmiştir:

Burası [yaşadığı yer] sonuçta kentte olsa da daha yeşil kentsel planlamanın 1950'lerden yapıldığı yeşil alanların bol olduğu ama benim çalıştığım yere 16-17 km mesafede olmakla birlikte kent trafiğinden ötürü zaman zaman gelip gitmenin 1 saati bulabildiği bir yerde yaşıyorum. Ama bunun çok avantajını gördüm. Çünkü sıkışık bir yer değil yani benim daha önce yaşadığım Cihangir, Kurtuluş gibi dar sokakların çok yaşayanların olduğu bir yer değil. Son derece planlı bol yeşil alanların bol mesafelerin olduğu bir yer ve biz biraz akıl sağlığımızı korumak için de şöyle bir şey yaptık...Hemen hemen her gün bu 3 ay boyunca, yani bazı günler yapamamış olabiliriz ama sabah 8'de 8'le 9 arası, bir – bir buçuk saat açık havada yürüdük... Tuvaletten mutfağa gitmek dışında tek yaptığımız hareket buydu. Başka bir spor yapmadık başka bir sosyalleşme yapmadık. Ama bunu yaptık ve bu bize en iyi gelen şeydi. İşe başlamadan önce çok motive ediyordu, sağlığımızı daha iyi koruduğumuzu düşünüyorduk öyle bir kaygımız da oldu çünkü. Ben içki sigara kullanıp spor yapmayan biriyim dolayısıyla risk, özellikle üst solunum yollarım her zaman problemlidir kendimi risk grubunda hissediyordum. [...]

Hiç dışarıdan yemek söylemedik, evde yemek yaptık. Biraz öyle konularda dikkat etmeye çalıştık (Gökçe, 2020).

2 sanat profesyoneli pandemi sürecinde yaşanan günlerin tekdüzeliğinin zaman algılarında kırılmalara yol açtığını söylemiştir:

Anı: Birazcık aslında şu yakın bir 8-9 aylık geçmişe dair hafızam biraz yanıltıcı ve karmaşık gibi geliyor bana. Günlerin birbirine benzer olmasından dolayı...Biraz da işaretleyici çok bir şey olmayınca şurada başladı şurada bitti gibi (Anı, 2020).

Gün: [...] devamlı olarak aynı şeyi yaşıyordum, *Groundhog Day* gibi. Hani hiçbir seferinde ne saçmalıyorsunuz demiyordum, böyle müthiş bir balata kokusuyla çalışıyordum (Gün, 2020).

Küratör olarak çalışan 2 sanat profesyoneli, 1 kültür-sanat kurumu yöneticisi ve 1 galeri sahibi pandeminin ilk 3 aylık döneminde profesyonel yaşamlarının salgın öncesine göre daha sakin, hatta bazen verimsiz geçtiğini söylerken, galeri direktörü ve dernek yöneticisi 2 sanat profesyoneli ise evden çalıştıkları bu ilk dönemi eskisine göre çok daha yoğun geçirdiklerini ifade etmiştir:

Evden çıkıp ofise gitmediğimiz için gün içindeki çalışma saatlerini birbirinden ayırmak zor. Ne zaman kahvaltı edeceğim? Eğer kahvaltım gecikmişse o zaman işe geç kalmış mı oluyorum? Ya da acaba o sırada ulaşamadıklarım geç kalmış mı oluyor ekiptekiler? Bir bakıyorsunuz evdesiniz ama çalışmaktan yerinizde kalkmamışsınız, öğlen yemeği yok. Akşam olmuş akşam yemeği yok. Normalde işten çıkarken akşam eve gelirken bir alışveriş yapılır, bir yemek alınır filan onlar yok böyle şeyleri oturtmak zor oldu ama tam oturdu diyemem çünkü biz hakikaten yoğun bir tempo ile çalıştık. Bence o aslında iyi bir motivasyon oldu. Çünkü o süreçte yapacak bir şey olmayan kişileri de gördüm. Telefonda konuşuyorduk, sosyal çevremizle vs. O zaman hakikaten günün gecenin birbirinin aynı olduğu ve her günün tamamen aynı olmasında ve yapacak hiçbir şey bulamamaktan çok yakınıyorlardı. Biz de aksine onu kırmak için belki de hep çok fazla iş çıkarttık (Bilge, 2020).

Öte yandan, görüştüğümüz 4 sanat profesyoneli yaşanan sürecin bir yandan da mesleklerinin gerekliliğini, pandemi öncesindeki çalışma yöntemlerini, üretim biçimlerini, alışkanlıklarını sorgulamalarına yol açtığını belirtmiştir:

Aslında herkes gibi acaba daha hayati daha temel bir faaliyete mi yönelsem diye düşünmedim de değil kimi zaman. Gidiyorlar çiftçiliğe toprağa falan filan. O her zaman sanatla ilgili olagelen hayafilik meselesiyle ihtiyaç meselesi daha çok düşündürüyor insanı. Neden yapıyoruz, niye yapıyoruz, neye yaradı, neye yaramadı? Belki biraz daha mesafe olduğu için yaptığım projelere de biraz öyle bakma şansın oluyor. İçindeyken yuvarlanıp giderken düşünemediğin bir şeyler mesela (Anı, 2020).

Küresel salgın öncesindeki yoğun çalışma ve seyahat rutinlerinin belli bir süre için sekteye uğramasından memnuniyet duyduğunu belirten sanat profesyonellerinden biri ise düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Seyahat etmekten çok yorulmuş ve çok sıkılmış ve seyahat edilmesinin de gerekli olmadığı bir aşamaya gelmişim. Bizim alanda bence 90larda kurulan birtakım ezberleri yaşatmak için izler yani bizler yeni jenerasyon gibi geliyoruz ama hala sanki onların peşinde koşuyoruz. Ya da belki hala eski jenerasyon yönetiyor bilmiyorum. Bu dolaşan başarılıdır diyeyim size hatta. Bütün bunları zaten çok tepki duyuyordum artık reddedebilmeye başlamıştım yavaş yavaş şimdi o aşamayı daha da geçerek zaten bu online yapılmaz mı demeye adayım. Gereksiz işler ve gereksiz konuşmalar ve gereksiz seyahatler konusunda bu kısmında da çok memnuniyet duydum açıkçası kendi adıma kişisel olarak (Eldem, 2020)

Küresel Salgın ve Çalışma Şekli: Kurumların Kapanma Kararını Alma Süreçleri

Küresel salgının etkileri Türkiye’de görülmeye başlanmadan önce meslekleri nedeni ile sık sık yurtdışına seyahat etmeleri gereken sanat profesyonellerinden bazıları Türkiye’de küresel salgın kısıtlamaları başlamadan önce salgının etkilerini deneyimlemeye başladıklarını söylemiştir:

Şimdi şöyle evde vakit geçirmeye ben Türkiye’deki kişilerden biraz daha önce başladım. Çünkü bir fuar için New York’taydım [...]. Dolayısıyla onun dönüşünde ve yurtdışında Avrupa’da örneğin İtalya’da seyahatten sonra 14 gün insanların kendi kendilerine karantina uyguladıklarından haberdar olmuşum. Ve hani öyle yoğun bir temas ki New York’ta da vakalar çıkmaya

başlamıştı. Ben de dönüşte dolayısıyla bir evde kendime ve benimle beraber seyahat eden ekip arkadaşlarımla beraber evlerimizde vakit geçirmemiz gerektiğini düşündük. Bunu iş yerine bildirdik. O sırada bizim uçağa bindiğimiz günde zaten sanırım Türkiye'deki ilk resmi vaka açıklanmıştı. Böylece ben zaten 12 Mart'tan itibaren evde oturarak uzaktan çalışmaya başlamıştım (Bilge, 2020).

Yönetici pozisyonunda çalışan sanat profesyonellerinin hepsi bu dönemde hızlı karar vermek zorunda kaldıklarını ve Mart ayının ikinci haftasından sonra evden çalışma yöntemine geçtiklerini belirtmiştir. Görüştüğümüz profesyoneller bu kararı vermeden önce diğer sektörlerin durumunu gözlemleyerek ve kültür-sanat alanında faaliyet gösteren diğer kurumların yöneticileri ile görüşerek evden çalışma yöntemine geçmeye karar verdiklerini ifade etmiştir. Sanat profesyonellerinden birçoğu evden çalışma sürecinin uzun soluklu bir süreç olacağını pandeminin ilk dönemde öngöremediklerini dile getirmişlerdir:

Eldem: Ben biraz daha inkâr eden gruptandım sanırım. Yani bunun nasıl bir şey olduğunu. Benim ilk ayıldığım zaman aslında turizm alanında çalışan kuzenimin duyduğu tedirginlik çünkü ben sürekli Çin'den gelen Asya'dan gelenlerle karşılaşıyorlardı ve aslında hep bunu hesap ediyorlardı. Bu yayılmaya başladığı ilk zamanlarda. Ben yine de galiba sars vs. daha önceki deneyimlerle bunları çok lokal bir şey gibi çok da düşünmeden böyle yorumladım. Kurumun kapısını kapatmak bizim yaptığımız işe çok ters. Kamuya hizmet vermeye çalışıyoruz refleksi de vardı fakat çok kısa süre içerisinde biz aslında martın başında biz yere dezenfektan hemen alıp nasıl koyabiliriz diye sohbet etmeye başlamışken o sonunda galiba 13 martta bir konuşma yapmış olabiliriz kamuya açık. 14 Mart günü zaten kapatma kararını duyurduk (Eldem, 2020).

Gökçe: Ben yönetici pozisyonunda çalışıyorum. Dolayısıyla bana bağlı bir ekip var. Ve onun her türlü sorumluluğu da bir şekilde bende. Başka bir iş yapıyor başka şekilde başka kurumda başka bir pozisyonda olsaydım belki bu kadar etkilenmeyebilirdim...O cuma günü yani 13 Mart Cuma günü daha kapanma başlamadan önce ben diğer sanat kurumlarındaki arkadaşlarıma filan bir danıştım...Arter, İstanbul Modern, SALT falan oradaki arkadaşlarımla da aradım, oradaki yöneticileri. Siz ne yapıyorsunuz böyle bir tedirginlik var benim üzerimde diye ve hemen çok erken bir aşamada o cumartesi itibariyle daha kurumlar kendileri bile duyurmadan biz hemen bir arkadaşımıza da laptop ayarlayıp, laptopu olmayan var mesela ekipte, sabit bilgisayarda çalışıyor. Hemen onu ayarlayıp yönetim kurulunda şey diye ikna edip "Bu hafta gitmeyelim de bir bakarız" diye ikna edip. Çünkü hiçbirimiz böyle bir şey öngörmüyorduk ki. Ya

bu hafta bir hafta gitmeyelim şeklinde stüdyoyu ve ofisleri kapattık. Bilgisayarlarımızı alıp eve geçtik (Gökçe, 2020).

Evden çalışma düzenine geçilmesi ile birlikte yönetici pozisyonunda çalışan sanat profesyonellerinin ilk yaptıkları çalışmalardan biri de evden çalışma kurallarının belirlenmesi olmuştur. Bir galeri yöneticisi bu durumu şöyle açıklamıştır:

Tabii bir iş yerini bir anda kapatıyor olmanın biliyorum ki oranın sahibi için duygusal refleksleri olabilir. Biraz daha bakalım dedik ama bu hakikaten hiç uzamadı yani. Hemen hemen her yerde aynı günlerde biz de evden çalışmaya geçtik. O da işte herhalde Mart'ın 20leri civarı oluyor. 16'sını takip eden hafta. Ve ben evde çalışma üzerine çeşitli kurallar, nasıl işleyeceğiz, nasıl toplantılar yapacağız, birbirimizi nasıl takip edeceğiz... O tür böyle ekip için programlar çıkarmaya başladım (Bilge, 2020).

Mart ayının üçüncü haftasından itibaren evden çalışmaya başlayan sanat profesyonellerinin 11 tanesi Haziran ayına kadar, 1 tanesi ise Mayıs ortasına kadar bu çalışma düzeninde işlerine devam ettiklerini belirtmiştir. Haziran sonrası ise tüm sanat profesyonelleri melez bir çalışma düzenine geçtiklerini ifade etmiştir. Sanat profesyonelleri Mart ayından itibaren uzaktan çalışmayı kolaylaştıran Zoom, Teams gibi uygulamaların ve/ya Google Drive gibi dosya paylaşımına izin veren teknolojilerin yeni çalışma düzenlerinin önemli bir parçası haline geldiğini aktarmışlardır:

[Çalışma düzeninden bahsederek] Çok paylaşımlı dosyalar üzerinden. Tabii ki her hafta belli toplantılarımız var, birbirimizi görmeye devam ediyoruz dijital toplantılarla. Yani aynı anda dosyalarda buluşarak... En başında dediğim gibi, aslında daha planlı olmaya gayret ederek. Yani o eski, organik, belki işte Türkiye profesyonelliğinin getirdiği bir şeydi zaten o. Kervanı yol üzerinde şey yapmak yok artık. Her hafta gündem toplantılarımız olması gerekiyor. Ben de çok daha fazla listeli çalışıyorum (Gün, 2020).

Türkiye'de Küresel Salgın Sebebi ile Yaşanan Sorunlar (Ekonomik, vb.)

Konuştuğumuz tüm sanat profesyonelleri küresel salgın nedeni ile Mart – Haziran arasında fiziksel mekânda gerçekleştirecekleri sergilerin, performansların ve etkinliklerin ya iptal

olduğunu ya da ertelendiğini belirtmiştir. Pandemi nedeni ile kısıtlama ve yasakların yeniden başlayacağını sinyallerinin verildiği Ekim ayında (2020) görüştüğümüz profesyoneller bütün bu süreç boyunca bir profesyonel olarak onları en çok etkileyen konunun belirsizlik olduğunun altını çizmiştir.

Salgın nedeni ile karşılaştıkları belirsizlikler ve bu dönemde azalan izleyici sayısı nedeni ile çağdaş sanat sergilerinin Mart – Eylül arası dönemde sergilerin yapıldığı bir galeriden çok ticari bir satış yeri gibi çalışmak durumunda kaldıklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

Biraz sekteye uğradı tabii ki de. Şöyle zaten bahsettiğim tarihler arasında bir faaliyeti olmadı galerinin. Mart 15 – Eylül başı gibi bir satış yeri (*showroom*) gibi çalıştı ama bizim işimiz ve heyecanımız sergi kurmak tabii ki, o kompozisyonu yaratmak. Bundan sonrası için de şöyle bir sekteye uğramışlık var, programımızın büyük bir çoğunluğunu oluşturan fuarların iptal olmasının yanı sıra diğer yaza kadar olan takvimimizi de tam şekillendiremedik açıkçası. Çünkü Kasım'ın Aralık'ın nasıl geçeceğini bilmiyoruz. Piyasa anlamında değil, fiziken yani, çıkabilecek miyiz çıkamayacak mıyız bilmiyoruz. Çıkabiliyor olsak bile, resmi bir sokağa çıkma yasağı ilan edilmese bile insanların nasıl davranacağını bilemiyoruz. O zaman da bir sanatçı, işte bizim çalıştığımız sanatçılar, genelde solo sergilerine bir sene iki sene iki buçuk sene hazırlanarak böyle son iki senelik üretimlerini gösteriyorlar. Normal zamanda gelecek seyircinin yüzde 30'u gelecekte o sergiye o zaman o sergiyi yapmak ne kadar doğru onu bilemiyorum (Doğa, 2020).

Başka bir galeri yöneticisi ise, Ekim sonunda açacakları bir sergiyi kurmalarına rağmen, bu dönemde gelen yeni pandemi kısıtlamaları ve yasakları nedeni ile sergi açılışlarının yine belirsiz bir tarihe ertelendiğini belirtmiştir:

Geçen yıl iptal edilen bir sergiyi daha bu hafta açacaktık, hatta yarın açılmak üzere duyurusunu da yapmıştık ama üniversite pazartesi günü yine bir duyuru yaptı açılmaması üzerine ziyarete açamıyoruz şu anda. Yine sanatçılar, işte Paris'ten geldi küratör, yine sergiyi şu anda kuruyoruz, hatta yarın da sergiyi kurmaya devam edeceğiz ama sergiyi şu anda açamıyoruz. Ziyarete açılmayacak. Üniversiteden de bir daha ne zaman onay gelir

bilmiyoruz. Sergi hazır bir şekilde duracak ne zaman üniversite açın derse o zaman açacağız sergiyi (Işık, 2020).

Almanya'daki bir kültür-sanat kurumunun direktörlüğünü yapan Türkiyeli bir profesyonel ise, kısıtlama ve yasaklar nedeni ile belirsizlikleri orada da deneyimlediklerini belirtmiş ve küresel salgın boyunca yaşanan tüm bu belirsizlikler nedeni ile bazen aynı işi iki ya da üç sefer tekrarlamak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir:

Bizim yeni açılan sergimiz [...] açıldıktan 1-2 gün sonra tekrar ikinci kapatmayı yaşadık. O yüzden her şey şimdi durdu. Bu serginin tarihleri geriye atılacak, diğer projeler geriye atılacak yani daha önce yaptığım bütün anlaşmalar tekrar Zoom'da yeniden görüşülecek her şeyi 2 kere 3 kere yapmış olacaksınız. Ama bir belirsizlik de var o yüzden bazı şeyleri tam da kesinleştiremiyorsunuz. Tabii ki bu belirsizlik bu süreçte en önemli endişe ve gerilim kaynağı çünkü net bir tarih yok önümüzde. Bu lockdown haziran aralığının ortasında kadar mı sürececek ocağın ikinci yarısına kadar mı sürececek... (Duru, 2020).

Bu beklenmedik dönemi ve sürecin belirsizliklerini bir kriz yönetimi olarak deneyimlediğini söyleyen sanat profesyonelleri olduğu gibi, bu süreci pandemi öncesi dönemdeki eksik çalışmalarını toparlamak, yayın faaliyetlerini hızlandırmak ve pandemi öncesinde yeterince ağırlık veremedikleri dijital arşivlerini oluşturmak için kullandığını söyleyen profesyoneller de olmuştur:

Gökçe: Onu birazdan anlatırım ama tam 3 ay -13 Mart Cuma'dan 12 Haziran Cuma'ya kadarki 3 ay- kimse acil durumlar dışında ofisten bir şey alıp etmesi gerekmediği sürece. O dönem tam bir kriz yönetimi gibiydi. O derece ki ben pandeminin akışını oradaki haberleri takip edecek çok vaktim olmadı diyebilirim. Çünkü işte böyle ciddi bir yönetmem, koordine etmem, bir arada tutmam gereken süreçler vardı o yüzden sürekli toplantı. Şeye falan şaşırarak takip ediyordum insanlar "Ay çok vaktimiz oldu, onu seyrediyoruz, boşta kaldım ben şimdi, evde napayım, Netflix izliyorum" diyenleri böyle bir şaşırarak bakıyordum. Normal kendi hayatımı idame ettiremeyecek kadar çok, bu yüzden kriz yönetimi diyorum, çok çalıştığım bir sürecin içine girdim. Bu benden de kaynaklanıyor olabilir. Her şeyi bir arada tutmaya çalıştım. Yani ekibi de üyeleri de projeleri de ve her şey değişiyordu. Her şeyin tarihi değişiyor, her şeyin saati değişiyor, her şey iptal oluyor. Zaten yürüdüğünü sandığın şeyleri en baştan tekrar konuşuyorsun iptal ediyorsun tekrar programlıyorsun tarafı da var (Gökçe, 2020).

Gün: Dijital arşivleme konusunda iyi olan bir kurum olduğumuz halde, bir şeyi çok hızlı yetiştirdiğin zaman şey kalıyor... Şöyle bir şey oluyordu mesela bizim sergilerde, o kadar hızlı çalışmamız gerekiyordu ki... O kadar tempolu bir takvimde ilerliyorduk ki, sergiler insanlarla tanımlı oluyordu. Yaşayan arşiv mesela işte, o kadar hızlı çalışmışız ki 2015'te yaptığımız bir sergiyi en iyi ben biliyorum mesela. Müzeden gitsem, onun panoları nasıl yazılmıştı, hani açtığın zaman bir serginin panolarıyla diğerinin panoları birbirine o kadar benzemiyor. Ve bunların çok kendine has (*idiosyncratic*) hikayeleri var. Birindeki küratör şu yaklaşımdan dolayı buna böyle demişti, diğerinde geldi bir akademisyenle yarısında fikir anlaşmazlığına gidildi, biraz açısı değişti, uzatıldı kısaltıldı falan... Böyle şeylerin kaydını tutamıyorduk, oturup hepsini teker teker dökmemiz gerekti ve bir standardize etme şansı bulduk (Gün, 2020).

Işık: Genellikle benim işimin büyük kısmı da zaten yazmak. Ben pandemi döneminde iki sanatçı kataloğu, bir sanatçı kitabına katkıda buldum. Yani yazılarını yazdım. Aynı zamanda bir tane sanatçı kitabı yazıyordum, o hızlandı ve o yayınlandı. Hani o yüzden benim için o noktada evde olmak, evdeki çalışma ortamı en azından küratörlük ve o akademisyenlik değil de benim yazarlık kısmım açısından yine çok bir şey fark etmedi benim çalışma düzenimde. Ben yine evde yazabilen bir insanım çünkü ve daha sakin sessizde konsantre olarak yazabilen biriyim. Öyle olunca o anlamda çok etkilenmedi (Işık, 2020).

Kurumda Alınan Önlemler

Bir kuruma bağlı çalışan tüm sanat profesyonelleri haziran ayından itibaren melez çalışma modelinde, dönüşümlü olarak ofise giderek çalışmaya başladıklarını söylemişlerdir:

Lori: Eğer bir karantina olmazsa, temaslı şüpheli bir durum olursa bir süre evden çalışıyoruz, onun dışında haftada 2 gidiyorum. Yürüyerek gidip geldiğim için benim için çok güvenli bir şey şu anda işe gitmek. Ofis çalışanları da aynı şekilde böyle devam ediyor. 2-3 kişi gidiyoruz. Bina personeli daha sık orada (Lori, 2020).

Anı: Pandemi döneminde gitmedik tabii. Zaten şimdi 17 Mart mıydı 16 mıydı kapandık. Sonra bir ara biz açtık hatta o dönemde yaptığımız sergiyi toplamamıştık birkaç hafta daha durdu. O sürede gitmedik ofise. Teknik binadan sorumlu olan arkadaş gitti ama o zaman da gitmedik. Bizim şu anda zannediyorum biz Eylül'den itibaren daha tekrar döndük. 2-3 gün neyse

dönüşümlü olarak. Şu anda mesela ne olacağını bilmiyorum ama cumartesi günü 2 sergi açılacak onun için sergi yerleştirmesi devam ediyor (Anı, 2020).

Haziran ayı itibari ile kültür-sanat kurumlarının, müze ve galerilerin açılması ile birlikte bu kurumlarda çalışan sanat profesyonelleri kurumların çalışanlarına, sanatçılara ve izleyicilerine sağlık güvencesi sağlayabilecek bir çalışma yöntemi arayışına girdiklerini ifade etmişlerdir. Alınan sağlık önlemleri arasında ofisteki çalışan sayısını ve/ya ofiste çalışma saatlerini azaltma, ortak alanları güvenli bir şekilde kullanma gibi maddeler olduğu gözlemlenmiştir:

Duru: Bu dönemde bir kurumun sorumluluğu ilginç bir sorumluluk çünkü “sağlık ve güvenlik” dediğimiz mesele daha önce bizim bu kadar gündemimize oturmuyordu. Yani gündemde bir numara hiçbir zaman sağlık and güvenlik değildi. Para bulmaktı. Proje prodüksiyonu idi...Zaten [bulunduğu ülkeden bahsediyor] birine çok yaklaşamazsın onu çok özel alanına çok giremezsin bedeninin etrafına. Şimdi çok zor oldu çünkü bizim öyle bir mesafe kavramımız ve algımız yok. Ama bunu bize iş yerinde yerleştirdik. İş yerine herkes maskeyle geliyor. Belli sayıda izleyici alıyoruz. Ofiste 40 metrekare ise sadece 4 kişi çalışabiliyor. Bütün o bakanlıktan ya da otoriterlerden gelen şeyler uygulanıyor.

(Duru, 2020).

Bilge: Ofisi nasıl kullanacağız, saatler nedir, mutfağı nasıl kullanacağız gibi birtakım kurallar yazdık, çıkarttık ortaya belirledik diyelim. Herkes de zaten ona uydu çünkü sadece kendisinin uymasını değil etrafındaki herkesin de tabii uymasını bekliyor herkes birbirinden. Çünkü bir tedirginlik söz konusu ne yapacağız, nasıl olacak diye (Bilge, 2020).

Eldem: Aslında zaten açıldıktan sonra ofislerin kullanılması hala yasaktı yani belli bir oranda kullanılma izni vardı %20 oranında. Bizim kadromuz yaklaşık 50 kişidir. 45-50 arası değişir. Dolayısıyla aslında 10 kişiden bahsediyoruz gitme hakkı/izni olan. Onları kendi aramızda planlayarak iş gerekliliklerine göre hani biz direktör 2-3 gün zaten hep gidiyoruz. Onun dışında da sergi kurması gereken biri varsa o öncelikli, arşiv dönüşümlü olarak belli işlerin yavaşlamasını engellemek için diyeyim belirli dönüşümlerle, kütüphane kendi içinde ekibi yani kütüphanede çok radikal şeyler yaptık sağlıklı olduğunu düşündüğüm. 16 kişiye aslında kapasiteyi düşürdük (Eldem, 2020).

Kayra: Çalışma günlerinde azalma oldu ilk olarak. 4 gün gidiyoruz normalde 5 gün gidiyorduk. Saatlerde bir kısalma oldu. Yeni bir sergi açmadık çünkü açtığımız sergi görülmedi yazın o

sergiyle devam ettik. Temizleyiciler için belli kurallar vardı girişte bunları astık ve duyurduk. Tekrar açıldığımızda bir eposta atarak nasıl işleyecek, kaç kişi olacak aynı anda içeride ekiple iletişim nasıl olacak gibi birtakım kurallar oluşturduk. Bunu daha çok yurtdışında ve çevremizde galerilere, kurumlara bakarak ne yapıyorlar diye yaptık. 18 marttan itibaren evden çalıştık. Şu anda galeride 3 kişiyi çalışıyoruz küçük bir ekibiz ve birçok galeriye göre çok geniş bir ofisimiz var. 3 kişi ofisin ayrı bir alanında çalışıyor gibi bir formatta çalışıyoruz (Kayra, 2020).

Haziran sonrasında başlatılan melez çalışma şeklinin kendisi de bazı sanat profesyonelleri açısından sorunlu bir çalışma yöntemi olarak değerlendirilmiştir. Bir yandan yapılan işin etkileşime, diyaloga dayalı bir iş olması, diğer bir yandan da çalışanların evden çalışma yöntemine hızla adapte olması ve sağlık kaygıları nedeni ile ofise geri dönmek istememeleri bu çalışma şeklini zorlaştıran temel unsurlar olarak nitelendirilmiştir:

Evde çalışmaktan daha zor oldu. Evde çalışmayı biz, bizim işimiz herkes değil ama bizim işimizde ve benim ekip arkadaşlarımdan çoğu hemen bir hafta 10 gün içinde adapte olup çok rahatlıkla çalışıyorduk. Bir server sorunu yaşamıştık mesela. Çünkü sabit Galata ofiste bir server var. Cloud'da değil yani baya hard diskte olan bir server var ve herkes onun içine çalışıyordu. Orada kalan belgelerdi zıvırdı kıvırdı gibi bir şey dışındaki o cloud'a taşınabilir sonuçta rahatlıkla çözülebilecek mesela. Daha çözemedik net olarak ama başka şeyler yaptık. Onun dışında ofise gitmemizi gerektiren bir durum yokmuş aslında fark ettik. Ama o zaman o grubu tekrar ofise nasıl döndürürsün meselesi var. Ve üst yöneticileri, yönetim kurulunu falan nasıl ikna edersin ofise dönmek için. Ama diğer taraftan da şöyle bir şey var. Ben de tamamen herkes tam gün evde çalışsın olarak bakamıyorum meseleye çünkü bizim yaptığımız işin çok büyük bir şeyi de etkileşimle, biraradalıklarla, takım çalışmasıyla sosyalleşmeyle, diyalogla, iletişimle kökleniyor zenginleşiyor. Herkes kapalıyken herkes tüm dünya kapalıyken senin de kapalı ve çevrimiçi olman tamam ama birileri bir şekilde çıkabiliyor iken senin çıkmaman senin fiziken görüşemiyor olman bir sorun. Zaten bu sorun şu anda da devam ediyor. Şu anda biz melez bir yöntemdeyiz. Hazirandan beri öyleyiz neredeyse. Deniyoruz yani. Daha çok ofise gidip daha az evde olmak (Gökçe, 2020).

Haziran sonrası fiziksel mekânda gerçekleşen sergilerin, küresel salgın öncesindeki sergilerden en büyük farklarından biri de bu dönemde sergi açılışlarının yapılamıyor olmasıdır:

Açılış yapmıyoruz. Bugün açılıyor sergi gün içerisinde galeri saatlerinde ziyaret edebilirsiniz gibi duyuruyoruz (Kayra, 2020).

Fiziksel ve Dijital Biçimler ile Sanatsal Paylaşım

Haziran ayı itibari ile galeriler, müzeler ve kültür-sanat kurumları küresel salgının getirdiği yeni koşullara uygun bir şekilde hem fiziksel mekânda hem de çevrimiçi ortamda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Pandemi koşulları galeri, müze ve kültür-sanat kurumlarının fiziksel mekânda sanat yapıtlarını sergileme biçimini de bu dönemde etkilemiştir. Bu etkilerin önümüzdeki yıllarda da geçerli olup olmayacağı henüz bilinmemektedir. Bir kültür-sanat kurumunda çalışan bir sanat profesyonelinin söyledikleri, küresel salgın sonrasında sanat yapıtını sergilerken, sergilenme biçimlerinin pandemi koşullarına göre revize edilmesini ve gerekli hijyen koşullarını sağlamanın bu dönemde sanat profesyonellerinin gündemine nasıl girdiğini şu sözleri ile ifade etmiştir:

Sanki Ağustos Eylül gibi ortalık yumuşamıştı yani serbestleşmişti biraz hafif o duygu da insanlara geldi galiba. Küratörler bir sanatçı Almanya'dan geldiler. Sergi kuruldu. Ama sergide şey vardı o da büyük şanssızlık oldu. Birçok kulaklıkla ses dinlenmesi gereken iş ve VR vardı bir tane. Mesela bu da insanı çok tuhaf hiç aklına gelmeyen şeyleri soruyorsun. Şimdi kulaklıklar için her seferinde kılıf koyuldu kulaklığın üzerine takacaksın. VR için maske gibi bir şey yapıldı. Çok ilginç. Bu tür işlerin hiç akla gelmeyen şu dönemde aslına bakarsan hiç deneyimlenmeye en uygunsuz olanlar işler vardı sergide aslında. Ama üretilmiş koyuldu. Kaç kişi taktı gördü onu bilemiyorum tabii. Sanat yapıtının o açıdan düşünüldüğü olmamıştı herhalde (Anı, 2020).

Diğer bir sanat profesyoneli ise küresel salgın sürecinde fiziksel mekânda gerçekleştirilen faaliyetlerde izleyici sayısını sınırlandırma gerekliliğine işaret etmiş ve Türkiye'de görev yapan sanat profesyonellerinden farklı olarak, görev yaptığı ülkede bu gibi kararların ilgili bakanlıkla diyalog içinde alındığını dile getirmiştir:

Haziran temmuz ağustosta biz 20 ya da 40 kişilik kapasitelerle günlük izleyici almaya başladık [...]. [Yaşadığı şehirde] biraz biraz bir normalleşme oldu...Şimdi günde 20 kişi mi alalım 40 kişi mi alalım bunu biz bakanlıkla

beraber karar veriyoruz. Kapatacağımız zamanda bakanlıkla beraber karar veriyoruz (Duru, 2020).

Öte yandan, sanat etkinliklerinin ve sergilerinin çevrimiçi ortama taşınması bu dönemde çok tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu araştırma kapsamında görüşülen 5 sanat profesyoneli çevrimiçi sergilere mesafeli yaklaşıtlarını söylemiştir. Bu mesafeli yaklaşımın bir nedeni fiziksel ortamda gerçekleşen sergilerin 360 derece görüntülenerek çevrimiçi ortamda sergilenmesinin doğru bulunmamasıdır. Diğer bir nedeni ise fiziksel mekânda gerçekleşen tüm sanat üretimlerinin çevrimiçi ortamda sergilenmeye uygun bulunmaması ve fiziksel mekânda deneyimlenmek için üretilen işlerin dijital mekâna taşında *aurasını* kaybedeceği düşüncesidir:

Çağrı: Hayır, sanatın fiziksel olarak deneyimlenmesi gerekir. İnternetin bize çok şey sağladığını düşünüyorum: Sohbet edebiliriz, kaynaklara ulaşabiliriz, filmlere, eğitim kaynaklarına ve arşivlere erişebiliriz... Ancak sanatın kendisi çevrimiçi olmamalıdır (Çağrı, 2020)

Lori: Çağdaş sanatla ilgili ekran için tasarlanmış bir şeyin içinde bulunmak heyecan verici olsa da diğerinin 360 derece versiyonunu yapmak bize anlamlı gelmedi onu yapmadık (Lori, 2020).

Kültür sanat kurumları ve bağımsız küratörler fiziksel ortamda gerçekleştirilmek için tasarlanan sergilerin çevrimiçi ortamda 360 derece sergilenmesine karşı iken, galeri yöneticilerinin ve çalışanlarının küresel salgın sonrasında bu sergileme biçimine yakın durdukları gözlemlenmiştir:

Bilge: Şöyle aslında bir kimi müzelerin koleksiyonlarını ya da bazı sergileri bu şekilde girip mekân içinde gezerek görüyorduk zaten. Sonra şeyi düşündük, biz bunu böyle bir sergiyi mutlaka hemen (dijitale) dönüştürelim. Ve Türkiye'de bu işi kim yapıyor? Hemen aklımıza emlakçılar geldi. Yakın tanıdığımız ve evlerinin sunumunu bu şekilde yapan emlakçı-galeri dostu networkü üzerinden çok hızlı bir şekilde hemen. Bu kimdir internetten bakalım demeden böyle çok çok hızlıca bu işi yapan [...] yapan firmaya ulaştık. Ve hızlıca bir randevu oluşturduk onlarla. O zaten bu sanal şekilde gezmenin estetiğine ve yapısına bahsettiğim gibi daha önce örneklerini bildiğimiz için alıştık yurt dışındaki bazı örneklerden. Genelde galeri sergileri pek online olmuyordu çok. Bazı müze sergileri taşınyordu (Bilge, 2020).

Kayra: Sanırım 11 marttı ilk vaka açıklanmıştı Türkiye'de. Biz yine de açılışı yaptık aslında hepimiz çok çekinerek. Dışarıdan nasıl görülür bu diye düşünüyorduk çünkü sosyal bir ortam

yaratıyoruz insanlara ve teşvik ediyoruz sosyal bir ortamda bulunmaları için. O gün çok gergindim bir çalışan olarak çünkü işverenim yapmamız gerektiğini söyledi açılışı yapalım dedi. Çünkü henüz o ciddiyetinin farkına varmamıştı ben varmıştım. Gerçekten o gün çok sinir bozucu bir gündü. Yurtdışından çok fazla insan gelmişti sergi açılışı bir gergindi. Şöyle bir şey oldu: birkaç gün önce serginin fotoğrafları çekiliyordu her zamanki gibi. Ben de biliyorum biz kapanacağız bir noktada bu olay kapanmaya gidecek o yüzden fotoğrafçıya dedim ki serginin her açıdan fotoğrafını çekelim 360 derece yapacağız bu sergiyi bence dedim. Henüz öyle bir şey yoktu. Çok erken biz o sanal sergi olayını yapmıştık. Belki o kapanmadan 10 gün önce onu hazırlamıştık. Patronum saçma bulmuştu bir noktada (Kayra, 2020).

Görüştüğümüz tüm sanat profesyonelleri güncel sanat alanında özellikle pandeminin ilk 3 aylık döneminde çevrimiçi etkinlik bolluğunun yaşandığını gözlemlediklerini belirtmiş, tüm profesyoneller de böyle etkinliklere katıldıklarını ve çalıştıkları kurum aracı ile bu gibi çevrimiçi etkinlikler düzenlediklerini ifade etmişlerdir:

İlk üç ay bence yine onu da çok iyi hem biz başardık hem dönem daha kolaydı o yüzden o ilk 3 ayda biz aşırı çalışarak böyle herkes bir arada tutmaya çalışarak çok ciddi bir iletişim şeyi yürüttük. Whatsapp grupları oluşturduk. Orada sürekli bilgi paylaşımı yaptık. Bu bilgi paylaşımları çevrimiçi seyir odaları, fuarlarla ilgili, çevrimiçi konuşmalar, haberler, sanat haberleri, bizim yaptığımız şeylerden haberler falan. Böyle bir herkes biraz birtakım etkinliklere aç olduğu için o dönemde içeriğini bizim oluşturmadığımız ama bizim böyle bir editöryel aktarıcı gibi seçkiler yaparak paylaştığımız [...] etkinlikler paylaştık. Diğer taraftan da kendimiz de çevrimiçi etkinlik yaptık. Bir de her şey değişiyordu o bilgi paylaşımı da önemliydi. Yani fuarın tarihi değişiyor. Bienal ertesi seneye atılıyor. Bilmem ne sergisi kapanıyor. Bilmem ne müzesi yeniden açılıyor. Falan gibi sanatla ilgili paylaşılacak o dönemde de çok haber olduğu için ya da öyle Art Basel'in direktörü bilmem nerede konuşuyor, sanatçı atölyesinden canlı yayın yapıyor. Güzel içerikler de vardı normalde gidip göremeyecekleri. Bir de benzer etkinlikleri biz de yaptık. Neler yaptık mesela özel koleksiyon ziyaretleri yaptık. Yurtdışındaki bir koleksiyoncunun evine online bağlandık. Sanal bir şekilde Berlin'e gittik Berlin seyahati yaptık. Galeriler, sanatçı atölyeleri, koleksiyonlar falan gibi... Aslında normalde fiziken yaptığımız ve üyelerin sevdiği şeyleri online'a adapte edip yaptık çünkü bizim [kuruma] destek olan üyelerin en böyle sevdiği onları bağlayan şey bu etkinliklerin

özellikle yeni bir sanat sahnesini tanımak, yeni bir sanatçıyla tanışmak, başka bir koleksiyoncunun evine gidip onun koleksiyon hikayesini dinlemek gibi şeyler. En çok da seyahatler aslında. İnceleme gezisi gibi yaptığımız seyahatler. Ve de bu bizi çok etkiliyor tabii. Online yaptık hoşlarına gitti ama şu anda böyle bir şeyi bu yıl hiç yapamamış olmak bir mesele (Gökçe, 2020)

Öte yandan, fiziksel ortamdan bir araya gelmenin gerekliliğine değinen bir küratör, Eylül ayında bu ihtiyacı öne çıkaran bir sergi gerçekleştirdiklerini dile getirmiştir:

Biz burada anlatılmaya değer en önemli deneyim aslında eylül ayında aldığımız bir riskti. Bütçemizi çok harcamayacağımızı açık kalamayacağımızı anladığımızda en uygun zaman eylülün ikinci haftasından ekimin başına kadar iki haftalık sürede bir jest yapmak oldu. Bütçemizin büyük bir bölümünü 6 sanat okulu, 2 de performans sanatı davet ederek harcadık. Şimdi zaten biz o projede o bir araya geldiğimi 2 hafta boyunca çok ciddi projeler ortaya çıktı onlarla ilgili çalışıyoruz ve o sergi gerçekleşecek. [...] Tabii ki kovidin getirdiği bir izolasyon sonucu bir araya gelme gerekliliğiydi. İyi ki de öyle bir şey yapmışız çünkü kasım ayında girildiği zaman, kapanmaya, herkes bu riski iyi ki aldınız, hiçbir covid hastası olmadan [...] tamamladınız dedi. Yani tabii bunu yapabilmemizin nedenlerinden biri [...] kurumun küçük bir yer olması. Dışarıyla çok ilişkisi olmaması. Kore filmi gibi düşün. Okuldaki bir sınıfı öğretmen dış dünyayla kapatıyor ve içeride geçiyor bütün senaryo. Biraz da bizim yaptığımızı ona benzetiyorum. Sanat kurumunun içerisinde sanat öğrencilerini davet edip dışarıdan hiç izleyici kabul etmeyip içeride işledik her şeyi o çok güzel oldu (Duru, 2020).

Pandemi öncesindeki işlerini, çalışma yöntemlerini, üretim biçimlerini, alışkanlıklarını sorgulamaya başladıklarını söyleyen 4 sanat profesyoneli, küresel salgın sürecinin sergi yapmanın gerekliliğini de sorgulamalarına yol açtığını söylerken, 2 sanat profesyoneli büyük prodüksiyonlu sanat projelerine ayrılan bütçelerin de pandemi döneminde ve sonrasında sorgulanması gerektiğine dikkat çekmiş ve bu prodüksiyonlara ayrılan bütçelerin farklı sanatsal paylaşım projelerine aktarılmasını da sanat profesyonellerinin değerlendirmesi gerektiğini söylemiştir:

Eldem: Açıkçası serginin ihtiyaç duyulan şey olduğunu düşünmüyorum (Eldem, 2020).

Anı: Acaba diyorum bundan sonra bu tür yatırımları daha sonrasında başka türlü daha altta başka bir sanatsal kitleyi desteklemeyi düşünecek şekilde değişir mi? Benim bu dönemden sonra sergi izleme derken bunu düşünmüyorum da benim düşündüğüm sergi izlemek için mekanlar getirilen sergilerin kim izleyecek kimse izlemeyecek gidemeyecek belki. O zaman belki bu kadar sergi yapmasak mı olacak. Belki de üretim dediğin şey muhakkak büyük bir müzede mekânda pahalı bir şekilde gösterilmesi gereken bir üretim değildir belki sanatsal üretimin başka paylaşım yöntemleri olabilir. Biraz daha alternatif. Yani paylaşımın alternatif şekillerine yönelecek olabilir diyorum. Onun dışında ilmiyorum sergiler teknolojik başka şeylerle daha steril daha sağlık risklerini sınırlayan şeyler de başarırlar yaparlar. Ama yine de bir mekâna gidemiyorsan sokağa çıkma yasağı varsa zaten gidemeyecek veya gidip kitapları karıştıramayacaksın belki. Ne işe yarayacak bütün bu büyük yatırımlar onları düşünmek gerekiyor gibi geliyor bana. Yani serginin daha sağlıklı izlenmesinden öte acaba daha kökten şeyler de düşünülebilir değiştirilebilir gibi geliyor bana (Anı, 2020).

Küresel Salgının Sanat Profesyonelleri, Sanatçılar Üzerindeki Bireysel Ekonomik Etkileri ve Kurumsal Ekonomik Etkileri

Küresel salgının Türkiye'deki sanat ekonomisine olan etkisini değerlendiren sanat profesyonelleri öncelikli olarak Türkiye'deki sanat ekonomisinin kırılganlığına ve bu alandaki altyapı eksikliğine değinerek Türkiye'deki sanat ekonomisinin bu eksiklerinden dolayı küresel salgından oldukça etkilendiğini dile getirmişlerdir:

Işık: Şunu söyleyebilirim, ekonomi yok diyemem tabii ki elbette sonuçta çok daha küçük ve çok kolay alt üst edilebilen bir sanat ekonomisi var aslında Türkiye'de ama aslında bu ekonomi de ne kadar, sadece sanat değil aslında, ekonomik sistemin ne kadar zayıf ne kadar kırılgan ve ne kadar alışılabildiği olabilir, tahmin edilemez olduğunu bize gösterdiğini düşünüyorum. Hele sanat ekonomisi inanılmaz altyapıdan yoksun olduğu için kırılgan ve zarar görebilir. Çünkü sanat ekonomisi bizde sadece biliyorsun özel sektör destekli bir ekonomi var. Ya özel sektör destekli ya da çok kişisel katkılarla yapılan... Dolayısıyla herhangi bir şekilde devletin yani hükümete bağlı bir fon, hükümete bağlı bir kaynak çok fazla yok. Bir tane belki, belki iki tane, hani parmakla sayılabilir ama çağdaş sanat alanında bu alana çok destek yok zaten. Öyle olunca da özel sektör de o zaman isterse yapıyor, istemezse yapmıyor (Işık, 2020).

Eldem: Bundan sonrasında her şeyden önce Türkiye gibi ... hani filantropi ile bu işin yapıldığı yerlerde tabii ki paranın ilk önce sağlığa döndüğünü göreceğiz. Bir kere bütün işte o 90larda bir müthiş bir neoliberal mutlulukla kurulmuş bir sistem içerisinde biz aslında 30 senedir yaşıyoruz. 2010'larda İstanbul'u artık bunun merkezi falan olduğu söylendiğinde ben kendi kendime sinir krizi geçiriyordum çünkü bu beğenmemekle ilgili bir şey değil bu bir altyapı meselesidir. Ne kadar çok insanın angaje olduğuyla ilgili dürüst konuşmak gerekir. Bir tane sanat fuarı yaparak burası art buranın şeyi oldu demek anlamlı değildir diye. Sonra hakikaten bir sürü eşik gördük. Memleketin terörden vs. bir sürü farklı şeylere giden. Onların hepsinden çok doğrudan etkilenen bir yer...Şu anda da bu şekilde o şekilde devam edemeyeceği bir gerçek ama çözümlerin ne olacağını bilmiyorum kurumlar için biraz daha koleksiyona vs. yönelmek ama bireysel olarak da tabii ki çok büyük yıkımlar yaşanıyor şu anda (Eldem, 2020).

Gün: Türkiye'de kâr amacı gütmeyen sanat kurumunun kendi kendini döndürdüğü bir dünya yok zaten. Hiçbir zaman döndüremiyordu hiçbir yer (Gün, 2020).

Bağımsız sanat profesyonelleri dışında araştırma kapsamında görüştüğümüz tüm profesyoneller hem küresel salgının hem de Türkiye ekonomisine özgü güncel sorunların (ör. döviz kurunun yüksekliği) çalıştıkları kurumları ekonomik açıdan önemli ölçüde etkilediğini bildirmişlerdir:

Bilge: Toplamda tabii ciro kaybı muhakkak. Ama hani çalışanlar açısından bir kayıp oldu mu bilmiyorum. Gördüğüm kadarıyla da olmadı. Bizde olmadı. Satış olarak tamamen durmadı onu söyleyebilirim. Bir şekilde tabii devam ediyor...Tabii ki bir ürkeklik var dediğim gibi %100 değil belki %30'larda filan seyrediyordur (Bilge, 2020).

Azalan gelir akışına paralel olarak sanat profesyonelleri kurum olarak masraflarını kısmak için tasarruf tedbirleri aldıklarını belirtmişlerdir:

Gökçe: Ofise kira ödemedik o dönemde. Stüdyonun kirasını indirmek için pazarlık, ofisin kirasını ödememek için pazarlık. Oradan onu kısmak, telefonları internetleri kapatmak falan filan. Bir sürü yani biz öyle kurumsal bir yapıda olmadığımız için aslında bu tarz mikro ya da idari görülebilecek her şeyin de kararını bir şekilde hani almam gerekiyor, uygulamam gereken bir dönemdi. Şimdi onları yavaş yavaş geri açıyoruz ama her şeye tasarruf. Ekiple ilgili bir şey yapmadık. Ama bir ara kısa çalışma ödeneği stüdyo çalışanları için mesela düşündük. Çünkü stüdyo kapalı 3 ay gerçekten orada bir şey yapılmadı geri kalan ekip çalışmaya devam ederken. Sonra ondan vazgeçtik. Onun dışında şeylerle ilgili ne bileyim maaşlarla bilmem

nelerle ilgili bir şey yapmadık ama her şeyi kısıtık. Bizi etkileyen şöyle direkt bir şey var. Bizim normalde gelirlerimiz de giderlerimiz de büyük ölçüde dövizle oluyor. Ağırlıklı projelerimiz yurtdışında yaptığımız için hele ki [kurumun yeni projesi] devreye girmeden önce yerel fonlar ya da yerel projeler daha az iken tamamen yurtdışı odaklı çalışıldığı için yapılacak projeler ya da verilecek hibeler falan hep avro dolar bazlı olduğu için bağışlar da öyle kararlaştırılmış. Ama mesela biz bunu da devam ettiremiyoruz şu an bu kadar hareketlilikte (Gökçe, 2020).

Işık: Ağustos'ta yaptığımız zaman bütçeyi, geçen yılki bütçelerden daha minimumda tutmamız gerektiği hatta mümkünse eğer bu bütçe onaylansa bile bunu harcamamız gerektiği yönünde bir talep geldi tabii ki üniversiteden. Yani dolayısıyla evet yani bütçeler kısıyor, daralıyor ve hatta kullanmayın ricası geliyor (Işık, 2020).

Sezer: Gelir kaybı yaşandı tabii ki de. Tabii ki de giderlerimiz de daha kısıldı. Çünkü bizim her sergi açmamız da bir masraf ama sonuçta bir şekilde galeriye her sergi olmasa da sergilerin ortalaması bir gelir yaratır diye sergi açıyoruz yani. Ne yapıyoruz, masraf yapıyoruz riske giriyoruz. Sonra satış anında bir gelir sağlıyoruz. Gelir sağlamadık ama işte masraflar da azaldı. Tabii ama sabit giderlerimizde bir değişiklik yok. Bir de ayrıca yaşıyoruz. Yemen de içmen de (Sezer, 2020).

Mart ayından itibaren iptal edilen ya da fiziksel mekânda gerçekleşen ertelenen sergiler, fuarlar ve etkinlikler birçok sanat profesyonelinin iş yapma pratiklerini etkilemiş, dönüştürmüş ve gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bir galeri sahibi ve kültür-sanat kurumu yöneticisi fuarların iptalinin sektöre olan olumsuz ekonomik etkilerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

Sezer: Şimdi fuarlar bizim için belirleyici. Her galeri için belirleyici olmayabilir. Her sanatçı için de belirleyici olmayabilir hatta Türkiye'de bu çok az sayıda galerici ve sanatçı için geçerli çünkü İstanbul'da bir tane bizim gibi galerilerin katıldığı sanat fuarı var Contemporary İstanbul, Türkiye'de. Onun dışında dünyanın her yerinde fuarlar var fakat yurtdışı fuarlarına zaten düzenli olarak katılan galeri sayısı en fazla ne bileyim 10'dur mesela. Bu 10'unun da kimisi yılda sadece 1-2 fuar yapıyordur ama kimileri de yurtdışında birden fazla fuara katılıyordur. Biz onlardan biriyiz. Bir de işte 4 kişiyiz toplam, ekibimiz de az sayıda kişiden oluşuyor o yüzden bir fuara gitmek bizim için baya iş yükü. Ona hazırlanmak, orada onu sunması ve ondan sonrası falan. Bizim fuarlarımız ilk önce ertelendi sonra iptal oldu. Çünkü hep böyle bir işte nasıl süreci kestiremediği için kimse (Sezer, 2020)

Lori: Satış kısmı benim yaptığım kısım değil ama biz uluslararası fuarlara katılıyoruz. Art Dubai var, Art Brussels var, Viyana, Duesseldorf. En çok galerinin geliri bu fuarlar sayesinde oluyordu. Tabii ki şu anda fuarların olmaması çok etkiliyor. (Lori, 2020).

Öte yandan, Türkiye'deki kültür-sanat alanında faaliyet gösteren kurumların pandemi öncesinde de yüksek bir bilet satışı geliri elde edemediklerine değinen bir sanat profesyoneli, bu bağlamda Türkiye'deki müzelerin ve sanat kurumlarının küresel salgın döneminde bilet satışlarının azalmasından çok fazla etkilenmediğini aktarmışlardır:

Yani şöyle, bunun benim bilfiil gördüğüm tarafı bir kere eskisi gibi bilet gelirlerine güvenmek, yaslanmak gibi bir şey yok. Yani eskiden bence çoğu yer, yani nereden bahsettiğimize göre çok etkileniyor bu ama Amerika, Kuzey Amerika'daki sanat kurumları bence bilet gelirine güvenebilecek kadar çok gelir döndürüyorlardı. Bizde hiçbir zaman, Türkiye'de hiçbir zaman benim bilet geliriyle döndüğüne şahit olduğum sanat kurumu benim bildiğim yok. Ve zaten durum belli, 3-4 endüstrici ailenin girişimiyle olmuş şeyler bunlar. O yüzden yani bilet gelirleri düşmüştür eminim, bizimki de düştü ancak ona zaten hiçbir zaman bel bağlamadığımız için değişen bir şey oldu mu o anlamda emin değilim (Gün, 2020).

Almanya'da bir kültür sanat kurumunun direktörlüğünü yapan bir sanat profesyoneli ise Türkiye'deki profesyonellerin aksine bu durumdan kurum olarak çok etkilendiklerinin altını çizmiştir:

Duru: Evet bizi çok vurdu çünkü biz izleyici sayısında çok kazanan bir kurumuz. Özellikle mayıstan eylüle kadar turistik bir yer olduğu için baden-baden bilet satışlarından çok ciddi gelir sağlayan bir kurumuz biz. Devlet kurumu olduğumuz için birincil gelir kaynağımız bilet satışları değil. Yani hala hayatta kalabiliyoruz ve programımıza devam edebiliyoruz ama bilet satışlarından arta kalan açığın da bir an önce bir fon yardım ya da çarelerle geri gelmesi gerekiyor 1-2 sene önce yapılan planlara göre. O yüzden bizim için açılan bir iş dosyası oldu. Onunla da ilgilenmemiz gerekiyor. Ama öyle bir boşluk var artık izleyici gelmediği için bilet de satamıyorsun yani bu kurumun önemli bir bütçesinde yıllık bundan kazanıyor (Duru, 2020).

Eldem: Bir kültür-sanat kurumu yöneticisi kurum çalışanlarının gelirlerinin 2020 yılında çok etkilenmediğini ama bu dönemde kurumda yeni işe alım yapılamadığını söylerken, bir başka kültür-sanat kurumu yöneticisi de pandeminin kurumlarının prodüksiyon bütçelerinin çok

etkilendiğini ve prodüksiyon bütçelerini azaltmak amacıyla lokal sanatçılarla yapılacak iş birliklerinin önümüzdeki dönemde artmasının mümkün olduğunu dile getirmiştir. (Eldem, 2020)

Lori: Elbette bizim de 2020'de bütçemizde ciddi bir kısıntıya gidilecek. İşten çıkarma ve ücretsiz izin olmadı. Ücretleri ödemekte sorun yaşamadık. Söz verilen ücretler ödendi ancak dediğim gibi günlük puantajla çalışan bir ekibiniz var o ekibimizin hiç gelmediği o 3 ay boyunca bütün ücretleri ödendi. Ama sonraki geldikleri dönemde tedbirden işe gelme dediğimiz durumlarda veya sokağa çıkma yasağı ilan edilen bir iki istisnai durumda o günlerin puantajları ödenecek mi ödenmeyecek mi muallakta kaldı. Şimdi çözdük ödeniyor ama ödenemediği zorlandığımız bazı arkadaşlarımızın birkaç günlük zararlarına sebep olmuştur. Tam zamanlıya geçiş için onay verdiğimiz arkadaşlarımız vardı 2-3 kişi. Onları tam zamanlıya geçirememiş olduk çünkü pandemide yeni işe alım yapamadık. Öncesinde yapabilmiş olsaydık iyi olacaktı ama yetişmediği için ya da bu dönemin getirdiği bir şey olarak bizi üzen bunlar oldu ve bunları görece problemsiz konular gibi görebiliriz. Gene de tabii ki üzdü (Lori, 2020).

Eldem: Türkiye için demiyorum daha yine bizim alanlarımızda çalışan uluslararası yerlerde de çalışanların korunması mümkün ve garantinin genel yaklaşımı bu olduğu için zaten SALT'ın da şeyi bu bence. Ancak çalışanlar korunduğu sürece yapılacak işlerin korunması mümkün olmuyor. Çünkü toplamda o bütçeler her türlü kısıyor bütün dünyada beklenmedik koşullarda herkesin bütçesi kısıldı. Ya bir sergiyi 6 ay göreceksiniz. Bütün kurumların koleksiyon sergilerine ağırlık verdiklerini göreceksiniz koleksiyonu olan kurumların. SALT böyle bir kurum değil. Dünyada da öyle olacak. Yerel diyaloglara biraz daha fazla şey verilmesi gerekecek bunlar kesin çünkü bunların olmasının tek sebebi de aslında bütçeler yarıya inecek %30-50 gidecek. Bizimki gibi biraz enflasyonu da gören ülkeler için altından kalkılması çok zor bir şey olacak üretim tarafında... Çalışanlarımız açısından çok etkilenmedik bu çok değerli bir şey. Ancak normalde üretim yaptığımız bütçeler açısından çok etkilendik. Bu etki de azalmayacak. Bu etki bütün dünyada kültür kurumları için 5 sene mi olur 10 sene mi olur bilmiyorum acayip bir dönemeçteyiz (Eldem, 2020).

Küresel salgının olumsuz ekonomik etkilerini azaltmak için bazı kültür-sanat kurumları fiziksel mekânda düzenlenen eğitim programlarını çevrimiçi ortamda gerçekleştirme yolunu seçtiklerini belirtirken, bazı galeriler de koleksiyonerlerine yönelik dijital tanıtıma ağırlık vererek koleksiyonerlerin ilgisini çekmek ve böylelikle pandeminin olumsuz ekonomik etkilerini biraz olsun azaltmak için çaba gösterdiklerini ifade etmişlerdir:

Biz mesela sürekli içerik hazırladıkça, yenilik hatırladıkça, ki bunun içine sosyal medya tanıtımlarımızı da katıyorum. Oradan da böyle sadece hani görselin kuvvetine yönelik değil ne bileyim biraz önce bahsettiğim gibi sanal tura girmeyen insan kimisi bütün gün Instagram'a da bakıyor olabilir. Oradaki storylerde, postlarda mümkün olduğunca bilgi vererek ilerlemeye çalıştık bu süreçte. Biz tabi bu kadar içerik ürettikçe aslında satış için de ya da hani olanları aktarmak için de elinde mümkün olduğunca iyi malzeme oluyor. Dolayısıyla hani birebir satış olmasa da koleksiyonerlerimize, onlara yeni bir şey sunabiliyoruz, ilgilerini ayakta tutuyoruz ki zaten bir sürü kişi evdeydi yani hemen herkes evdeydi ve online ilgilerini çeken ne malzeme varsa bunlara sürekli baktılar (Bilge, 2020).

Sanat Profesyonelleri Açısından Ekonomik Etkisi:

Kültür-sanat kurumları, müze, dernek ve galerilerde çalışan sanat profesyonellerinden birçoğu pandemi sürecinde çalıştıkları kurumdan maaşlarını almaya devam ettiklerini ya da kısa dönem çalışma ödeneği aldıklarını belirtmiştir. Güncel sanat sektöründe kadrolu olarak çalışan sınırlı sayıda sanat profesyonellerinden biri olduğunu belirten Gün, bu dönemde güncel sanat alanında çalışıp, düzenli maaş alabilmesinin aslında sanat sektörü için sıra dışı bir uygulama olduğunu ve pek çok sanat profesyonelinin Türkiye'deki güncel sanat ekonomisinin eksikleri yüzünden bu şansa sahip olamadıklarını dile getirmiştir:

Gün: Beni valla çok etkilemedi işte hasbelkader çok şanslı olduk. Bizim iş saatlerimiz düşürülmedi. Ben, bunu ne kadar vurgulasam azdır, bu yetkinlikle açıklanabilecek bir şans değil yani. Türkiye'deki 10 tane kadrolu sanat profesyonelinin biri olmak. Bu bir şans meselesi. Bize böyle şey yaptı. Sağlık güvencemiz zaten vardı. Yani o açıdan başında dediğim suçluluğun çoğu da o yani, niye sözleşmeli bir insan bu kadar zorlanırken ben bu kadar işin daha kolay tarafında kalmış olayım? Yani acayip bir sözleşme ekonomisiyle ilerleyen bir sektörümüz var bizim. Normalde böyle kadrolu çalışmak zaten mümkün değil, bizim kadrolarımızda üniversite kadrosu olmasından gelen bir tekilliği var (Gün, 2020).

Bununla birlikte, düzenli gelir sahibi olan, maaşlı çalışan sanat profesyonelleri de Türkiye'de yaşanan ekonomik sorunlar ve enflasyon nedeni ile kazandıkları gelirinin enflasyona göre azaldığını ve pandeminin güncel sanat sektöründe yarattığı ekonomik sıkıntılar kadar, Türkiye ekonomisinin olumsuz gidişatından da etkilendiklerini ifade etmişlerdir:

Gün: Yani ne bileyim, evet güvencemizde değişen bir şey olmadı. Tabii ki zorlandık... Yani büyük gibi enflasyon var, o enflasyon oranında zam yapmadılar... hani her Türkiye insanının çektiği şeyi çektik. Onlar dışında, ben zaten bu arada Türkiye'de bir sanat kurumundan aldığı maaşla ihya olan ve hayatına desteksiz devam ettirebilen bir tane insan bile tanımıyorum. O yüzden buna vereceğim cevap: Hayır, şartlarımda değişen bir şey olmadı çünkü benim yaptığım ikinci ve üçüncü işler var zaten. [...] Zaten kendimi zihnen de atik tutmak için yaptığım işler bunlar ama onlar kesilmediği için olmadı... Tabii ki beni ekonomik olarak etkiledi ama işte ekonomik kriz yüzünden mi etkilendi, yani pandeminin daha da beterleştirdiği ekonomik kriz yüzünden mi emin değilim (Gün, 2020).

Gökçe: Bireysel anlamda benim açımdan şanslıyım belki bireysel anlamda kaygı ötesinde beni etkilemedi ben zaten maaşlı bir çalışanın aynı maaş almaya devam ediyorum. Ekonomik krizle o para pula dönmüş durumda ama o pandemiyle bence alakalı değil tam olarak. O ülke yönetimiyle alakalı ona yapabileceğim bir şey yok. Önümüzdeki dönem normal bir maaş artışı döneminde muhtemelen hiçbir şey olamayacak falan bilmiyorum...Evet ve ekonomi de giderek de kötüleşiyor ayrıca yani bu çok pandemiden tamamen bağımsız olduğunu söyleyemeyeceğim ama bütün dünyada pandemi ekonomiyi bu kadar etkilemediği için pandemi meselesinden ayırştırmamız gereken bir ekonominin kötüleşmesi durumu var şu an Türkiye'de ciddi bir şekilde. O beni pandemiden daha çok kaygılandırıyor onu demek istiyorum. O yüzden de ben şu anda martta yaptığım şeyi yapamıyorum. Martta ya pandemi de çok kötü biz evlere çekilelim mi kararını resmi olarak bu açıklanmadan bir hafta 10 gün önce alıp bunu gayet güzel devam ettirdiğim bir dönemi bundan sonrası için sürdürmeyebilirim gibi hissediyorum (Gökçe, 2020).

Kayra: Ben şanslıyım bence bu konuda böyle bir kurumda çalışan birisi olarak. Maaşımı eksik almadım ya da ekonomik olarak benim için çok değişen bir şey olmadı. Tabii ki şu anki ekonomik durumlar ve her şeyin giderek pahalılaşması o süreçte de etkiliyor ancak benim için yarım maaş aldım gibi bir durum olmadı ama bizim kurum özelinde bir durum olabilir bu (Kayra, 2020).

3 sanat profesyoneli kurumlardan aldıkları ödemeler dışında, sergilerin iptal edilmesi ile birlikte sergi yazılarından, editörlük çalışmalarından gelen ek gelir kalemlerinin de gelmediğini aktarmışlardır. Bir galeri çalışanı bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Işık: E tabii benim düzenli olarak gelirim, mütevazı bir rakam da olsa [kurumdan]. Kısa dönem çalışma ödeneğine alındım, Nisan – Mart itibarıyla, yani Nisan'dan beri kısa dönem çalışma ödeneğiyle geçiniyorum. O normal maaşımdan daha düşük bir maaş tabii ki oluyor. Sonra yaz döneminde de ders vermediğim için üniversiteden de herhangi bir gelirim olmuyor. Akademik yıl içerisinde sadece ben verdiğim derslerin karşılığını alabiliyorum. Dolayısıyla işte Mayıs'ta bitiyor dersler, Haziran-Temmuz-Ağustos gibi ara dönemlerde zaten başka bir ek gelirim de olmadı. Yani e sergiler iptal ediliyor, işte sergiler iptal edilince tabii ki sergiler için beklenen yazılar, metinler, onlar da iptal ediliyor. Dolayısıyla her anlamda ekonomik olarak etkileniyoruz biz de. Sanat alanında çalışan herkes gibi (Işık, 2020).

Görüşme sonuçlarına göre, küresel salgın güncel sanat alanında çalışan bağımsız profesyonelleri ve özellikle küratörleri de ekonomik olarak oldukça etkilemiştir. Almanya'da yaşayan Türkiyeli bir küratör pandeminin ilk 3 ayında Alman hükümetinden beş bin avro yardım aldığını belirtmiştir. Türkiye'de çalışan Türk ve yabancı uyruklu 2 bağımsız küratör ise devletten destek almadıklarını aktarmıştır:

Beni çok etkiledi. Benim bu seneki projelerim ya da özel konuşma yapmaktan ya da yazı yazmaktan aldığım ücretlerin hiçbirini alamadım tabii ki. Benim kazancım yarıya düştü bu sene. Bence bir sürü sanatçının üretimi ertelendi. Bir sürü sanatçının sergisi ertelendi. Biraz ölü bir yıl aslında ben biraz öyle bakıyorum. Minimumla idame edebildiğimiz hayatta kalabildiğimiz bir yıl. Atıyorum bisiklet almayacağım bu yıl seneye alacağım. Mesela gibi biraz böyle bir yıl oldu bir şeyleri ertelediğin ekonomi yaptığın. Biz çok cüzi bir yardım aldık o bizim hayatta kalmamızı sağladı. Tamamıyla bizi beslemedi büyütmedi ama o an o sembolik yardım kendini iyi hissettirdi evet ama iptal edilen projelerden dolayı sonuçta ben mayısa kadar *freelance* idim şimdi %50 çalışıyorum diğer %50'yi kendim bulmak zorundayım ve bulamıyorum. Pandemiden önceki programım Bakü'ye ders vermeye gidip, Paris'e proje sunmaya gidip işte İstanbul'a sergi açmakla geçen bir programdı, her ay 2-3 yere seyahat edip oradan gelen ücretlerle serbest çalışıyordum. Bu artık burada mümkün değil (Duru, 2020).

Bu durum bağımsız küratör olarak çalışan sanat profesyonellerinin gündelik hayatlarını pandemi öncesinde olduğu gibi sürdürebilmelerinin önüne geçmiş ve eskisine göre çok daha sınırlı bir bütçe ile sadece gerekli harcamaları yapabildikleri bir dönem geçirmelerine yol açtığını şöyle örneklendirmiştir:

Pandemi öncesinde Türkiye'deki üst-orta sınıfın yaşam standartlarına sahiptim. Projelerimin ertelenmesi nedeni ile çalışamadım ve bu dönemde

beklediğim ödemelerimi alamadım. Sağlık sigortamı bile ödemekte zorlandığım bir dönem yaşadım. Özellikle mart, nisan, mayıs ve haziran aylarında süpermarket alışverişi için bile bütçe yapmam ve eski tüketim alışkanlıklarımdan vazgeçmem gerekti. Her seferinde önceden alışveriş listesi yapıp markete gittik ve o listeye sadık kaldık. Bu benim normal yaşam tarzım değildi (Çağrı, 2020).

Sanatçılar Açısından Etkileri

Araştırma kapsamında görüştüğümüz sanat profesyonelleri sanatçıların da bu süreçten oldukça etkilendiklerini ve bu dönemde ekonomik olarak ağır bir darbe aldıklarını ifade etmişlerdir:

Anı: [Sanatçıların] çok kötü etkilendiklerini düşünüyorum. Bence Türkiye’de çoğu şey etkileniyor da içinde kalıyor. Yani bu başka alanlarda olduğu gibi büyük ihtimalle bu alanda da bireysel çözümlerle yürüyor. Belki aileler yardım ediyor belki birikimler harcanıyor neyse ya da ama. Birçok sanatçı aslında hayatını sürdürmek için yan işler yapıyor. Ya ders veriyor ya tasarım yapıyor. Büyük ihtimalle onları o gelirleri azalmış olmalı. Belki misafirlik programına giden sanatçılar, onu planlamış olanlar gidememiş olabilir kayıpları olmuş olabilir. Bu fuarlardan ne kadar kaç sanatçı hakikaten bir şey alabiliyor gelirin bir parçası o olan ne kadar insan var onu da tam bilemiyorum (Anı, 2020).

Sezer: Sanatçılar var ve o sanatçılar da başka işler yapabilir ama normal, yaptıkları sanattan para kazanmaları. Bu da nasıl olabilir ya yaptıkları işlerin bir şekilde satın alınmasıyla veya bir şekilde sergilenmesiyle, sergilenmede alınan ücretlerle olabilir. Etkinlikler durduğu zaman tabii ki onlara bir darbe oluyor (Sezer, 2020).

Kayra: Sanatçılar da en kırılgan olan aktörler bence bu durumda. Galeri ve çağdaş sanat alanındaki oluşumlardan kapatmak zorunda kaldık yerin dibine girdik gibi bir şey yaşayan bir kurum var mı bilmiyorum açıkçası. Zaten çok kendi içinde dönen ve zorla dönen bir şeydi bu. Covid hiç olmamış bir tekme atmadı bence bizim sektöre. Sanatçılarımız için de birçok şey değişti mi bilmiyorum. Onlar da atölyesinde üreten, sergi oldukça veren, sergi sayısı azaldığı için değişmiş olabilir. Ama zaten düzeni geliri olmayan kişilerdi öncesinde de. Sonrasında belki eser satışı azalan sanatçılar için zorlayıcı olmuş olabilir ama onların da hayat standardı belli

koşullarda kalmak zorunda ve onu çok çok değiştiren bir şey oldu mu emin değilim. Zaten olumsuz olan bir şeyden söz ediyorum (Kayra, 2020).

Sanat profesyonelleri bu süreçten en çok etkilenen sanatçı gruplarını genç ve orta kariyerdeki sanatçılar olarak tanımlamışlardır:

Anı: Ufak daha fazla ismi duyulmamış, daha yeni başlamış, belki birkaç yerde göstermiş ama sonra şey yapamamış, daha kariyerinin başındaki sanatçılar büyük ihtimalle daha çok etkilendi diye düşünüyorum. Bir de sanat alanında görünen orada esas işini üreten ama geliri başka yerden olan çok sanatçı var. Onların aslında büyük ihtimalle öbür taraftaki gelir kayıpları bu tarafta iş üretmelerini geciktirmiş veya imkansızlaştırmış olabilir (Anı, 2020).

Eldem: Orta kariyerin çok dışarıda kaldığını düşünüyorum. Tekil tekil bir şeyler olarak davet ediliyorlar ama kendi başlarına var olmalarına ne kadar izin veriliyor bilmiyorum. Daha uluslararası şeyler içinde belki kendilerini var ediyorlar. O bize kritik geldi (Eldem, 2020).

Küresel salgının açtığı ekonomik yaraları sarmak için birçok sanatçının sınırlı sayıdaki fonlara başvurduğu sanat profesyonelleri tarafından aktarılmış, hatta güncel sanat alanına ayrılan fonlara diğer disiplinlerdeki sanatçıların bile müracaat ettiği bilgisi de görüşme notlarına yansımıştır:

Tabii şu oldu: X fon sağlayan ve kaynağı olan ve olduğundan çok daha fazla kaynağı varmış gibi de görünen bir yer olduğu için tabii ki daha fazla görünürlük kazandı, daha çok talep geldi. Alakalı alakasız diyeceğim hiçbirisi alakasız değil şüphesiz. Normalde X'in işte hibe şemasına girmeyen misyonuna girmeyen faaliyet alanı içinde olmayan pek çok şey de pek çok disiplinden görsel sanatlar bile olmayan mesela alanlardan hem de pek çok farklı konuda talepler ricalar bağlantılar vs. geldi (Gökçe, 2020).

Sanat profesyonelleri ve Sanatçı İlişkileri

Görüştüğümüz sanat profesyonellerinin hepsi küresel salgının sanatçılarla olan ilişkileri üzerinde etkisi olduğunu, pandemi ile birlikte fiziksel atölye ziyaretlerinin neredeyse ortadan kalktığını aktarmışlardır:

Işık: En azından benim haftada bir günüm pandemi öncesinde bu atölye ziyaretlerine ayrılmış durumdaydı. Sanatçıların atölyelerine giderim, onlarla tanışırım, sohbet ederim, üretimlerini işte anlatırlar. Yani orada bir zaman geçirmek ve yüz yüze zaman geçirmek son derece benim için aydınlatıcı oluyordu. Ama tabii ki pandemiyle birlikte bu da bu da çok mümkün olamaz hale geldi çünkü herkes benim gibi korku içinde. Kimse kimseyle çok görüşemiyor. Bu tür programlar zaten yapmakta hep çekimseriz. O yüzden de olumsuz yönde etkilendiğini söyleyebilirim tabii ki sanatçılarla (Işık, 2020).

Kayra: Bir yandan daha sık konuştuk. Özellikle yurtdışında yaşayan sanatçılarla herkes bir şekilde entegre olduğu için daha sık hatta can sıkıcı sıklıkta iletişim halinde kaldığımız oldu. Bir de o süreçte konuşma serici gibi etkinlikleri yaptığımız için hepsiyle iletişim halinde kalıp çevrimiçi etkinlikleri koordine etmek için iletişimde kaldık. Bir yandan sergiler ertelendiği için o anlamda bir azalma olabilir. Üretimleri konusundan kimseyi neler yapıyor diye dürtmedik. Normalde daha fazla sanatçıya atölyelerine ziyaret yapıyorum sergilerinden önce özellikle sergilerine birkaç kala ne yaptın gibi durumlar oluyor (Kayra, 2020).

Bazı sanat profesyonelleri ise fiziksel mekânda yüz yüze görüşmemenin sanatçılarla kurdukları bağları zedelediğini, etkileşimlerinin eskisi kadar güçlü, verimli olmadığını ve çevrimiçi görüşmelerin zaman zaman iş yapma süreçlerini yavaşlattığını dile getirmişlerdir:

Bilge: Sanatçılarla ilişkileri tabii etkiliyor şöyle bir durum var: Gemiyi yürütecek kadar bir şeyler yapıyorsunuz böyle büyük gayretlerle ama ekstraları olmuyor. Biz iletişimde tabii biraz daha değişiklikler içine gitmek zorunda kaldık. Hala da tam olarak her şeyin oturduğunu söyleyemem. Ben çok sık seyahat ediyordum bire bir toplantılar, atölye ziyaretleri yapmak için. Şimdi onlar ortadan kalktı. Bir dönem herkesin online toplantılar yaptığı, sürekli Instagram'dan yapılıyor vs. Öyle bir şey oluyor ki sanatçı yorulmuş oluyor artık. Online telefonuna ya da bilgisayarına bakarak konuşmak için ve şey diyor "Lütfen sadece telefonda konuşalım" ya da "Biraz bekleyebilir miyiz?". Normalde daha yüksek tempoyla kararlar alınırken yeni işler ortaya çıkarken karşılıklı feedback verilirken o süreç tabii çok çok geniş bir zaman yayıldı. Ben kendi açımdan biraz verimsizleştiğini görmeye başlıyorum son zamanlarda...Sen sanki atölyeye gitmiyorsan o konuşma iki satır e-mail cevabıyla da geçebilecekmış gibi şeyler de oluyor. O yüzden yavaşlayıp daha fazla telefona, mesajlara yüklenerek bilgi istiyoruz. Lütfen vs. vs. diye uzattığımız bizi daha zorlayan bir iletişim(siz)liğe dönüştü aslına bakarsan (Bilge, 2020).

Işık: Yani işte Zoom'dan WhatsApp'tan tabii ki haberleşiyoruz, görüşüyoruz, birbirimize merhaba diyoruz ama çok böyle verimli sonuçlar çıkartabilecek bir süreç değil şu anda içinde olduğumuz süreç. Sanatçı ilişkileri anlamında (Işık, 2020).

Görüştüğümüz sanat profesyonellerinden bir tanesi küresel salgın döneminde her sanatçının aynı şekilde etkilenmediğini, farklı sanatçıların bu dönemde farklı tepkiler verdiklerini aktarmış, bu paralelde pandeminin psikolojik etkilerini daha yoğun yaşayan, çeşitli nedenlerle üretime odaklanamayan sanatçılarla ilişkilerinin de olumsuz olarak etkilendiğini dile getirmiştir. Diğer taraftan küresel salgın sürecinde, pandemiye fırsat olarak görerek bu dönemde sosyal medyada daha aktif olan ve daha üretken olan sanatçılar olduğunun da yine altı çizilmiştir:

Çok farklı farklı sanatçılar çok kişisel ve bireysel tepkiler iletişim biçimleri benimsediler... Sanatçılar arasında bu dönemi çok üretken geçirip tam da bunu fırsat bilip böyle işine odaklanabilenler olduğu kadar çok bunalıma giren panik yaşayan depresif kendini hissedemeyen hiç üretken hissedemeyen kaygılanan içe kapananlar da oldu. Diğer tüm meslek grupları ya da diğer tüm alanlar gibi. O da iletişimlerine de yansdı tabii doğal olarak. (Bazıları tabii iletişimi geri çekmeye başladı belki.) Bazıları da tam tersi süper aktif oldu bu dönemde daha çok iletişimini devam ettirmeye çalıştı normalde daha az görüşürken onlineda daha çok görüşmeye başladık. Kendini sosyal medyada daha çok göstermeye başladı. Senle daha çok temas kurmaya başladı. Bazı durumlarda da normalde daha çok temasta olduğun bir sanatçı görüştüğün bir sanatçı benim küratör olarak da daha içe kapanmıştı inzivaya çekilmişti oydu buydu hani daha az görüşebilir olduk. O yüzden tek tek bir kategoriye indiremem. Onlar da bu durumda nasıl baş edebiliyorlarsa öyle baş ettiler (Gökçe, 2020).

Diğer sanat profesyonellerinden farklı olarak, çalıştığı kurumun “sanat üretimini kolaylaştırıcı” bir rol üstlendiğini ve sanatçıları yapıtları ile eşleştirmede aktaran bir sanat profesyoneli ise bu süreçte beraber çalıştıkları sanatçılarla ilişkilerin pandemiden çok fazla etkilenmediğini, sanatçılarla beraber hareket etme pratiklerini bu süreçte de koruyabildiklerini söylemiştir (Eldem, 2020).

Küresel Salgının Sanat Profesyonelleri Üzerindeki Psikolojik Etkileri

5 sanat profesyoneli küresel salgının getirdiği belirsizlik ve sosyalleşme eksikliği ile birlikte enerji düşüklüğü, gerginlik ve yalnızlık hislerini bu dönemde pandemi öncesine göre daha yoğun deneyimlediklerini ifade etmişlerdir:

Kayra: Enerjisizleştirdi beni aslında. Bir noktada bir kere bir internet üzerinde çalışmaya başladığımda arkadaşlarımla bile yazışmak istemiyordum çünkü bütün enerjimi işle ilgili yazışmalara ve bu tarz konuşmalara ayırmıştım gibi. O yüzden bütün sosyal enerjimi ona entegre ettim yani iş sosyalleşmesine. Çok sosyal bir işimiz var. Covid öncesi de bazen çalışıp gerçekten bir hafta kimseyi görmek istemiyordum çünkü yeterince sosyal oldum artık kabuğuma çekilmek istiyordum. Bu defa whatsapp'ten cevap vermiyorum arkadaşlarıma çünkü istemiyorum online olarak biriyle iletişim kurmak istemediğim noktaya geldiği olmuştu (Kayra, 2020).

Gökçe: Daha az stres ama daha çok belirsizlik. Çünkü daha çok belirsizliğin sebebi yani açıldık gibi görüyorsun sana öyle söyleniyor ama onun bitmeyeceğini biliyorsun ve de daha büyük bir belirsizlik çünkü kötü mü sonrası iyi mi ikisi de mi değil hiçbir şey bilmiyorsun. Şu anki hissim de o şekilde devam ediyor...Dolayısıyla o beni kaygılandırıyor. Ve de mesela etkinlik yapmaya devam etmeniz ofisleri mekanları açık tutmaya devam etmemiz beklenen bir dönemdeyiz ama pandemi riski de var (Gökçe, 2020).

Görüşülen sanat profesyonellerinin ikisi bu sürecin olumlu psikolojik etkilerinin de olduğunu belirtmiştir. Küresel pandeminin sanat profesyonelleri açısından olumlu etkileri ise pandemi öncesi gündelik hayatın yoğun koşuşturması için kişisel üretimleri, projeleri için yeterince vakit ayıramayan sanat profesyonellerinin bu dönemde onları tamamlama fırsatı bulmaları ve pandemi öncesi yoğun koşuşturmanın azalması ile daha az stres yaşama olarak belirtilmiştir.

Yani çok şükür fiziksel sağlığımla ilgili bir sıkıntı olmadı, ailemde yakın çevremde bir hastalık olmadı. O yüzden bana hani yapamadığım... Bütün dünyam mizacen bana benzediği için, kendim gibi yaşamak konusunda hiçbir sıkıntı çekmemeye başladım (gülüyor). Oh dedim, herkes evinde ne kadar güzel. İşte bu kitabı öyle yazma fırsatı buldum. İki buçuk senedir bitiremediğim bir öyküm vardı onu bitirme fırsatı buldum. İyi geldi, bana iyi geldi (Gün, 2020).

Bu dönemde Covid-19 açısından riskli bir grupta yer almamak ve sanatsal üretimlerine devam edebilmek sanat profesyonellerinin motivasyonlarını yüksek tutan ve onları iyi hissettiren unsurlar olarak öne çıkmıştır.

Lori: İnsanları ikiye ayırdım baştan itibaren. Kendi durumundan endişe etmek zorunda olan insanlar vardı risk grubunda MS hastası olan bir arkadaşım var birisinin alerjik astımı var. Biz öyle değildik. Ya semptomsuz geçiriyorsak ve bulaştırırsak diye bir şeyle yaşadık. Kendi ölümümüze dair bir endişeyi çok fazla yaşamadık. Bilmiyorum geçirirken iyi geçiririz henüz geçirmedik. İlk zamanlarda eşim bir hastalık geçirdi ama grip olduğundan eminiz. Antikor testi çıkmadığı için covid olmadığını düşündük... Kendi kararlarımı, hayat tercihlerimi, ekolojikle ilişkiyi yeniden sorguladığım bir zaman oldu. Belli bir çalışma sürecim devam ettiği için etkilerini az hissetmiş olabilirim (Lori, 2020).

Işık: Tabii ki dışarıda çok sosyal ve hareketli bir çalışma düzenim, sistemim vardı ama bir o kadar da aslında evde daha sakin, yazı da yazdığım için hayatımın bir kısmında. Daha sakin bir yaşam sistemim de vardı. E biraz çocuktan da dolayı tabii ki zaten haftanın belirli günleri evde oluyorum, haftanın iki üç günü. Öyle olunca böyle çok... Sadece işte bu sosyalleşme, insanlarla bir araya gelme konusunda... İlk zamanlarda çok daha ağırdı aslında etkisi, özellikle böyle yazıya kadar olan dönem. Sonrasında işte yazla birlikte o hafif hani en azından dışarı çıkabilir halde olmamız ve kuralların gevşemesiyle birlikte bir noktada bir moral olmuştu bize ama son haftalarda aslında tekrar aynı psikoloji şeye, ruh haline büründük diyebilirim. Çok ağır bir travma, neyse ki çok şükür herhangi bir yakınımda, sevdiklerimde, çok yakınımda Kovid'le ilgili olumsuz bir durum yaşanmadı. Bir sağlık kaybı ya da bir kayıp gibi. Onun da tabii etkisi var eminim. O yüzden şu anda ağır travmatik değil ama hepimizde tabii ki izler bırakıyor ve bırakacak gibi de görünüyor (Işık, 2020).

Öte yandan, bir sanat profesyoneli Türkiye'deki güncel sanat sektörünün kırılganlığının altını çizerek, bu kırılgan sektörde ayakta kalabilmek için kendi kendisini de bu dönemde motive etme ve iyimser olma ihtiyacı duyduğunu şöyle dile getirmiştir:

Biraz iyimser olarak kendimizi motive ediyoruz. Çünkü zaten çok hesap yapamadığımız bir konu. Zaten hep böyle riske girdiğimiz bir konu. İyimser olmazsan riske giremezsin veya riske girmek için iyimser olmak zorundasın. Riske girmekten kastım ne, sonuçta bir sergi açıyoruz ve o serginin maddi olarak ne getireceğini bir şekilde öngörebiliyorsun ama herhangi bir şey başka bir şey satan biri gibi, şu gider, bu gider veya öyle sanat eserleri de

satmıyorsan... Hatta onu yapmadan bir maceraya atılıyorsun açıkçası. O yüzden de iyimser olmak zorundasın. Burada da yani baktığın zaman bunun ne kadar süreceği belli değil, çok ince bir çizgide veya çok böyle sağlam olmayan iplerle ayakta kalan bir yerken... Çok kırılğan diyeyim, çok kırılğan bir sektörken bunun böyle mahvolması çok olası. Fakat biraz iyimserlik, biraz da inanç... Şöyle bir inanç yani, doğru bir şey gerekli bir şey yaptığına inanıyorsun (Sezer, 2020).

Küresel Salgının Sanat Profesyonelleri Üzerindeki Sosyal Etkileri

Küresel salgın sürecinde alınan sağlık önlemleri kapsamında fiziksel mekânda gerçekleştirilen güncel sanat etkinlikleri ilk 3 ay durmuş, sonra da azalmış, haziran sonrası dönemde pandemi öncesindeki gibi sosyalleşmeye olanak veren, yiyecek ve içecek ikramlarının olduğu sergi açılışları yapılmamıştır. Görüştüğümüz 5 sanat profesyoneli bu durumun kurumlarını olumsuz etkilediğini ifade etmiş, networking / sosyalleşme imkanlarının azaldığını belirtmiştir. Bir galeri sahibi bu durumun satışlarının azalması yol açtığını söylerken, bir dernek yöneticisi ise pandemi nedeni ile yurtdışı sanat sahnelerini keşfetmek için koleksiyonerler yaptıkları seyahatlerin sona ermesinin koleksiyonerle sürdürdükleri iletişim biçimlerini kısıtladığına dikkat çekmiştir:

Işık: E tabii işimizin bir parçası, doğal olarak işimizin bir parçası networking çünkü iletişim aslında baktığın zaman en temelde yaptığımız iş. Yani bu sanatçıyla kurum arasındaki iletişim olur, sanatçıyla izleyici arasındaki iletişim olur, sponsorla yine işte sanatçı arasında olabilir. Tüm bu aktörler arasında yaptığımız bir tür iletişim aslında küratörlük de baktığın zaman. Daha sanat üzerinden, sanat aracılığıyla yapılan bir iletişim. Öyle olunca kendi alanındaki *networking*'de yine olumsuz tabii ki sonuçlar oldu, yani iletişim kurmamak kurmak... Çünkü herkesin hem pandemiyle birlikte fiziksel olarak görüşme imkanlarının düşmesinin dışında bir motivasyon kaybı da yaşadık hep birlikte. Motivasyon kaybı da kendimizi biraz daha içe kapanma, biraz daha kendi alanıza kapanma, dış dünyadan da sadece fiziksel değil zihnen anlamda soyutlanmaya götürdü. Öyle olunca bir motivasyon kaybı yaşadığınız zaman da aslında bu da her alandaki iletişiminize yansıyor. Dolayısıyla kendi *network*'ümdeki bir fırsat veya ne diyeyim, motive edici yeni bir durum olmadığı sürece kontaktalar azaldı tabii (Işık, 2020).

Sezer: Yeni insanla tanışamadık bir kere. Hiç demeyelim çünkü mesela birkaç sanatçımızı Instagram'dan takip edip daha sonra onlara ulaşmaya çalışıp, sonra onların bizi yönlendirdiği insanlarla tanıştık. Ama işte o tanışmak da en fazla ne bileyim yazışmayla falan oluyor. Ticarete döndürmesi onun çok daha zor oluyor. Biz en çok, evet yani fuarlarda mesela insanlarla tanışırsın, sanat etkinliklerinde tanışırsın, sen katılımcı olmasan bile belki işte bir sanat etkinliğinde, bir açılıştır, bir yemekte insanlarla tanışırsın. Meyhanede tanışırsın falan filan tabii ki o her yerde çok sekteye uğradı. O konuda epey bir etkiledi. Onun dışında tabii yurtdışına gidememek, bizim gibi bir galeriyi epey duraksattı. Epey etkiledi tabii ki. Bir de beslenme olarak da sırf networking değil bir de sanat sohbeti yapamamak falan. Bir şekilde yeni ne var görememek, başka bir sanatçının sergisini gezememek, sanatçılarla oturup konuşamamak, bu sektörde diyeceğim, başka aktörlerle yani yazardır işte ne bileyim küratördür falan onlarla sohbet edememek onların gezdiği sergileri dinleyememek falan... (Sezer, 2020).

Gökçe: Çünkü onları şeyde tutan bir arada da tutan mesela 30 kişi bir arada 4 günlüğüne Amsterdam'a gitmek aşırı yoğun bir programlar bütün Amsterdam'ın sanat sahnesini kendi keşfedemeyecekleri biçimde keşfedip en iyi küratörler en şey koleksiyonerle bir araya gelmek ve tabii ki işin sosyal bir tarafı da var. Akşam da güzel bir yemek yiyip birlikte sohbet etmek falan. Bu tamamen hayatımızdan çıkmış durumda tamam ben onları online Berlin'e götürüp oradan bir galeriyi bağlayıp bir sanatçıya bağlarım. Yine en çok hoşlarına giden bu oluyor online içerikte ama öbürünü yapamıyorlar ve bu insanlar zaten çok seyahat eden ve seyahat edebilen insanlarken çok o anlamda kısıtlanmış oldular (Gökçe, 2020).

Pandeminin ilk 3 aylık sürecinde ve sonrasındaki dönemde birçok etkinlik çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Sanat profesyonelleri küresel salgın sürecinde çevrimiçi etkinlikler aracılığı ile kurdukları etkileşim sayesinde daha geniş kitlelerle buluşabilme imkânı kazandıklarını ve sanat izleyicisini daha yakından tanıma fırsatı elde ettiklerini söylemişlerdir:

Lori: Olumlu etkiledi. Pek çok buluşma oldu. Podcast, radyo katılımı. Ne zamandır görüşemedik bir skype yapalım deyip güzel bir sohbete dönüşmesi aslında çok daha odaklı ve güzel şeyler oldu (Lori, 2020).

Duru: Şimdiki durum benim çok şikâyet ettiğim bir durum değil çünkü sergiye gitmek için adını vermek telefon vermen belli bir zamanı ayırman gerekiyor. Bizim açımızdan çok kötü olduğunu düşünmüyorum. Bize geleni tanıdık izleyiciyi tanıdık ve gerçekten ilgili kim olanı tanıdık. O

yüzden benim için sanatla ilişkilene biçiminde bir farklılık oldu izleyiciyle ilişki açısından. Şu an biz bize kim geliyor biliyoruz (Duru, 2020).

Destek ve Dayanışma Pratikleri

Küresel salgın sürecinde kurumlar ve sanat profesyonelleri arasındaki dayanışma pratiklerinin arttığını dile getiren 3 sanat profesyoneli olmuş ve iki tanesi görüşlerini aşağıdaki gibi dile getirmişlerdir:

Kayra: Hem olumlu hem olumsuz etkileri oldu bence. Olumlu olarak [...] kovid sürecinde onlarla [kurumu ile aynı yerdeki galerilerden bahsediyor] beraber projeler geliştirdik. Mesela hepimiz online sergi turu verdik sıra sıra. Tek bir etkinlik altında. O yüzden baya geniş bir kitleye hitap edebildik tek bir galeri yapmaktansa. O anlamda iletişimimizin güçlendiği ve daha iletişimde kalabildiğimiz bir süreç oldu (Kayra, 2020).

Lori: Bu dönem kültür sanat kurumları arasında çok güzel bir dayanışma ve iş birliği başladı. Birtakım toplantılar yapmaya başladık. Operasyon tarafındaki arkadaşlarımız da yoğun bir şekilde katıldılar. Baştan kapama kararı aldığımız gün yeniden açma kararı aldığımız gün SALT'la bire bir de haberleştik. Kapatıyor musunuz siz ne yapıyorsunuz biz ne yapıyoruz neyi nasıl düşündünüz. Bu dönemde kapanma açılma durumlarını nasıl duyuracağımıza dair mektupları eposta bültenle giden şeyleri ben hazırlıyordum. Uygulamalarımıza dair maske kullanıyor musunuz biz termal kamera aldık, siz alıyor musunuz kapılarımızı dokunmatik hale getiriyor muyuz getirmiyor muyuz, nano hijyen uygulamasını nereye yaptırdınız gibi know how transferini de sağlayabilmek çok verimli oldu gerçekten Yapı Kredi, Salt, Meşher, Pera, İKSV, Borusan, Akbank Sanat ve şimdi aklıma gelmeyen bütün Beyoğlu kurumlarının bir grubu oldu. Ayda 1, 2 ayda 1 buluşup bu değerlendirmeleri yaptık. Bu çok çok faydalı oldu gerçekten. Bir de kurumların farklı yaklaşımlarını da orada görmüş olduk (Lori, 2020).

Öte yandan, Türkiye'de kültür-sanat kurumlarını ve sanatçıları destekleyen bir sosyal devlet altyapısının olmadığına dikkat çeken sanat profesyonelleri bu süreçte sanatçıların yeteri kadar destek alamadığını söylerken, dayanışma pratiklerinin bir iki dayanışma projesi ile küçük bir çevrede sınırlı kaldığını, bu nedenle Türkiye'de sistemli ve alt yapısı olan bir dayanışma pratiğine ihtiyaç duyulduğunu aktarmışlardır:

Işık: Herhangi bir şekilde devletin yani hükümete bağlı bir fon, hükümete bağlı bir kaynak çok fazla yok. Bir tane belki, belki iki tane, hani parmakla sayılabilir ama çağdaş sanat alanında bu alana çok destek yok zaten. Öyle olunca da özel sektör de o zaman isterse yapıyor, istemezse yapmıyor. Bir iki tane yani, SAHA gibi bir oluşum var, SAHA Derneği pandemi nedeniyle gerçekleştirilemeyen projeler başvuru açtı, fon başvurusu. Pandemi nedeniyle iptal edilmiş, iptal olmuş, ekonomik olarak da gerçekleştirilememiş projelere fon sağladı mesela, seçkiyle tabii ki. Bunun gibi ufak tefek, işte Omuz diye bir oluşum başladı biliyorsun. Tabii çok daha kişisel. Daha kapsayıcı ve daha katkı sunulabilir ama sonuçta onun da fonu çok minik tabii ki, bir kişiye 1000 TL gibi bir fon veriliyor (Işık, 2020).

Anı: Bu arada sanatçılara destek için çok küçük miktarlarda, insan üzüyor... Omuz diye bir şey duydun mu? Çok az insanla çok az insana yardım etmeye çalışan didinen bir şey mesela. Sonra düşünüyorum bu kadar Türkiye’de güncel sanat kendisinden sorulan kurumlar vakıflar hiçbir şey, yapmış olsa da biz duymamış olabiliriz bilemiyorum ama, bu kadar sağladıkları büyük sanat prestiji sermayelerini hiç en sıkışık anda destek olarak göstermemeleri bana çok tuhaf geliyor. O bütün prestijli sergiler, prestijli yapılar o kadar bir anlamda karın doyurmuyor ki gerçek anlamda...Bilemiyorum bana çok üzücü geliyor Omuz bir tanecik böyle bir şey çıkması. Gördüm bir SAHA galiba bir destek fonu oldu (Anı, 2020).

Söz konusu dayanışma pratikleri ve sanatçıların desteklenmesi olduğunda, sanat profesyonellerinin arasında uzlaşmanın görülmediği diğer bir konu ise sanatçıları ve bağımsız sanat profesyonellerini kimlerin desteklemesi gerektiği konusu olmuştur. Sanat profesyonellerinden bazıları bu konuda sorumluluğu devletin alması gerektiğini söylerken, bazıları sanata destek verdiklerini söyleyen holdinglerin ve kurumların bu rolü üstlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bir galeri sahibi ise galerilerin de bu dönemde sanatçılardan eser satın alarak onları destekleyebileceğini ama maddi imkansızlıklar yüzünden kendi galerisinde böyle bir destek mekanizması kurma imkânı bulamadıklarını dile getirmiştir:

Sanat eseri satmasa bile para ödediğimiz sanatçı açıkçası olmadı. Veya şunu yapabiliydik ama işte o da biraz finansal yapıyla ilgili ve biraz biz sanatçılarla beraber ortak risk alarak da bir şekilde bu olayı sürdürdüğümüz için yapmadığımız bir şey. Fakat tabii ki de galeri sanatçılardan sanat eseri alabilir. O zaman da hem sanatçıya vereceği paranın bir şekilde bir karşılığı olmuş oluyor, hem de galeri koleksiyonuna kattın bak, sonuçta tekrar onu satabilirsin bir de bir yatırımdır bunu yapman. Ama biz onu yapmıyoruz. Yani biraz maddi durumlar (Sezer, 2020).

Aslında bu durum, Türkiye'deki kırılğan sanat ekonominin bir parçası olan galerilerin de küresel salgın döneminde desteğe ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Fuarların ertelenmesi ve/ya iptali ile gelirleri azalan başka bir galeri çalışanı da bu dönemde İŞKUR yardımına başvurduklarını söyle belirtmiştir:

İŞKUR dışında almadık. Ama Art Brussels gibi fuar gerçekleşmedi ve ertelendi ama çeşitli online etkinlikler yaptılar. Belki tanıtım anlamında destek veren daha önce iş birliği yaptığımız kurumlar olmuş olabilir. Direkt net fon gibi hiçbir yerden gelmedi (Kayra, 2020).

İki sanat profesyoneli ise pandemi öncesi iş yapma pratiklerine değinmiş ve bu pratiklere (ör. sanatçılara prodüksiyon desteği, bağımsız küratör ve yazarlara ücret vermek gibi) küresel salgın döneminde de devam ederek sanat profesyonellerine ve sanatçılara destek olmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Öte yandan bu dönemde ödemeleri öne çekmenin de sanatçılara destek olmak için bir pratik olarak öne çıktığı gözlemlenmiştir:

Kayra: Sanatçılarımıza ekstra bir destek oldu bütçelerinde. SAHA'da çalışan bir sanatçımız var. Sadece SAHA'nın desteği değil ama galeri olarak da destek verdik onun yaptığı projeye. Çeşitli online birtakım şeylere katılmak isteyen sanatçılar oldu belki bedel vardı galeri karşıladı gibi küçük. Zaten biz galeri olarak sanatçının prodüksiyonunu karşılayan bir galeriyiz. O yüzden sanatçılara iş üretme desteğini hep veriyoruz ama covid döneminde ekstra bir şey olduğunda verdik. Biz yaptığımız online etkinliklerde davet ettiğimiz konuşmacılara fee verdik küçük bir kurum olsak da. Onun dışında her zaman. Ben bir yazar bulup sanatçıyla birleştireyim o sergi üzerine yazsın biz de galeri olarak bir bedel verelim bu yazara gibi bir ortamımız da var (Kayra, 2020).

Anı: Biz bir koleksiyon sahibi değiliz o anlamda iş almak gibi bir şeyimiz olmadı ama bizimki şöyle oldu: sergisi olacak ama biraz ileri bir tarihte önümüzdeki ay değil ama daha sonra, onların prodüksiyonla ilgili desteklerini hemen verdik. Bizle çalışan bize iş yapan tasarımcı arkadaşlar için daha sonraki sergiler için yapacakları işler için daha önceden ödemelerini yaptık (Anı, 2020).

Başka bir sanat profesyoneli ise sanata destek verdiklerini söyleyen holdinglerin ve kurumların pandemi döneminde sanatçıları yeterince desteklemediklerini, bu gibi holdinglerin küresel salgın sürecinde sessiz kaldıklarını ifade etmiştir:

Geçen sene [kurumda] sergi yapan küratör Atina'da çağdaş sanat müzesinde çalışıyor o bana şey demişti en başlarda, müzede açılacak yeni yerin uzadı işler... Pandemi başlayınca müze sanatçılardan iş satın alma kararı almış. Nasıl bir seçkiyle nasıl olduğunu bilemiyorum ama bu tip şeyler olmalıydı olabilirdi gibi geliyor bana. Çünkü gerçekten böyle bir zamanda destek göstermeyen güvenini kazanamayan kurumların daha sonra hiçbir şey olmamış gibi böyle koca koca laflarla büyük sergilerle bir şeyler tabii onu da unutan olur fakat bence böyle şeylerin unutulmaması gerekiyor. Ne bileyim bizim Sabancı Müzesi'nden tut Arter'den Garanti'den İKSV'den. Böyle bir zamanda hakikaten bir şey yoksa bilmiyorum ne zaman. Tamam hadi devletten şeyimiz yok. Onu çoktan anladık da oluyordur belki. Bütün sanat alemine de vakıf değiliz. Çok sanat üreten var. Bazısını biz görüyoruz bazısını görmüyoruz ama destek alanlar da vardır belki belediyeden devletten ama bizim gözümüzün önündeki güncel sanat camiasında son derece etkili olan kurumların şöyle bir anda bu kadar ne yaptıklarını bilmiyorum. Umarım çalışanlarını en azından tutmuşlardır. Görünmemeleri susmaları sessizce beklemeleri bana şaşırtıcı gelmiyor da üzücü geliyor daha çok (Anı, 2020).

Türkiye dışında çalışan Türkiyeli bir sanat profesyoneli ise, Türkiye'deki dayanışma pratiklerinin çok daha samimi ve gerekli pratikler olduğunu vurgulamıştır:

Türkiye'deki sosyal devlet şartları olmadığı için şartlarında da eskisi gibi coşmuş bir İstanbul sanat pazarı olmadığı için ciddi bir samimiyet görüyorum çünkü başka şansımız yok. Eğer birbirimize destek vermezsek başka şans yok... O anlamda dayanışma projeleri Türkiye'de farklı olabilir çünkü hala dayanışmak zorundalar. Bunu bir gösteri pratik zorunluluk olarak yapmıyorlar (Duru, 2020).

Sanatçıları ve bağımsız sanat profesyonellerini kimlerin desteklemesi gerektiği konusunda farklı görüşlere sahip olan sanat profesyonelleri arasından 7 sanat profesyoneli bu görevi devletin ve belediyelerin üstlenmesi gerektiğini söylerken, 3 sanat profesyoneli güncel sanat

alanının özerkliğini korumak için özel sektör desteğinden yararlanmanın doğru olacağını ifade etmiş ve 1 profesyonel devlet desteği ile birlikte özel fonlardan yararlanmanın gerektiğini dile getirmiştir.

Sanatsever, sanatı korumaya kendileri gönüllü olmuş özel inisiyatiflerin gerektiğini düşünen bir küratör bu şekilde düşünmesinin nedenini şöyle açıklamıştır:

Bu çok ilginç bir soru çünkü ben hayatım boyunca İstanbul'da özel ailelerin desteklediği projeler üzerinden tanıdım güncel sanatı. Yani İstanbul bienali olmasaydı bizim modern sanat müzemiz olmadığı için ben güncel sanatı tanıyamazdım. Ama Almanya'da Avrupa'da orta Avrupa'da özellikle çok ciddi bir devlet desteği var. Bazen bu devlet desteğinin aslında sosyal sorumluluk projeleriyle entegrasyon projeleriyle birleştiğini eğitim projeleriyle birleştiğini ve devletin bir anlamda propaganda sosyalleşme sosyal proje geliştirme ıslah projelerinin de bir parçası olduğunu düşünüyorsun yani sanatın otonom özerliğinin dışında sanat bazı şeylerin enstrümanı haline de geliyor. İki gerçekliği de test ettiğim için sanatçıları destekleme görevlerinin bence aslında biraz ideolojik bir soru: devletçi misin liberal misin gibi bir soru. Ben biraz liberal bir insanım onu söyleyeyim. Ben sanatçıları destekleyecek insanların aslında sanatsever, sanatı korumaya kendileri gönüllü olmuş inisiyatiflerden oluşması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü devlet ancak kendi istediği sanatı destekler (Duru, 2020).

Devlet desteğinin güncel sanat alanının özgürlüğünü tehdit edebileceğini öne süren başka bir sanat profesyoneli de düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Ben devletin gerçeklerini düşündüğümüzde devletin çağdaş sanatı desteklemesini hayal edemiyorum. Ve çağdaş sanatın özgür kalması konusunda istemiyorum da. Çünkü çağdaş sanat doğası itibariyle günümüz meselelerine eleştirel bir bakış sunan ve buna dair bir alan açan disiplin. Bu alanın çok kıymetli olduğunu ve özel sermayenin bu alanı korumaya devam etmesinin faydası olduğunu düşünüyorum şu anda. Konjonktürel bir şey bu ilkesel değil söylediğim ama Türkiye içinde yaşadığımız tarih, toplum hepsini gözettiğimiz zaman ben zaten devlet himayesinde bir çağdaş sanattan korkarım. O yüzden devletin desteklemiyor olmasını bu anlamda kötü bir şey olarak yaşamıyorum (Lori, 2020).

Sanatçıları ve bağımsız sanat profesyonellerini devletin ve belediyelerin desteklemesi gerektiğini düşünen profesyonellerden bazılarının görüşleri ise şöyledir:

Gökçe: Şimdi topu oraya atmak da kolay onu da biliyorum ama hakikaten artık kamu otoritelerinin, kamu kaynaklarının bir regülasyona bir devreye bir şeye girmesinin aciliyet kazandığı bir dönemdeyiz. Her zaman vardı ve herkes bunu her yerde her koşulda gündeme getiriyordu ama bu artık olmazsa olmaz. Ben kaynak ayırsınlar bile demiyorum yani kamu fonları olsunlar da başvurusun para alınsın bile demiyorum. Tabii ki öyle de olması gerekir çünkü vergi verenlerin parası bu niye kültür sanata aktarılmıyor da sürekli ... oraya buraya aktarılıyor diye hepimiz konuşabiliriz o ayrı bir konu. Birtakım sanki daha düzenleyici toparlayıcı birtakım kurallara gitmesi gerektiğini düşünüyorum. Ben yine bir nebze mesela büyükşehir belediyesinden bu anlamda umutsuz değilim. En azından bir niyet var ortada. İyi bir diyalogla biraz da olsa bir şey yapabilirler. Kaynakları ve otoriteleri sınırlı olsa da bakış açımız her yerde aynı olmasa da yani en azından orada bir şey kazanılabilir. Mekân tahsis edebilirler, telif verebilirler, iletişim desteği verebilirler falan filan. Ama merkezi yönetimden baya umutsuzum. Özel sektör de yani her zaman kendi göbeğimiz kendimiz kesiyoruz mu denir, onlar neyi tercih ediyorsa öyle yapacaklar. Onu öngörmem hakikaten imkânsız (Gökçe, 2020).

Bilge: Yani devletlerin tabii, hükümetlerin bir kere politikalarını buna göre belirlemeleri lazım. Türkiye’de zaten sanata destek mekanizması çok kötü. Başvurulabilecek devlet fonları neredeyse yok. Filmlerin için belli sayıda bazı filmlerin üretimi için destek oluyor. Tiyatroların destek mekanizması... Zaten güncel sanat alanında hiçbir destek mekanizması yok. Onun yanı sıra bence sanatçılarla böyle vakit geçirmeyi de onlarda hoşbeş edip sempatik koleksiyoner olmayı seven bir sürü kişi var. Bu tatlı sempatik koleksiyonerlerimizin bence ya bireysel olarak yani sadece iş almakla kalmayıp, çünkü iş alırken de pazarlıklar yapılıyor vs., o ayrı bir şey. Bir karşılığı var iş alındığında. Satın alıyorsun adı üzerinde. Bence özel fonlar oluşturulmaya başlanmalı ki özel müzelerin de olduğu bir ülkedeyiz. Özel müzeler de tabii destekle oluyor ama sonuçta bu birtakım kurumları kuranların işte bunları vakıflar üzerinden açıyorlar, dernekler var, Türkiye’de yine özel destek olarak saha derneği bazı destekler veriyor. Ama ya onun büyümesiyle ilgilensinler ya da kendi başlarına bir şey yapsınlar. Şimdi biliyoruz ki Avrupa’da ciddi bir şey desteği var ki aslında azaldı son zamanlarda fonlar kesilmişti, devlet fonları destekleri var sanatçılara. Ama bir yandan koleksiyonerlerin de fonları var. Amerika’da mesela özel fonlar çok fazladır devlet desteğinden ziyade. Bence madem bir insanlar kendisine

koleksiyoncu olduğunu söylüyor bunun getirdiği sorumluluklar da var sadece o aldığı sanat eserine sahip çıkma değil sektöre de biraz sahip çıkmalı böyle düşünüyorum (Bilge, 2020).

Işık: Kültür ve sanat sonuçta nasıl olursa ister çağdaş ister modern ister geleneksel bir ülkenin kültür üretimidir. Kültür dediğin şey aslında tabii ki çok kapsamlı bir kavram bunun için de dil de vardır, yeme-içme de vardır, kılık-kıyafet de vardır. Soyut veya somut kültürel miras da vardır ama sanat da bunun da bir parçasıdır ve bunun çok önemli bir parçasıdır. Yoksa bugün dünyada kültür dediğinde devasa ve büyük uluslararası, ulusal müzeler gelmezdi aklımıza. Demek ki sanat ve kültür ürünleri bir devletin kimliğini, geçmişini, tarihini ve geleceğini oluşturma konusunda çok önemli öğelerdir. Dolayısıyla böyle olduğu için de devletin kültür ve sanatına sahip çıkması ve bunu desteklemesi gerekir, geleceği açısından (Işık, 2020).

Gün: Sosyal devlet olsa sosyal devlet derdim. Yani eserlere ve sanata dair özel mülkiyetle çok ciddi sıkıntıları olan biriyim. Onun olmadığı yerde sosyalmiş gibi davranabilen devlet artı müzeler derdim. Kâr amacı gütmeyen vakıf derdim. Bunu yapmaktan dolayı kendisine geri dönüş almayacak. (Büyük sermayenin) Hiçbir rolü olmamalı yani. Eserlere sahip de olamamalılar, depolayamamalılar da. Onlardan tamamen ayrı gelişen bir şey olmalı (Gün, 2020).

Kayra: Birçok alan bence eğlence sektörü en çok etkilenen sektörlerden biri belki galeri müze gibi yerler bir şekilde daha ayakta kalmayı devam ettirebiliyor ama tabii ki devletin eğer böyle kararlar veriliyorsa zorunlu olarak da veriliyorsa çeşitli planları olması gerek bu insanların geçimini sağlamaları adına. Belki bizim İŞKUR'dan böyle bir destek almamız belki evet bir şeyler yapılıyor bunu gösteren bir davranıştı belki. Onun dışında özellikle bağımsız olarak çalışan kişiler için bir destek mekanizması kurmak çok zor. Bu Avrupa'da da zor çalıştı. Sanatçıların bireysel olarak başvurarak çeşitli fonlar alması gibi durumlar oldu ama yine de çok kısıtlı kişi buna ulaşabildi. O yüzden tabii ki devletin her türlü sektöre planlar yaparak çeşitli fonlar çıkarması gerektiğine inanıyorum (Kayra, 2020).

Bir kültür-sanat kurumu yöneticisi ise kendileri gibi kurumların köprü vazifesi görerek, kamu hizmeti veren kurumlarla iş birlikleri artırmaya önayak olabileceklerini ifade etmiştir:

Bence burada biz kurumlar arasında köprü vazifesi görmeliyiz. Son 1 sene içinde İstanbul büyükşehir belediyesinin bazı çalıştaylarında farklı kurumlardan arkadaşlarla yöneticilerle bir araya gelme imkânı bulduk. Bizler bireyler olarak böyle bir durumda daha fazla irtibatta kalarak birlikte neler

yapabiliriz bunu nasıl ortak bir projeye dönüştürebiliriz. Buralarda daha proaktif davranma sorumluluğuna sahibiz bence. Yapabileceğimiz en önemli şey bu gibi geliyor bana. Sanatçılar var diğer aktörler, diğer kurumlar arasındaki diyalogu güçlendirmek ve ortak projeleri iş birliklerine önyak olmak gibi (Lori, 2020).

Devletin güncel sanat alanına destek olabilmesi için bazı önerilerde bulunan Sezer, devletin öncelikle sanatçıyı bir çalışan olarak tanıması ve sanatçılara destek olacak regülasyonlar (ör. sanatçıdan kesilen %17 stopajın kesilmemesi; sanat kurumlarına başka diğer ticari mekanlardan daha farklı koşullarda bir vergilendirme; teşvik imkanları, vb.) üzerinde çalışması gerektiğini söylemiştir:

Bir kere sanatçıyı sanatçı olarak bellemesi lazım. İlk önce kabul edip şey yapmalı. Tabii belki burada sanatçıların işte sendika açmasından falan konuşabiliriz ama. Dolayısıyla da dükkanını kapatmış bir berber gibi muamele görmesi lazım belki de en basitinden. Sanat gösteremeyen sanatçının. Onun dışında tabii ki vergi düzenlemeleri. Sanat eserinden alınan KDV'nin başka bir şey olması. Sanatçıdan kesilen stopajın yüzde 17 olmaması, en basitinden. Zaten bu şeyler faturalı satışlara da teşvik edecektir, o zaman da yani devlet için iyi bir şey bu. Belgelenebilir gelir gider şu an gerçekçi olmadı olamıyor. Bunu bir kere gerçekçi hale getirmek yani. Kontrolünün dışında olmuş oluyor yani. Onun dışında yani tabii ki de sanat kurumlarına başka diğer ticari mekanlardan daha farklı koşullarda bir vergilendirme veya bir destek olabilir. Çünkü sonuçta evet herkes bir değer yaratıyor fakat Beyoğlu'ndaki galeriler de Beyoğlu'nu Beyoğlu yapan şeylerin bir parçası sonuçta. Dolayısıyla burada bu mekânı yaşatmamız için belli teşvikler... Bu kiradan tut, ne bileyim çalışan ödemesinden falan tut, onlar... (Sezer, 2020).

Küresel salgın döneminde dayanışma pratikleri konusunda sanatçıların sorguladığı başka bir mesele ise kimin desteklenmeye ihtiyacı olduğu sorundur. Bununla birlikte devletlerin ve kurumların kimlere destek verdiği/vermediği konuları da sorgulanmıştır. Duru bu durumu aşağıda yer alan sözleri ile sorgulamıştır:

Kimin desteğe ihtiyacı var kim destek verir prestij kredibilite sorununu da beraberinde getiriyor. Yani en iyi 10 sanatçıya mı destek veriyoruz? En çok

ihtiyacı olanlara mı veriyoruz? Peki en iyilerini sergileri iptal edilmese ertelense yeni başlayanlar hiç o fırsatı yakalamasa en azında pandemiden önce orta kademedede kariyeri gelişmekte olan bir kariyeri ilerlemiş dediğimiz o sanatçılar tamamıyla yok olacaklar mı onlar bir daha ne zaman üretme imkânı sağlayacak? Bu daha problemlı bir şey bu kadar dışarıdan bakıldığında dayanışma gibi ben bunu biraz problemlı buluyorum. Bunu bir marketing gibi çok samimi görmüyorum bu projeyi. (Duru 2020)

Destek ve dayanışma pratikleri başlığı altında sanat profesyonelleri ile görüştüğümüz bir diğer konu ise güncel sanat izleyicisinin bu dayanışma pratiklerdeki rolü olmuştur. 2 sanat profesyoneli güncel sanat alanına ilgi duyan kişilerin bu alana sahip çıkmaları gerektiğini ve izledikleri performanslar, videolar, gördükleri sergiler hakkında paylaşımlar yaparak izleyici ağını genişletmeye katkı sağlamalarının önemli olduğunu altını çizmişlerdir:

Gökçe: Desteklenme açısından da ilk vazgeçilecek alanlardan biri kültür sanat olarak gözükmüyor. Yani sponsorluğun da ilk çekileceği alan, devletin de en son desteklemeyi düşündüğü alan bilmem kimin de en kolay vazgeçip en son destekleyeceği. Öncelikle olmayan bir alan ya hayati bir mesele değil ya kültür sanat o yüzden buradaki kültür sanat içeriklerine buradaki alana yatırım yapmak kültür sanat içeriklerine para ödemek bilet almak bağışta bulunmak sponsorluk vermek falan izleyici bunu tüketen kişi buna meraklı olan kişi bence bu alana sahip çıkmalı. Onu bekliyorum. Bu sadece izlemekten ibaret olmamalı (Gökçe, 2020).

Bilge: [İzleyiciye yönelik olarak] Evet, daha çok izlesinler. Bir kere şey bence kıymetli, o tabii finansal bir destek değil ama izleyicilerin birbirlerine bahsetmeleri, teşvik etmeleri daha çok ziyaret için. Biz galericiler ziyaretçi sayısından para kazanmıyoruz. Müzenin bir bilet gideri vardır. Galerinin yok ama o kadar çok kişinin gelmesi, bizim işleri o kadar kişiye anlatmamız, o insanların sanatçının yapıtının görselini atıyorum bir sosyal medyada görünür bir yerde görünür onun hakkında yorum yapması ya da onu paylaşıp bunu dağıtması tabii ki başka bir şekilde. Hani biraz önce sosyal kapital dedik ya oradan oraya bunun mutlaka pozitif geri beslemeleri oluyor. O yüzden izleyicinin de sadece bakarak değil sorgulayarak izlemesi bence çok önemli. Ve bunu paylaşma geleneğini oluşturmak çok önemli. Burada sessiz kalmak bizim çok klişe gelecek ama hepimizin içinden geçtiği eğitim geleneğinde zaten analitik düşünce kısmının verilmemesi, analiz sentez yaptırılmaya yeni yeni çoğu da özel okullar olmak üzere bugünün çocukları yapıyor ve sanat eserlerini de görüyor onlar üzerine yorum yapma cesareti ediniyorlar böylece. Şu anki daha yetişkin izleyicilerde çok ciddi bir ürkeklik var. O ilişki kuramamanın verdiği ürkeklik var. Halbuki bir soru sorsalar biz on söylüyoruz onlara destek

olmak için. İzleyicinin bence daha angaje olması lazım. Daha angaje olmayı da bizim gibi kurumların teşvik ediyor olması gerekiyor (Bilge, 2020).

Küresel Salgının Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Tutum ve Görüşler

Sanat profesyonelleri küresel salgın nedeni ile değişen koşulların 2021 yılında da etkili olacağı görüşündedir. Sanat izleyicisinin sergi izleme pratiğine geri dönmesinin ve müzelerin pandemi öncesindeki şartlarına kavuşmasının vakit alacağını düşünen bir profesyonel düşüncesini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Bence 2021 kasımında önce güncel sanat izleyicisinin geri döneceğini hayal etmek imkânsız. Zaten Venedik bienalinin aldığı kararı takdir etmek gerekiyor. 2020 pandemisinin üzerinde Venedik projesini 2021'e değil 2022'ye attılar. Bence o çok doğru bir karar var. Oxford Cambridge'nin yayınladığı bir araştırma var orada çok net görüyorsun Kasım 2021'den itibaren hayatın normalleşeceğini söyleyebiliriz ama algoritma üzerinden yapılan hesaplarla çıkmış bu tarih çok net. Yarın bir gün aşı bulunsa da izleyicilerin alışkanlıklarının, özelemlerinin, sergi görme tutkularının gelmesi zaman alacak yani 3-5 yıl alacak. Tamam bugün pandemi durdu insanların ben yarın müzelere koşacağını düşünmüyorum. Ciddi toplumsal bir psikolojik değişiklik yaşadık. Sokakta ben görüyorum insanların psikolojilerine yansıyor bu. Kimsenin önceliği sanat değil şu anda. Bir sürü insan maddi olarak çok büyük kayıplar yaşadı işini kaybetti. Bir sürü insan kayıpları var insanları kaybettiler ailelerini kaybettiler yani o kadar sanat bunların yanında gereksiz ki o kadar boş ki. İnsanların tekrar sanat felsefe edebiyat gibi aciliyeti olmayan konulara yavaş yavaş, tabii ki profesyonel pratiği olan insanları için geçerli değil genel izleyici için müzelerin aynı çapta Reina Sofia'nın direktörü Manuel'in söylediği çok net "gelecek senenin sonundan itibaren müzelerin belini doğrultabileceğini düşünmeyin" diyor. Aynı biletleri satamayacaksınız diyor. İnsanlar korkuyla o mekanlara gelecekler çünkü o mekanlara geldiklerinde mikrop kapacaklarını düşünecekler diyor. Bunlar çok doğru hisler. Bence 2021'in sonundan itibaren bir normalleşme bekleyelim (Duru, 2020).

Sanat profesyonelleri küresel ölçekte uçuşların artması ile birlikte yurtdışı seyahatlerinin ucuzlamasının ve kolaylaşmasının dünya sanat ortamının hareketini hızlandıran ve küresel ölçekte kurumlar, sanat profesyonelleri ve sanatçılar arasındaki iş birliklerini artıran bir etken olduğunu dile getirmişlerdir. Küresel salgın bu durumu ortadan kaldırmış ve pandemi öncesindeki küresel sanat ilişkiler ağının ve ilişkilene biçimlerinin dönüşmesine yol açmıştır. Hem ertelenen, iptal olan etkinlikler, hem de pandemi ile birlikte değişen vize kuralları, turistik vize ile seyahat edilebilecek ülkelerin sınırlandırılması ve havayolu ulaşımının pahalılaşması gibi nedenlerden ötürü Türkiyeli sanat profesyonellerinin yurtdışı seyahatleri oldukça azalmıştır. Yine bu dönemde, Türkiyeli sanat profesyonellerinin Avrupa Birliği, ABD ve diğer ülkelerdeki sanat fuarlarına, galeri, müze etkinliklerine, açılışlara, atölye ziyaretlerine fiziksel katılımı pandemi öncesi döneme göre çok düşük olmuştur. Bu durum, pandemi öncesi sık sık yurtdışı seyahatlerine çıkan, yurt dışındaki kurum ve sanatçılarla yakın çalışma pratikleri içinde olan sanat profesyonellerinin çalışma hayatlarını oldukça etkilemiştir.

Türkiye’de son 8 yıldır yaşanan ekonomik ve siyasi belirsizlikler, terör olayları nedeni ile pandemi öncesinde de yabancı sanatçıları ve profesyonelleri Türkiye’ye getirmekte zorlandıklarını belirten bir sanat profesyoneli, ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullara rağmen pandemi öncesinde gerçekleştirdikleri yurtdışı gezilerinin yurtdışındaki güncel sanat alanlarının oyuncularını ile ilişkilerini sıcak tutmalarına destek olduğunu söylemiş ve pandemi ile birlikte bu imkânın da ortadan kalktığını ifade etmiştir. Benzer bir görüşün farklı sanat profesyonelleri tarafından da benimsendiği görülmüştür. 4 sanat profesyoneli pandemi ile birlikte Türkiye’nin oyun alanının dışında kaldığını şöyle ifade etmişlerdir:

Gökçe: [...] Türkiye güncel sanatın uluslararası platformlarda desteklemek oradaki görünürlüğünü arttırmak, uluslararası kültürel diyaloga Türkiye’deki sanatçıları, sanat üreticilerini dahil etmek üzere kurulmuş bir yer. Asıl kuruluşu bu diğer başka şeyler yapıyor ama esas misyon bu. Ama o hareketliliğin tamamen kısıtlandığı ve senin de tam söylediğin gibi Türkiye özelinde ekstra kısıtlandığı bir coğrafyaya düşmüş durumdayız şu anda. Dolayısıyla ben Fransız sanatını dünyada tanıtan bir kurumda çalışıyor olsaydım Fransa’dan şu anda her yere hareketlilik daha çok var ama Türkiye’den yok. Türkiye’ye de insanlar pandemi öncesinde de çok gelmek istemedikleri dönemler oldu toplumsal ve politik belirsizlikler terör vs., nedeniyle ama şimdi ekstra var: bir onlar çok gelmek çok istemiyorlar. İkincisi bizim gitmemiz çok çok zorlaşmış durumda. Birkaç sebep var: ekonomi var yine her şey çok pahalılandı yurtdışına çıkmak zorlaştı, ulaşım zor [...] kurallar çok zorlaştı seni vizeyle almıyor, ikametgâh istiyor ve bunlar giderek daha da zorlaşacak. Dolayısıyla yurtdışından bir kurumun Türkiye’den bir sanatçıyla çalışmak isterken iki kere düşünmesi gereken bir

dönemdeyiz. Pek çok sebepten. [...] Ve çok net bir şekilde istediğin kadar online öyle yap böyle yap şöyle yap gözden ırak gönülden ırak bir durum da söz konusu...Hakikaten zaten dünya güncel sanat ortamını bu kadar böyle hareketlendiren şey de bu hareketlilik de o bienalden o bienale o fuardan o fuara o müzeden o müzeye sanatçıların, küratörlerin gitmesi, birbirleriyle diyaloga girmesi, panellere katılması, sergilere katılması, birlikte yiyip içmesi gerçekten böyle yani sosyal bir tarafı da var meselenin. Biraz Türkiye bütün dünya pandemiden etkilendi ama Türkiye daha fazla bu oyunun dışına atılmış durumda kalacak diye düşünüyorum. (Gökçe, 2020).

Kayra: Mesela Eylül ayında Vienna Contemporary diye bir fuar oluyor ona katılmayı düşünüyorduk aslında Eylül'de işler biraz daha rahatlamış ve ılımlı gibiydi. Fuarda bizim katılımımız açısından bizi çok hem şevklendirdi ama sonuç olarak biz vize alamıyoruz. Bu nedenle belki uğraşıp iş vizesi gibi gidebilirdik ama zaten çok da gerçekçi gelmediği için covid sürecinde bir fuarda iş satmak. Oradaki ortamın bizi doyurmayacağını bildiğimiz için belki sonuçta vazgeçtik ama vize alamamamız bu nedenlerden biriydi (Kayra, 2020).

Sezer: Bizim beraber çalıştığımız sanatçıların yurtdışında sergileri oldu ve biz ona katılmadık, gidemedik. Bizim baharda sergisini açacağımız bir sanatçı, Türk, İsviçre'de yaşıyor. Onun orada iyi bir yerde sergisi oldu, belki mesela ekibimizden biri oraya giderdi, gidemedi. Baharda çok iyi bir kurumda sergisi olacak, gidebilecek miyiz belli değil. Başka bir sanatçımızın Fransa'da Paris'e yakın bir yerde bir müze sergisi oldu, harika bir sergi kataloglara bayıla bayıla bakıyoruz, gidemedik. Bu sadece göremedik değil, o *networking*den bahsetmiştik, tabii ki de yani oraya katılman orada illa zaten insanlarla tanışmak için de bir yandan gidiyorsun ve hani o zaten o hani oradaki belirsizlik de beni, ortağımı da yani bizim ekibi heyecanlandıran bir şey. Kimle tanışacağın belli değil. Bir yemek yiyorsun açılışta yanında biri yani bu kişi küratör de olabilir yazar da olabilir, hiçbir şey de olmayabilir, bir arkadaş da olabilir, koleksiyoncu da olabilir falan yani. Onları tanımak, araştırmak onlarla ilgili falan tabii çok çok zevkli ve aslında o yurtdışında çok daha hızlı olan bizim için. Çünkü burada iyi kötü hani belli kişiyi zaten tanıyorsun ediyorsun oluyor. Tanımadığın insanı yakalaman zor oluyor. [...]. Şimdi oraya gidince zaten hani bir sürü insanla kart alışverişi, tanışmak falan filan... O tabii bizim galerini için, daha sonra maddi olarak da geri dönüşü çok olabilecek senaryolar. Onlardan mahrum kalmış olduk yani (Sezer, 2020).

Işık: Tabii ki öncelikle yer değiştirme, gidip-gelme, ulaşım konusunda. Sonra insanların, özellikle sanatçıların da kendini güvende hissedip hissetmemeleri konusunda. Bunun birtakım yaptırımları da var mesela bu ülkelerin. En son yaşadığım deneyim işte Paris'ten gelecek olan

küratör ve sanatçı. Küratör Türkiye kökenli, 20 yıldır Paris'te yaşayan bir küratör. Sanatçı da Fransız bir sanatçı. Mesela uçak bileti alınmıştı ve gelecekti. Sonra iki hafta önceki bu kırmızı alarm verildi bütün her yer kapatıldı, sokağa çıkma yasağı ilan edildikten sonra kendi sigorta şirketi eğer Türkiye'ye gelirse herhangi bir sağlık sorununda herhangi bir Covid olma durumunda sigortasının sağlık masraflarını karşılamayacağını söylediler. O da bunu riske alamadı tabii dolayısıyla gelmedi. Fransa sanıyorum, Hollanda'da da böyle. Diğerlerinden çok emin değilim, yakın zamanda bunu yaşadığım için biliyorum ama özellikle böyle alarm durumunda olan ülkelere gittiklerinde sağlık sigortalarını yok sayıyorlar. İnsanlar da bunu göze alamıyor tabii ki. Öyle bir durum var. O yüzden de zaten gelemiyorlar yani, çoğu gelemiyor. O riski göze almak istemiyorlar. Bizi zaten almıyorlar biliyorsun (Işık, 2020).

Küresel salgının getirdiği belirsizlikler nedeni ile bu dönemde yurt dışındaki kurum ve sanatçılarla uzun soluklu planlar yapabilmem de imkansızlığına değinen sanat profesyonellerinin deneyimleri, Türkiye'de önümüzdeki dönemde sanatçılarla ve kurumlara çalışma biçimlerinin ve birlikte çalışılabilecek sanatçıların uyruklarının dönüşebileceğine işaret etmektedir:

Gün: Şöyle, biz uluslararası gezmeye ve gezintiye eskisi gibi garanti olarak bakamıyoruz yani. Ne var gelir ne var gider... Bizim çalışma, yani o kadar fazla ülkeden o kadar fazla eseri bir araya getiren projeler yapıyorduk ki. Şimdi mesela, eskiden düşünülemez bir şeydi benim bir sabah sanatçının akşam gelemiyor olduğunu öğrenmem ve o gece uyumam gibi bir şey olamazdı yani. "Aaa gelemiyor musun, tamam canım görüşürüz" [gülüyor]. Her gün her şey olabilir yani seyahat konusunda. Ben belki bu kadar uzağa planlanmış uluslararası projeler yapmamızı bu engelleyebilir diye düşünüyorum, bu benim şahsi düşüncem. Yani 9 ay ileri 2021 Eylül'ünde biz işte 10 ülkeden eser getirmeyi varsayamayız yani, bunun üzerine bir plan yapamayız bence. Kontrol edemeyiz, bunun sponsorları... Dediğim gibi bunların hepsi benim şahsi değerlendirmelerim ama bu saatten sonra 2015'te yaptığımız türden bir sergiyi sponsorumuza açıklayamayız. Ondan geri dönüş alacaklarını garanti de edemeyiz. Çünkü çok inişli çıkışlı bir şey var (Gün, 2020).

Eldem: Sınırların durumundan çok çok çok tedirgin olan çok meslektaşım var uluslararası olarak da. Bunu konuşuyoruz. Muhtemelen bunu bütün dünyadaki politik değişimle birlikte değerlendirerek bir felaket olarak gören. Biraz gerçeklerin içerisinde baktığımızda bu sınırlar ne zaman nasıl açılacak hepimiz için geçerli. Kolay geçişler ne zaman olacak hepimiz için geçerli. Buna konsantre olarak nereye gidilebileceğini ancak bilmiyorum. Diğer taraftan da işte çalışma biçimlerimizi değiştirdikçe ben o kadar kopuk olduğumuzu düşünmüyorum. O biraz

niyete de bakıyor. Ama evet önümüzdeki sene [...] sergiye gelirse iki hafta karantinaya mı girecek. Dolayısıyla 1 ay mı kalsa? Bir araştırma vardı güneydoğuda onu da mı eklesek falan diye düşünüyor. Bunların Hepsi de gerçek. Yani birlikte oturup bir şeyler yapabilecek çok insan var aslında. Bunu bir o sohbetlere de aracılık edebilecek (Eldem, 2020).

Bir sanat profesyoneli ise pandemi öncesi gerçekleştirdikleri atölye ziyaretlerini fiziksel ortamda gerçekleştirememenin yurtdışındaki sanatçılarla etkileşimlerini ve iş üretme pratiklerini olumsuz etkilediğini dile getirmiştir:

Her seyahat yüzde yüz gerekli değil, her toplantı seyahati. Ama dediğim gibi o atölyenin içinde sanatçıyla birlikte olmak kıymetli bir zaman bence hem sanatçı hem o ziyareti yapan kişi için tabii çok kıymetli ve sergileri ondan sonraki iş birliklerinizi orada gördünüz bir yapıtta ya da onun hakkında konuşurken “aaa aslında ben şu zamanda yapmıştım buradan buraya geçeceğim” diye bir laftan çıkarttığı bir kitap olur ya da eskizlerini göstermeye başlar. Onlar bu, nasıl diyeyim, derinlikte ve samimiyette olamıyor. Bahsettiğim gibi daha pratik şeyleri ya da günlük konuları hissiyatla ilgili şeyleri konuştuğumuz görüşmeler oluyor genellikle. Bir de tabii bu sınırların şeye etkisi var sanatçılar sergilerini kurmaya gelemiyorlar (Bilge, 2020).

Fiziksel olarak bir araya gelmelerin azaldığı bu dönemde, artan çevrimiçi etkinlikleri ve sergileri değerlendiren sanat profesyonelleri önümüzdeki yıllarda dijital sergilerin ve etkinliklerin varlığını sürdüreceğini söylemişlerdir. Bu bağlamda, bazı profesyoneller fiziksel mekânı taklit eden 360 sergiler yerine, dijital mecranın imkanlarını daha iyi kullanan ve dijital mecraya özel sergileme biçimlerinin geliştirileceğini öngörmekte ve pandeminin çağdaş sanat alanında dijitalleşme sürecini çok hızlandırdığını düşünmektedirler:

Gün: Çok daha ağırlıklı dijitalleşmemiz gerekecek. Mesela bizim için hep şeydi, sesli rehber nerede verelim, bu sergide olsun mu, bu sergide olmasın mı? Benim şahsi düşüncem olarak bundan sonra yapılacak bir sergi o hem bir zorunluluk hem de onun her taraftan ulaşılabilir olması bir zorunluluk. Çünkü ne bileyim, ben bugün bir sergi yapıyor olsam mikro siteyle, sesli rehberle beraber erişilebilmesinin artık gerektiğini düşünürdüm. Biraz baktım, bu kendi merakımdan, nasıl dijital sergilemeler yapıyorlar diye. Bir de o dikkatimi çekti, fiziksel mekânı taklit etmeye çalışan üç boyutlu sergiler çalışmıyor, hüsrana uğrıyor insanı. Çok kötü, insanı aptala çeviriyor. Bence o da insana hep düşündürüyor, bilmiyorum, kendim öyle bir sergiyle

karşılaşmadan bir şey söylemem doğru değil. Bir tuhaf olacağı kesin. Ben eserin *aurası* olduğuna inanan, duygusal ve romantik biri olarak... (Gün, 2020).

Işık: Yani bu bugün fotoğraf da olabilir video da olabilir, internet sanatı, yeni medya sanatı gibi teknolojinin kendi dilinin kullanan üretimlerde o zaman fiziksel mekân zorunluluğu olmayabiliyor ama dediğim sonuçta ne olursa olsun izleyiciyle mekânın karşılaşması sırasında fiziksel mekân şart. Dolayısıyla ya bunlar tabii aslında bir geçiş sürecinde olduğumuzu düşünüyorum ben. Elbette bütün yaşam hani bir noktada dijital ve çevrimiçi mecralarda akacak bir şekilde ama pandeminin bunu bir noktada hızlandırdığını düşünüyorum. Bu bir dönüşüm süreci ama pandeminin bunu bir noktada hızlandı sadece bu süreci. Bunun sonuçlarını da uygulama açısından, ya uygulama açısından biraz aceleci buluyorum yapılan şeyleri. Yani bir sergiyi fiziksel bir mekânda kurgulayıp, bunu 360 derece çekip, buna çevrimiçi bir sergi denmesi biraz aceleci tanımlamalar. Yani dolayısıyla şu andaki bilgimiz, terminolojimiz ve algımızla ilgili bir şey olduğunu düşünüyorum. Zaman içinde bunun da değişeceğini... Yalnızca belki şu an doğru kavramlar, doğru tanımlarla ifade edemiyoruz ama bir geçiş sürecindeyiz, bir dönüşüm sürecindeyiz (Işık, 2020).

Yine bu bağlamda, sanat profesyonelleri coğrafyadan bağımsız olarak gerçekleşen çevrimiçi sanat etkinliklerinin dünyanın birçok yerindeki insanların etkinliklere katılmalarına imkân sağladığının da altını çizmişler ve sınırlı seyahat koşulları nedeniyle fiziksel olarak birlikte olma pratiklerinin azaldığı bu dönemde çevrimiçi etkinliklerin güncel sanat alanında erişilebilirlik ve etkileşim açısından anlamında olumlu etkileri olduğunu şöyle ifade etmişlerdir:

Lori: Bir hareket atölyemizi çevrimiçine taşıdık. Hiç aklımıza gelmezdi. İnsanlar çok mutlu oldu katıldı ve çok güzel verimli geçti. Çağdaş sanat seminerleri bence bundan sonra tamamen çevrimiçi yapabileceğimiz bir şey onu fark ettik. [...] Ayrıca seni coğrafyadan da bağımsızlaştırabiliyor. Dünyanın her yerinden insanların katılımına da açıyor (Lori, 2020).

Bilge: Evet örneğin [daha önce kurumda açılan bir sergi] sergisinin o büyük sunumunu tabii ki onunla ilgilendiğini bildiğim yurtdışından kurumlara, küratörlere, danışmanlara yolladım ve İstanbul'da o süre içinde pandemi olmasa bile serginin açık oldu sürede yolu geçmeyecek insanlar baya birebir gezdi. Tabii ki onu böyle bir şeyi bahane olması, bu malzemeyi hazırlamasak belki sadece fotoğraflı bir dosya göndermiş olacaktım (Bilge, 2020).

Işık: Biliyorsun yani bir sanatçı konuşması yapıyoruz mekânda, yani oraya maksimum işte 30 kişi geliyorken çevrimiçi bir konuşma şu anda yani, pandemiyle birlikte yaptığımız etkinliklerde

o sayı giderek 100-150-200 gibi dinleyiciye ulaşıyor. Yani demek ki en fazla izleyici açısından ulaşılabilirlik anlamında daha fazla olanak sağlıyor diyebilirim çevrimiçi etkinlikler (Işık, 2020).

Pandeminin etkisi ile izleyicinin gündelik yaşam pratiklerinde ve hayat şartlarında yaşanan değişimin de sorgulanması ve buna yönelik çözümler geliştirilmesini gerektiğini savunan Gün de düşüncelerini aşağıdaki gibi dile getirmiştir:

Açıkçası önceliklerimizi yeniden kalibre etmek konusunda yakıcı bir ihtiyaç hissediyorum. Yani eskiden daha az anlaşılacak... Bir çağdaş sanat eserinin daha az anlaşılması ya da işte destekleyici metinlerle, projelerle, fonlarla daha okumaz, anlaşılmaz hale gelmesi zaten benim için kişisel bir mesele, bir sorundu ama şu an sorun ettiğim kadar etmiyordum. Şu an açıklanamaz bir lüks. Lüks de değil, artık bunu bu şekilde üretip anlatmamızın sonuna geldik. Çünkü eskiden izleyici olarak benim kafamda tanımladığım şey, haftadan bir saat kendine çalıp, çocuğunu da bir yere bırakabildiğini düşündüğüm bir kadının gelip 1 saat kafa dağıtmasıydı. Şu an o kadın evde, çocuk tepesinde ve belki geliri de yarıya inmiş. O yüzden eskisi kadar... Ya akademize olmak da değil burada sorun, gerçekten kastettiğim zayıf işin, zayıf sanatın çok olsun, her zaman olsun diye böyle bir hale getirilmesi. Benim kendime seçtiğim, biçtiğim rol -ne kadar yapabileceğimden emin değilim ama- artık bu şişirmenin ne kadar azına katkıda bulunursam o kadar iyi gibi geliyor. İzleyicimin eskisinden çok daha zor şartlarda bu eserle karşılaşacağını ona daha az kafa alanına sahip olduğunu, daha az bedensel enerjiye sahip olduğunu bilincimde tutup erişebilirliğe bu şekilde yeniden bir tanım getirmek istiyorum ben kendi kafamda. Eskiden daha başka bir şey vardı. Yine bu dertler vardı ama untabiliyorduk. Artık bu dertleri unutamayacağımız bir hale geldik bence. Çünkü kültür üretmek çok yavaş bir şey. Niye ki, ben bu işi 7 senedir yapıyorum, 7 sene hiçbir şey değil. Çok yavaş. O yüzden her adımı daha önemli o kadar küçük olduğu için. Hem de o kadar aceleye getirmek çok büyük bir lüks, hiçbirimizin sahip olmadığı bir lüks bence. (Gün, 2020).

4.2.2.3. Sanat İzleyicileri ile Yarı-Yapılandırılmış Derin Görüşmelerin Tematik Analizi

Gündelik Yaşam Pratikleri

Görüştüğümüz tüm çağdaş sanat izleyicileri en azından Mayıs ayına kadar hatta çoğu görüşmenin yapıldığı tarihe kadar evden çalıştıklarını ve vakitlerinin çoğunu evde geçirdiklerini belirttiler. Çalışma koşulları dijitale geçmesine izin veren katılımcılar, hızla evden çalışma düzenine adapte oldular. Evden çalışma halinin iş ile ev arasındaki sınırları bulanıklaştırdığını ve eskisine göre evde geçirilen zamanın arttığını belirtenler çoğunlukta idi. Evden çalışma sürecini Nur şöyle anlatmaktadır:

Evet şöyle tabii o Martın başından Mayıs'a kadar evdeydik... Kişisel hayatta da herkesin üç aşağı beş yukarı aynı yaşadığı verimli hissetme sorunları, bir de iş hayatıyla ev hayatı arasındaki o bulanıklaşma olunca bu sefer mesailer aslında ister istemez uzuyor gibi. İkinin birbiri arasına geçmesi yaşandı tabii bir süre (Nur, 2020).

Sürecin başından beri "fazla pımpirikli" olmadığı için süreçten çok da fazla etkilenmediğini söyleyen Berca, yine de sürecin getirdiği bir değişiklik olarak evden çalışmaya başladığını ve bu durumla ilgili hissettiklerini şöyle özetlemektedir: "Evden çalışmaya başladım o baya değiştirdi. Evde daha fazla vakit geçirdim, evde yemek, işte temizlik, iş evde falan filan her şey evde olmaya başladı (Berca, 2020)".

Görüşmeyi gerçekleştirdiğimiz sonbaharın ilk aylarında katılımcılar yaz aylarına geri dönüp baktıklarında sosyalleşerek geçirdiklerini söylüyorlar, yaz mevsiminin "gelecek olan kışın biraz öngörüsü ile, karartılmış öngörüsü ile, biraz evet daha sosyal bir biçimde" (Likya, 2020) geçtiğini belirtiyorlar.

Evde çalışma imkânı bulan ve çeşitli meslek gruplarından gelen sanat izleyicileri, tekrar tekrar COVID-19 salgını sürecinin gündelik hayatlarında korku, endişe ve kaygı yarattığından bahsettiler. Gökçen (2020), "[Kovid'le] birlikte tamamen kapandık tabii. O çok enteresan bir şey. İlk gelen verilerde çok korkunç bir şey oldu. Gerçekten paranoyakcasına tedirgin oluyorduk" diyerek bu süreçte yaşadığı endişeyi aktarmıştır.

Evden çalışmaya başladığı için çoğunlukla evde ve bilgisayarının başında olduğunu belirten Ada, her ne kadar dışarıda çalışmasa da evden çalışırken de salgının gündelik hayatında yarattığı endişeye dair şunları söylemiştir:

Mart ayında haberleri takip etmekten kendimi alamıyordum. Sürekli vaka sayılarını, salgın ile haberleri takip ediyordum ve bu çok dikkat dağıtıcıydı. [Haziran'dan itibaren] Salgın dönemindeki rutinim devam etti ancak bu defa haberler daha az dikkatimi dağıtıyordu. Sürekli haber takip etme peşinde işimden gücümde olmuyordum (Ada, 2020).

Bu endişe ve kaygı durumu sanat izleyicisi katılımcılarının, her ne kadar evde kalınan süreyi verimli geçirme isteği olsa da “bizim hayatımız ne olacak, bu ölüm kalım meselesine mi döndü” (Toprak, 2020) gibi sorular sebebiyle verimliliğinin etkilenmesine sebep olmaktaydı.

Fiziksel ve Dijital Biçimleri ile Sanat İzleme Pratikleri

Görüştüğümüz çağdaş sanat izleyicileri salgın öncesi dönemde haftada ya da ayda bir kez bir sanat etkinliği, galeri, müze ya ziyaret ettiklerini ya da performans izlediklerini belirten kişilerden oluşuyor. COVID-19 küresel salgını ile birlikte takip ettikleri çoğu etkinliğin iptal olduğunu, tüm sanat kurumlarının kapandığını anlatan katılımcılar, iptal olan kadar ertelenen ya da çevrimiçi olan etkinlikten de söz etmiştir. Özellikle takip ettiği biletli etkinliklerin “hepsi ilk aşamada ertelendi” (Berca, 2020) diyen Berca, zaman geçince “aralarından herhalde lojistik sebeplerden ötürü iptal edilenler oldu ya da tekrar ertelenenler oldu” (Berca, 2020) diye ekledi.

İlk etapta iptal edilmese de sonucun ne olacağını az çok tahmin ettiğini belirten Ceyhan'a göre, “Yani o zamanlar tabii bir süre meçhul olduğu için ertelendi dediler ama biz içten içe iptal edildiğini tahmin ediyorduk hani. Ya uzun bir ileriye erteleme olduğu için iptal sayılır gibi geliyor. Yani 7 ay sonrasına ertelemek iptal gibi sayılır bence” (Ceyhan, 2020).

Farklı kurumların ve etkinlik tiplerinin salgından kaynaklı kapanmaya farklı şekilde cevap verdiklerinden bahseden Asya, takip ettiği etkinliklerle ilgili şunları aktarmıştır:

Takip ettiğim konserlerin hepsi iptal oldu. Beklediğim festivaller vardı, hepsi iptal oldu. Farklı mecralara taşınanlar, çevrimiçi konser formülünü seçtiler. Bu konserlerin kimi biletli oldu, kimi biletsiz oldu, bunlar hep tartışma konusu

oldu. Ama benim heyecanla beklediğim hiçbir şey gerçekleşmedi diyebilirim (Asya, 2020).

Birçok sanat kurumu koleksiyonlarını seyircilerle çevrimiçi olarak paylaşırken, sanatçı söyleşileri, seminerler gibi birçok sanat etkinliği de fiziksel mekanlarda yapılmak yerine çevrimiçi olarak yapıldı. Seyirciler bu çevrimiçi yapılan etkinlikler ve sanal müze/galeri turlarından bahsederken ilk etapta daha sıklıkla katılırken, bir süre sonra ilgilerinin aynı derecede devam etmediğinden bahsediyor.

Salgın dolayısıyla sanat etkinliklerini fiziksel olarak takip etme imkanının sekteye uğramasıyla, seyirciler çevrimiçi sanat eserlerini görmeye ya da etkinlikleri izlemeye bir şans vermişler. Katılımcıların hemen hemen hepsi çevrimiçi sanat izleme pratiğinin fiziksel deneyime oranla daha histen yoksun olduğunu belirttiler. Fiziksel mekanlarda yapılamayan ya da sergilenemeyen sanat etkinliklerini çevrimiçi takip etmenin, izleyici için diğerinin yerini tutamayacak ama olup bitenler hakkında bir “güncel tutma” (Kutlu, 2020) ya da bir “takip” olarak (Nur, 2020) kalacak bir alternatif olarak görülmektedir.

Fiziksel olarak bir sanat işini görmekle benzer bir işi çevrimiçi deneyimlemek arasındaki farktan bahseden Asya, deneyimiyle ilgili olarak şunun altını çizmektedir:

Denedim açıkçası ama fiziksel olarak orada olmanın keyfini almadım hem konserler için, çevrimiçi konserler için söyleyebilirim hem de çevrimiçi sergiler için. Herhalde o fizikselliğin başka bir iletişim olanağı var. Tablonun karşısında olmakla tabloya ekranda bakmak başka şeyler sanırım. Ya da bu benim muhafazakârlığımdan ileri geliyor belki zamanla benim de ona bakışım değişecek, ekranla ilişkim değişecek. Ama şimdilik mesela isimlerini bile söyleyemem örneğin size. Ama bir sergiye fiziksel olarak gittiğimde onun ismini, görselini, mekanını çok iyi hatırlıyorum. Ama internetten baktığım bir sergiyi Arter mi yaptı, İstanbul Modern mi yaptı kısmı çok silikleşiyor zaman içinde. (Asya, 2020).

Benzer bir şekilde fiziksel ve çevrimiçi deneyim arasındaki farktan bahseden Nur şunlara değinmektedir:

Yani şimdi şöyle ben açıkçası buna pek sıcak bakan, bu konuda hatta biraz daha muhafazakâr denebilecek bir şeydeydim. O resim de olsa, yüzeyi

deneyimlemek, o karşılaşmayı yaratmak, yaşamak önemli diye pek benim sanat tüketme biçimimde yoktu açıkçası[...] Çünkü ister istemez o duyguyla birleşmeyince o bilgi pek akılda kalıyor mu emin değilim. Dediğim gibi her şey bir anda hangi ekrandan bakıyorsanız onun ölçeğine, onun büyüklüğüne dönüşüyor (Nur, 2020).

Günay, bu görüşlere bir istisna oluşturacak şekilde “evimden çıkmadan ekrandan da olsa bir şey hissediyorum ben, bir paylaşım olduğunu düşünüyorum ve de işte her ne kadar kuralları uygulama biçimi farklı olsa da, etkisi, yarattığı his farklı olsa da yine de bir şekilde insanlar o alanın devamlılığını sağlayacak bir bütünleşmeyi kurabildiler diye düşünüyorum” (Günay, 2020) dese de katılımcıların çoğunluğu evlerinde bilgisayar başında bir sanat işini deneyimlemeyi fiziksel olana tercih etmeyeceklerini belirtiyor.

Çevrimiçi sanat takibine dair olumlu bir yöne değinecek olursak o da evden çıkmadan, toplu taşıma kullanmadan, sanat işlerini kendi programına uyacak zamanlarda deneyimleyebilme imkânı. Görüşme yaptığımız sanatçıların altını çizdiği gibi sanat seyircileri de çevrimiçi etkinliklerin getirisi olarak daha çok sanat işi izleme imkanından bahsetmiştir. Eskiden ayda bir konsere giderken şimdi çevrimiçi imkanlar sayesinde “her akşam bir sanat etkinliğini izleme şansımız oldu” diyen Ege (2020) gibi, Gökçen de özellikle salgın sürecinin ilk başlarında çevrimiçi sanat izleme deneyiminin artılarından bahsetmektedir:

Doğrusu şöyle bir avantajı da oldu. Çok da fazla, her konuşmaya, her sanatçı konuşmasına, işte seminere vesaire gitmek de zor olduğu için çünkü üç gün çalışıyordum. Bir yoğunluk oluyordu, çok da her şeyi yetiştiremiyordum aslında. Ama şimdi birçok sanatçı konuşması, seminer vs. çevrimiçi olduğu için onları dinleyebiliyor olmak, çevrimiçi olarak, doğrusu ilk başlarda çok iyi geldi. Ama süreç uzadıkça, ne oluyoruz ya, ben artık gerçek hayatıma dönmek istiyorum, yeniden atölyeye gitmek istiyorum, yeniden çalışmak istiyorum duygularımı ve bir miktar da olsa anksiyetesini yaşıyorum doğrusu. belirli git gellerle... (Gökçen, 2020).

Haziran 2020 itibariyle sanat kurumları gerekli hijyen ve toplum sağlığı önlemlerini alarak yeniden kapılarını açtılar. Bu süreçte bu mekanları fiziksel olarak ziyaret edip etmediklerini sorduğumuzda seyirciler çoğunlukla gitmemeyi tercih ettiklerini ama gitmeleri halinde de gidecekleri mekanları ve saatleri özenle seçtiklerini belirttiler.

Sergilerin tekrar açıldığı Haziran 2020 ve onu takip eden yaz aylarında fiziksel olarak mekanları ziyaret edip etmediği sorulduğunda, Gökçen durumu şöyle izah etmiştir:

Katılmadım. Hiç katılmadım. Aylardır hiç katılmadım. Ama katılmak istiyorum artık ufak tefek. Ama yani şöyle bir şey olur. Kapalı alanlarda bulunmuyorum. Böyle gidip düz ayak bir yerden girip çıkabilirim yani baya merak ettiğim konuşmalar bir şeyler oldu aslında ama iç mekân birazcık tereddüt ediyorum. Yani çok uzun süre kalabileceğimi zannetmiyorum (Gökçen, 2020).

Sanat kurumlarını ve sanat etkinliklerini fiziksel mekanlarında ziyaret etmeye karar verenler, önlem olarak belirli mekanlardan uzak durmayı, sadece belirli saatlerde ve belirli günlerde ziyaret yapmayı tercih etmektedir. Ada'nın da belirttiği gibi "Salgınla beraber açılışlardan kaçınmaya başladım. Ziyaretlerimi açılış gününün dışında yapmayı tercih ediyorum" (Ada, 2020).

Galeri ve müzeleri ne zamanlarda ziyaret ettiğini anlatan Toprak, kararlarında önem arz eden etkenleri şöyle özetlemektedir:

Daha çok yaptığım tercih ters saatlerde gitmek, açılış değil, iş saatinden hemen sonra değil. Biraz daha belki kapanışa yakın ya da hemen başlangıç gibi gibi saatlere giderek o darlık şeyini aşarak daha çok zaman olarak yakalamaya çalıştım ziyaret ettiğim yerleri. Öyle bir tercih yaptım (Toprak, 2020).

Küresel Salgının Sanatçılar Üzerindeki Ekonomik Etkileri

Sanat izleyicileri ile görüşmelerimizde, Ada'nın ifade ettiği gibi sanatçıların sorunlarına baktığımızda "Ekonomik, psikolojik ve sosyal olumsuzluğun birbirini beslediğini bir sarmala dönüştüğünü" (Ada, 2020) görsek de bu üç alanı ayırıştırarak ele almaya çalıştık.

Tüm katılımcılar sanatçıların küresel salgın sürecinde çeşitli sebeplerden dolayı ekonomik kayıp yaşadıklarını düşünüyorlar. Bu ekonomik kayıp sonucunda hem sanatsal üretimlerinin hem de yaşam kalitelerinin düştüğünün de altı çiziliyor.

İngiltere'den bir örnek veren Kutlu, bu ekonomik etkilerin boyutuna dikkat çekmek için diyor ki, "İngiltere'nin Maliye Bakanı sanatçıların başka beceriler öğrenmesi IT (Bilgi Teknolojileri) filan

öğrenmesi gerekebilir dedi, yani bu işten artık para kazanamayacaksınız önümüzdeki on yıl. Bu çok moral bozucu oldu bu sektör için (Kutlu, 2020).” Sanatçıların küresel salgın sürecinde yaşadıkları ekonomik kaybı azaltmak için başvurdukları yöntemleri ve yaşadıkları zorlukları Işık şöyle anlatmaktadır:

Sanatçılar ekonomik olarak çok kötü etkilendi. Benim etrafımda psikolojik tedaviye ihtiyaç duymayan çok az insan kaldı. Bir sürü arkadaşım şehri değiştirdi ya da evini değiştirdi ve yaşam kaliteleri çok düştü. Bir kısmı da ev arkadaşları ile yaşamak zorunda kaldılar. Bir sanatçının ev arkadaşı ile yaşaması üretim pratiklerini ya tamamen değiştirmesini ya da yok etmesini gerektiriyor diye düşünüyorum. Çünkü üretim biraz yalnızlık isteyen, özel alan isteyen bir şey. Bunların hepsi çok büyük ödümler, şehir değiştirmek de çok büyük ödün, aile yanına dönmek de bir ev arkadaşı bulmak da çok büyük ödümler. Meslek değiştirmek zorunda kalanları biliyorum, bu olabilecek en büyük ödün bence. Yıllarını vermiş buna, ömrünü adanmış ve ömrünün bir kısmından sonra başka bir yola girmeye, sırf para için bunu yapmaya karar vermiş insanlar var. Çok karanlık bir durumda buluverdik bence kendimizi. Pandemi kimi vurur deseler sanatçılar aklımıza gelmezdi (Işık, 2020).

Sanatçıların yaşadıkları ekonomik zorlukların sanat üretimlerine olan etkilerinden bahsederken, Toprak şöyle bir örnek vermektedir:

Sanatçıların, yakın olarak tanıdığım pek çok arkadaşın gelir kaybı olduğunu bir kere yaptığı işlerden çıkartabiliriz. Çok büyük malzeme gerektiren işlerin yerine desen çalışan arkadaşların kâğıda yöneldiğini, dijital işlere, enstalasyonlara yöneldiğini, bunu hemen dijitalize edebilecek ufak materyallerle yaptığını, daha çok kolaj çalışması yapıldığını. Bunları gördüğümüzde bunlar nispeten kendi algoritmasında yapıldığını düşündüğümüzde daha maliyetsiz işler (Toprak, 2020).

Sanatçıların çevrimiçi olarak eserlerini satmalarının daha zor olduğunu söyleyen Gökçen’e göre alabilecek ekonomik durumu olsa da sanat eserini “fiziksel olarak görüp hissetmek isterim, ellemesem bile. Çevrimiçi olarak bir eseri almak istemem mesela. Böyle düşünen insanlar olduğunu da düşünüyorum, ciddi gelir kaybı o yüzden yaşamışlardır (Gökçen, 2020)”. Berca da çevrimiçi sanat satmanın zorluklarının sanatçıları olumsuz etkileyebileceğini ve her ne kadar bu dönemde satış yapmak için uğraşsalar da çözüm olarak bir taraftan “kendilerinin

belki onları temsilleri üzerine düşünmüşlerdir ve hani ‘gerçek hayatta sokağa çıkıp benim sanatımı alamıyorsa internette nasıl alabilirler?’ deyip hani öyle hayatta kalmaya çalışmışlardır umarım, kendileri için” (Berca, 2020) diye ekliyor.

Bireysel olarak çalışan sanatçıların “ekstralarla, konserlerle hayatını geçiren bir sanatçıysa onun hayatını idame ettirmesi mümkün değil” (Ege, 2020) denilmesinin yanı sıra ekip olarak çalışılan sanat dallarına da dikkat çeken Kutlu’ya göre “toplular yapılan işlerde sinema, müzik ve tiyatro olsun, eğer o ekipler çalışmıyorsa o mekanlarda bazı insanlar da o işleri yapamıyorlar. Mesela bir makyaj yapan kişi diyelim ki, o film orada çekilmiyorsa iflas eder, batar, evinin kirasını ödeyemez” (Kutlu, 2020).

Sanat kurumlarına ve onların ekonomik olarak etkilenip etkilenmediği sorusuna dikkat çeken Likya’nın görüşü, dışarıdan gözlemediği kadarıyla, büyük sanat kurumlarının küçük galeriler kadar etkilenmediği yönünde:

Güncel sanat alanı tabii ki bir biçimde en azından büyük kurumlar iyi görüntüler veriyorlar. Çok iyi operasyonlar tanımlayıp, onları gerçekleştiriyorlar. Sakıp Sabancı Müzesi mesela, Arter keza. Bence bu süreçte postürlerini hiç bozmadan devam eden kurumlar oldular. Ama tabii onlarla da konuşmak lazım. İçeride ne umut ediyorlardı ne geldi başlarına filan, muhtemelen bambaşka şeylerdir. Ama bunun dışında tabii ki daha küçük galeriler, onlar şu anda korkarak uluslararası harekete çok ciddi bir biçimde bağımlı oldukları için, hiç kimse bilmiyor önümüzdeki kültür sanat sezonu açıldığında kim kalacak etrafta hakikaten. Ama şöyle de bir şey var, sonuçta taktikler hep geliştiriliyor Türkiye’de. Biraz da aslında insanlar idmanlı gibiler tüm bu süreçlere (Likya, 2020).

Küresel salgının ekonomik etkilerinden bahsederken katılımcılar alanında uzun zamandır iş üreten ve bilinirliği olan sanatçılarla bu alana yeni girmiş sanatçıların deneyimlerinin aynı olmadığını ifade ediyorlar. Alana yeni giren sanatçıların salgın döneminde daha dezavantajlı olduğunu düşünen Toprak “ben galerici olsam ve dört ayda bir sergi yapma şansım olsa galiba gidip sürpriz bir karaktere oynamak istemem. Bu iş tutacak mı çünkü benim de bir gelir kaynağım var” (Toprak, 2020) diye bu dezavantajı örneklendirmektedir.

Küresel Salgının Sanatçılar Üzerindeki Psikolojik Etkileri

Bu konu hakkında görüşüne başvurduğumuz katılımcılar, sanatçılardan çok kendi psikolojilerinin nasıl etkilendiğinden bahsetmeyi seçtiler. Sanatçıların küresel salgın dolayısıyla yaşabilecekleri psikolojik sorunlara değinen ve kendileri de sanat alanında işler yapan Işık ve Ada, bu sürecin sanatçıları olumsuz yönde etkilediğini belirtmişler ve kendilerinin yaşadığı sorunları “panik atak sorunuyla karşılaştığımı kabul edip, tedavi olmaya başladım. Aynı zamanda bir depresyon da eşlik ediyordu tabii ona” (Ümit, 2020) ve “Psikolojik olarak salgının etkilerini uzun vadede göreceğimi düşünüyorum. Travma sonrası stres bozukluğu gibi. Daha endişeli olduğumu söyleyebilirim” (Ada, 2020) olarak anlatmışlardır.

Salgın sürecinin sonunda insanların değişeceğini söyleyen Likya'ya göre “manzara tamamıyla değişecek. Bunu söylemek de çok kolay farkındayım, çok soğuk bir mesafeyle manzara dediğiniz pek çok insan hayatlarını değiştirmiş olarak çıkacaklar. Hayatını kaybedenleri hiç saymıyorum bile tabii ki” (Likya, 2020).

Küresel Salgının Sanatçılar Üzerindeki Sosyal Etkileri

Küresel COVID-19 salgınının sosyal etkileri konusunda sanat seyircileri kendi yaşadıkları deneyimlerin yanı sıra sanatçıların sosyalleşmesi ve yeni iş bağlantıları kurması konularına da değinmiş ve çevrimiçi olarak iletişim kurmanın uzaktaki insanlarla iletişimi mümkün hale getirmesi gibi olumlu yanlarının yanı sıra yeni iş bağlantıları kurmayı zorlaştırması gibi zorluklarından bahsetmişlerdir.

Sanat kurumlarını ziyaret etmenin ve sanat etkinliklerine katılmanın eserleri görmenin yanı sıra bir sosyalleşme fırsatı olduğunun altını çizen Berca, sosyal hayatında hissettiği eksikliği şöyle anlatmaktadır:

Hani o beni entelektüel olarak besteleyen bir şey, oraya gidip kendimi daha entelektüel hissediyorum. O sanata bakarken, o ortamda bulunduğum zaman, oranın o şıklığı, o galerinin minimalliği falan filan. Hani bana bir umut yaşama fırsatı veriyor, o galerinin içine girdiğimde hani. Şu an anlatırken de kafamda hep var yani o Arter'e girerken hissettiğim o his, o güzel mimarinin içinde. Ya da ne bileyim herhangi bir galeri ne olursa olsun. Hani o yüzden

benim için çevrimiçiyle çok karşılaştırılmaz bir şey o yüzden o sosyal hayatı çok aldı benden çünkü onu deneyimlemiyorsun. Çevrimiçine gittiğin zaman yalnızsın [...] Orada biriyle karşılaşıyorsun, birini görüyorsun falan, o yön tamamen kalktı ve sanatta bunun benim için ne kadar önemli bir şey olduğunu fark ettirdi. Yani en önemli şey değil ya da tek önemli şey değil ama çok büyük bir yönüymüş sanat çevrelerinde sosyalleşmek, sanat alanlarında mekanlarında sosyalleşmek (Berca, 2020).

Sanatçıların birbirleriyle, izleyicilerle ya da sanat profesyonelleriyle sosyalleşmesi konusunda iki farklı fikir beyan edilmektedir. Nur'un belirttiği gibi sanatçılar arasındaki sosyal ağlar bu durumdan etkilenmedi çünkü "sanatçılar genelde [kovid] şartları gibi atölyelerinde kapanıp üreten, daha sonra onu ilgilileriyle paylaşan bir pratikleri var ve aslında o ağlar bu karantinanın olup olmamasıyla çok etkilenmedi (Nur, 2020)".

Ceyhan'a göre "[...] normalde olmayacak röportajlar olmaya başladı mesela çevrimiçinde, daha kolay olduğu için belki. Bir açıdan kolaylaştırdı bazı şeyleri, ulaşımını kolaylaştırdı, yapılmasını" (Ceyhan, 2020).

Bunun aksine insanlardan uzaklaşmanın sanatçının üretimine ve sosyal hayatına olumsuz etkileri olacağını düşünen Günay, sanatçıların yaşadıklarını düşündüğü zorluğu şöyle anlatmaktadır:

İnsanlar kendi başına kaldı ve arkadaşlarından, çalışma arkadaşlarından ya da galerideki insanlardan, küratörlerden ve diğer eleştirmenlerden uzaklaşmış oldular. Böylece bir yavaşlama ve duraksama dönemi olabileceğini tahmin ediyorum. Hani bu konuda direkt bir bilgim yok. Belki de bir taraftan büyük bir coşkuyla üretiyor da olabilirler kendi başlarına kalmış ve stüdyoda [...] Tüm bu koşullara rağmen çağdaş sanatı devam ettirmeye çalışan, eserler ortaya koyan, fikirlerini ortaya koyan insanları hakikaten çok takdir etmek lazım dünya çapında (Günay, 2020).

Sanatçıların sosyal hayatlarının etkilenmesinin yanı sıra yeni iş bağlantıları kurma konusunda da zorlanabileceklerini düşünen katılımcılar, bu konuda alana yeni giren sanatçıların daha çok zorlanacağını düşünüyorlar. Ekin, bu zorlanmayı bir örnekle açıklamaktadır:

Türkiye’de genç sanatçılar için yapılan sanat yarışmaları var, sanat ve kültür yarışmaları, şöyle hemen söyleyeyim Step İstanbul, Mamut, Base gerçi bu ara yapılacaktı o değil, Akbank Sanat gibi aklıma gelen yakın zamanda gerçekleşen, eylül ayı itibariyle açılan bir sürü proje ertelendi. Bu şu demek, o insanlar altı ay daha geç bir şekilde diğer insanlarla buluştu demek. Dolayısıyla insanlar haliyle kapandı. Daha az kişiyle, kitleyle iletişim kurdu [...] Benim onu sosyal medyada kısmen görmem mümkün ama deneyimlemediğim sürece zaten sosyal medya dediğim gibi yalancı bir ortam, gerçekten sahte bir platform, kısmen, bir yere kadar çünkü işi deneyimleyemiyorsunuz. O yüzden tabii ki oldu görünürlük kaybı, insanlarla iletişim, network kurmak. Olgun sanatçılara çok olduğunu düşünmüyorum bunun. Belki etkilemiştir ama kimseden böyle bir şey duymadım. Genç sanatçılarda oldukça oldu yani (Ekin, 2020).

İptal edilen festivallerin, etkinliklerin iş bağlantılarını etkilemesi konusunda Ekin gibi genç sanatçıların daha olumsuz etkileneceğini düşünen Kutlu, festivallere gidemeyen, etkinliklere katılamayan genç sanatçıların nasıl etkileneceğini şöyle açıklamaktadır:

Tabii bunun eksikliği şudur bir araya geliyorsunuz ya da bir restorana gidiyorsunuz [festival sonrası], bu arada yarışmacı diğer insanlarla tanışılıyor, burada bir network. Bütün bunlar şu anda kaçırılmış durumda. O insanlar sanal sanal festivallere ve sanat etkinliklerine gidip, o bağlantıları kurmadan ya CV’sine yazıyorlar ya bir ödül alıyor, onun da heyecanını fazla yaşayamadan şeklinde sonuçlanıyor...Yeni yetişmekte olan insan için çok zor (Kutlu, 2020).

Sanat alanında çalışan insanların görünür durumda olmasının onların yaratacağı iş bağlantıları açısından azami önemde olduğunu belirten Ekin’e göre görünür olmadığınızda “Adınız gerçekten anılmamaya başlar. Ama siz ne kadar çok gözükerseniz ne kadar çok bir yerlerde bir şeyiniz paylaşılır, gerçekten sosyal medya etkisi yani. Görüntü sağlanırsa hemen arkasında bunun desteği gelir. Hemen platform olarak bu size sunulur, böyle bir şey var (Ekin, 2020).

Destek ve Dayanışma Pratikleri

Sanatçıların salgın dönemi dolayısıyla karşılaştığı ekonomik, psikolojik ve sosyal sorunların giderilmesi konusunda sanat izleyicileriyle hem kendi verdikleri destekleri hem de bu sorunların giderilmesinin kimin sorumluluğu olduğunu konuştuk. Çoğu katılımcı sanatçılara destek verilmesi gerektiğini belirtse de herhangi bir destek kampanyasından haberdar olmadığını ya da haberdar olsa da maddi destek sağlamadığını belirtti. “[Salgın dönemi] Şu dönemde sanatçılar için böyle bir şey yapıldı mı, en azından bana gelmedi” (Ege, 2020) diyen Ege gibi Gökçen de “Yok aslında. Keşke olsa aslında ama belki ben ulaşamadım. Muhtemelen var bir şeyler ama tam bilmiyorum. Benim karşıma çıkmadı böyle bir şey” (Gökçen, 2020) diye belirtiyor.

Berca da Ege ve Gökçen gibi bu konu hakkında bir şey duymadığını söylüyor “Vermedim, sanmıyorum. Nasıl verebilirdim? Vermeli miydim? Sanat alan birisi olmadığım için hiç onu düşünmedim, peşinden koşmadım. Duyulmadı, duymadım. Sanatçıları, çağdaş sanatçıları hiç duymadım” (Berca, 2020).

Aynı şekilde Ceyhan da şöyle diyor: “Çok verdim sayılmaz yani. Maddi olarak zaten vermedim ondan eminim. Önce kazanmam lazım, sanata maddi destek vermek için” (Ceyhan, 2020). Maddi destek vermese de başka türlü destek olduğunu söyleyen Günay, “Müzisyenlerle ilgili yapılan, sosyal medyada profil resimlerini değiştirerek, kırmızı yaparak herkesin bu mekanların açılması için bir tür pasif eylem yaptığı dönemde” (Günay, 2020) ona katıldığını belirtirken, Ceyhan da maddi yardım yapmasa da “duyuru falan paylaşmış olabilirim tabii sanat galerilerinin ya da farklı online etkinlikler vs. gibi şeyleri paylaştım” (Ceyhan, 2020) diyor.

Kendi verdikleri desteğin yanı sıra sanatçıların küresel COVID-19 salgını sebebiyle yaşadığı ekonomik ve diğer sıkıntıları giderme görevinin kime düştüğü sorulduğunda katılımcılar arasında bir fikir birliği olmadı görüldü. Her ne kadar birçok farklı kurumun bir arada çalışması gerektiği çoğu kişinin ortak görüşüyse de, birincil sorumluluğun kime düştüğü konusunda çeşitli fikirler belirtildi. Devletin birincil sorumluluğu üstlenmesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi, özel fonlar ve vakıflar, seyirciler ve sanat kurumlarına da birincil sorumluluğu yükleyenler oldu. İdeal bir dünyada bu görevin devlete düşeceğini düşünen Ada gibi, Gökçen, Günay ve Ege de çağdaş sanatı devletin desteklemesi gerektiğini düşündüklerini belirttiler. Nur ise bu görevin devlete düşmesinden memnun olmasa da en olası senaryonun bu olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Gerçekçi olmak gerekirse Türkiye’de birçok şeyin başlatıcısı devlet yani hükümetler, devletin kendisi. Ne yazık ki nasıl devletin birtakım teşvikleriyle İKSV uluslararası ve ulusal birçok proje yönetebiliyorsa, onun da başlangıcında aslında devletin iradesini görüyoruz. Burada özellikle şu bakanlık ya da bu bakanlık olmak zorunda değil ama en azından siyasi bir iradenin olması çok önemli çünkü onun dışındaki aktörler ne yazık ki kendi, haklı olarak da biraz, kendi yağlarında kavrulmak, kendi kendilerine döndürmek gibi çok temel problemleri var. Bunların vakıflaşma, bir araya gelme, fonlar arama, oluşturma gibi böyle özel sektörde özel girişimlerin yapmasını beklemek pek gerçekçi değil bana sorarsanız. (Nur, 2020).

Devlet yerine özel fonların sanatı destekleme görevini üstlenmesi gerektiğini belirten Ekin, bu fikrini Omuz kampanyası örneğiyle şöyle dile getirmektedir:

Saliha Yavuz Omuz diye bir platform kurdu. Saliha’nın kurduğu bu platform da insanların sizden şu kadar verin değil, 5 lira da koyabilirsiniz 500 lira da hiç fark etmiyor, orayı bir besleme havuzuna dönüştürdü, bir sigorta yatırımı gibi aslında. İhtiyacı olan sanatçılara o havuzdan para gönderilmeye başlandı. Bu mesela bir ya da iki kez yapıldı. Hakikaten de çok güzel bir şey. Orada şeyi görüyorsunuz, bu havuzdan mesela benim iki arkadaşım yararlandı çünkü artık kapatma noktasındayız demişti. Ben de onlara mesela o noktada şey yapmıştım, destek olabilecek neler sağlanabilir diye araştırmıştım. Dolayısıyla aslında bu fonların içeriği biraz değişti. Çünkü insanların hepsinden önce artık üretmekten ziyade hayatta kalmaları, sürdürülebilirliğinin birazcık önünün açılması tartışıldı. Bu açıdan bunun gibi küçük girişimler oldu. Omuz’un önemli bir girişim olduğunu düşünüyorum ama Türkiye’de daha da yayılması gerekiyor böyle şeylerin. (Ekin, 2020).

Çağdaş sanatın “[vakıflar] sayesinde var olan bir piyasa” (Berca, 2020) olması sebebiyle, “tek işi sanat olan vakıflar”ın (Toprak, 2020) sanatçıları desteklemede birincil rol oynaması gerektiği düşünülmektedir. Toprak’a göre bu sayede sanat işleri atölyelerden müzelere taşınabilecektir. Seyircilerin sanatı desteklemede birincil rol oynaması gerektiğini düşünenler olduğu gibi, seyircinin hiçbir rolü olamayacağını düşünenler de vardı görüştüğümüz izleyiciler arasında. Seyircinin dayanışma ve destek konusunda önemli bir rol oynaması gerektiğini düşünen Ada şöyle söylemektedir:

Dayanışma zincirinde izleyicinin rolünün çok büyük olduğunu düşünüyorum. Hem ekonomik hem psikolojik hem de sosyal destek olarak. Yaratıcı süreç izleyici ile bir araya gelindiğinde, izleyicinin de geri dönüşleri ile tamamlanıyor ve yeniden başlıyor diye düşünüyorum. İzleyiciler sanatı talep etmeli, kültür hakkını talep etmeli ki devamlılığa dair temel adımlar atılmaya başlanabilsin. (Ada, 2020).

Asya, seyircilerin ancak sanatçıların başlatacağı ve destek olun diyeceği kampanyalara destek vereceğini söylerken, eğer sanatçılar el ele sorunlarını seyirciye anlatırsa onların da çözüme katkı sağlayacağını düşünmektedir (Asya, 2020). Ege ise seyircinin sanattan beslense de, sanata geri verecek durumu olmadığını şöyle anlatmaktadır:

Seyircinin yapabileceği bir şey yok, seyirci de can derdinde. Evet yani bir taraftan şey diyorsunuz sanatla da beslenmek, sadece fiziksel olarak ağzınıza bir şey atarak beslenmek değil, sanatla ilgilenmek de kutsal bir beslenmedir ama onlar için ne yapabilirsiniz. Şu anda herkes kendi canının derdine düştü. Onun için bir şey yapabildiklerini sanmıyorum yapabilselerdi keşke organize olup da ama böyle etkinlikler maalesef pek yok bizim toplum içinde, ben görmüyorum. (Ege, 2020).

Çözüme Yönelik Görüş ve Öneriler

Görüştüğümüz birçok sanat izleyicisi çağdaş sanat alanında bir araya gelmenin zor olduğunu ve bir örgütlenme eksiği olduğunu düşündüklerini belirttiler. COVID-19 salgınına bağlı karantina sürecinin insanları düşünmeye teşvik ettiğini söyleyen Toprak, “Aslında insanların yorulduğunu, şeye daha fazla önem verilmesi gerektiğini biz ne yapıyoruz, nasıl yapıyoruz, hayat şartlarımız ne, önceliklerimiz ne, peki benim gibi olup zor durumda olan arkadaşlar neler yapıyor, biz bir araya gelsek, bu dayanışma arayışlarının daha fazla konuşulduğunu görmeye başladık” (Toprak, 2020) demektedir.

Nur ve Likya ise bu zor durumda bir araya gelme sorununun uzun zamandır süregelen bir örgütlenme problemi olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de çağdaş sanat alanındaki bu eksikliği Nur şöyle açıklamaktadır:

[Dayanışma, koordinasyon ve destek mekanizmalarının eksikliğinin] acısını sektörün her dalında çekiyoruz, sahne sanatlarında da, çağdaş sanatta da. Tabii çağdaş sanat diğerlerine nispeten birazcık daha belki az etkilenmiş duruyor şimdilik çünkü zaten ortada hep bir teşvik eksikliği tırnak içinde ne halin varsa gör. Kendi kendine neler yapabiliyorsan o olsun durumu vardı. O yüzden herkes de yine kendi önlemlerini kendi şeylerini bu aşamada aldı. Ama sanatçıların biraz daha süreci kolay atlatabilmesi için ya da belki birtakım galeriler kendi sanatçılarını daha iyi iletişim kurabilir, bu süreçte yardımcı olabilecekken olmadı, bilmiyorum. Bunların olmaması için, yaşanmaması için çağdaş sanatta bir şey olabilirdi belki, bu dayanışmanın önemi. Sürekli konuşulup ama harekete geçilmiş olsaydı bu süreçte faydasını görebilirdik ama ne yazık ki yine konuşuldu fakat yine harekete geçilmedi (Nur, 2020).

Likya da benzer bir biçimde bu “örgütlülük/örgütsüzlük problemi” hakkında şunları dile getirmektedir:

Ben güncel sanat özelinde ciddi bir boşluk olduğunu düşünüyorum. Demek ki kübik ortamlar mıymış girip çıktığımız yerler? Ben bir-iki galerinin ne yaptığını şahsi ilişkilerim üzerinden biliyorum ama bir şey yok, birlik çok klişe olacak, bir iletişim ağı yok güncel sanat çevresinde görebildiğim kadarıyla. Az evvel de büyük kurumları örnek verdim. Onlar da iyi bir görüntü veriyorlar ama bilmiyorum mesela Sakıp Sabancı Müzesi’nde çalışanlara ne olduğunu. Sırf şey gibi değil, orada çalışanlar dediğimizde tabii ki yıl boyunca Sakıp Sabancı Müzesi’nin web sitesini, o serginin içeriğini, kataloglarını, sonra turları, sonra bilmem neyi falan çok büyük bir ekipten bahsediyoruz aslında. Şimdi dijitale taşındığı zaman bunların büyük bir kısmının iptal olduğunu takdir edebiliyorum, ne oldu arada mesela? Hiç ben denk gelmedim buna ilişkin, belki de gerçekten çok iyi yönetildi bu arada, bilemem. Ama bu alanda bir haber yok mesela. [...]. Dolayısıyla aslına bakarsanız bunun bir diğer ayağı da tabii ki çok piyasalaşmasıyla güncel sanat ortamının bir biçimde çağdaş sanatçıların kendi aralarında olmasını bekleyeceğimiz türden bir networkün, iletişim alanının artık çok da sağlıklı işlemediğini söyleyebiliriz galiba. Zaten yıllardır bu tartışılan bir konu. En eski tabirle örgütlülük/örgütsüzlük problemi. Ama çok bildiğimiz manada sekter bir örgütlülükten de bahsetmiyorum şüphesiz. Sadece birbirinden haberdar

olan, eden olmakla başlıyor. Peşi sıra aslında bunun bir kamusal alanının oluşması gerekiyor. Çok özelde ilişkiler sürüyor, birbirini kurtarıyor falan olabilir, muhtemelen böyledir ama bu iş kamusal alana hiç yansımıyor. (Likya, 2020).

Uzun vadede COVID-19 salgını ve ona bağlı gelişen çeşitli sorunların çağdaş sanat alanını nasıl etkilediğinden bahsederken, görüşme yaptığımız izleyiciler, sanat alanında yöntem, konu ve yaklaşım değişimleri olacağını düşündüklerini belirtmiştir.

Salgın ve onun getirdiği koşulları bir “zorluk değil fırsat” olarak görmemiz gerektiğini düşünen Berca, üç boyutlu teknoloji ve çeşitli teknolojik gelişmelerin sanatın çehresini değiştireceğini belirtmiş ve “[...] heykel mi çalışıyorsun? Bana onu, ne bileyim öyle bir eldiven yarat ki ben onu olmayan bir yerde oluyormuş gibi dokunuyormuş gibi hissedeyim falan, bir şeyler bir şeyler. Hani artık dünya buraya hazır bir yerdeyiz. Hani sanatın şeyinden dijitalize olmasından bundan bahsediyorum, fotoğrafını çekip Instagram'a koymaktan bahsetmiyorum” (Berca, 2020) diye bu değişimin nasıl olabileceğini örneklendirmiştir.

Asya, daha disiplinler arası sanat işlerinin oluşacağını düşündüğünü söylüyor ve bu değişimin nasıl olabileceğini şöyle açıklıyor:

Gözlemim, çok disiplinli gidebilecek bir alan açtı. Yeni programlar öğrenmeye, yeni bakış açıları kazanmaya çalışanlar oldu. Bence çok ciddi bir üretim patlaması bekliyor bizi. Ama onun tam olarak nereye gideceğini ben kestiremiyorum, kestirememek de hoşuma gidiyor. Yani zannediyorum ki benim tahmin ettiğim hiçbir şey olmayacak, bambaşka bir şey olacak, o da sürpriz olacak bize gibi geliyor. Ama öngörebildiğim şeyler, dediğim gibi bilgisayar başında ya da evimizde yapabildiklerimizin kapasitesi artacak, sınırlarımızı zorlayacağız, daha çok öğrenmeye, daha çok kendimizi geliştirmeye yönelik bir şeyler yapıyoruz gibi görüyorum çünkü bununla baş etmenin başka yolu yok sanırım. (Asya, 2020).

Gökçen'e göre COVID-19 salgını sanat alanında köklü değişikliklere yol açacak ve “Bir [kovid] sanatı diye bir şey çıkacak ortaya. [Kovid] sonrası sanat, ayrı bir dönem, belki tarihte öyle geçebilir. Bir akım gibi bir şey. Böyle bir durum olacağını düşünüyorum, [kovid]'den bağımsız bir sanat üretimi olmayacağını düşünüyorum” (Gökçen, 2020).

Sonuç olarak, görüşme yaptığımız izleyiciler COVID-19 salgını dolayısıyla sana kurumlarının kapanmasından sonra çevrimiçi olarak sanat izlemeye bir şans vermiş ve bu deneyimi çoğunlukla olumsuz olarak yorumlamıştır. Fiziksel mekanlara geri gitme konusunda ise çeşitli sebeplerden hala çekinceler yaşamakta ve bununla ilgili çeşitli çözümler üretmektedir.

İzleyicilerle yaptığımız görüşmelerde dikkati çeken unsurlardan biri çağdaş sanat alanında COVID-19 salgını sebebiyle yaşanabilecek sorunlar hakkında bilgiye sahip oldukları ama destek kampanyaları konusunda çok fazla bilgi sahibi olmadıklarıdır. Sanatçılara destek olunması gerektiği konusunda hem fikir olsalar da, bu desteği vermede en büyük rolü kimin üstlenmesi gerektiği konusunda da farklı fikirlere sahiptirler. İzleyicilerin sanatı ne sıklıkla takip ettiği ve çağdaş sanat alanına ne kadar entegre olduğu alan hakkında sahip olduğu çözüm önerilerini ve destek konusunda ne kadar bilgi sahibi olduğunu etkileyebilir.

5. SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

5.1 Bilimsel Alana Katkı

- Projede yürütücü ile birlikte araştırmacı, bir doktora sonrası, bir doktora, bir yüksek lisans ve bir de lisans bursiyeri istihdam edilerek, proje sürecinde eğitimlerini gördükleri ya da akademik yönden gelişmek istedikleri alanlarda faaliyet göstererek kariyerlerinde kullanabilecekleri değerli araç kitlerine ve becerilere sahip olmuşlardır.
- Çağdaş Sanat ve COVID-19 konusunun çok yönlü ve çok uluslu bir araştırma projesi ile Marie Skłodowska-Curie veya benzeri bir Avrupa Birliği fonuna ivedilikle başvurabilmesi için gerekli yöntemsel birikim ve insan gücü oluşturarak kapasite geliştirilmesini sağlamıştır.
- Bu proje sürecinde toplanan verilerin analizlerinin sonuçlarından 2 adet uluslararası hakemli dergi yayını için ve bir adet Türkçe yayın için makale çıkacaktır.
- Proje ekibi, 8 Mart 2020 Kadınlar Günü'nde Kadir Has Üniversitesi, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezinde, araştırmanın sonuçlarının toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirildiği bir sunum yapacaktır.
- Proje sonuçları College Art Association 2022 ve International Communication Association 2021 (uluslararası) konferanslarında sunulmak üzere iki ayrı İngilizce bildiri özeti olarak çağrılarını açıldığında ilgili panellere gönderilecektir.
- Sanat ve İletişim alanlarındaki prestijli ulusal konferansların ve çalıştayların çağrılarına Türkçe/İngilizce bildiri özetleri gönderilecektir.

5.2 Sanat ve Kültür Alanına Katkısı

- Proje kapsamında kamuya bilgi ve belge sağlamak amacıyla bir basın toplantısı düzenlenecek, araştırmanın nihai sonuçlarını içeren analizi aktararak çağdaş sanatın bütüncül bir biçimde desteklenmesine yönelik güncel ya da ileride yapılacak çalışmalara bilgi ve belgelerin yanı sıra fikirler ve kaynaklar da sağlamaktadır.
- Projenin sonuçları ve bulguları salgının etkilerinin uzun vadedeki ekonomik, psikolojik ve toplumsal sorunların çözümlenmesine bu çözümlerin verimliliğine ve uygulanmasında sürdürülebilirlik kazanmasına katkı sağlayacaktır.

- Kùltür ve sanat sektörüne olduğu gibi projenin araştırma yöntemleri, uygulamaları ve analizinin yenilikçi ve bütüncül tasarımı ilgili akademik literatüre de katkı sağlamaktadır.
- Projenin bulgularının kùltür ve sanat alanındaki resmi kurum ve kuruluşları ile paylaşılması COVID-19'in kùltür ve sanat alanına olan etkilerini sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicisi perspektiflerinden doğrulanabilir ve anlamlandırılmış nicel ve nitel veriler ile sunmaktadır.
- Proje çıktıları 3 Mart 2021'de çevrimiçi düzenlenecek basın toplantısı ile alanın başat aktörlerinden ziyade politika yapıcılara değerli bulgular ve öneriler sunacağı öngörülmektedir.

5.3 Oluşturulan Veri Tabanının Önemi

- Veri madenciliği alanının gelişmesi ve bu yöntemle elde edilen verilerin sosyal ve beşerî bilimlerde kullanılması son yıllarda oldukça önem kazanmaktadır. Daha az kaynak ve zaman harcanarak daha fazla verinin toplanabilmesine imkân sağlayan veri madenciliği sayesinde bu proje kapsamında, 8 aylık bir süreci kapsayan bir zaman dilimi için Twitter, Instagram gibi sosyal medya platformlarından ve İnternet sitelerinden içerik kazanmıştır.
- Projeye veri sağlamanın yanı sıra COVID-19 araştırmaları alanına bu konuyu tartışan aktörler, konunun tartışılma biçimi ve konular arasındaki ilişkilerle ilgili geriye dönük bir veri katkısı sağlanmıştır.
- COVID-19 alanında yapılan araştırmalara bir temel oluşturacağı gibi veri madenciliğinin kullanım alanının çağdaş sanat bağlamıyla genişletilmesine bir örnek teşkil etmektedir.

5.4 İnternet Sitesi

Araştırmanın bulguları ve sonuçları ile beslenen kamuya açık olarak yayınlanan www.gundensanat.com başlıklı internet sitesinde ilk etapta yer alan infografikler şöyledir:

- Topladığımız data türleri (sözel ve sayısal yöntemler) ve boyutları
- COVID-19'un sosyal medyadaki zaman analizi ve kullanıcı sayıları
- Salgın öncesi sanat izleme alışkanlıkları
- Haziran 2020 sonrası kurumlara fiziksel ziyaret oranı ve değişkenleri
- Salgın öncesi ve süresinde çağdaş sanat haber kaynakları
- Salgın sürecinde sanat izleme pratikleri

- Nicel ve nitel bulguların ışığında: Ekonomik zorlukları gidermek kimin sorumluluğu olmalı?

Araştırmanın yürütücüsünün sorumluluğunda olan www.gundensanat.com peyderpey projenin bulgu ve sonuçlarını yayınlamaya devam edecektir.

Yürütücü bu araştırmanın neticelerinden de faydalanarak yazmakta olduğu “Çağdaş Sanat’ta Teknoloji, Beden ve İzleyici: Türkiye Perspektifinden İzleyici Deneyimi Ölçme Modeli Geliştirilmesi” başlıklı bir araştırma önerisi ile TÜBİTAK 1001 2021’in 2. Döneminde başvuru yapacaktır. www.gundensanat.com önerilecek proje için dijital bir veri tabanı ve konum sağlayacaktır.

5.5 Projeden Çıkması Planlanan Yayınlar

Yazımı bu raporla eş zamanlı olarak ilerleyen karma yöntemli projenin nicel bulguların tartışıldığı makale 15.02.2021 tarihinde *Journal of International Communication* (SSCI) dergisine gönderilecektir. Araştırmanın yarı-yapılandırılmış derin görüşmelerinden yola çıkılarak, sözlü tarih odağında ikinci bir makalenin yazımına 15.03.2020 tarihinde başlanacak ve *Art Journal* (AHCI) dergisine sunulmak için gönderilecektir. Projenin yöntemi ile nitel ve nicel bulguların bulgularının yorumlandığı ancak kendi başına diğer iki makaleden özgün bir Türkçe makalenin yazımı diğer iki İngilizce makale ile eş zamanlı olarak kaleme alınacak ve *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisine* (ULAKBİM) yollanacaktır.

5.6 Araştırma Sonuçlarının Özeti ve Yorumlanması

Projenin giriş kısmında da değinilen Kreska’nın COVID-19’un küresel salgın ilan edilmesinin öncesinde “Grafiklerle Türkiye’nin Kültür Ekonomisi 2020” (Kreska, 2020a) başlığıyla yayınladığı raporda yer alan Nisan 2020’de yayınladığı infografikte sosyo-ekonomik gelişmelerin aksine kurumlar kapılarını açabildiği zaman sanat izleyicisinin kültür ve sanat etkinliklerine olan sosyo-ekonomik desteğinin ışık hızıyla düşüşe geçeceğinin ve bu düşüşün orta vadede de aynı hızla devam edeceği bilgisini vermektedir (Kreska 2020b).

İnfografiğe göre gösteri sanatları izleyicilerinin %32'si "konser, tiyatro gibi etkinlikler ancak ve ancak canlı olarak izlendiğinde keyif verir, bu nedenle dijital platformlara taşınmasının bir anlamı olmaz" (Kreska, 2020b) demiştir. Ankete katılan kişilerin %20'si salgın sürecinde etkinlikleri çevrimiçi olarak izlemeye hatta makul bir ücret ödemeye açık olduklarını, %12 ise çevrimiçi izlemeye açık olsalar da bunun için ücret ödemeye açık olmadıklarını (Kreska, 2020b) belirtmişlerdir.

Yaptığımız çevrimiçi anketin sonuçlarına göre, sanat kurumlarının yeniden açıldığı Haziran 2020 dönemine baktığımızda, izleyicilerin %59'unun fiziksel olarak sanat kurumlarına gitmemeyi tercih ettiğini görüyoruz. Ziyaret etmeme sebeplerinin başında da hijyen koşullarının sağlanacağını düşünmemeleri gelmektedir. İzleyicilerin fiziksel ve çevrimiçi deneyimlerini karşılaştırmak amacıyla hem sanat kurumlarına hem de sanat etkinliklerine (performans, gösteri vb.) yaptıkları fiziksel ve çevrimiçi ziyaretleri karşılaştırmaları istenmiştir (Tablo 12).

Her ne kadar ankette yer alan soruda gösteri sanatlarına özel olarak değinilmese de bu soru katılımcıların çevrimiçi ve fiziksel olarak çağdaş sanatı deneyimlemeye yaklaşımları hakkında fikir vermektedir. Katılımcıların %35'i sanat kurumlarını çevrimiçi ziyaret etmeyi, örneğin sanal bir galeri gezmeyi, bir müzenin internet sitesinde gezinmeyi, fiziksel ziyarete oranla olumsuz ya da son derece olumsuz bulmaktadır. Kalan %43 deneyimi konusunda kesin bir yargıya varmayarak, deneyimini ne olumsuz ne de olumlu bulmuştur.

Çağdaş sanat etkinliklerine baktığımızda (söyleşiler, gösterimler, sanatçı görüşmeleri vb.) çevrimiçi anket katılımcılarının %30'unun çevrimiçi ziyareti fiziksel ziyarete oranla olumlu ya da son derece olumlu olduğunu düşünmektedir. Bu oran sanat kurumlarına yapılan ziyaret deneyimine baktığımızda daha yüksektir. Anket katılımcılarının çağdaş sanat etkinlikleri göz önüne alındığında konuşma ya da söyleşi formundaki etkinliklerin çevrimiçi gerçekleştirilmesine müze ya da galeri ziyaretine oranla daha sıcak baktıklarını söyleyebiliriz.

Salgınla ilgili verdiğimiz ifadelerle ilgili düşüncelerini bildiren katılımcılar çoğunlukla sanatçıların veriminin düştüğünü, psikolojilerinin ve ekonomik durumlarının kötüleştiğini ve ekonomik olarak desteklenmeleri gerektiğini düşünmektedir.

Salgınla ilgili olası senaryolarda en çok öne çıkanlardan biri yeni imkanlar, keşifler ve olasılıkların ortaya çıkması konusunda katılımcıların %48'inin katılırken %10'unun kesinlikle

katılmasıdır. Diğeri ise katılımcıların yaklaşık %84'ünün devletin bu kayıpları gidereceğine katılmıyor ya da kesinlikle katılmıyor olmasıdır.

Çağdaş sanat içerikli internet siteleri ile kurumların internet sitelerinde rastlanan COVID-19'a ilişkin içeriklerde Mart ile Mayıs aylarındaki artış Haziran ve Eylül aylarında düşüşe geçmiştir. Bu durum kültür ve sanat kurumlarının önemli bir çoğunluğunun yaz aylarında izleyicilere kısıtlı saatler ve sağlık önlemleri eşliğinde de olsa kapılarını açması ile kişilerin COVID-19'un sanat sektörüne verdiği negatif etkileri normalleştirme eğilimlerinden de kaynaklanıyor olduğunu düşünmekteyiz.

Sanatçıların ve sanat profesyonellerinin yaşamlarında COVID-19 krizinin sebep olduğu negatif etkileri zaman içerisinde normalleştirmeleri kaçınılmazdır, ancak araştırmanın özellikle sözlü tarih kısmından elde ettiğimiz bulgularda gözlemlediğimiz gibi küresel salgının hem sanatçılar hem de sanat profesyonellerinin yaşamları üzerinde ekonomik, psikolojik ve sosyal bağlamlarda oldukça olumsuz etkileri olduğu sonucuna vardık. Sanat alanında çalışan kişi ve kurumların bu etkileri normalleştirmeleri, bu etkilerle yaşamlarına devam etmeleri gerektiği anlamına gelmemelidir. Ne doğrudan işçi, memur, uzman olabilen ne de kapitalist sistemin dışında kalabilen sanatçıların, sanatçılığın meslek olarak var olmadığı bir coğrafyada, maddi ve manevi biçimlerde desteklenmemesi ülkenin kültürel ve sanatsal gelişiminin duraksamasına sebebiyet verecektir. İvedilikle çağdaş sanat sektörünü kapsayacak iyileştirme çalışmalarının ve destek mekanizmalarının geliştirilmesi son derece elzemdir. Yönetim sisteminde yapılacak reformlar bağlamında gerçekleşmesini önerdiğimiz iyileştirme çalışmalarına ve destek mekanizmalarına vereceğimiz örnekler şöyledir:

- Devletin diğer çalışma alanları gibi çağdaş sanat alanını da bir sektör olarak tanıması, bu alanda üreten sanatçı ve sanat profesyonellerini alanın çalışanları olarak kabul etmesi,
- Sanatçının devletin himayesinde korunması gereken devlet sanatçısı ünvanlı bir vatandaş değil, içerisinde bulunduğu toplumda üreten, toplumun gelişimine ve kalkınmasına önemli katkı sağlayan ve geçimini yaptığı bu üretimden sağlayan bir birey olduğunun devlet tarafından kabul edilmesi,
- Devlet'in sanatçı ve sanat profesyonellerinin maddi kayıplarının giderilmesi için gerekli ekonomik ve kamu yararını gözeten yönergeler oluşturması. Örneğin yaşadığımız COVID-19 dönemindeki gibi krizlerde gelirleri düşen veya maddi kayıp yaşayan sanatçı

ve sanat profesyonellerin satışları ve gelirleri üzerinden vergi alınmaması. Krizden bağımsız olarak da sanatçıların gelirleri üzerinden vergi indirimi sağlanması,

- Belediyelerin kültür ve sanat kurumlarına sergi açma mekânı ile sanatçılara atölyeler tahsis etmesi. Kurumların ve sanatçıların üretimlerinin çevrimiçi ve çevrimdışı tanıtım faaliyetlerine aktif katkı sağlayarak daha geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlaması,
- Sanatın olduğu kadar sanatçısının da desteklenmesinin görevini üstlenmesi gereken öncelikli kurumun kamu olduğunu belirtilirken, kültür ve sanat alanlarına destek vererek kurumsal algılarını yönlendiren özel sektör kurum ve kuruluşlarının da Avrupa Birliği ve İngiltere örneklerinde olduğu gibi kriz dönemleri ve krizlerden bağımsız olarak sürdürülebilir kültür ve sanat fonları oluşturarak sanat ve kültür alanına her dönemde katkıda bulunmaları,
- Devletin, belediyelerin ve özel sektörün kültür sanat kurumlarının liderliğinde bir araya gelerek sanat ekonomisini güçlendirecek sürdürülebilir stratejiler geliştirilmesi, politika üretmesi, devletin bu stratejileri kalkınma planlarına dahil etmesi ve uygulamasıdır.

Bu araştırmaya başlarken aklımızdaki soru şuydu: Salgın sonsuza kadar çağdaş sanatı değiştirdi mi? Sorumuzun cevabını bu araştırmanın bulgularından yola çıkarak, bazı bağlamlarda evet, değiştirdi bazı bağlamlarda hayır değiştirmede şeklinde cevaplayabiliriz. Araştırmamızın her iki bağlamı da kapsayan bulgularını, araştırma sorularımızın izleğiyle aktardığımız sonuçlar ve öneriler şöyledir:

- Çağdaş sanatın sergilenmesi için herhangi bir mekâna ihtiyaç duymayan internet tabanlı sanat üretimleri galerilerin, müzelerin ve alternatif sanat kurumlarının fiziko-mekânsal varlığını sorunsallaştırırsa da anket katılımcıları ve görüşmecilerimiz için fiziko-mekânsal deneyimin sanat alımlamasının elzem bir parçasıdır.
- Sanatçıların fiziksel mekânda sergileyecekleri işleri dijital ortama ne ölçüde aktarabilecekleri konusunu düşünmeye başladıklarını ancak bu dönemin onlar için sadece dijital medyaya yeniden bir uyanış değildir. Dönemin beraberinde getirdiklerine bütünüyle bakıldığında sanatçılar, sanat profesyonelleri ve izleyiciler arasında dijital ortamın fiziksel mekânın yerini alamadığı ve alamayacağı görüşü hâkimdir.
- Sanatçılar, sanat profesyonelleri ve izleyicileri çevrimiçi dijital medyanın erişim ve etkileşim açısından küresel salgının sebep olduğu yenilikçi ve olumlu yönlerdir.
- Dijital medya araçları ile üreten sanatçılar ve sanat profesyonelleri COVID-19 krizinin beraberinde getirdiği dijitalleşme sürecinde yeni anlatım teknikleri ortaya

çıkarmışlardır. COVID-19 sonrasında da bu tekniklerin geliştirilerek devamlılığının sağlanması gerekmektedir.

- Sanat izleyicileri ile yaptığımız görüşmelere göre COVID-19 küresel salgınının çağdaş sanat alanında çalışan ve üreten insanlarda yarattığı ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar birbirlerinden ayrıştırılması zor olan ve birbirini besleyen bir sarmala dönüşmüştür.
- Salgın dolayısıyla sanat etkinliklerini fiziksel olarak takip etme imkanının sekteye uğraması ile, seyirciler, çevrimiçi sanat eserlerini görmeye ya da etkinlikleri izlemeye bir şans vermişler ve ilk etapta daha sıklıkla katılırken, bir süre sonra ilgileri aynı derecede devam etmemiştir.
- Çevrimiçi sanat deneyimi evden çıkmadan, toplu taşıma kullanmadan, sanat işlerini kendi programına uyacak zamanlarda deneyimleyebilme imkânı sağlasa da, sanat izleyicilerine göre çevrimiçi sanat izleme pratiği fiziksel deneyime oranla daha histen yoksundur. Fiziksel olarak yapılan ziyaretlerin getirdiği sosyalleşme imkânı, sanatı üç boyutlu ve bağlam içinde deneyimleme imkânını sağlamamaktadır.
- Haziran 2020’de sanat kurumlarının kapılarını yeniden açtığı dönemde buraları fiziksel mekanlarında ziyaret edip etmediklerini sorduğumuzda, izleyiciler küresel salgın koşullarından dolayı çoğunlukla gitmemeyi tercih ettiklerini ama gitmeleri halinde de gidecekleri mekanları ve saatleri özenle belirlemektedirler.
- Sanat izleyicileri, COVID-19 salgını sebebiyle çağdaş sanat alanında yaşanabilecek sorunlar hakkında bilgiye sahip olsalar da destek kampanyaları konusunda çok fazla bilgi sahibi değillerdir. Sanatçılara destek olunması gerektiği konusunda hemfikir olsalar da, bu desteği vermede en büyük rolü kimin üstlenmesi gerektiği konusunda da farklı fikirlere sahiptirler. Devletin bu rolü üstlenmesi gerektiğini düşünenler olduğu kadar, özel fonların ya da izleyicilerin bu rolü üstlenmesi gerektiğini düşünenler bulunmamaktadır.
- Çağdaş sanat alanında gözlemledikleri sorunlara dair görüşleri ve çözüm önerileri sorulduğunda görüştüğümüz birçok sanat izleyicisine göre çağdaş sanat alanında bir araya gelmek zordur ve bu alanda örgütlenme eksiktir.
- Uzun vadede COVID-19 salgını ve ona bağlı gelişen çeşitli sorunların çözümüne yönelik çağdaş sanat alanında yöntem, konu ve yaklaşım değişimleri beklenmektedir.
- Sanat kurumlarının gelecek planlamalarında COVID-19’un yol açtığı etkileri de gözeterik beklenmedik durumlara karşı sağlık ve sıhhat ile ilgili tedbirlerin yanı sıra ekonomik ve sosyal önlemleri de kurumsal politikalarının ve stratejilerinin içerisinde yerleştirmeleri gerekmektedir.

- Çoğu müze, galeri ve çağdaş sanat kurumları, fiziksel mekanları kamuya kapalı olduğu süre içerisinde, ne zaman ve nasıl güvenli bir şekilde yeniden açılacağı konusunda diğer kurumlarla iletişim içerisinde olmalarına rağmen her kurum kendi kurumuna dair kararlar almış, çağdaş sanat alanında kapsayıcı karar mekanizmaları oluşturulmamıştır.
- Kurumların aldıkları kararlarda özellikle yerel sağlık örgütleri ile birlikte çalışıklarına dair veriye ulaşılammıştır. Sanat kurumlarının sağlık ile ilgili uygulayacakları tedbirlere istinaden kolektif olarak yerel sağlık örgütleri iş birliğinde bir standart belirlemeleri ve uygulamaları gerekmektedir.

5.7 Geleceğe Yönelik Çalışmalar ve Saha Adına Öneriler

- Proje önerisinde belirtildiği gibi, çalışmanın çok yönlü ve çok uluslu bir proje olarak fonlanması ve genişletilerek devam ettirebilmesi ve uluslararası kurumlarla iletişime geçmek için kurumlar bazında araştırmalar yapılmaktadır. Hedeflenen kurumlara, uluslararası araştırma fonlarına başvurmak için ikili iş birliği daveti gönderilecektir.
- Proje yürütücüsü bu projeden elde ettiği verilerden, bulgulardan ve sonuçlardan yararlanarak Türkiye’de çağdaş sanat ve izleyici deneyimi ölçme ve değerlendirme yöntemleri geliştirme konulu bir proje önerisini TÜBİTAK 1001 çağrısına göndermek için geliştirmektedir.
- Çağdaş sanat ekonomisinin kırılganlığının ortaya çıktığı bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak geliştirilecek yeni bir projenin bir iş paketinde, çağdaş sanat evreni haritalanarak, ağ örneklemi ile kurulacak bir modelleme sistemiyle bu sektörün makro ve mikro düzlemlerde ekonomik ve sosyal analizleri yapılabilir. Örneğin, çağdaş sanat sektörünün büyüklüğü için tahmin üretilerek, istihdamın ölçülebilmesinin önemli boşlukları dolduracağı kanısındayız.

EKLER

Ek-1. Genişletilmiş Anahtar Kelimeler

Tablo Ek- 1. Genişletilmiş anahtar kelimeler

ÇAĞDAŞ SANAT												
sanat	sanatsal	sanatçı	kolektif	insiyatif								
çağdaş sanat	güncel sanat	günümüz sanatı	modern sanat									
sanat profesyoneli	küratör	sanat yöneticisi	sanat yönetmeni	sanat organizatörü								
sanat izleyicisi	izleyici	sanat seyircisi	seyirci	kullanıcı								
sanat kurumu	sanat kurumları	sanat merkezleri	alternatif sanat merkezleri	sanat vakıfları	galeri	müze						
enstalasyon	video sanatı	video	performans sanatı	performans sanatı	fotograf	resim	heykel	dijital sanat	cyber sanat	siber sanat	online sanat	sanal sanat
sanat eseri	sanat işi	eser	iş	ürün								
sergi	sergi açılışı	online açılış	online gösteri									
iptal												
çevrimiçi	çevrimiçi tur	çevrimiçi galeri	çevrimiçi koleksiyon	çevrimiçi sanat okulu	çevrimiçi sanat atölyesi	çevrimiçi eğitim						
online	online tur	online müzeler	online galeri	online koleksiyon	online sanat okulu	online sanat atölyesi	online eğitim	online workshop				
sanal	sanal tur	sanal müze	sanal galeri	sanal sahne	sanal koleksiyon	sanal sanat okulu	sanal sanat atölyesi	sanal sanat eğitimi	sanal eğitim			
destek	dayanışma	bağış	fon									
ekonomi	kriz	sermaye	satış									
eğitim	akademi	öğretim										
kültür	kültürel	kültür endüstrisi	kültür endüstrileri	kültür organizasyonu								
üretim	üretici	ürün										
SALGIN												
COVID19	küresel salgın	pandemi	Covid-19	Covid 19	Kovid-19	kovid19	kovid	korona	koronavirüs	virüs	corona	koronaturkiye / coronaturkiye
evdekal	sokağa çıkma kısıtlaması	sokağa çıkma yasağı	güvenli	yeni normal	normalleşme							
karantina	izolasyon	sosyal mesafe										
sağlık tedbir	sağlık	65 üstü	tedbir	önlem								
kapalı	iptal	ertelenen	tekrar açılan	yeniden açılan								
DİĞER												
Türkiye	TR	Türkiyeli	Türk	Turkey	Turkish							

Ek-2. Çevrimiçi Anket Soruları

Q1. Anket Giriş Metni ve Katılımcı İzni

Merhaba,

Bu anket TÜBİTAK 1001-COVID19 çağrısı kapsamında Doç. Dr. Eser Selen ve araştırma ekibi (Kadir Has Üniversitesi) tarafından yürütülen “Küresel COVID19 Salgının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri” başlıklı projeye dahildir. Proje Kadir Has Üniversitesinin etik kurulundan geçerek raporlanmıştır.

Bu proje Covid19'un Türkiye'nin kültürel, sosyal ve ekonomik gelişiminde ve kalkınmasında etkin rol oynayan çağdaş sanat alanına dair mevcut, öngörülen ve öngörülemeyen etkilerinin sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicilerinden oluşan örneklem grubu ile, sosyal ve beşerî bilimler perspektifinden inceleyerek araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, salgının çağdaş sanat evrenine olan etkilerinin görünür hale gelmesini, kültür ve sanat sektörünün altyapısının güçlendirilmesine yönelik bilgi ve belge sağlayarak, çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Ankette elde edilecek tüm veriler yalnızca akademik tabanlı amaçlar (eğitim/öğretim/yayım) için kullanılacaktır. Anketi tamamlamak ortalama 10 dakika sürmektedir. Ankete ayırdığınız zaman, katılımınız ve katkınız için teşekkür ederiz.

Ankete verdiğim cevapların; kimliğim gizli kalacak şekilde, akademik araştırma için kullanılmasına izin veriyorum.

Evet

Hayır

Q2 *Küresel salgın öncesindeki* son 2 yılda, çağdaş sanat müzelerini / galerilerini / etkinliklerini *hangi sıklıkla* ziyaret ediyordunuz?

- Haftada bir kez
- Ayda bir ya da birkaç kez
- Yılda bir ya da birkaç kez
- Çağdaş sanat müzelerini / galerilerini / etkinliklerini ziyaret etmiyorum.
-

Q3 Cinsiyetiniz nedir?

- Kadın
- Erkek
- İkiliğin dışında (Non-Binary)
- Cevap vermemeyi tercih ederim
-

Q4 Doğum yılınız nedir?

Yıl

▼ 2002 ... 1940

Q5 Eğitim durumunuz (son mezun olduğunuz okul)

- Lise diploması altı
- Lise ve dengi
- Ön lisans
- Lisans
- Yüksek Lisans
- Doktora
- Cevap vermemeyi tercih ederim

Q6 Lütfen, ikamet ettiğiniz şehri seçiniz.

▼ Zonguldak

Q7 Lütfen çalışma şeklinizi belirtiniz.

- Çalışmıyorum, iş arıyorum.
- Çalışmıyorum, iş aramıyorum.
- Yarı-zamanlı çalışıyorum.
- Tam zamanlı çalışıyorum.
- Emekliyim.
- Diğer, lütfen belirtiniz: _____

Q8 Hanenizde siz dahil yaşayan kişi sayısı kaçtır?

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5+
-

Q9 Lütfen, hane halkından, bakmakla yükümlü olduğunuz kişi sayısını belirtir misiniz?

- 0
- 1
- 2
- 3+
-

Q10 Hanenizin aylık ortalama geliri ne kadardır?

- 2499TL ve altı
- 2500 - 4999
- 5000 - 10000
- 10000TL'den fazla
- Cevap vermemeyi tercih ederim
-

Q11 Geiminizin tamamını ya da büyük çoğunluğunu ağdağ sanat alanında yaptığınız alığmalardan ve/ya üretimlerden kazanıyor musunuz?

Evet

Hayır

Q12 Kendinizi yaratıcı iç kolunda hangi kategoride tanımlıyorsunuz? (sanatçı, ağdağ sanat alığanı, sanat eğitmeni vs.)

Sanatçı

Sanat Eğitmeni

Sanat Yönetmeni, Küratör, Organizatör

Diğer, lütfen belirtiniz: _____

Q13 Çağdaş sanatın hangi alanında üretiyorsunuz?

- Resim, Heykel, Seramik
- Enstalasyon, Video, Ses
- Performans
- Dijital Sanat, Kod Tabanlı Medya, Zaman Tabanlı Medya, Multimedya
- Metinsel (Sanat eleştirisi, inceleme, değini, v.d.)
- Sanat Yönetimi, Kürasyon, Organizasyon
- Diğer, lütfen belirtiniz: _____
-

Q14 Çağdaş sanat alanının yanı sıra çağdaş sanat alanından olmayan bir işte de çalışıyor musunuz?

- Evet
- Hayır
-

Q15 Sendika ya da meslek odası üyeliğiniz var mı?

- Evet
- Hayır
-

Q16 Küresel salgın döneminde gelir kaybı yaşadınız mı?

Evet

Hayır

Q17 Küresel salgın dönemi kariyerinizi nasıl etkiledi?

Olumlu Etkiledi

Etkilemedi

Olumsuz Etkiledi

Q18 Lütfen, bu sayfadaki soruları *küresel salgın öncesini* göz önünde bulundurarak cevaplayınız.

Q19 *Küresel salgın öncesinde* çağdaş sanat etkinlikleri, sergileri, performansları, v.b. hakkında nereden bilgi ediniyordunuz?

Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz.

- Müze, galeri, sanat kurumu e-postaları
  - Müze, galeri, sanat kurumu sosyal medya hesapları (Facebook, Twitter, Instagram, vb)
  - Müze, galeri, sanat kurumu hakkında basında çıkan haberler
  - Müze, galeri, sanat kurumlarının çevrimdışı kamusal alanda yer alan reklamları (billboard, afiş, poster, el ilanı)
  - Müze, galeri, sanat kurumlarının sosyal medyada yer alan reklamları
  - Yakın çevre (arkadaşlar, aile, vb.)
  - Diğer, lütfen belirtiniz: _____
-

Q20 Küresel salgın öncesinde Türkiye'den ya da dünyadan çevrimiçi (online) olarak aşağıdakilerden hangilerini ziyaret ettiniz? Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz.

- Müze
- Galeri
- Koleksiyon
- Diğer, lütfen belirtiniz: _____
- Hiçbiri
-

Q21 Küresel salgın öncesinde Türkiye'den ya da dünyadan çevrimiçi (online) olarak kaç kez sergi / müze / koleksiyon ziyaret ettiniz?

- 0
- 1
- 2
- 3
- 4
- 5+
-

Q22 Lütfen, bu sayfadaki soruları *küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının fiziksel olarak kapalı olduğu dönemi* göz önünde bulundurarak cevaplayınız.

Q23 Küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının fiziksel olarak kapalı olduğu dönemde, sizce aşağıdaki sanat etkinlikleri nasıl etkilendi? Aynı satırda birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.

	Çevrimiçi (Online) yapıldı	İptal edildi	Ertelendi	Beklemeye alındı	Olduğu gibi devam etti	Bilgim yok
Sergiler, açılışlar ve atölye ziyaretleri	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Performanslar, gösterimler ve konserler	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Konferanslar, seminerler ve söyleşiler	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Eğitimler ve atölyeler	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Q24 Küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının fiziksel olarak kapalı olduğu dönemde, Türkiye'den ya da dünyadan çevrimiçi (online) olarak aşağıdakilerden hangilerini ziyaret ettiniz?

- Müze
- Galeri
- Koleksiyon
- Diğer, lütfen belirtiniz: _____
- ⊗ Hiçbiri

Q25 Küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının fiziksel olarak kapalı olduğu dönemde, Türkiye'den ya da dünyadan çevrimiçi (online) olarak kaç kez sergi / müze / koleksiyon ziyaret ettiniz?

- 0
- 1
- 2
- 3
- 4
- 5+

Q26 Küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının fiziksel olarak kapalı olduğu dönemde, aşağıdaki çevrimiçi çağdaş sanat etkinliklerinden hangisine katıldınız? Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz.

- Seminer
- Atölye
- Söyleşiler
- Gösterimler
- Sanatçı görüşmeleri
- Performans
- Hiçbiri

Q27 Müze, galeri ve sanat kurumlarında fiziksel ziyaret deneyiminiz ile çevrimiçi ziyaret deneyiminizi karşılaştırdığınızda, çevrimiçi (online) ziyaret deneyimlerinizi genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Son derece olumsuz
- Olumsuz
- Ne olumlu, ne de olumsuz
- Olumlu
- Son derece olumlu
-

Q29 Müze, galeri ve sanat kurumlarının *fiziksel* mekanlarında katıldığınız çağdaş sanat etkinlikleri (söyleşiler, gösterimler, sanatçı görüşmeleri, vb.) ile *çevrimiçi* çağdaş sanat etkinlik izleme deneyiminizi karşılaştırdığınızda, *çevrimiçi (online) etkinlik izleme deneyimlerinizi* nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Son derece olumsuz
- Olumsuz
- Ne olumlu ne olumsuz
- Olumlu
- Son derece olumlu

Q30 *Küresel salgın sürecinde* çağdaş sanat etkinlikleri, sergileri, performansları, v.b. hakkında nereden bilgi ediniyorsunuz?

- Müze, galeri, sanat kurumu e-postaları
- Müze, galeri, sanat kurumu sosyal medya hesapları (Facebook, Twitter, Instagram, vb)
- Müze, galeri, sanat kurumu hakkında basında çıkan haberler
- Müze, galeri, sanat kurumlarının çevrimdışı kamusal alanda yer alan reklamları (billboard, afiş, poster, el ilanı)
- Müze, galeri, sanat kurumlarının sosyal medyada yer alan reklamları
- Yakın çevre (arkadaşlar, aile, vb.)
- Diğer, lütfen belirtiniz: _____
-

Q31 Bu dönemde çağdaş sanatla ilgili daha önce takip etmediğiniz sosyal medya hesaplarını takip etmeye başladınız mı?

Evet

Hayır

Q32 Lütfen, bu sayfadaki soruları küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının *yeniden açıldığı* dönemi göz önünde bulundurarak cevaplayınız.

Q33 Küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının yeniden açıldığı dönemde, çağdaş sanat müzelerini, galerileri, konserleri ya da alternatif sanat kurumlarını fiziksel olarak ziyaret ediyor musunuz?

Evet

Hayır

Q34 Ziyaret etmeme sebepleriniz nelerdir?

Yeterli hijyen önlemlerinin alındığını düşünmüyorum (temizlik, maske v.s.)

Mekânda sosyal mesafenin sağlanabileceğini düşünmüyorum

Toplu taşımaya binmek istemiyorum

Para harcamak istemiyorum

Diğer, lütfen belirtiniz: _____

Q35 Küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının yeniden açıldığı dönemde, çağdaş sanat müzelerini, galerileri ya da alternatif sanat kurumlarını ne sıklıkla ziyaret ediyorsunuz?

- Haftada bir ya da birkaç kez
- Ayda bir ya da birkaç kez
- Diğer, lütfen belirtiniz: _____
-

Q36 Küresel salgın süreci boyunca, müze, galeri ve sanat kurumlarının yeniden açıldığı dönemde, sergi, performans veya konser haricinde herhangi bir çağdaş sanat etkinliğine (söyleşiler, gösterimler, sanatçı görüşmeleri, vb.) *fiziksel olarak* katıldınız mı?

- Evet
- Hayır

Q37 Lütfen, aşağıdaki ifadeleri Türkiye'deki çağdaş sanat alanını göz önünde bulundurarak değerlendiriniz.

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Bilgim yok
Küresel salgının ilk döneminde yaşadığımız eve kapanma sürecinin çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların verimini olumsuz yönde etkiledi.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları ekonomik yönden olumsuz etkiledi.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları psikolojik yönden olumsuz etkiledi.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Küresel salgın sürecinde çağdaş sanat alanının ekonomik yönden desteklenmesi gerekiyor.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Q38 Covid-19 küresel salgınının sebep ve sonuçlarından doğabilecek aşağıdaki *senaryolardan* hangilerine katılıyorsunuz?

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Bilgim yok
Çağdaş sanat alanı bu krizden daha da güçlü biçimlerde çıkacak.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Çağdaş sanat alanında yeni üretimler, deneyimler ve araştırmalar için yatırım yapılacaktır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Çağdaş sanat alanında yeni imkanlar, olasılıklar ve keşifler ortaya çıkacaktır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Devlet çağdaş sanat alanındaki üretimin uğradığı kayıpları giderecektir.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sanat etkinlikleri azalacaktır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sanatçılar ve sanat profesyonelleri ekonomik olarak olumsuz etkilenecek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sanatçı ve sanat profesyonellerinden daha az kazanç ile daha kaliteli üretim beklenecek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Çağdaş sanat alanından maddi kazanç sağlanamayacaktır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Q40 Küresel salgın sürecinde çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların ekonomik açıdan desteklenmesi (fon, sponsorluk, bağış v.b.) görevini hangi kişiler ve kurumların üstlenmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

Lütfen, öncelik sırasına göre, 1 en önemli; 8 en az önemli olacak biçimde, sürükleyerek, sıralayınız.

_____ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

_____ İl Belediyeleri Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

_____ Avrupa Birliği

_____ Büyük şirketler

_____ Sanat vakıfları

_____ Galeriler

_____ Müzeler

_____ Sanat izleyicileri

Q41 Zaman ayırıp anketimize katılarak çalışmamıza verdiğiniz katkı için teşekkür ederiz. Bu arada hazır sizi yakalamışken... Eğer bu anketin sonuçlarını öğrenmek ve çalışmanın bir sonraki aşamasında sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicileri ile yapacağımız bir saatlik görüşmelere katılmak isterseniz lütfen iletişim bilgilerinizi bırakınız. Kişisel bilgileriniz anket cevaplarınızla bağdaştırılmayacak ve hiçbir kişi, kuruluş, kurum, organizasyonla paylaşılmayacak ya da yayım faaliyetlerinde kullanılmayacaktır.

Q42 İletişim bilgileriniz (opsiyonel)

Ad-Soyad _____

Telefon _____

E-Posta _____

Q43 Ankete ve araştırmaya dair sonuçları takip edebilmek için aşağıdaki platformlarından bizi takip edebilirsiniz.

[Instagram](#)

[Twitter](#)

[Facebook](#)

Günden Sanat İnternet Sitesi Linki: www.gundensanat.com

Lütfen anketi sonlandırmak için bir sonraki sayfaya *devam ediniz*.

Ek-3. Çevrimiçi Anket Analizinde Kullanılan Değişkenler

1. Dönemler

- a. Salgın öncesi dönem
- b. Türkiye’de ilk vakanın açıklandığı 11 Mart 2020’den önceki dönem
- c. Salgın sürecinde sanat kurumlarının kapalı olduğu dönem
- d. Mart 2020 ile Haziran 2020 arasında sanat kurumlarının fiziksel ziyarete kapalı olduğu dönem
- e. Sanat kurumlarının tekrar açıldığı dönem
- f. Haziran 2020 ile anketin yapıldığı dönem arasında (Eylül-Ekim 2020) geçen sanat kurumlarının fiziksel ziyarete yeniden açıldığı dönem

2. Sanatçı/Sanat Profesyoneli Tanımlaması

Katılımcının gelirinin tamamını ya da büyük bir çoğunluğunu çağdaş sanat alanından kazanması. Evet ve Hayır olası cevap kategorileridir.

3. Demografik Değişkenler

İl

Katılımcının şu anda ikamet ettiği şehir. Türkiye’nin tüm illeri ve yurt dışı cevap seçenekleri arasındadır.

Cinsiyet

Katılımcının cinsiyeti.

Cevap kategorileri:

1-Kadın

2-Erkek

3- İkiliğin dışında (non-binary)

4- Cevap vermemeyi tercih ediyorum

Yaş

Katılımcının doğum yılı.

Eğitim Durumu

Katılımcının en son mezun olduğu okul.

Cevap kategorileri:

1- Lise diploması altı

- 2- Lise ve dengi
- 3- Ön lisans
- 4- Lisans
- 5- Yüksek Lisans
- 6- Doktora
- 7- Cevap vermemeyi tercih ederim

Hane Nüfusu

Katılımcının hanesinde yaşayan toplam insan sayısı.

Hane Halkı Geliri

Katılımcının hanesinin aylık ortalama geliri.

Cevap kategorileri:

- 1- 2499 TL ve altı
- 2- 2500 TL - 4999 TL
- 3- 5000 TL – 10000 TL
- 4- 10000 TL'den fazla
- 5- Cevap vermemeyi tercih ederim

Bakmakla Yükümlü Olduğu Kişi Sayısı

Katılımcının bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı.

Gelir Kaybı

Küresel salgın döneminde gelir kaybı yaşanıp yaşanmadığı. Cevap kategorileri Evet ve Hayırdır.

Kariyer Etkisi

Küresel salgın döneminin katılımcının kariyerine etkisi. Olumlu Etkiledi, Etkilemedi ve Olumsuz Etkiledi olası cevaplardır.

4. Çağdaş Sanat İzleme ve Takip Pratiği ile İlgili Değişkenler

Çevrimiçi Ziyaret Sayısı (Salgın Öncesi)

Küresel salgın öncesinde çevrimiçi olarak sanat kurumlarının sitelerinin ya da çevrimiçi etkinliklerine yapılan ziyaret sayısı. Sıfırdan beş ve daha fazlasına kadar cevap seçenekleri mevcuttur.

Çevrimiçi Ziyaret Sayısı (Salgın Sürecinde)

Küresel salgın sürecinde çevrimiçi olarak sanat kurumlarının sitelerinin ya da çevrimiçi sergilerine yapılan ziyaret sayısı. Sıfırdan beş ve daha fazlasına kadar cevap seçenekleri mevcuttur.

Çevrimiçi Ziyaret Edilen Yerler (Salgın Öncesi veya Salgın Sürecinde)

Çevrimiçi olarak hangi sanat kurumlarının sitelerinin ya da çevrimiçi sergilerinin ziyaret edildiği.

1- Müze

2- Koleksiyon

3- Galeri

4- Diğer, lütfen belirtiniz:

5- Hiçbiri

Fiziksel Ziyaret

Haziran 2020 ile anketin yapıldığı dönem arasında (Eylül-Ekim 2020) geçen sanat kurumlarının fiziksel ziyarete yeniden açıldığı dönemde müze, galeri gibi sanat kurumlarının fiziksel olarak ziyaret edilmesi. Evet ve Hayır cevap seçenekleridir.

Ziyaret Etmeme Nedenleri

Fiziksel Ziyaret sorusuna hayır diyenler cevaplar ve fiziksel ziyareti neden yapmadıklarını gösterir.

1. Yeterli hijyen önlemlerinin alındığını düşünmüyorum (temizlik, maske vs.)
2. Mekânda sosyal mesafenin sağlanabileceğini düşünmüyorum
3. Toplu taşımaya binmek istemiyorum
4. Para harcamak istemiyorum
5. Diğer, lütfen belirtiniz:

Deneyim Karşılaştırması

Sanat kurumları ve sanat etkinliklerine fiziksel ziyaret ile çevrimiçi ziyaret deneyiminin karşılaştırılması.

Çağdaş Sanat Etkinlikleri

Etkinliklerin Durumu

COVID-19 salgını dolayısıyla çağdaş sanat etkinliklerinin etkilenme biçimleri. İptal edildi, Ertelendi, Çevrimiçi Yapıldı, Etkilenmedi, Bilgim Yok cevap seçenekleri arasındadır.

Haber Kaynakları

Çağdaş sanat ile ilgili haber alınan kaynaklar. Birden fazla cevap verilebilmektedir.

Kaynak Sayısı

Çağdaş sanat ile ilgili haber alınan kaynak sayısı. 0 ile 7 arasında değişmektedir.

5. Salgının Etkileri ve Olası Etkileri ile İlgili Değişkenler

Çağdaş Sanat Alanı ve COVID-19 ile İlgili İfadeler

Çağdaş sanatın COVID-19'dan nasıl etkilendiği hakkındaki 4 farklı ifadenin "kesinlikle katılıyorum"dan "kesinlikle katılmıyorum"a uzanan 5 noktalı bir skalada değerlendirilmesi.

1. Küresel salgının ilk döneminde yaşadığımız eve kapanma sürecinin çağdaş sanat alanında üreten sanatçıların verimini olumsuz yönde etkiledi.
2. Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları ekonomik yönden olumsuz etkiledi.
3. Küresel salgın süreci çağdaş sanat alanında üreten sanatçıları psikolojik yönden olumsuz etkiledi.
4. Küresel salgın sürecinde çağdaş sanat alanının ekonomik yönden desteklenmesi gerekiyor.

Salgından Doğabilecek Senaryolar

Çağdaş sanat alanında COVID-19 dolayısıyla ortaya çıkabilecek durumlara dair 8 farklı ifadenin "kesinlikle katılıyorum"dan "kesinlikle katılmıyorum"a uzanan 5 noktalı bir skalada değerlendirilmesi.

1. Çağdaş sanat alanı bu krizden daha da güçlü biçimlerde çıkacak.
2. Çağdaş sanat alanında yeni üretimler, deneyimler ve araştırmalar için yatırım yapılacaktır.
3. Çağdaş sanat alanında yeni imkanlar, olasılıklar ve keşifler ortaya çıkacaktır.
4. Devlet çağdaş sanat alanındaki üretimin uğradığı kayıpları giderecektir.
5. Sanat etkinlikleri azalacaktır.

6. Sanatçılar ve sanat profesyonelleri ekonomik olarak olumsuz etkilenecek.
7. Sanatçı ve sanat profesyonellerinden daha az kazanç ile daha kaliteli üretim beklenecek.
8. Çağdaş sanat alanından maddi kazanç sağlanamayacak.

Ek-4. Sözlü Tarih: Derin Görüşme Soruları İzlekleri

1. Sanatçılara Yönelik Sorular

Biraz kendinizden bahseder misiniz?

Sosyo-Demografik Sorular: Eğer boşluklar yukarıdaki soruya verilen cevapta dolmadıysa sorulacaktır.

- Yaş:
- Eğitim:
- Cinsiyet:
- İli:
- Çalışma durumu:
- Sosyal güvence sahipliği:
- Çağdaş sanatta uzmanlaşılan alan:
- Gelirinizin tümünü çağdaş sanat alanından mı kazanıyorsunuz?

Gündelik Yaşam

- Eve kapanma dönemi (Mart, Nisan, Mayıs 2020) gündelik yaşam pratiklerinizi nasıl etkiledi?
- Haziran ayı ve sonrasında normalleşme ile birlikte gündelik yaşamınızda bir değişme yaşandı mı? Nasıl?

Sanatsal Üretim

- COVID19 sürecinde sanat üretim pratikleriniz değişti mi?
- Evet ise, nasıl değişti, dönüştü?
- Eve kapanma dönemi (Mart, Nisan, Mayıs 2020) üretim pratiklerinizi nasıl etkiledi?
- Haziran ayı ve sonrasında normalleşme ile birlikte üretim pratiğinizde bir değişim yaşandı mı?

Sanatsal Paylaşım

- Atölye/Stüdyo'na ziyaretçi alıyor musun?
- Bu dönemde ertelenen ya da iptal edilen sergileriniz, vb. oldu mu?
- Küresel salgın öncesi sanatsal üretimlerinizi sergilemede, paylaşmakta dijital medyanın rolü neydi?

- Küresel salgın döneminde bu nasıl değişti?
- COVID19 çağdaş sanatı sergileme biçimini nasıl etkiliyor, dönüştürüyor? (Dijitalleşmenin rolü)

Sergi/Etkinlik Takip Etme

- Müze, galeri ve sanat kurumlarının fiziksel olarak kapalı olduğu dönemde online olarak sergileri, performansları, etkinlikleri takip ettiniz mi? Hangilerini? Neden?
- Müze, galeri ve sanat kurumlarının fiziksel olarak yeniden açıldığı dönemde sergileri, performansları, etkinlikleri, vb. yerinde ziyaret etmeye başladınız mı?

Ekonomik Etkiler

- Küresel salgın finansal olarak sizi nasıl etkiledi?
  - Bu dönemde gelir kaybı yaşadınız mı?
  - Sosyal güvence kaybı yaşadınız mı?
- Küresel salgının olumsuz finansal etkilerine karşı çözüm yolları geliştirmeye çalıştınız mı?

Psikolojik Etkiler

- Küresel salgın ruh sağlığınızı nasıl etkiledi?
- Bu durum üretiminizi nasıl etkiledi?
- Kendinizi daha iyi hissetmek için neler yapıyorsunuz?

Sosyal Etkiler (Sosyalleşme/Networking)

- Küresel salgın sürecinin networking alanında (çağdaş sanat alanının diğer oyuncuları ile bir araya gelme olanakları) nasıl bir etkisi oldu?
- Fiziksel deneyiminin kısıtlanması çağdaş sanat alanını nasıl etkiliyor?
- Avrupa, vb. ülkelerin bu dönemdeki sınır politikaları kariyerini nasıl etkiledi?

Dayanışma

- Sendika ve/ya meslek odası üyelikleriniz var mı?
- Bu dönemde herhangi kurum ya da kuruluştan maddi destek aldınız mı?
- Çağdaş sanat konulu bir destek çağrısına rast geldiniz mi?

- Herhangi kurum ya da kuruluşlara destek verdin mi?

Türkiye’de Küresel Salgın Sebebi ile Yaşanan Ekonomik Sorunların Çözümüne Yönelik Görüşler

- Küresel Salgın sürecinde, Türkiye’de çağdaş sanat alanında çalışan sanatçıların ekonomik yönden desteklenmesi görevi kime aittir?
  - Devletin rolü ne olmalıdır?
  - Müze, galeri ve diğer sanat kurumların rolü ne olmalıdır?
  - Holding, büyük şirketlerin rolü ne olmalıdır?
  - Sanat izleyicilerinin rolü ne olmalıdır?

Küresel Salgının Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri

- Sanat profesyonellerinin çağdaş sanatın devamlılığını sağlamadaki rolü ya da katkıları nedir ve nasıl olmalıdır?
- Covid19 sonrasında çağdaş sanat deneyimi nasıl şekillenecek?
- Benim sorularım bu kadar, zaman ayırdığınız ve katkılarınız için çok teşekkür ederim, peki sizin eklemek istediğiniz bir yorum ya da sormak istediğiniz bir soru var mıdır?

2. Sanat Profesyonelleri Yönelik Sorular

- Biraz kendinizden bahseder misiniz?

Sosyo-Demografik Sorular:

- Yaş:
- Eğitim:
- Cinsiyet:
- İl:
- Çalışma durumu:
- Sosyal güvence sahipliği:
- Çağdaş sanatta uzmanlaşılan alan:

Gündelik Yaşam

- Küresel Salgın gündelik yaşamınızı genel olarak nasıl etkiledi?
  - Eve kapanma dönemi (Mart, Nisan, Mayıs 2020) gündelik yaşamınızı nasıl etkiledi?
  - Mayıs sonu ve sonrasında normalleşme ile birlikte gündelik yaşamınızda bir değişme yaşandı mı? Nasıl?

Sergiler, Performanslar Ve Etkinlikler

- Kovid-19 Küresel Salgınının ilk dönemi çalıştığınız kurumda gerçekleşen sergi, performans ve etkinlikleri nasıl etkiledi / nasıl dönüştürdü?
  - Bu dönemde ertelenen sergileriniz, etkinlikleriniz, vb. oldu mu?
  - Bu sergiler, etkinlikler ertelendi mi yoksa iptal mı edildi?
- Bu dönemde birçok sektör hızla dijital dönüşüme adapte olmak durumunda kaldı.
- Haziran ayı ve sonrasında normalleşme ile birlikte çalıştığınız kurumda bir değişme yaşandı mı? Nasıl?
- COVID19 çağdaş sanatı sergileme biçiminiz nasıl etkiliyor, dönüştürüyor? (Dijitalleşmenin rolü)
- COVID19 çağdaş sanatı etkinliklerinizi nasıl etkiliyor, dönüştürüyor? (Dijitalleşmenin rolü)

Çalışma Biçimi

- Eve kapanma döneminde (Mart, Nisan, Mayıs 2020) kurum olarak nasıl bir çalışma yöntemine geçtiniz?

- Şu anda nasıl çalışıyorsunuz?

Ekonomik Etkiler – Genel

- Küresel Salgın kişisel ekonominizi nasıl etkiledi?
- Bu dönemde gelir kaybı yaşadınız mı?
- En çok hangi gelir kalemlerinizi etkiledi?
- Küresel Salgın sizce sanat ekonomisini nasıl etkiledi?

Ekonomik Etkiler – İş Sahipleri

- Çalıştığınız kurum gelirinizi tümünü çağdaş sanat alanından mı kazanıyor?
- Küresel Salgın nedeniyle çalışanlarınızın ücretlerini ödemekte sorun yaşadınız mı?
- Küresel Salgın nedeniyle işten çıkardığınız ya da ücretsiz izinli olarak görevlendirildiğiniz çalışanlarınız oldu mu?

Ekonomik Etkiler – Kurumsal

- Çalıştığınız kurum gelirinizi tümünü çağdaş sanat alanından mı kazanıyor?
- Bu dönemde kurum olarak gelir kaybı yaşadınız mı?
- En çok hangi gelir kalemlerinizi etkiledi?
- Salgının olumsuz finansal etkilerine karşı kurum olarak çözüm yolları üretmeye ya da geliştirmeye çalıştınız mı? Nasıl?
- Küresel Salgın nedeniyle işten çıkarılan ya da ücretsiz izinli olarak görevlendirilen çalışma arkadaşınız oldu mu?

Ekonomik Etkiler – Sanatçılarla İlişkiler

- Küresel Salgın birlikte çalıştığınız sanatçılar ile olan ilişkinizi nasıl etkiledi?

Psikolojik Etkiler

- Küresel Salgın ruh sağlığınızı nasıl etkiledi?

Sosyal Etkiler

- Küresel salgın sürecinin networking alanında (çağdaş sanat alanının diğer oyuncuları ile bir araya gelme olanakları) olumlu ya da olumsuz bir etkisi oldu mu?

- Çağdaş sanatının fiziksel olarak deneyimlenmesinin kısıtlanması, ortadan kaldırılması ya da engellenmesi sanat profesyonelleri ve sanatçılar arasındaki ilişkileri nasıl etkiledi?

Dayanışma

- Kurumunuzdaki çalışanların sendika ve/ya meslek odası üyelikleri var mı?
- Bu dönemde hangi kurum / kuruluşlardan destek aldınız?
- Hangi kurum / kuruluşlara destek verdiniz?

Küresel Salgın ve Sınırlar

- Avrupa, vb. ülkelerin bu dönemdeki sınır politikaları kurumunuzu ve Türkiye'deki çağdaş sanat alanını nasıl etkiliyor?

Küresel Salgının Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri

- Salgın süresince ve sonrasında çağdaş sanat profesyonellerinin çağdaş sanatın fiziksel ya da dijital olarak deneyimlenebilmesinde devamlılık sağlamadaki rolü nedir, nasıl katkı sağlayabilirler?

Türkiye'de Küresel Salgın Sebebi İle Yaşanan Ekonomik Sorunların Çözümüne Yönelik Görüşler

- Küresel Salgın sürecinde, Türkiye'de çağdaş sanat alanında çalışan sanatçıların ekonomik yönden desteklenmesi görevi kime aittir?
  - Devletin rolü ne olmalıdır?
  - Müze, galeri ve diğer sanat kurumlarının rolü ne olmalıdır?
  - Büyük sermayenin rolü ne olmalıdır?
  - Sanat izleyicilerinin rolü ne olmalıdır?
- Benim sorularım bu kadar, zaman ayırdığınız ve katkılarınız için çok teşekkür ederim, peki sizin eklemek istediğiniz bir yorum ya da sormak istediğiniz bir soru var mıdır?

3. Sanat İzleyicileri Yönelik Sorular

- Biraz kendinizden bahseder misiniz?

Sosyo-Demografik Sorular:

- Yaş:
- Eğitim:
- Cinsiyet:
- İl:
- Çalışma durumu:
- Sosyal güvence sahipliği:
- Çağdaş sanatta uzmanlaşılan alan:
- Gelirinizin tümünü çağdaş sanat alanından mı kazanıyorsunuz?

Gündelik Yaşam

- Eve kapanma dönemi (Mart, Nisan, Mayıs 2020) gündelik yaşam pratiklerinizi nasıl etkiledi?
- Haziran ayı ve sonrasında normalleşme ile birlikte gündelik yaşamınızda bir değişme yaşandı mı? Nasıl?

Sergiler, Performanslar ve Etkinlikler

- Salgının ilk dönemi ziyaret ettiğiniz sanat kurumlarında gerçekleşen sergi, performans ve etkinlikleri nasıl etkiledi ya da dönüştürdü?
  - Bu dönemde ertelenen sergiler, etkinlikler, vb. oldu mu?
  - Bu sergiler, etkinlikler ertelendi mi iptal mi edildi?
- Bu dönemde birçok sektör hızla dijital dönüşüme adapte olmak durumunda kaldı; salgın çağdaş sanatı deneyimleme biçiminiz nasıl etkiliyor ya da dönüştürüyor?

Çalışma Biçimi

- Eve kapanma döneminde (Mart, Nisan, Mayıs 2020) nasıl bir çalışma düzenine geçtiniz?
- Şu andaki çalışma düzeniniz nasıl?

Ekonomik Etkiler – Genel

- Küresel Salgın kişisel ekonominizi nasıl etkiledi?
- Bu dönemde gelir kaybı yaşadınız mı?

- En çok hangi gelir kalemleriniz etkilendi?
- Küresel Salgın sizce sanat ekonomisini nasıl etkiledi?

Ekonomik Etkiler – İş Sahipleri

- Küresel Salgın nedeniyle çalışanlarınızın ücretlerini ödemekte sorun yaşadınız mı?
- Küresel Salgın nedeniyle işten çıkardığınız ya da ücretsiz izinli olarak görevlendirildiğiniz çalışanlarınız oldu mu?

Ekonomik Etkiler – Kurumsal

- Bu dönemde kurum olarak gelir kaybı yaşadınız mı?
- En çok hangi gelir kalemleriniz etkilendi?
- Salgının olumsuz finansal etkilerine karşı kurum olarak çözüm yolları üretmeye ya da geliştirmeye çalıştınız mı? Nasıl?
- Küresel Salgın nedeniyle işten çıkarılan ya da ücretsiz izinli olarak görevlendirilen çalışma arkadaşınız oldu mu?

Psikolojik Etkiler

- Küresel Salgın ruh halinizi nasıl etkiledi?

Sosyal Etkiler

- Küresel salgın sürecinin networking/sosyal alanında (örneğin: sanatçılarla, sanat profesyonelleriyle karşılaşma, bir araya gelmek gibi) olumlu ya da olumsuz bir etkisi oldu mu?
- Fiziksel deneyiminin kısıtlanması çağdaş sanat alanını nasıl etkiliyor?

Dayanışma

- Bu dönemde herhangi bir sanat kurumuna destek verdiniz mi veya dayanışma olarak nitelediğiniz bir etkinliğe katıldınız mı?
  - Hangi kurum / kuruluşlara destek verdiniz?
  - Etkinlikten bahsedebilir misiniz?

Küresel Salgın ve Sınırlar

- Avrupa, vb. ülkelerin bu dönemdeki sınır politikaları sizce sanat etkinliklerini ve dolayısıyla Türkiye'deki çağdaş sanat alanını nasıl etkiliyor?

Türkiye'de Küresel Salgın Sebebi ile Yaşanan Ekonomik Sorunların Çözümüne Yönelik Görüşler

- Küresel Salgın sürecinde, Türkiye'de çağdaş sanat alanında çalışan sanatçıların ekonomik yönden desteklenmesi görevi kime aittir?
  - Devletin rolü ne olmalıdır?
  - Müze, galeri ve diğer sanat kurumların rolü ne olmalıdır?
  - Büyük şirketlerin/sermayenin rolü ne olmalıdır?
  - Sanat izleyicilerinin rolü ne olmalıdır?

Küresel Salgının Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri

- [Salgın süresince ve sonrasında] Çağdaş sanat izleyicisi sanat deneyiminin devamlılığını sağlamadaki rolü nedir? Nasıl katkı sağlayabilir?
- Benim sorularım bu kadar, zaman ayırdığınız ve katkılarınız için çok teşekkür ederim, peki sizin eklemek istediğiniz bir yorum ya da sormak istediğiniz bir soru var mıdır?

Ek-5. Anahtar Kelime Temalarına Göre İnternet İçerikleri Sayısı Tüm Tablo

Tablo Ek- 2. Anahtar kelime temalarına göre internet içerikleri sayısı tüm tablo

Anahtar Kelime Temalarına Göre İnternet İçerikleri Sayısı Tüm Tablo												
İnternet Sitesi	Tip	Toplam İçerik	Covid	Destek	Sanal	Sanat Eseri	Sanat Kurumu	Sanat İzleyicisi	Sanat Profesyoneli	Ekonomi	Eğitim	Sergi
AICA Turkey	Sanat Eleştirmenleri Derneği	146	3	32	8	16	53		10	8	2	34
Arter	Müze	186	13	52	76	24	140	3	5	17	2	39
Art Unlimited	Kültür ve Sanat İçerikli Basılı ve Dijital Yayın	345	137	139	92	335	119	166	76	80	91	44
Artful Living	Kültür ve Sanat İçerikli Dijital Yayın	115	39	19	57	35	115	17	18	64	34	33
Based İstanbul	Kültür ve Sanat İçerikli Basılı ve Dijital Yayın	271	49	6	33	26	181	7	34	43	17	15
Base İstanbul	Çağdaş Sanat Kurumu	51	1	7	8	9	34	1	4	5		14
Borusan Contemporary	Çağdaş Sanat Kurumu	14	8	9	12	8	14	2	3	7	4	12
Bozlu Art Project	Sanat Araştırma Merkezi ve Galeri	37	7	1	8	8	24	2	3	2		6
CerModern	Müze	588	16	23	65	43	269	11	4	56	19	52
Contemporary İstanbul	Çağdaş Sanat Kurumu	52					8			1		
Depo	Kültür ve Sanat Kurumu	486	19	49	74	25	300	17	13	86	48	52
Dirimart	Galeri	82	1			1	1		2			

e-Skop	Kültür ve Sanat İçerikli Dijital Yayın	144	51	60	14	126	38	35	7	55	33	24
Ferda Art Platform		43	2		3		13		1	1		6
Galeri Siyah Beyaz	Galeri	868				5	135			1		20
GMK	Tasarım Meslek Kuruluşu	87	6	7	9	2	70	1	9	4	4	11
İKSV	Kültür ve Sanat Kurumu	35	6	2	10	5	31	3	4	22	1	9
İstanbul Modern	Müze	63	17	13	43	43	57	4	30	19	5	18
İzole Project	İnternet Sitesi	81	20			1	41	2	2	2	1	
kültür.limited	Kültür ve Sanat İçerikli İnternet Sitesi	537	110	97	209	101	490	32	109	174	52	110
Mamut Art Project	Çağdaş Sanat Kurumu	54	6	1	21	2	49	1	4	6	3	2
Mixer	Galeri	204	14	12	48	26	119	2	24	15	6	18
Öktem&Aykut	Galeri	26					1					
Open Studio	İnternet Sitesi	8			3		6			1	1	1
Rezan Has Müzesi	Müze	46	1		2	8	35		8	10	4	3
Sakıp Sabancı Müzesi	Müze	76	5	3	14	16	71	3	10	25	2	22
SAHA	Çağdaş Sanat Kurumu	21	4	14	8	6	21	1	6	15	3	7
Salt	Kültür ve Sanat Kurumu	174	21	16		25	147	6	54	33	19	58
Sanatatak	Kültür ve Sanat İçerikli Dijital Yayın	411	162	57	115	112	385	53	45	131	66	56

Sanatorium	Galeri	478		7	7	15			5		4
Spot	Galeri	24	4	2	4	18	1	8	3	1	6

Ek-6. Araştırmanın Tema Matrisi

Tablo Ek- 3. Araştırmanın niteliksel analizinde kullanılan temaların matrisi

Araştırmanın Niteliksel Analizinde Kullanılan Tema Matrisi									
Alanyazın Taramasında Kullanılan Anahtar Sözcüklerin Sınıflandırılması									
Yarı-Yapılandırılmış Görüşmeler									
Örneklem Grubunun			Grup Üzerindeki			Örneklem Grubunun			
Gündelik Yaşam Pratikleri	Sanatsal Üretim Pratikleri	Sanatsal Paylaşım Pratikleri	Ekonomik Etkileri	Psikolojik Etkileri	Sosyal Etkileri	Destek ve Dayanışma Pratikleri	Çevrimiçi ve Fiziksel Takip ve Ziyaret Pratikleri	Yaşadığı Sorunlar	Çözümü Yönelik Görüşleri ve Önerileri

6. KAYNAKÇA

- Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 21.10.2020, İstanbul.
- Agamben, G. (2009). *What is An Apparatus?: And Other Essays*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Akay, A. (1996). *Kıvrımlar: 1960'larda Plastik Sanatlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Akbulut, K. K. (2018). Kolektif Üretime Devam. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/02/23/kolektif-uretime-devam/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Akşit, Ş. (2014). Türkiye'de Modern Sanat'tan Güncel Sanata Bir Önizleme. *Kolajart*. <http://kolajart.com/wp/2014/07/07/seref-aksit-turkiyede-modern-sanattan-guncel-sanata-bir-onizleme/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Almanya Federal İstatistik Dairesi. (2020a). Cultural activities before the corona crisis: 1.3 million cultural professionals in 2018 [Basın Bildirisi]. https://www.destatis.de/EN/Press/2020/12/PE20_513_216.html. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Almanya Federal İstatistik Dairesi. (2020b). Public expenditure on culture in 2017: 11.4 billion euros for theatres, music, museums etc. [Basın Bildirisi]. https://www.destatis.de/EN/Press/2020/12/PE20_490_216.html. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Altındere, H. (1999). *Çağdaş Sanatta Sanat Nesnesi Olarak Beden*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Apter, M. J. (1969). Cybernetics and Art. *Leonardo*, 2(3), 257-265. doi:10.2307/1572155
- Arıkan, B. (2009). *Dersimiz Güncel Sanat* (A. Ed.) Tüzünoğlu Ed.). İstanbul: Outlet Yayınevi.
- Artut, S. H. (2014). *Teknoloji-İnsan Birlikteliği*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Asya (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 4 Kasım 2020, İstanbul.
- Atakan, N. (2008). *Sanatta Alternatif Arayışlar*. İzmir: Karakalem Kitabevi.
- Bafra, Ç. (2020). Pandemik Bir Gezegende Direnmenin Estetiği. *Sanat Dünyamız*, 176, 100–109.
- Baker, C. C. (2017). Intuition and Creative Process Methodologies in Digital Performance: Intersecting Art and Technology". C. C. Sicchio (ed), *Practice: Techne/Technique/Technology*. New York: Routledge.
- Baldwin, E. M. (2011). The Evolution of Turkey's Contemporary Art Scene: Examining Trends in Infrastructural Transformation and Globalization in an Emerging Market. Master Tezi, Savannah College of Art and Design, Atlanta, Georgia.
- Balsom, E. (2020). A "Small Utopia"? Artists' Film and Video Online. *Art Agenda*. <https://www.art-agenda.com/features/334094/a-small-utopia-artists-film-and-video-online>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Barrett, T. (2017). *Why is that Art?: Aesthetics and Criticism of Contemporary Art* (Third edition. ed.). New York; Oxford: Oxford University Press.
- Başar, M. R. (2015). Yeni Sanatçı, Yeni İzleyici, Yeni Sanat Teknolojileri ve Çağdaş Sanat Eğitimi. *Aydın Sanat* (2), 103-106.

- BBC News, T. (2020, 2020/07/02/). Türkiye'de Sosyal Medya Ne Kadar ve Nasıl Kullanılıyor? *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53259275>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Belting, H., Buddensieg, A., Araújo, E., Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften und Zentrum für Kunst und Medientechnologie Karlsruhe. (2009). *The Global Art World: Audiences, Markets and Museums*. Ostfildern: Hatje Cantz.
- Berca (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 21 Ekim 2020, İstanbul.
- Bianet. (2019). Venedik Bienali'ni Yedi Ayda 600 Bine Yakın Ziyaretçi Gezdi. <https://bianet.org/bianet/sanat/216380-venedik-bienali-ni-yedi-ayda-600-bine-yakin-ziyaretci-gezdi>. Son erişim: 23 Aralık 2020.
- Biray (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 17 Kasım 2020, İstanbul.
- Bishara, H. (2020). Metropolitan Museum Lays Off 81 Employees; Now Estimates \$150M in Losses. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/558008/metropolitan-museum-lays-off-81-employees-now-estimates-150m-in-losses/>. Son erişim: 23 Aralık 2020.
- Blanca, R. M. (2015). Creative industries and interfaces of contemporary art: dissemination and relational aesthetics. *Revista Famecos*, 22(1), <http://revistaseletronicas.pucrs.br/ojs/index.php/revistafamecos/article/view/19348>.
- Bonin-Rodriguez, P., & Vakharia, N. (2020). Arts Entrepreneurship Internationally and in the Age of COVID-19. *Artivate*, 9(1), 3-7, <https://www.jstor.org/stable/10.34053/artivate.9.1.0003>.
- Broadhurst, S. (2007). *Digital Practices: Aesthetic and Neuroesthetic Approaches to Performance and Technology*. UK: Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Buchloh, B., Krauss, R., Alberro, A., de Duve, T., Buskirk, M., ve Bois, Y.-A. (1994). Conceptual Art and the Reception of Duchamp. *October*, 70, 127-146. doi:10.2307/779057
- Çağıl (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 30 Ekim 2020, İstanbul.
- Çalikoğlu, L. (2008). *Çağdaş Sanat Konuşmaları 3: 90'lı Yıllarda Türkiye'de Çağdaş Sanat*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Çaşkurlu Belgesay, M. (2014). Teknoloji ve Sanatın Etkileşimi: Yeni Medya Sanatı, Türkiye'de Güncel Durum ve Öneriler" (The Interaction of Technology and Art: New Media Art, Current Situation in Turkey and a Development Proposal. *Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 14, 45-62.
- Castillo, M. (2020). An Update on How COVID-19 Is Impacting the Art World. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/545849/an-update-on-how-covid-19-is-impacting-the-art-world/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Çeber, T. (2017). İzleyiciyi İzlemek; Sanat Eseri, Sanatçı ve İzleyici İlişkisi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (GSED)*, 38, 87-97.
- Celebi Erol, C. (2019). Experienced Social Change in Turkey in the 1980s Reflection of the Art Works. *Ulakbilge Dergisi*, 7(43), 977-983. doi:10.7816/ulakbilge-07-43-11
- Ceyhan (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 2 Kasım 2020, İstanbul.
- Chattamvelli, R. 2015. Data Mining Methods. Alpha Science International.
- Chris Biemann, A. M. e. (2014). *Text mining: from ontology learning to automated text processing applications: Festschrift in honor of Gerhard Heyer*: Cham: Springer, 2014.

- Çiftçi, S. (2020). Sanat dünyasında dayanışma pratikleri. *artunlimited*. <https://www.unlimitedrag.com/post/sanat-dünyasında-dayanışma-pratikleri>. Son erişim: 23 Aralık 2020.
- CIMAM. (2020a). Statement of Solidarity in reponse to Covid-19. <https://cimam.org/news-archive/statement-solidarity-reponse-covid-19/>. Son erişim: 23 Aralık 2020.
- CIMAM. (2020b). Precautions for Museums during Covid-19 Pandemic. <https://cimam.org/resources-publications/precautions-museums-during-covid-19-pandemic/>. Son erişim: 23 Aralık 2020.
- Clement, J. (2020). Instagram: users by country. *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/578364/countries-with-most-instagram-users/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Çuhacı, G. (2007). *Dijital Sanatlarda Bedenin Kullanımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Radyo TV Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Degenhard, J. (2020). Twitter users in Turkey 2026. *Statista*. <https://www.statista.com/forecasts/1144289/twitter-users-in-turkey>. Son erişim: 23 Aralık 2020.
- DeMaio, T., Rothgeb, J., ve Hess, J. (1998). *Improving Survey Quality through Pretesting*.
- Dora (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler.
- Dorothy, K., TreaAndrea, M. R., Corrigan, V., Cassius, A., Veronica, P., Cowan, T. L., Guisela, L. (2018). Race, Gender, and the Technological Turn: A Roundtable on Digitizing Revolution. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 39(1), 149-177. <http://www.jstor.org/stable/10.5250/fronjwomestud.39.1.0149>
- Doyle, J. (2013). *Hold It Against Me: Difficulty and Emotion In Contemporary Art*. Durham; London: Duke University Press.
- Ege (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 6 Kasım 2020, İstanbul.
- Emek (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 11 Kasım 2020, İstanbul.
- Erzen, J. (2011). *Çoğul Estetik*. İstanbul Metis Yayınları.
- Fayyad, U. ve Uthurusamy, R. (1996). Data mining and knowledge discovery in databases. *Communications of the ACM*, 39(11), 24-26. doi:10.1145/240455.240463.
- Feng, X. (2020). Curating and Exhibiting for the Pandemic: Participatory Virtual Art Practices During the COVID-19 Outbreak in China. *Social Media + Society*, 6(3), 1-6, doi:10.1177/2056305120948232.
- Fenner, D. E. W. (2008). *Art in context: understanding aesthetic value*. Athens: Swallow Press/Ohio University Press.
- Findlay, M. (2012). *The value of art: money, power, beauty*. Munich: Prestel.
- Freeman, D. (2012). *Art's emotions: ethics, expression and aesthetic experience*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Foster, H., Bryan-Wilson, J., Kester, G., Elkins, J., Kwon, M., Shannon, J., McDonough, T. (2009). Questionnaire on "The Contemporary". *October*, 130, 3-124. <http://icproxy.khas.edu.tr:2065/stable/40368571>.
- The Glucksman. (2020). *e-flux*. <https://www.e-flux.com/>. Son erişim: 23 Aralık 2020.
- Gökçen (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat Profesyonelleri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 18 Kasım 2020, İstanbul.

- Göksel (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 16 Kasım 2020, İstanbul.
- Graham, B. (2014). *New Collecting: Exhibiting and Audiences after New Media Art*. Abingdon: Routledge.
- Groys, B. (2008). The Topology of Contemporary Art. T. Smith, O. Enwezor, ve N. Condee (ed), *Antinomies of Art and Culture*. Duke University Press: 71-80.
- Günay (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 2 Kasım 2020, İstanbul.
- Heidegger, M. (1977). *Basic Writings from Being and Time (1927) to The Task of Thinking (1964)* New York: Harper & Row.
- Heidegger, M. (1992). *The concept of time*. Oxford, UK; Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Hicks, A. (2015). *Küresel Sanat Pusulası: 21. Yüzyıl Sanatında Yeni Yönelimler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hürriyet. (2018). Müze sayısı arttı. <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/muze-sayisi-artti-40970083>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Hürriyet. (2020). 10 soruda kısa çalışma ödeneği. <https://www.hurriyet.com.tr/ik-yeni-ekonomi/10-soruda-kisa-calisma-odeneği-41175667>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- İKSV. (2020). *Pandemi Sırasında Kültür ve Sanatın Birleştirici Gücü ve Alanın İhtiyaçları*. <https://www.iksv.org/tr/haber/iksv-den-yeni-bir-politika-metni-pandemi-sirasinda-kultur-sanatin-birlestirici-gucu-ve-alanin-ihitiyaclari>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- İKSV. (2017). *Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımları Birlikte Tasarlamak*. <https://www.iksv.org/tr/toplantilar/iksv-den-yeni-bir-toplanti-raporu-kultur-ve-sanatta-katilimci-yaklasimlari-birlikte-tasarlamak>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- İŞKUR. (2020). İŞKUR 2020 yılı Kısa Çalışma Ödeneği hakkında Sık Sorulan Sorular. <https://www.hibedestek.com.tr/iskur-2020-yili-kisa-calisma-odeneği-hakkinda-sik-sorulan-sorular/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- İzem (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 22 Ekim 2020, İstanbul.
- Jones, A. (2006a). *A Companion to Contemporary Art since 1945*. Malden, MA; Oxford: Blackwell Pub.
- Jones, A. (2006b). *Self/Image: Technology, Representation, and the Contemporary Subject*. London; New York: Routledge.
- Jones, A. (2012). *Seeing Differently: A History and Theory of Identification and the Visual Arts*. Abingdon, Oxon England; New York: Routledge.
- Jones, A., & Heathfield, A. (2012). *Perform, Repeat, Record: Live Art in History*. Chicago: Intellect.
- Jones, A., ve Stephenson, A. (2005). *Performing the Body/Performing the Text*. Routledge.
- Kamhi, M. M., & Torres, L. (2008). What About the Other Face of Contemporary Art? *Art Education*, 61(2), 53-58. doi:10.2307/27696277
- Karakulakoğlu, S. E. (2014). İnternet Araştırmalarında Yöntem Sorunu. *Erciyes İletişim Dergisi: Akademia*, 3(4), 122 - 134.
- Karapınar, D. (2018). Geçmişten Günümüze Sanat ve Teknoloji İlişkisi. *Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 16-22.
- Kayalıdere, G. (2014). Türkiye'nin Teknoloji Politikalarında Teknoparkların Önemi ve Teknoparklara Yönelik Vergi Avantajları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 77.

- Kemp, S. (2020). Digital around the world in April 2020. *We Are Social*. <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>. Son erişim tarihi: 30 Aralık 2020.
- Klamer, A. (1996). *The value of culture: on the relationship between economics and arts*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Klich, R., ve Scheer, E. (2012). *Multimedia Performance*: Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.
- Koçak, O. (2009). *Modern ve Ötesi: Elli Yılın Sanatına Kenar Notları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*.
- Kortun, V., ve Kosova, E. (2014). *Ofsayt ama Gol!*. İstanbul: SALT Araştırma ve Programlar.
- Kozinets, R. (2015). *Netnography: Redefined*. London: Sage Publications.
- Kreska. (2020). *Grafiklerle Türkiye'nin Kültür Ekonomisi*.
- Kreska. (2020a). *Pandemi Sonrası Gösteri Sanatları*. https://15137cac-8623-4f94-b5bd-0db96d13fddc.filesusr.com/ugd/3cd779_583919ee1fc44c56ac5d2f05fc7121e2.pdf Son erişim tarihi: 29 Nisan 2020. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Kültür.limited. (2020). Galerist'ten temsil ettiği sanatçıları korumak adına bir adım. <https://kulturlimited.com/2020/04/30/galeristten-temsil-ettigi-sanatcilari-korumak-adina-bir-adim/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Kutlu (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 5 Kasım 2020, İstanbul.
- Lee: M. (1998). Public Art and the Spaces of Democracy. *Assemblage*(35), 80-86. doi:10.2307/3171240
- Lena, F. (2020). *Grafiklerle Türkiye'nin Kültür Ekonomisi*. https://15137cac-8623-4f94-b5bd-0db96d13fddc.filesusr.com/ugd/3cd779_1208104687b041ef9c8c2be2a6e239bd.pdf. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Lichty: (2000). The Cybernetics of Performance and New Media Art. *Leonardo*, 33(5), 351-354. doi:10.1162/002409400552810
- Likya (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 6 November 2020, İstanbul.
- Liscia, V. D. (2020a). 37% of Major Galleries Cut Staff During the Pandemic. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/587416/ubs-art-basel-survey-galleries/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Liscia, V. D. (2020b). \$900 Billion US Stimulus Package Includes \$15 Billion for the Arts. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/609947/900-billion-us-stimulus-package-includes-15-billion-for-the-arts/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Liscia, V. D. (2020c). Over 15,000 Workers Have Been Laid Off or Furloughed From 810 NYC Cultural Organizations. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/577706/covid-19-cultural-survey-smu-dataarts/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Literat, I. (2012). The Work of Art in the Age of Mediated Participation: Crowdsourced Art and Collective Creativity. *International Journal of Communication* 6, 2962–2984
- Madra, B. (2003). *İki Yılda Bir Sanat: Bienal Yazıları, 1987-2003*: Norgunk Yayıncılık.
- Marketers in 2020. <https://blog.hootsuite.com/instagram-statistics/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- McGhee, J. (2014). *Body Image: A fantastic voyage of art and technology*: Cnet Directory.

- Mercan (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 12 November 2020, İstanbul.
- Merih (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 3 Kasım 2020, İstanbul.
- Milliyet. (2019). 16. İstanbul Bienali'ni 451 bin kişi ziyaret etti. <https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/16-istanbul-bienalini-451-bin-kisi-ziyaret-etti-6079314>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Molho, J. (2015). The Soft Power of Framing: Constructing Istanbul as a Regional Art Centre. *European journal of Turkish studies*(21). doi:10.4000/ejts.5248
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2008). Nedir Mekân Dedikleri? *Zaman-Mekân*, 138, 93.
- Newberry, C. (2019). 37 Instagram Statistics That Matter to Marketers in 2020. <https://blog.hootsuite.com/instagram-statistics/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Nur (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 9 Kasım 2020, İstanbul.
- O'Donnell, N. (2020). How far can museums go to stay afloat during the current crisis? . *Apollo Magazine*. <https://www.apollo-magazine.com/museums-coronavirus-crisis/>
- OECD. (2020). *OECD Webinar: COVID-19 and Museums. Impact, innovations and planning for post-crisis*. <https://www.oecd.org/fr/cfe/leed/culture-webinars.htm>.
- Olçay (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 5 Kasım 2020, İstanbul.
- Omicore. (2020). Twitter by the Numbers (2020): Stats, Demographics & Fun Facts. <http://www.omicoreagency.com/twitter-statistics/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Özarıslan, D. A. (2005). *Sanat ve Sosyoloji*: Bağlam Yayıncılık: İstanbul.
- Özgün (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 22 Ekim 2020, İstanbul.
- Öztürkcal, B., ve Togan-Eğrican, A. (2020). Art investment: hedging or safe haven through financial crises. *Journal of Cultural Economics*, 44(3), 481-529. doi:10.1007/s10824-019-09371-2
- Paul, C. (2013). *Beyond the New Media Art*. D. Quaranta (ed.). Brescia: Link Editions.
- Pelvanoğlu, B. (2009). *1980 sonrası Türkiye'de Sanat: Dönüşümler*. Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Bilim Dalı, İstanbul.
- Pitts, S. E. (2010). Understanding Audience Experience: Editorial. *Journal of New Music Research*, 39(2), 109-110. doi:10.1080/09298215.2010.501896
- Potts, A. (2004). Autonomy in Post-War Art, Quasi-Heroic and Casual. *Oxford Art Journal*, 27(1), 45-59. <http://www.jstor.org/stable/3600433>
- Şahiner, R. (2008). *Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Sarıarslan, L. (2016). "Türkiye'de Çağdaş Sanatının İzini Avuç İçinde Sürmek". *Istanbul Codex Contemporary Artists From Turkey*. Montello: Antiga Edizioni.
- Schimmel, P., ve Stiles, K. (1998). *Out of Actions: Between Performance and the Object, 1949-1979*. Los Angeles, Calif. New York: The Museum of Contemporary Art. Thames and Hudson.
- Seçkin, A. (2019). Türkiye'de Sanat Piyasası ve Geleceği. *Art50.net*. <https://www.art50.net/turkiyede-sanat-piyasasi-ve-gelecegi/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.

- Selen, E. (1999). *Bedensizleşen Sanat*. Yüksek Lisans Tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=jEtaOX6L-1842pORUzpEcq&no=jEtaOX6L-1842pORUzpEcq>. Son erişim tarihi: 30 Aralık 2020.
- Selen, E. (2012). The Stage: A Space for Queer Subjectification in Contemporary Turkey. *Gender, Place & Culture*, 19(6), 730-749. doi:10.1080/0966369X.2012.674923. Son erişim tarihi: 30 Aralık 2020.
- Selen, E. (2015). Cybernetic Narrative: Modes of Circularity, Feedback and Perception in New Media Artworks. *Kybernetes*, 44(8/9), 1380-1387. doi:10.1108/K-11-2014-0235
- Selen, E. (2016). Occupied Experiences: An Exploration of Conflict Transformation through Palestinian and Israeli Artists' Lives and Works. C. Theissen, A. Özerdem, ve M. A. Quassum (Ed), *Conflict Transformation and the Palestinians*. Londra: Routledge: 194 – 214.
- Selen, E. (2017). Rethinking Nationalist, Ethno-Racist, and Gendered Myths: An Art Historical Take on Minoritarian Variations from Turkey. T. Avila ve C. Dzenko (Ed.), *Contemporary Citizenship, Art, and Visual Culture: Making and Being Made*. New York: Taylor and Francis: 43-59.
- Sherry, J. F. (2015). The market (documents of contemporary art). *Consumption Markets & Culture*, 19(2), 251-253. doi:10.1080/10253866.2015.1013242
- Sönmez, N. (2003). "Alışılmış Söz Diziminden Sıyrılma Önerisi." 22. Günümüz Sanatçıları İstanbul Sergisi Kataloğu, 10-15.
- Sözen (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 20 Ekim 2020, İstanbul.
- Squire, M. (2012). *Fifty Key Texts in Art History*. Abingdon: Routledge.
- Stallabrass, J. (2016). *Sanat A.Ş.: Çağdaş Sanat ve Bienaller*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stokburger-Sauer, N., ve Hofmann, V. (2017). Art Sponsorship Success: An Empirical Investigation into Sponsor Recall and the Ambiguous Role of Visitors' Involvement. *Marketing: ZFP – Journal of Research and Management*, 39(1), 3-14. doi:10.2307/26426833
- An Empirical Investigation into Sponsor Recall and the Ambiguous Role of Visitors' Involvement. *Marketing: ZFP – Journal of Research and Management*, 39(1), 3-14. doi:10.2307/26426833.
- Stromberg, M. (2020a). After Coronavirus Shutdown, MOCA Los Angeles Lays Off All Part-Time Employees. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/549656/moca-los-angeles-fires-97-part-time-employees/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Stromberg, M. (2020b). A Week After Layoffs, LA MOCA Furloughs Most of Its Staff. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/551886/a-week-after-layoffs-la-moca-furloughs-most-of-its-staff/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Taylor, G. (2014). *When The Machine Made Art*. London: Bloomsbury Publishing.
- Taylor: C. (2001). "Art," Identity, and Difference: Three (Double) Takes on Visual Culture? [With Other Eyes: Looking at Race and Gender in Visual Culture, Lisa Bloom; Reading the Contemporary: African Art from Theory to Marketplace, Olu Oguibe, Okwui Enwezor; Whispers from the Walls: The Art of Whitfield Lovell, Diana Block]. *Journal of Aesthetic Education*, 35(1), 111-116. doi:10.2307/3333775
- Timuçin, A. (2000). *Estetik*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Toprak (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat İzleyicileri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 29 Ekim 2020, İstanbul.

- TÜİK. (2020a). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, III. Çeyrek: Temmuz - Eylül, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=D%C3%B6nemsel-Gayrisafi-Yurt-%C4%B0%C3%A7i-Has%C4%B1a-III.-%C3%87eyrek:-Temmuz---Eyl%C3%BCI,-2020-33606&dil=1>. Son erişim 23 Aralık 2020.
- TÜİK. (2020b). İşgücü İstatistikleri, Ekim 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2020-37485#:~:text=%C4%B0%C5%9Fq%C3%BCc%C3%BC%202020%20y%C4%B1%C4%B1%20Ekim%20d%C3%B6neminde,%50%2C0%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>. Son erişim 23 Aralık 2020.
- TÜİK. (2020c) İstatistiklerle Kadın. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2019-33732>. Son erişim 23 Aralık 2020.
- Tuna (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanatçılar ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 6 Kasım 2020, İstanbul.
- Türkdoğan, T. (2013). Güncel Sanatın Rotası. *Seramik Türkiye Dergisi*, 118-123.
- Sputnik Türkiye. (2020). Türkiye sosyal medya kullanımında ilk 10'da. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201907251039760904-turkiye-sosyal-medya-kullaniminda-ilk-10da/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Utkan, H. (2020). Müzeleri Yeniden Düşünmek: Çevrimiçi Dünyada Bilgi. *Sanat Dünyamız*, 176, 94-99.
- Ümit (2020). Küresel COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri: Sanat Profesyonelleri ile Yarı-yapılandırılmış Derin Görüşmeler. 18 November, İstanbul.
- Ünay, S. (2015). Görsel Sanatlarda İzleyicinin Rolü" Atatürk Üniveristesesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi. *Sayı*, 34, 170-181.
- UNESCO. (2020). *Museums around the World in the Face of COVID-19*. <https://en.unesco.org/news/launch-unesco-report-museums-around-world-face-covid-19>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Vakkari, J. (2014). Visibility and Impact of Contemporary Art in Contemporary Society. <https://talkarttalksociety.wordpress.com/2014/08/27/visibility-and-impact-of-contemporary-art-in-contemporary-society/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Vartanian, H. (2020a). Discussing the Boom in Online Exhibitions During the Pandemic. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/553704/boom-in-online-galleries-during-the-pandemic/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Vartanian, H. (2020b). What's the Impact of COVID-19 on the Art Community? *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/548240/covid-19-impact-art-community/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Vartanian, H. (2020c). What's Up with Museum Layoffs, Union Problems, and Untouchable Endowments? *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/556295/coronavirus-series-ep5/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Weber, J. (2020). What the \$2 Trillion Stimulus Means for the Arts, Struggling to Stay Afloat. *Hyperallergic*. <https://hyperallergic.com/549600/stimulus-bill/>. Son erişim tarihi: 23 Aralık 2020.
- Weibel, P. (2009). Kullanıcı Sanatı. A. A. Akın (ed.). *Haritasız: Medya Sanatlarında Kullanıcı Çerçeveleri*. İstanbul: Santralistanbul.
- Yalter, N. (1998). *Terra Nomade*. Sergi Kataloğu: 5 Mart-2 Nisan 1998, İstanbul.
- Yardımcı, S. (2005). *Küreselleşen İstanbul'da Bienal*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yetişkin, E. (2016). Medya Sanatları: Bir Bilim, Sanat ve Teknoloji Ara Yüzü. <http://www.ebruyetiskin.com/medya-sanatlari-bir-bilim-sanat-ve-teknoloji-arayuzu/>. Son erişim tarihi: 30 Aralık 2020.
- Yetişkin, E. (2018). Ebru Yetişkin ile Günümüz Sanatı” Burcu Uğur ile Söyleşi, 04.08.2018. *Buart*. <http://www.buart.art/2018/08/oncu-ve-sra-ds-sanatsal-uretimlere.html>. Son erişim 23 Aralık 2020.
- Yıldız, E. (2011). Hayal ve Hakikat Sergisinin Gösteremedikleri. <https://bianet.org/biamag/print/133086-hayal-ve-hakikat-sergisinin-gosteremedikleri>. Son erişim 23 Aralık 2020.
- Yücel, D. (2013). *Nil Yalter*. İstanbul: Galerist.
- Yücel, D. (2014a). Sanat Üretiminde Nesne'nin Ötesi. *Artam*. https://www.academia.edu/9099394/SANAT_%C3%9CRET%C4%B0M%C4%B0NDE_NESNE_N%C4%B0N_%C3%96TES%C4%B0. Son erişim 23 Aralık 2020.
- Yücel, D. (2014b). Yeni Medya Sanatında Akışkan Gerçeklik. *Artam*. https://www.academia.edu/9099350/Yeni_Medya_Sanat%C4%B1. Son erişim 23 Aralık 2020.
- Zakaras, L., ve Lowell, J. F. (2008). Cultivating Demand for the Arts: Arts Learning, Arts Engagement, and State Arts Policy. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2008. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG640.html>. Son erişim 23 Aralık 2020.

TÜBİTAK
PROJE ÖZET BİLGİ FORMU

Proje Yürütücüsü:	Doç. Dr. ESER SELEN
Proje No:	120K686
Proje Başlığı:	Küresel Covid19 Salgınının Türkiye'deki Çağdaş Sanatı Dönüştürücü Etkileri
Proje Türü:	1001 - Araştırma
Proje Süresi:	6
Araştırmacılar:	AYLİN SUNAM
Danışmanlar:	ASLI ÇARKOĞLU
Projenin Yürütüldüğü Kuruluş ve Adresi:	KADİR HAS Ü. İLETİŞİM F.
Projenin Başlangıç ve Bitiş Tarihleri:	01/07/2020 - 31/12/2020
Onaylanan Bütçe:	99475.0
Harcanan Bütçe:	95469.45
Öz:	Bu proje, küresel COVID-19 salgınının Türkiye'nin kültürel, sosyal ve ekonomik gelişmesinde ve kalkınmasında önemli rolü olan çağdaş sanat alanına dair mevcut, öngörülen ve öngörülemez etkilerinin sanatçılar, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicisinden oluşturduğumuz örneklem grubumuzla, sosyal ve beşerî bilimler perspektifinden inceleyerek araştırmaktadır. Çalışmamız, salgının etkilerinin çağdaş sanat evreninden görünür hale gelebilmesi ile Türkiye kültür ve sanat sektörünün altyapısının güçlendirilmesine dair çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedefler. Karma yöntemli vaka çalışmasına dayalı bu araştırmada olgular bazında dijital arşiv ve geliştirilmiş alanyazın taramaları ışığında sosyal medya ve internet platformlarını kapsayan veri madenciliği ile çağdaş sanat ve COVID-19 kesişiminde veriler kazanmıştır. Oluşturulan örneklem grubu ile çevrimiçi anket yapılmış, elde edilen sonuçlardan olgular bazında vakalar oluşturularak, üç ana grup etrafında sanatçı, sanat profesyonelleri ve sanat izleyicileri ile yarı-yapılandırılmış derin görüşmeler yapılmıştır. Toplanan nitel verilerin içerik analizi yapılarak, nicel verilerin nitel verileri destekleyerek betimsel istatistikî yollarla çözümlenmiş, araştırmanın amaçlarına ve hedeflerine yönelik analiz edilerek bulgularına ulaşılmıştır. Araştırmanın nihai sonuçları ve proje süresince üretilen analizler, salgından kültürel, sosyal ve ekonomik olarak olumsuz etkilenen çağdaş sanat sektörünün bütüncül bir biçimde desteklenmesi için yapılacak çalışmalara bilgi ve belge sağlama hedefi ile yorumlanmıştır. Çalışmanın bulgu ve sonuçlarından oluşan infografiklerin de yer aldığı kamuya açık bütünsel bir internet sitesi tasarlanarak erişime açılmıştır.
Anahtar Kelimeler:	COVID-19, Çağdaş sanat, sanatçı, sanat profesyoneli, izleyici, Türkiye
Fikri Ürün Bildirim Formu Sunuldu Mu?:	Hayır